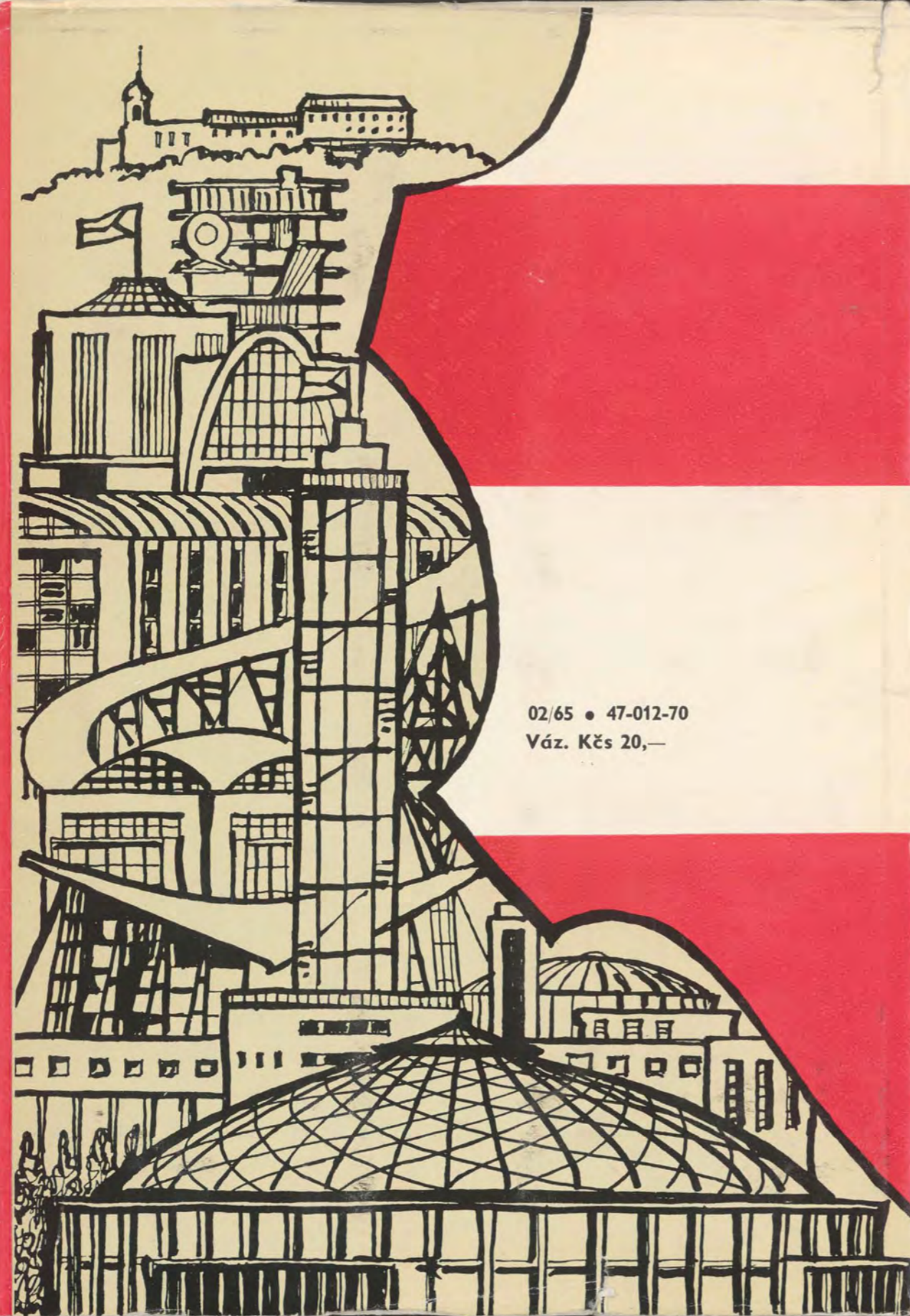

Archiv města Brna vydal:

1. J. Dřimal
Archiv zemského hlavního města
Brna. Brno 1930. (Rozebráno.)
2. J. Dřimal
Zemský dům v Brně. Brno 1947.
Cena Kčs 40,-.
3. V. Burian
Vývoj náboženských poměrů v Brně
1570-1618. Brno 1948.
Cena Kčs 20,-.
4. Průvodce po výstavě Moravská
knížní malba. Brno 1954.
(Rozebráno.)
5. A. Friedl, J. Dřimal, V. Burian
Moravská knížní malba. Brno 1955.
Cena Kčs 20,-.
6. Brno od pravěku k dnešku I-II.
Red. J. Dřimal. Brno 1959.
(Rozebráno.)
7. Brno v minulosti a dnes 1.
Red. J. Dřimal. Brno 1959.
(Rozebráno.)
Cena Kčs 21,-.
8. Brno v minulosti a dnes 2.
Red. J. Dřimal. Brno 1960.
Cena Kčs 33,-.
9. Brno v minulosti a dnes 3.
Red. J. Dřimal. Brno 1961.
Cena Kčs 30,-.
10. Brno v minulosti a dnes 4.
Red. J. Dřimal. Brno 1962.
Cena Kčs 32,-.
11. Brno v minulosti a dnes 5.
Red. J. Dřimal. Brno 1963.
Cena Kčs 36,-.
12. Brno v minulosti a dnes 6.
Red. J. Dřimal. Brno 1964.
Cena Kčs 26,-.
13. Brno v minulosti a dnes 7.
Red. V. Peša. Brno 1965.
Cena Kčs 36,-.
14. Brno v minulosti a dnes 8.
Red. J. Dřimal. Brno 1966.
Cena Kčs 27,-.
15. Dějiny města Brna I.
Red. J. Dřimal a V. Peša.
Brno 1969.
Cena Kčs 40,-.

Nákladem Archivní správy
ministerstva vnitra v Praze vyšlo:

J. Dřimal, Archiv města Brna.
Průvodce po fondcích a sbírkách.
Praha 1956.
Cena Kčs 23,35.

02/65 • 47-012-70
Váz. Kčs 20,-

BRNO V minulosti a dnes

9
1970

ARCHIV MĚSTA BRNA

H 8751

Grafia 13 - 1780/60

BRNO
v minulosti
a dnes

BRNO
V MINULOSTI
A DNES

obsahuje studie, články, materiály, literaturu a zprávy k hospodářským, politickým, kulturním a národopisným dějinám města. J. Dřimal rozebírá a hodnotí výsledky historického bádání na filosofické fakultě brněnské university v letech 1919 až 1945 a ukazuje, jaké má vědecká práce fakulty v oboru dějin místo v československé historiografii. V. Bednářová si všimá počátků dívčího středního školství v Brně a M. Flodrová věnuje pozornost brněnským tiskařům v 17. a 18. století. M. Musilová probírá boj v Brně proti okupantům roku 1939, J. Jirásek, B. Šťastná a V. Lesák se zabývají dějinami města 19. století, V. Voldán a J. Stejskal přinášejí nové poznatky k 17. věku a B. Vermouzek lokalizuje zaniklou ves Zdárce na deblínském panství. J. Skutíl a V. Svobodová otiskují příspěvky k toponymii Brna ve 14. století a k národopisu ve 14. až 16. věku a konečně V. Richter se zamýšlí nad počátky některých moravských měst.

NAKLADATELSTVÍ BLOK

V BRNĚ

ARCHIV MĚSTA BRNA

H 8751

Grafia 13 - 1730/60

ARCH

H

Grafia 13

BRNO
V MINULOSTI A DNES

BRNO

V MINULOSTI A DNES

---

*Sborník příspěvků
k dějinám a výstavbě Brna*

IX

Brno 1970

NAKLADATELSTVÍ BLOK BRNO

ARCHIV MĚSTA BRNA

ad H 8751 [2726]

Řídí Komise pro dějiny Brna při Historickém ústavu ČSAV (nám. Rudé armády 9/I): J. Dřimal, předseda (Archiv města Brna), R. Blažek (komise regionálních dějin při MěstV KSC), V. Burian (Archiv města Brna), K. Fojtík (Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV), D. Jeřábek (Filosofická fakulta), J. Jirásek, tajemník redakce (HÚ ČSAV), F. Jordán (Filosofická fakulta), V. Peša (HÚ ČSAV), J. Sýkora (Pedagogická fakulta), A. Ševčík (Státní archiv v Brně), a O. Toman (Muzeum města Brna).

Adresa redakce a administrace sborníku „Brno v minulosti a dnes“:
Brno, náměstí Družby národů 1, Archiv města Brna.

OBSAH

STUDIE

- Jaroslav Dřimal*, Historické bádání na filosofické fakultě
brněnské university v letech 1920 až 1945 9-34
Věra Bednářová, Počátky dívčího středního školství v Brně 35-55
Milena Flodrová, Brněnští tiskaři v 17. a 18. století 56-80

ČLÁNKY

- Milada Musilová*, Přípravy a průběh 28. října 1939 v Brně 81-90
Jiří Jirásek, Brněnský trh zemědělských produktů v polovině
19. století 91-97
Bobuslava Štastná, Vojenské tábory u Tuřan 98-103
Vladimír Voldán, Cesta hofmistra Morgentallera jižní a západní
Evropou 104-115
Josef Stejskal, Účast brněnských měšťanů ve správě financí morav-
ských direktorů 116-128
Rostislav Vermouzek, Neznámá ves Žďárce na deblínském panství
města Brna 129-136
Václav Richter, Vyšetření, jak vznikala některá moravská města 137-149

MATERIÁLY

- Bobumil Samek*, Prameny k dějinám sochařství v Brně 150-158
Jan Skutil, Toponymie Brna ve 14. století 159-170
Vladimír Lesák, Dokument o sociálně demokratické kandidatuře
v Brně ve volbách roku 1897 171-172
Vlasta Svobodová, Národopisný materiál v ilustracích rukopisů 14.
až 16. století z brněnských archivů a Státní vědecké knihovny 173-180

LITERATURA A ZPRÁVY

- Milada Musilová*, Brněnské historické časopisy v r. 1966 181-184
Jiří Jirásek, Státní archiv v Brně. Průvodce po archivních fondech,
sv. 3 185

БРНО
В ПРОШЛОМ И В НАСТОЯЩЕМ

Сборник статей по истории и строительстве г. Брно

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>Ярослав Држимал</i> , Научные исторические исследования на философском факультете Университета г. Брно в 1919 до 1945 годах	9—34
<i>Вера Беднаржова</i> , Начала девичьего среднего школьного дела в г. Брно	35—55
<i>Милена Флдрова</i> , Печатники 17 и 18 веков в г. Брно	56—80

КРАТКИЕ СТАТЬИ

<i>Милада Мусилова</i> , Подготовка и ход дня 28 октября 1939 года в г. Брно	81—90
<i>Иржи Ирасек</i> , Рынок сельскохозяйственными продуктами в г. Брно в половине 19 века	91—97
<i>Богуслава Штягна</i> , Солдатские лагеря около села Туржаны	98—103
<i>Владимир Волдан</i> , Путь гофмейстера Моргенталлера по южной и западной Европе	104—115
<i>Иосиф Стейскал</i> : Участие мещан г. Брно на управлении финансами моравских директоров	116—128
<i>Ростислав Вермоушек</i> , Незнакомая деревня Ждярце на деблинском поместье города Брно	129—136
<i>Вацлав Рихтер</i> , Обследования, как возникали некоторые моравские города	137—147

МАТЕРИАЛЫ

<i>Богумил Самек</i> , Источник по истории скульптуры периода барокко в г. Брно	150—158
<i>Ян Скутил</i> , Топонимия г. Брно в 14 веке	159—170
<i>Владимир Лесак</i> , Документ о социал-демократической кандидатуре в г. Брно за выборов 1897 года	171—172
<i>Власта Свободова</i> , Этнографический материал на иллюстрациях рукописей из архивов и Государственной научной библиотеки г. Брно	173—180

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

<i>Милада Мусилова</i> , Исторические журналы в г. Брно в 1966 году	181—184
<i>Иржи Ирасек</i> , Государственный архив в г. Брно. Путеводитель по архивным фондам, том 3-ий	185

BRNO
IN DER VERGANGENHEIT UND GEGENWART
SAMMELSCHRIFT ZUR GESCHICHTE UND ZUM AUFBAU
VON BRNO

INHALT

STUDIEN

<i>Jaroslav Dřimal</i> , Historische Forschungsarbeiten an der Philosophischen Fakultät der Universität in Brno in den Jahren 1920 bis 1945	9—34
<i>Věra Bednářová</i> , Die Anfänge des Mittelschulwesens für Mädchen in Brno	35—55
<i>Milena Flodrová</i> , Die Buchdrucker in Brno im 17. und 18. Jahrhundert	56—80

AUFSÄTZE

<i>Milada Musilová</i> , Die Vorbereitungen zum 28. Oktober 1918 und sein Verlauf in Brno	81—90
<i>Jiří Jirásek</i> , Der Markt für landwirtschaftliche Produkte in Brno um 1850	91—97
<i>Bobuslava Štátná</i> , Militärische Lager bei Tuřany	98—103
<i>Vladimír Voldán</i> , Die Reise des Hofmeisters Morgentaller durch Süd- und Westeuropa	104—115
<i>Josef Stejskal</i> , Die Teilnahme der Bürger von Brno an der Finanzverwaltung mährischer Direktoren	116—128
<i>Rostislav Vermoušek</i> , Das unbekannte Dorf Žďárce an der Stadt Brno gehörenden Herrschaft Deblín	129—136
<i>Václav Richter</i> , Untersuchungen über den Ursprung einiger Städte in Mähren	137—149

MATERIALIEN

<i>Bobumil Samek</i> , Quellen zur Geschichte der Barockskulptur in Brno	150—158
<i>Jan Skutil</i> , Toponymie von Brno im 14. Jahrhundert	159—170
<i>Vladimír Lesák</i> , Dokument über die sozialdemokratische Kandidatur in Brno bei den Wahlen im Jahre 1897	171—172
<i>Vlasta Svobodová</i> , Volkuskundliche Materialien in den illuminierten Handschriften des 14.—16. Jahrhunderts in den Beständen der Archive und der Staatlichen wissenschaftlichen Bibliothek in Brno	173—180

LITERATUR UND NACHRICHTEN

<i>Milada Musilová</i> , Historische Zeitschriften in Brno im Jahre 1966	181—184
<i>Jiří Jirásek</i> , Das Staatsarchiv in Brno. Führer durch die Archivbestände, Bd. 3	185

ETUDES

<i>Jaroslav Dřimal</i> , Recherches historiques à la Faculté des Lettres de l'Université à Brno dans les années 1920-1945	9-34
<i>Věra Bednářová</i> , Les débuts des écoles secondaires de jeunes filles à Brno	35-55
<i>Milena Flodrová</i> , Les imprimeurs de Brno au 17 ^e et au 18 ^e siècle	56-80

ARTICLES

<i>Milada Musilová</i> , Préparatifs et solennisation du 28 octobre 1939 à Brno	81-90
<i>Jiří Jirásek</i> , Le marché des produits agricoles à Brno au milieu du 19 ^e siècle	91-97
<i>Bobuřava Štastná</i> , Les camps militaires près de Tuřany	98-103
<i>Vladimír Voldán</i> , Le voyage de l'intendant de la cour Morgentaller dans le Midi et l'Quest de l'Europe	104-115
<i>Josef Stejskal</i> , Participation des bourgeois de Brno à l'administration des finances des directeurs moraves	116-125
<i>Rostislav Vermouzek</i> , Zďárce, village inconnu dans le domaine de Deblín appartenant à la ville de Brno	129-136
<i>Václav Richter</i> , Recherches sur l'origine de quelques villes de Moravie	137-149

MATÉRIAUX

<i>Bobumil Samek</i> , Sources de l'histoire de la sculpture baroque à Brno	150-158
<i>Jan Skutil</i> , Toponymie de Brno au XIV ^e siècle	159-170
<i>Vladimír Lesák</i> , Document touchant la candidature du parti social-démocrate à Brno dans les élections de 1897	171-172
<i>Vlasta Svobodová</i> , Matériaux ethnographiques dans les illustrations des manuscrits du 14 ^e siècle jusqu'au 16 ^e siècle, se trouvant dans les archives et la Bibliothèque scientifique d'État à Brno	173-180

PUBLICATIONS ET INFORMATIONS

<i>Milada Musilová</i> , Les revues d'histoire à Brno en 1966	181-184
<i>Jiří Jirásek</i> , Les archives d'État à Brno. Guide des fonds d'archives, Tome 3	185

HISTORICKÉ BĀDÁNĪ NA FILOSOFICKĚ FAKULTĚ
BRNĚNSKĚ UNIVERSITĚ V LETECH 1920 AŽ 1945

K PADESÁTĚMU VÝROČĪ UNIVERSITĚ

Tato studie byla napsána pro sborník o vědecké práci university Jana Evangelisty Purkyně v Brně, vydaný k jejímu padesátému výročí, vyšla ve sborníku francouzsky a pro nedostatek místa musila být o třetinu zkrácena.¹⁾ Aby byla přístupna i čtenářům, kteří nemají po ruce universitní sborník, tisknu ji nezkrácenou v českém znění. Poněvadž stať o pomocných vědách historických je v universitním sborníku zpracována samostatně, neobsahuje můj článek ocenění prací z diplomatiky, paleografie, sfragistiky, numismatiky a chronologie a nevšímá si studií, které profesori pomocných věd historických věnovali československým a jiným dějinám.

Historická vědecká práce na filosofické fakultě brněnské university spočívala do roku 1945 na šesti profesorech. První tři byli jmenováni 9. srpna roku 1920, když po založení university začínala fakulta svou činnost. Byli to řádní profesori všeobecných dějin Bohumil Navrátil (1870-1936) a Julius Glücklich (1876-1950) a řádný profesor československých dějin Rudolf Urbánek (1877-1962).

K uvedeným třem profesorům přibyl později František Hrubý (1887-1943), habilitovaný v Brně 4. června 1924 z československých dějin a jmenovaný 31. března 1931 bezplatným mimořádným profesorem, 13. srpna 1936 bezplatným řádným profesorem a 14. srpna 1937 řádným profesorem všeobecných dějin západoevropských středního věku. Dne 29. března 1926 se stal mimořádným profesorem starověkých dějin Vladimír Groh (1895-1941), od 31. března 1931 řádný profesor, a konečně 1. října 1935 byl ustanoven mimořádným profesorem slovanských dějin Josef Macůrek (narozený roku 1901).

Všichni profesori historie mohli při svém jmenování na filosofické fakultě ukázat na rozsáhlou vědeckou činnost, na kterou při své akademické dráze organicky a plynule navázali. Proto je třeba při zkoumání, jak vědecké bádání o dějinách na filosofické fakultě brněnské university přispělo k poznání minulosti, přihlédnout i k publikacím, které otiskli před svým příchodem na vysokou školu v Brně.

Navrátil zemřel 2. července 1936, František Hrubý 10. února 1943 a Vladimír Groh padl pro svou odbojovou činnost výstřely popravčí čety 30. září 1941 jako jeden z prvních v Brně za zběsilého řádění nacistů po příchodu válečného zločince

1) Historiographie dans les années 1920-1945. Universitas Brunensis (Brno 1968), str. 88-105.

Reinharda Heydricha do okupovaného Československa. Spadá tedy celé působení Navrátila, Hrubého a Groha do údobí před rokem 1945. Glücklich zemřel 28. září 1950 a Urbánek 26. července 1962, oba již po svém odchodu roku 1946 a 1950 na odpočinek, ale jejich práce publikované po roku 1945 byly z valné většiny napsány před osvobozením republiky, navazují organicky na jejich starší vědecké bádání a tkví svými kořeny tak v dobách jejich působení na filosofické fakultě, že je o nich třeba pojednat v úseku vyhrazeném první periodě práce na brněnské universitě, nemá-li z ní být neorganicky vytržena jedna důležitá část.

Jinak je tomu u Josefa Macůrka, před rokem 1945 nejmladšího člena historického kolegia filosofické fakulty. Ten rozvinul po osvobození Československa rozsáhlou a vysoce záslužnou vědeckou, publikační a organizační činnost, která ještě ani zdaleka není ukončena, a proto na tomto místě budou zhodnoceny jenom jeho studie otištěné do roku 1945. Pozdější jeho práce a rozsáhlé organizační úsilí věnované poznání našich a slovanských dějin nejsou v této studii zmíněny.

I. STAROVĚKÉ DĚJINY

Vědecké bádání, kterým přispěla filosofická fakulta k objasnění starověkých dějin, je spojeno téměř výhradně se jménem Vladimíra Groha. Týká se širokého úseku nejstarších dějin Říma, ústavních zařízení, epigrafických prací o římských dějinách, římských osad v Československu, řeckých dějin, řecké filosofie, antických náboženství, synthetických studií o starověkých dějinách a příruček pro vysoké i střední školy.

Nejstarší dějiny Říma byly středem Grohova badatelského zájmu v prvním desetiletí jeho vědecké dráhy. Opíral se při jejich studiu o podrobnou znalost pramenů, dokonalé zvládnutí literatury, pronikavý kritický postřeh a nemalou kombinační schopnost. Je možné, že všude nedošel ke konečnému řešení, ale pravidelně k němu podstatně přispěl. Pronikl na mezinárodní forum, hájil na něm úspěšně výsledky české vědecké práce o římských dějinách, navázal styky s italskými učiteli a zůstal s nimi v trvalém spojení.

O starší době Latia osídleného již prehistorické době, psal Groh v pojednáních *Latium v době praehistorické a Spony v římských hrobech na Foru* (Obzor praehistorický 3/1924 a 4/1925; dále *Obz. Praeh.*). Počátkům Říma, jeho původnímu místopisu a rekonstrukci nejstarších dějin je věnována kniha *Řím, Studie o jeho počátcích* (Praha 1923). Výsledky bádání, k nimž Groh došel, opakoval italsky ve zhuštěné zkratce *I primordi di Roma* (*Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di archeologia* 3/1925; dále *RAL*). O archeologické výzkumy je opřeno pojednání *Nejstarší římské hradby* (*Listy filologické* 56/1929; dále *LF*), jehož hlavní myšlenky byly zpřístupněny cizině pod titulem *La storia primitiva del Cermalo* (*Athaeneum* 7/1927). Římským dějinám z konce království jsou věnovány *Konec římského království* (*LF* 51/1924), *Servio Tulio* (*Historia* 2/1928) a *La cacciata dei romani* (*Athaeneum* 6/1928).

Groh nevěří římské literární tradici, bystře se snaží proniknout k jádru pravdy o velmi nejistých věcech a v mnohém sleduje způsob bádání, kterého užíval jeho italský učitel Ettore Pais. Dovedl se však vyhnout Paisovým krajnostem v odmítání písemných pramenů, neboť nikdy nezapomněl na kritickou ukázněnost a vědeckou vyrovnanost školy Josefa Krále, ze které vyšel.

Politické, hospodářské a společenské dějiny starého Říma doplňoval Groh pracemi o ústavních římských zařízeních. Již v semináři Josefa Krále vznikla *Transitio ad plebem* (*LF* 43/1916) o plebejském tribunátu, propracovaná později studiem *Plebejský tribunát* (*Sborník prací filosofických univ. prof. Frant. Grohovi k šedesátým narozeninám, Praha 1923*), *Potestas sacrosancta plebejských tribunů* (*VKČSN, třída I, roč. 1922–1923*), *La Transitio ad plebem* di P. Clodio (*Studi in onore di P. Bonfante, Vol. III/1929, Pavia*) a *Potestas sacrosancta dei tribuni della plebe* (*Studi in onore di Salvatore Riccobono, Vol. II/1932*).

Důležité římské instituce se týkala stať *Kalátní sněm římský* (*LF* 46/1919) a uchovávání písemných památek si všímají *Archivy u Řeků a Římanů* (*Čas. arch. školy* 2/1924). Groh záhy osvědčil podrobné znalosti římské ústavy a proto není divu, že mu byl svěřen čestný úkol připravit k vydání knihu jeho učitele Josefa Krále, *Státní zřízení římské* (Praha 1921).

Nemalou pozornost věnoval Groh epigrafickým pramenům o římských dějinách. Epigrafický pramen o Augustově tribunské moci je zhodnocen v *Monumentum Antiochenum* (*LF* 60/1933). *La colona di Traiano* (*RAL* 6/1925) interpretuje nápis na podstatě Trajanova sloupu, jehož sporný výklad byl předmětem Grohova kritického zájmu již v knize *Řím. Fasti coloniae Ostiensis* (*LF* 47/1920) vysvětlují zlomek municipálních fastů z doby vlády Klaudiovy a výsledek jejich zkoumání byl zpřístupněn italským badatelům ve zhuštěné eseji *Intorno al nuovo frammento epigrafico della cronaca municipale di Ostia* (*Bulletino della Commissione Archeologia comunale in Roma* 46/1920; dále *BCA*).

Poznatky získané monografiemi a rozšířené o pečlivé studium bohaté domácí i cizí literatury uložil Groh v synthetickém díle *Starý Řím* (Praha 1931). Je to nejrozsáhlejší a nejrozsáhlejší Grohova kniha s promyšleným a souborným poučením o státním a soukromém životě antického Říma, nejlepším, jaké bylo do té doby v české literatuře podáno, v němž schází jenom kapitola o výtvarném umění.

Všestrannému Grohovu zájmu neušly ani římské osady na území republiky. Upozornil na ně ve statích *Římská osada u Mušova* (*Obz. Praeh.* 7/8, 1928), *Les Restes du limes Romain en Tchecoslovaquie* (*Eos* 32/1929) a *Una recente scoperta di monete imperiali romane in Cecoslovacchia* (*Roma* 12/1934).

Méně pozornosti než římským dějinám věnoval Groh řecké historii a jeho monografické studie o řecké minulosti se opírají hlavně o rozbor epigrafických pramenů. Sdružení panionské (*LF* 44/1917) vzniklo již v epigrafickém semináři Františka Groha a našlo pokračování v člancích *Příspěvky k dějinám amfiktyonie delské* (*LF* 49/1922) a *Atene e Delo* (*Athaeneum* 10/1932). Tři kritické rozborů nazvané *Kyrenská ústava* (*LF* 54/1927), *Il diagramma cirenaico* (*Historia* I/1927, 3) a *Nové nápisy z Kyreny* (*LF* 55/1928) se týkají nápisu o kyrenské ústavě ve 3. stol. př. n. l. Synthetický obraz podává kapitola *Agrární poměry a problémy v antice*, napsaná do souborného díla *Doba hellenistická, které Groh vydal společně s K. Svobodou a J. Dobiášem* (Praha 1928).

Dobré filosofické školení osvědčil Groh v hutně psané studii *Počátky řecké filosofie, zařazené do knihy Řečtí filosofové a mystici, která vznikla spoluprací V. Groha, Fr. Novotného, K. Svobody, Ot. Jiráňho a Vl. Hoppeho a dočkala se r. 1926 a 1946 dvou vydání. Samostatně zpracoval Groh knížku *Sofistické hnutí ve starověku* (Praha 1927).*

Na okraji filosofických studií vznikla tři pojednání o antických náboženstvích, která v ničem nezapřela atheistický postoj jejich autora. Jsou to lidské oběti u Římanů (*LF* 59/1932) s důkazem, že Římané kdysi obětovali svým bohům i lidi,

jehož výtah byl otištěn italsky v Athaeneum 11/1933, a dvě kratší stati Mithraismus a Manichejství (Věda a život 3/1937 a 6/1940).

Pro potřeby vysokoškolských studentů Groh napsal Starověk I. Dějiny Blízkého východu a řeckých počátků (Praha 1935). Všimnul si dějin Egypta, Přední Asie, hlavně vývoje sumerského, akadského, babylonského, syrského, perského a izraelského, a potom přešel k oblasti egejské a řecké až do r. 500 př. n. l. Nestudoval prameny, ale opřel se o podrobnou znalost literatury, která mu dovolila načrtnout barvitý profil politických, hospodářských, společenských a kulturních dějin, aniž by se snažil o nová řešení.

Středním školám byla určena nabádavá stať Latinská četba na reformním reálném gymnáziu (Střední škola 4/1924) a edice Titus Livius, Výbor z jeho dějin, I. Text, II. Poznámky (Praha 1924 a 1925). Vítanou středoškolskou učebnicí byl Život ve starém Římě (Praha 1936, 1937 a 1939), vydaný třikrát v necelých třech letech a roku 1967 G. Hejzlarem.

2. ČESKOSLOVENSKÉ DĚJINY

K českým dějinám se Vladimír Groh obrátil knížkou Ústava svatováclavská, pravda a legenda (Brno 1928), v níž se snad až hyperkriticky stavěl proti významu knížete Václava a proti oslavám chystaným k mileniu jeho smrti. Jinak je založena působivá esej Rudolfa Urbánka Svatý Václav a jeho úcta (Brno 1930), v podstatě rozšířená přednáška přednesená 25. listopadu 1929 v universitní aule o slavnostní schůzi pořádané na paměť tisíciletého výročí Václavova tragického skonu, mohutná zkratka zakončená pathosem básnického vzletu.

Urbánek se při shromažďování materiálu k své přednášce dostal do úzkého kontaktu s Kristiánovou legendou a s ostatními legendami o Václavovi a o jeho bábě, kněžně Ludmile, a na sklonku své vědecké dráhy i života se ve čtyřicátých letech ponořil do jejich hlubokého a všestranného studia a rozboru. Jeho prvním výsledkem byla stať Ke sporu o legendu Kristiánovu (Věstník ČAV 55/1946), za níž následovalo rozsáhlé čtyřsvazkové dílo Legenda tzv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend ludmilských a václavských a její autor (Praha 1947–1948).

Urbánek v něm nesouhlasí s názorem, že Kristiánova legenda je dílem 10. století, který pronesl kdysi Josef Pekař, ale uznává její starou předlohu, hledá autora konečného znění legendy v břevnovském opatovi Bavorovi z Nečtin z počátku 14. věku. Pro své tvrzení snesl mnoho závažných poznatků, které mocně otrásají četnými soudy pronášenými do té doby o Kristiánovi a o ostatních ludmilských a václavských legendách, dávají látku k usilovnému přemýšlení a ukazují, že poprvé od doby, co se ozvaly hlasy mluvící proti Pekařovu pojetí o pravosti legendy, bylo kriticky sáhnuto na samé kořeny důkazu o jejím vrození do 10. století. Urbánkovy these vyvolaly četné kritiky a polemiky, proti nimž se Urbánek několikrát bránil a v četných důležitých bodech také ubránil, ale nezdá se, že by si ve svém hlavním názoru na Kristiána odnesl palmu vítězství.

Jiné důležité otázky českých dějin raného feudalismu si všiml František Hrubý ve své disertaci Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XII. stol. a jeho poměr ke státu (Český časopis historický 22/1916 a 23/1917; dále ČCH). Mnohé vývody Hrubého byly časem opraveny a doplněny, ale jádro výsledků, k nimž došel, podrželo dosud svou platnost, a to je nepochybně nejlepším svědectvím o kvalitách jeho práce.

Profesoři, jejichž činnost sledujeme, jiné práce o úseku české historie od 11. do konce 14. století nepublikovali. Za to však Urbánek a Josef Macůrek věnovali mnoho pozornosti slavnému údobí českých dějin, husitské revoluci. O výsledcích Macůrkova vědeckého bádání se zmíním na jiném místě v souvislosti s jeho stopováním vztahů k východní Evropě. Urbánkovy studie o husitství se seskupují kolem osmi ústředních okruhů: rozboru některých pramenů, Jana Žižky z Trocnova, českého mesianismu, bitvy u Domažlic, bitvy u Lipan, Jana Roháče z Dubé, husitské Moravy a obecného poučení.

Nejprve o menších, ale vysoce cenných a důvtipných Urbánkových rozborech a zhodnocení některých pramenů k době husitské. Počátků husitství se týká Píseň o spálení knih Viklefových r. 1410 (Praha 1945). Satiry si všimají Satirická skládání Budyšínského rukopisu M. Vavřince z Březové r. 1420 v rámci ostatní jeho činnosti literární (Věstník Královské české společnosti nauk, tř. fil.-hist.-filolog. 1951, čís. III; dále VKČSN) a Mařík Rvačka jako protihusitský satirik (Časopis Společnosti přátel starožitností československých 63/1955; dále ČSPSČ). K poznání husitské ikonografie přispívá Starší obdoba rukopisu Jenského, rukopis Göttingký (Věstník ČAV 6/1952). A konečně k důležitému relačnímu prameni se obrací K počátkům kronikářské činnosti kancléře Nového Města pražského Prokopa Písaře (Sborník prací k počtě 75. narozeninám akademika Václava Vojtíška, Praha 1958).

O jednom z nejdůležitějších Žižkových vítězství pojednal Urbánek dvakrát. Nejprve v Bitvě na Vítkově (Praha 1920) a potom v Bitvě na Vítkově 1420 (Praha 1933). Při oslavách pětistého výročí Žižkovy smrti přispěl do vytištěného cyklu přednášek Žižkova doba (Praha 1924) třemi podnětnými statemi, nazvanými Husitství a jeho nepřátelé domácí i cizí, Žižka a nové umění válečné a Táborství po Žižkovi. Redigoval též Sborník Žižkův 1424–1924 (Praha 1924) a otiskl v něm příspěvek Žižka a husitské válečnictví. Významně se podílel na výstavě o Žižkovi v Národním museu v Praze a v Katalogu výstavy na paměť Jana Žižky z Trocnova (Praha 1924), redigovaném Václavem Novotným, otiskl Místa významná v životě Žižkově.

Poměru Žižky a táborství věnoval slavnostní řeč v Táboře 11. října 1924, publikovanou v brožurě Žižka a Táboři (Tábor 1925), zúčastnil se úspěšně polemiky o problémech spojených s Žižkou v poznámkách K diskusi o Žižkovi (Časopis Národního musea 99/1925, odd. duchovědný; dále ČNM) a Žižkovu ikonografii řešil v Janu Žižkovi z Trocnova v obrazech I–II (Praha 1924). A konečně Žižkovu tradici a její působení podrobně probral v knize Žižka v památkách a úctě lidu českého (Brno 1924).

Poznatky získané ve výše uvedených studiích pečlivým rozbořením pramenů doplnil, utřídil, zhodnotil a sjednotil ve sličné monografii Jan Žižka (Praha 1925), v níž přinesl řadu nových postřehů a razil cestu poněkud odlišnému nazírání na Žižku, než tomu bylo dříve. Výsledky, k nimž dospěl, popularisoval v brožurě Jan Žižka z Trocnova (Praha 1924) a v článkách Národní hrdina (Vojenské rozhledy 5/1924) a Jan Žižka, the Hussite (The Slavonic Review 3/1924).

Jemně postížení psychologických následků husitského ovzduší uložil Urbánek v době uvážených studiích, Počátky českého mesianismu (Českou minulostí, Práce věnované prof. V. Novotnému, Praha 1929) a Český mesianismus ve své době hrdinské (Od pravěku k dnešku I, Sborník prací k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře, Praha 1930). Přešel též ke zkoumání dob největší vojenské slávy husitské ve Vítězství u Domažlic (Vojensko-historický sborník 1/1932; dále VHS) a v Bitvě

u Domažlic 1431 (Praha 1932). Sledoval také tragický rozchod utrakvistů, spojený s osudným bratrovražděným bojem, jemuž věnoval skizzy Lipany (Rozpravy Kruhu pro studium čs. dějin vojenských 5/1934), Bitva u Lipan (Praha 1934), Bitva u Lipan 1434 (Průvodce po bojištích, sv. 8/1934), Lipany a konec polních vojsk (Praha 1934), Bitva u Lipan ve vývoji poznání historického (VHS 3/1934) a K bitvě u Lipan (VHS 7/1938).

Údobí po bitvě u Lipan se Urbánek dotkl v souboru přednášek Kutná Hora a husitství a Jan Roháč z Dubé (Kutnohorské příspěvky k dějinám vzdělanosti české 9/1938), ve kterých se poklonil památce Roháče, velkého husitského bojovníka a nesmiřitelného odpůrce císaře Zikmunda. Souborně byly jeho vypočítané studie o husitské revoluci vydány v knize Z husitského věku (Praha 1957), neboť ani po více než čtvrt století od svého vzniku neztratily svou cenu.

Moravě je určen s širokým rozhledem a s detailní znalostí psaný rozbor K historii husitské Moravy (Časopis Matice moravské 63–64/1940; dále ČMM), v němž Urbánek vyšel z kritiky knihy A. Neumanna, K dějinám husitství na Moravě (Olomouc 1939) a dospěl k závěrům nezbytným pro každého, kdo se chce poučit a zabývat vývojem husitství na moravské půdě. Pro informaci ruských čtenářů napsal Gusitskoje vojennoje iskusstvo i Jevropa (Praha 1946).

Dokonalá znalost pramenů, událostí, osob i myšlenkových proudů dovolila Urbánkovi, aby při pojetí jedné z největších rapsodií českých dějin šel vlastní, osobitou cestou, která se na četných místech v jednotlivostech i v celkovém názoru rozchází s jinými koncepcemi podanými před rokem 1939 o husitství. A v mnoha případech dalo později bádání za pravdu novým postřehům, kterým Urbánek razil cestu, a podtrhlo tak význam jeho průkopnické práce.

Ruku v ruce se zájmem o husitskou revoluci šlo Urbánkovo badatelské úsilí o věku poděbradském, jemuž vtiskla ráz mohutná postava husitského krále Jiřího z Poděbrad. Věnoval mu jednak řadu monografií a velké synthetické dílo o českých dějinách té doby.

Nejprve o knihách a studiích zasvěcených monografickému zpracování kratších či delších dílčích úseků a sporných otázek. Přechodu od husitství ke vstupu Jiřího na politické kolbiště a uherským poměrům je věnována kniha Vladislav Varnenčík (Praha 1937). Uher se též dotýká K 500. výročí českých polních rot na Slovensku (VHS 5/1936), a K historii doby Jiskrovy na Slovensku a ve východní Moravě (VKČSN II/1939). Obsahově na ně přímo navazují Konec Ladislava Pohrobka (Praha 1924) o záhadné smrti mladičského Habsburka na českém trůně, a lidového hnutí se týká K české pověsti královské (ČSPSČ 23/1915).

Vstup Jiřího na český trůn Urbánek podrobně rozebral ve vyčerpávající studii Volba Jiřího z Poděbrad za krále českého (Sborník příspěvků k dějinám hl. m. Prahy 5/1932). Při významném výročí se k němu vrátil v pietních vzpomínkách K pětistému výročí královské volby Jiřího z Poděbrad (VČSAV 48/1958) a O volbě Jiřího z Poděbrad za krále českého 2. března 1458, výbor hlavních zpráv souvěkých (Praha 1958).

Z dob přípravy Urbánka k jeho badatelské činnosti pochází „Kancelář“ krále Jiřího (ČCH 17/1911) a hlavních úkolů české zahraniční politiky za dob Jiříkova správcovství v Čechách a kandidatury Viléma Saského na český trůn si všímají Dvě studie o době poděbradské (Brno 1929). Pozdějším dobám vlády Jiřího jsou určeny stati Tři Janové z Rabštejna (Sborník filologický 11/1936–1939), K ikonografii Jiřího krále (Věstník ČAV 1952) a Jan Paleček, šašek krále Jiřího, a jeho předchůdci v zemích českých (Příspěvky k dějinám starší české literatury, red.

J. Hrabák, Praha 1958). Událostí před bojem o kalich a korunu se týká edice Ve službách Jiříka krále (Praha 1940), kde Urbánek za účasti B. Mathesia vydal deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírкова o cestě, kterou po Evropě nastoupil Lev z Rožmitálu, aby našel Jiřímu spojence v předvečer hrozného zápasu s kurií papežskou.

Všechny vypočtené monografie byly přípravou k Urbánkovi životnímu dílu Věk poděbradský (Praha 1915–1962), z něhož vyšly čtyři statné svazky v Českých dějinách, redigovaných Václavem Novotným. Urbánek v nich vyčerpávajícím způsobem podal sytý a plastický obraz české minulosti od roku 1437 do roku 1464 a spojiv rozsáhlou heuristiku s bystrostí kritického postřehu a s analysou jednotlivých jevů, zasadil do širokého toku svého vypravování podrobný rozbor politických, hospodářských, náboženských a kulturních dějin v době krále Jiřího. Při jejich čtení se nelze ubránit melancholickému smutku, že dílo zůstalo lapidárním torsem a nebylo dovedeno aspoň k míru olomouckému roku 1478, když již nebylo autorovi dopřáno vylíčit české dějiny až do roku 1526, jak bylo původně plánováno.

Jejich konečné pojetí dobře napovídá svižně psaný spis Husitský král (Praha 1928) o Jiřího z Poděbrad a zhuštěný nástin vývoje českého státu z let 1419 až 1526 nazvaný Prvních sto let utrakvismu, který Urbánek načrtl do Československé vlastivědy, sv. 4, Dějiny (Praha 1932). Urbánek se přímo sžívá se svým milovaným hrdinou a provází ho na jeho dramatické pouti českou minulostí od dob, kdy jeho hvězda, stále stoupajíc, jasně ozářila českou korunu královskou a svítila mu na cestu, po které kráčel za svým obtížným, ale jedinečným úkolem zajistit zbytky, které zůstaly po husitské revoluci. A když nepomohla státnická prozíravost a moudrost a když po vyčerpání všech politických prostředků nastal Jiřímu osudný boj o kalich a korunu, sleduje Urbánek všechny dramatické obraty na válečném i diplomatickém kolbišti, aby se se zatajeným dechem zastavil u neblahého 22. března roku 1471, kdy v okamžiku, v němž bylo na dosah ruky jedno z nejvýznamnějších vítězství českých dějin, sklátil Jiřího předčasně do hrobu nemilosrdný los osudu a dal spádu našeho národního vývoje nový, nevídaný obrat.

Počátků českého humanismu si všímají Urbánkovi průkopnické stati První utrakvistický humanista Šimon ze Slaného (LF 65/1938), M. Šimon ze Slaného (Ročenka spořitelny ve Slaném 1938) a Humanistický novoutrakvista M. Matouš Kollin z Chotěřiny a starší tradice husitská (ČSPSČ 64/1956). Zde se Urbánek již octl v dobách, kterým věnoval František Hrubý studii nazvanou z Hospodářských převratů českých ve století XV. a XVI. (ČCH 30/1924). Hrubý se pokusil zjistit na podkladě moravského materiálu, jak se měnila struktura šlechtického hospodaření od r. 1478 do první polovice 16. stol., a přes to, že mu chyběl pohled na vývoj za dob husitských, za Jiřího z Poděbrad a za válek českouherských, soudil v mnoha věcech celkem správně. Drobný, ale cenný příspěvek k této tematice podal Bohumil Navrátil v článku Dva opisy listů z r. 1513 z Pernštejnského kodexu (Selský archiv 1/1902, čís. 4).

Velkou pozornost věnovali profesori historie na filosofické fakultě četným úsekům českých dějin od nastoupení Habsburků do konce války třicetileté. V podstatě si jich všímá i Hrubého kniha Moravské zemské desky z let 1348–1642 (Brno 1931), ačkoliv má širší titul. Je k ní připojen též francouzský a německý text a hodnotí cenu zemských desek v 16. a v první polovici 17. stol. pro hospodářské, sociální, ústavní a náboženské dějiny.

Při příležitosti čtyřtého výročí narozenin vynikajícího člena Jednoty bratrské

Jana Blahoslava vyšla Urbánková knížka *Jednota bratrská a vyšší vzdělání až do doby Blahoslavovy* (Brno 1923). Urbánek též redigoval s Václavem Novotným *Sborník Blahoslavův 1523–1923* (Přerov 1923) a napsal do něho stať k Blahoslavově „Filipice proti misomusům“. Při oslavách Blahoslavových 19. a 20. května 1923 v Přerově pronesl vysoce informovanou a vybroušenou přednášku, vydanou v publikaci *Tři řeči* pronesené u příležitosti 400. narozenin Jana Blahoslava (Přerov 1923).

Jak působil na České bratry luterství a kalvinství, zkoumal Hrubý v pojednání *České svědectví o Jednotě bratrské do Švýcar r. 1570* (Sborník J. B. Nováka K dějinám československým v období humanismu, Praha 1932). Poslednímu biskupovi Jednoty je věnována Urbánková přednáška *Komenský* (Ročenka university Komenského v Bratislavě z r. 1919–1924, Bratislava 1925), proslovená roku 1920 na paměť 250. výročí Komenského smrti.

Třem studiím Hrubého vděčíme též za poznání osudů novokřtěnců na Moravě v 16. století. Jsou to *Nové příspěvky k dějinám moravských novokřtěnců* (Českou minulostí, Práce věnované prof. V. Novotnému, Praha 1929), *Die Wiedertäufer in Mähren* (Archiv für Reformationsgeschichte 30-32/1932–1935) a *Karel st. z Žerotína a moravští novokřtěnci* (ČČH 43/1937).

Počátky protireformace na Moravě se úsilovně zabýval Bohumil Navrátil. Začal *Příspěvky k dějinám arcibiskupství Olomouckého* (ČČH 2/1896), v nichž podal ve formě článku zaslíbený a poučný posudek knihy Ch. d'Elverta, *Zur Geschichte des Erzbisthums Olmütz* (Brno 1895). Zmínil se sice i o starší a mladší době, ale hlavní důraz položil na 16. století, a pokračoval velmi dobrým přehledem uveřejněným pod titulem *Z nové literatury o jezuitěch* (ČČH 4/1898). Své názory pak blíže rozvedl ve stručné stati Vilém Prusinovský do r. 1565 (ČČH 5/1899), která však byla spíše ukázkou než uzavřeným pojednáním.

Část výsledků svého studia publikoval v knize *Biskupství olomoucké 1576 až 1579 a volba Stanislava Pavlovského* (Praha 1909). Je to vyčerpávající monografie o nevelikém úseku, podrobně osvětlující složitá a choulostivá diplomatická jednání olomoucké kapituly, císařského dvora a kurie papežské při obsazení biskupského stolce v Olomouci za velmi delikátní situace. Navrátil zvládl suverénně látku, neukazuje ani sympatie ani antipatie k jednajícím stranám a za své vyprávění připojil otisk 81 nejdůležitějších a neznámých pramenů, ze kterých čerpal.

Delšího období se týká Navrátilova edice *Jesuité olomoučtí za protireformace*, akty a listiny z let 1558–1619, díl I. 1558–1590 (Brno 1916). Jak ukazuje titul, obsáhl první díl prameny k dějinám olomouckých jezuitů z let 1558 až 1590; jeho pokračování mělo sahat od roku 1591 do roku 1619, ale zůstalo v rukopise. To, co bylo vydáno, je plod dlouholeté práce, v níž je shromážděno z našich i zahraničních archivů 270 kusů, publikovaných bravurní ediční technikou, která je dosud vzorem pro vydávání pramenů o českých dějinách 16. století a nepřehledným zdrojem poučení o počátcích protireformace na Moravě. Hutný přehled, organicky se pojící k prvnímu dílu *Jesuitů olomouckých*, je Navrátilova inaugurační přednáška *První pokusy o moravskou universitu* (Ročenka Masarykovy university v Brně 1926/27), která končí rokem 1590, kdy definitivně ztroskotal pokus o vybudování celé university v Olomouci, omezené od té doby jenom na theologickou fakultu.

Poněkud starších poměrů moravských a šíření luterství v markrabství se týká Hrubého stať *Ke stykům Moravy s Vitembergem v 16. stol.* (ČMM 55/1931), zatímco jiné důležité články Hrubého se obírají v podstatě úsekem od devade-

sátých let 16. stol. Jsou to *Moravské památníky z doby předbělohorské* (ČMM 49/1925) o předních členech moravské šlechtické společnosti, kteří se vzdělávali v evangelických zemích, hlavně ve Švýcarsku, *Selské a panské inventáře v době předbělohorské* (ČČH 33/1927) s cennými poznatky hmotné základny a kultury poddaných i šlechty před Bílou horou, a *Karel z Žerotína ve válce turecké r. 1594 a 1595* (ČMM 52/1928), kde se vysvětluje, proč se mladý Žerotín zúčastnil tažení proti Turkům.

Pokračování vypočítaných stať tvoří Hrubého práce *Kalvínský theolog a bouře opavská r. 1603* (ČČH 37/1931) o odporu proti reformaci v Opavě, *Filip du Plessis Mornay a Karel Žerotín v letech 1611–1614* (Od pravěku k dnešku II. Sborník prací k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře, Praha 1930) s důležitými zprávami o Moravě v zrcadle hugenotského zpravodaje, a *Sbírký na německé luterské kostely pražské 1611* (ČČH 47/1931) o situaci německých luteránů v Praze po vydání *Majestátu Rudolfa II.* na náboženskou svobodu. K zásadním otázkám náboženského vývoje u nás se Hrubý vyslovil v *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou* (ČČH 40–41/1934–1935) a *Luterství a novoutrakvismus v českých zemích v 16. a 17. stol.* (ČČH 45/1938), ve kterých nesusouhlasí s pojetím Ferdinanda Hrejsy, že staří kališníci přijali některé luterské prvky a stali se tak novoutrakvisty, a dokazuje, že na Moravě byli luteráni, kalvíni a čeští bratři.

Navrátil a Hrubý věnovali pozornost protireformačnímu tlaku vlády a obraně proti němu na Moravě, Julius Glücklich sledoval boj proti protireformaci v Čechách. Středem jeho zájmu byl ušlechtilý Václav Budovec z Budova, vůdce evangelického tábora v království, vynikající člen *Jednoty bratrské* a jeden z nejvzdělanějších členů české stavovské společnosti své doby. Glücklichovy studie o Budovcovi lze rozdělit na tři skupiny. Do první patří vydání *Budovcovy korespondence*, druhá je věnována *Budovcovým spisům* a třetí informuje o *Budovcově* popravě na Staroměstském náměstí 21. června roku 1621, když se Ferdinand II. po bitvě bělohorské krvavě mstil vzbouřeným českým stavům.

Pracné a zdoluhavé zjišťování zbytků *Budovcových listů* popsal Glücklich ve zprávě *O cestě za korespondencí Václava Budovce z Budova* (Věstník České akademie 14/1905). Korespondenci samé pak věnoval pozornost v edici *Václava Budovce z Budova korespondence z let 1579–1619* (Praha 1908), kde je otištěno 80 *Budovcových dopisů z domácích i cizích archivů*, a v *Nové korespondenci Václava Budovce z Budova z let 1580–1616* (Praha 1912) s dalšími 30 *Budovcovými listy*, z nichž 24 našel Glücklich za svého studijního pobytu v Paříži.

Spisy *Budovcovými* se Glücklich začal obírat v člancích *Prameny a vznik Budovcova Antialkoranu* (Sborník prací historických k šedesátým narozeninám Jaroslava Golla, Praha 1906), *Václava Budovce z Budova předmluva k prvnímu zpracování Antialkoranu z roku 1593* (Program gymnasia v Praze II, Žitné ulici, z roku 1906), *Nový neznámý spis Václava Budovce z Budova* (ČČH 14/1908) a *Václava Budovce z Budova „Zlatý věk“* (ČČH 15/1909). Dosažené výsledky prohloubil a doplnil v knize *O historických dílech Václava Budovce z Budova z let 1608–1610 a jejich poměru ke Slavatovi, Skálovi a neznámému dosud diariu lutherána Karla Zikmundova* (Praha 1911), kde ukázal, že *Paměti Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka*, považované za hlavní zdroj informací pro události ve zrušených letech 1608 až 1609, jsou úplně závislé na *Budovcově práci Kراتičké poznámenání*. Potom přešel k rozboru *Václava Budovce z Budova Martini Lutheri Antisocinus* (ČČH 19/1913), v němž došel k závěru, že *Budovec* napsal

anonymně vydaný spis, který Glücklich objevil v lobkovické knihovně v Roudnici. A konečně ve svém posledním článku Ztracený historický spis Václava Budovce z Budova? (LF 74/1950), rozesílaném divnou ironií osudu právě v den Glücklichova pohřbu, dovodil, že Budovec měl v letech 1613 až 1614 téměř hotové historické dílo o českých politických a církevních dějinách od kostnického koncilu až do počátku 17. stol., které se dosud nepodařilo zjistit.

Posledním okamžikům Budovcovým před jeho popravou na Staroměstském náměstí věnoval Glücklich pojednání K rozboru Skálových zpráv o popravě staroměstské dne 21. června 1621 (ČCH 27/1921), Křať duchovní Václava Budovce z Budova (Reformační sborník 6/1937) a Speculum martyrii Budeveciáni (LF 70/1946). O Budovcově rodině po jeho násilné smrti se Glücklich rozepsal ve stati Osud rodiny Václava Budovce z Budova (Od Ještěda k Troskám 4/1929).

Glücklich upínal svou pozornost také na zápas českých stavů o náboženskou svobodu od počátku 17. stol. a české povstání. K svému úkolu měl výbornou filosofickou průpravu, jak ukázal v nabádavém přehledu Nové názory o vývoji křesťanských církví a skupin (ČCH 20/1914), a agresivního činu habsburské vlády proti Jednotě bratrské si všiml v pojednání Mandát proti Bratřím a jeho provádění v letech 1602–1604 (VKČSN 1904), kde vyzvedl mužné chování Budovcovo na sněmu roku 1603.

K pochopení jednoho z největších úspěchů v boji za svobodu vyznání, dosaženého vydáním památného Majestátu Rudolfa II. a ujednáním Porovnání mezi evangelíky a katolíky, přispěl Glücklich třemi velmi důležitými statemi psanými na podkladě neznámých pramenů. Jsou to Majestát Rudolfa II. z roku 1603 o nekonfiskování majetku (Od pravěku k dnešku II, Sborník prací k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře, Praha 1930), Koncept Majestátu a vznik Porovnání (ČCH 23/1927) a O pravomoci dané defensorům na sněmu roku 1609 (Program české realky v Praze III. za r. 1912/13). Jejich pokračování tvoří články O defensorech a českém povstání 1618–1620 (ČCH 27/1921) a Blahopřání pastorů a profesorů církve ženevské poslané dne 1. prosince 1919 králi Fridrichovi k jeho korunovaci ze dne 1. listopadu 1619 a králova odpověď ze dne 22. ledna 1620 (Sborník reformační 4/1931).

Představy českých stavů o ústavě a správě Čech a jejich úsilí o revisi zastaralého zemského zřízení z roku 1564 jsou zachyceny ve vzorné a pečlivé edici Nová redakce Zemského zřízení království českého z posledních let před českým povstáním (Brno 1936), kde je kriticky rozebrána a zhodnocena práce komise pro opravu zemského zřízení v Čechách, jejímž byl Budovec předním, vysoce informovaným a iniciativním členem. Glücklich zasadil své badatelské úsilí do širokého rámce let 1600 až 1618, nabitých dramatickými událostmi, zveřejnil pramen, který informuje o politických, právních a správních názorech a sporech české stavovské společnosti těsně před tím, než se její největší část vzbouřila proti Habsburkům, a přinesl řadu závažných svědectví prvořadého významu, jež nemůže přejít nikdo, kdo se zabývá předbělohorskou dobou a jejími následky. Nová redakce Zemského zřízení byla pro Glücklicha posledním krokem k napsání monumentální monografie o Budovcovi a o vývoji od konce 16. stol. do Bílé hory, ale v provedení jeho záměru mu zabránila německá okupace, která ho vyřadila z vědecké práce a vystavila hroznému tlaku, pronásledování a ústrkům všeho druhu, znásobeným ještě rasovým útlakem, takže po osvobození republiky mu již nezbylo sil, aby dokončil dílo, na němž pracoval tak rád.

Osvětloval-li Glücklich české povstání badatelským úsilím soustředěným kolem

postavy Václava Budovce z Budova, objasnil Hrubý mnohé důležité události za povstání v Čechách ličením osudů tří jiných vůdců stavovské společnosti před Bílou horou: Jindřicha Matyáše z Thurnu, Václava Viléma z Roupova a Viléma z Roupova.

Značně dobrodružné dějiny českomoravské větve Thurnova rodu jsou zachyceny v pojednání Hrabata z Thurnu a Valsassina (ČCH 28/1922). Českého povstání a potomních bojů s Habsburky se týkají články Z vídeňských papírů Jindřicha Matyáše hr. z Thurnu (ČCH 34/1928) a Pohřební kázání o Jindřichu Matyášovi z Thurnu (ČCH 38/1932). Stať Václav Vilém z Roupova a Vilém z Roupova, čeští emigranti (ČCH 43/1937) sleduje pohnuté osudy nejvyššího českého kancléře z doby falcké Václava Viléma z Roupova a jeho příbuzného, znojenského pána Viléma z Roupova, kteří po pádu povstání sdíleli smutný osud mnoha příslušníků české šlechty, ztratili vlast i statky a bloudili po daleké cizině s marnou nadějí na návrat. Bělohorské bitvy se týká črta Švýcarský svědek Bílé hory (ČCH 37/1931).

Velkému počtu prací Hrubého vděčíme za podrobné poznání vývoje českého povstání a války třicetileté na Moravě. Lze je rozdělit do sedmi víceméně uzavřených okruhů: české povstání a jeho pád, potrestání Moravanů, moravská emigrace, Karel st. z Žerotína, drobné příspěvky a velkostatek olomouckého biskupství, synthese seskupená kolem Ladislava Velena z Žerotína a konečně edice pramenů.

Povstání je věnována Moravská šlechta r. 1619, její jmění a náboženské vyznání (ČMM 46/1922), významný portrét stavovské společnosti na Moravě, ne docela právem činěné odpovědnou za nezdar boje proti Habsburkům. Přímou do středu vojenských operací na Moravě uvádějí Patent Ladislava Velena z Žerotína na svolání zemské hotovosti moravské ze 7. srpna 1620 (Břeclav 1935), dále Nové příspěvky k historii na Bílé hoře (ČCH 27/1921), kde je dovozeno, proč vojenská pomoc Moravanů nepřišla včas na Bílou horu, a konečně Pád českého povstání na Moravě r. 1620 (ČCH 29/1923) s rozřešením otázky, proč se Morava nepostavila po bělohorské porážce Čechů Ferdinandovi II. na odpor, ačkoli k tomu byly všechny předpoklady. Událostí v biskupském městě Vyškově se týká drobná causerie Bohumila Navrátila Paměti, která jsou město Vyškov v rebelii rebellantům poddali (Vyškovské noviny 1903).

Zvláštní kapitolu bádání o českém povstání na Moravě tvoří Hrubého studie Kněz Jan Sarkander, moravský mučedník doby bělohorské a jeho legenda (ČCH 45/1939). Je to revise procesu holešovského faráře Jana Sarkandra, zatčeného a vyslychaného moravskými odbojnými stavy pro účast na politických a vojenských akcích ve prospěch císaře a prohlášeného později za blahoslaveného. Hrubého rozlišení historické skutečnosti a pozdější legendy vzbudilo prudkou polemiku, ve které se Hrubý se zdarem bránil a ubránil výtkám vznášeným z některých stran proti závěrům, ke kterým došel.

Hospodářského potrestání moravské šlechty pomstychtivou a hrabivou rukou Ferdinanda II. se Hrubý dotkl ve Vilémovi Dubském z Třebomyslic (ČMM 50/1926), o téměř nevinném, a přece krutě postiženém členu moravského panského rodu, a v Odhadech konfiskovaných moravských velkostatků 1622–1623 (ČMM 51/1927), kde ukazuje na velikost hospodářského i politického převratu v markrabství, provázeného podvodou, křivdami a neslychaným kořistnictvím všeho druhu. Politických a správních přeměn se týkají První pokusy císaře Ferdinanda II. o změnu moravské ústavy po Bílé hoře (Sborník prací věnovaných prof. dr. Gustavu Friedrichovi k 60. narozeninám, Praha 1931) a o pozůstalostní spisy

Jiřího z Hodic se opírá příspěvek z kulturních dějin nazvaný K osudům českých nekatolických knih na Moravě po Bílé hoře (ČMM 50/1926).

České a hlavně moravské emigrace se týkají tři pojednání Hrubého, jejichž obsah plně vystihuje jejich titul. Jsou to Bethlen Gabor a česká emigrace v letech 1622–1623 (ČCH 41/1935), Prosebný list 36 českomoravských kněží emigrantů Kryštofu Radziwillovi z r. 1629 (ČCH 38/1932), a K historii bitvy u Nördlingen r. 1634 (ČCH 42/1936).

Radu důležitých událostí o českém povstání a o jeho následcích seskupil Hrubý kolem Karla st. z Žerotína, vysoce vzdělaného a sympatického českého bratra, na počátku 17. století uznávaného vůdce evangelických moravských stavů, který se však roku 1618 a 1619 odmítl připojit k odboji šlechty, tuše jeho neblahý konec. Sem patří Nové dokumenty bělohorské (ČCH 31/1925), Korespondence Karla st. z Žerotína s J. A. Komenským (Archiv pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského 14/1932), Na památku třístého výročí smrti Karla st. z Žerotína (Brno 1936) a přednáška Karel st. z Žerotína (Brno 1936), vydaná také německy.

Třišt významných poznatků z doby pobělohorské přináší články Český poutník z Asisi r. 1636 (ČCH 32/1926), ukázka to z deníku Lva Viléma z Kounic, který Hrubý zamýšlel vydat, K jubileu Tránovského (ČCH 44/1938) a Listy Jakuba Petrozelina Kunštátského (Archiv pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského 14/1938). Ve studii Rozsah a výnos velkostatku biskupství olomouckého v první polovici 17. století 1636–1637 (Časopis pro dějiny venkova 5/1917) Hrubý zachytil, o jakou hospodářskou základnu se na konci svého života opíral vůdce moravských katolíků, bojovný olomoucký biskup a kardinál František z Dietrichštejna.

Kulminačního bodu ve zkoumání bělohorské doby na Moravě dosáhl Hrubý ve dvou dílech. Jedno je syntetické a druhé je věnováno edici pramenů.

U synthese mám na mysli brilantně psanou knihu Ladislav Velen z Žerotína (Praha 1930), která vycházela nejprve v ČCH 35–36/1929–1930 a podává souborný svod dramatických moravských událostí z let 1579 až 1638, seskupený kolem tragické postavy Ladislava Veleny, statečného vůdce stavovského odboje na Moravě a po bělohorské porážce bludného emigranta, pro něhož nebylo ani návratu domů ani klidu v daleké cizině. Jedna část jeho osudů je zachycena ve stati Ladislaus Welen von Zierotin im Kampf um die Heimat und sein Aufenthalt in Elbling 1629/30 (Elblinger Jahrbuch 8/1928).

Radu pramenů, o které se Hrubý při svém studiu opíral, vydal v edici Moravské korespondence a akta z let 1620–1636, díl I–II (Brno 1934–1937). V ní otiskl in extenso na 600 česky psaných dokumentů a dalších 750 cizojazyčných pramenů zpracoval a z velké části zpřístupnil v registrové formě v poznámkách. Před edicí Hrubého byly publikovány prameny k třicetileté válce na Moravě hlavně ve Schriften der historisch-statistischen Sektion sv. 16., 17., 22. a 23., vydávaných Ch. d'Elvertem v letech 1867 až 1878, který čerpal jenom z vídeňských pramenů podávajících o událostech zkrácený obraz z hlediska vídeňské vlády. Hrubý vydal prameny české provenience, zveřejnil velký soubor listů Karla st. z Žerotína od r. 1628 do Žerotínovy smrti a ve svých studiích tak osvětlil politické události na Moravě před Bílou horou i po ní, že jsou jedním z nejlépe propracovaných úseků českých dějin.

Českým dějinám od polovice 17. století bylo na filosofické fakultě věnováno daleko méně pozornosti než vývoji do vestfálského míru. Hrubý sice otiskl v tře-

tím až osmém svazku Selského archivu vydávaného V. Praskem řadu příspěvků k dějinám poddaných v 17. a 18. stol., ale to jsou pouze drobné soupisy materiálu čerpané většinou ze sbírek Vlastivědného musea v Olomouci, neřeší nadhozené otázky, upozorňují jenom na prameny a dotýkají se některých kongeniálních podrobností.

Národního obrození si všiml Navrátil v článku Listy Palackého Bočkovi (ČMM 25/1901), v němž s instruktivním úvodem a s četnými poznámkami publikoval patnáct dopisů českého historiografa Františka Palackého vydavatelí moravského kodexu Antonínu Bočkovi a jeden list Bočka Palackému. Glücklich se dotkl revoluce roku 1848 příspěvkem K historii našeho politického programu (Naše doba 10/1903) o plánech na politické rozdělení Rakouska na sněmu vídeňském a kroměřížském v letech 1848 až 1849, a stati Dopis Poláka ze Slovanského sjezdu r. 1848 (ČMM 49/1925) o listu polského emigranta Edmonda Chojeckého psaného francouzsky za sjezdových dní z Prahy.

Glücklich také v článku Dualism a jeho nejnovější francouzský historik (ČCH 11/1905) rozebral knihu L. Eisenmanna Le Compromis Austro-Hongrois de 1867 (Paříž 1904), osvětlil některé aspekty vnitřní politiky habsburské monarchie po rakousko-uherském vyrovnání roku 1867 a proti Eisenmannovu mínění se skepticky vyslovil k pangermanismu a k postoji Maďarů, v čemž mu vývoj za první války světové dal plně za pravdu. Urbánek dal průchod svému politickému přesvědčení z mladých let ve vzpomínce Omladina (Politického klubu Omladinářů – Devadesátníků v Praze sv. 8/1935), v rozšířené to přednášce, kterou proslovil 2. prosince 1934 při zahájení výstavy pokrokového hnutí a procesu s Omladinou na paměť známého soudního řízení rakouskouherské justice proti části české národně uvědomělé pokrokové inteligence.

Moravským dějinám na počátku druhé polovice 19. století je věnována Hrubého edice Jan Helcelet, dopisy otce synovi 1848–1866 (Brno 1932). Moravských a brněnských poměrů od sedmdesátých let 19. stol. do konce první války světové se týkají dva nekrology od Bohumila Navrátila. Z nich Vincenc Brandl (ČMM 26/1902) byl psán na paměť ředitele moravského zemského archivu a čelného moravského historika a podstatně se lišil od nekritických podobných pojednání publikovaných v té době na Moravě, a František Kameníček (ČMM 54/1930) je věnován řediteli brněnského gymnasia, dlouholetému předsedovi a redaktorovi Časopisu Maticе moravské a zaslužilému vědeckému pracovníkovi. Na brněnské poměry před první válkou světovou vzpomíná Groh ve skizze Naše léta (Památník českého státního reálného gymnasia v Brně, Na poříčí, Brno 1929).

3. DĚJINY EVROPSKÝCH NÁRODŮ A SYNTHESA SVĚTOVÝCH DĚJIN

Velmi podnětné a průkopnické práce vznikly na filosofické fakultě o dějinách našich východních sousedů a o jejich vztazích k zemím koruny české. Autorem těchto studií je Josef Macůrek a lze je rozdělit na pojednání o dějinách polských, maďarských, rumunských a slovanských.

Informativní a programovou stať nazval Macůrek O politických stycích československých v minulosti (sborník Současné Polsko, Praha 1928) a polské veřejnosti určil Rozwój czeskich badań w zakresie stosunków polsko-czechosłowackich (Kwartalnik historyczny 42/1928). Článek Čeští válečníci v krajinách černomoř-

ských koncem 15. století (Českou minulostí, Práce věnované prof. V. Novotnému, Praha 1929), informuje o účasti Čechů v bojích polského krále Albrechta proti Turkům roku 1496. Zanedbávané země starého českého státu si Macůrek všiml v článku Silesiaca v novější německé a polské literatuře (ČMM 63–64/1939 až 1940), uveřejněném za nacistické okupace v dobách, kdy bylo třeba informovat českou veřejnost o věcech, které německá okupační správa všemi prostředky potlačovala.

Českopolským vztahům v první polovici 16. století je věnována objevná stať Čechové v polském vojsku v Podněstří v letech 1531–1538 (ČMM 55/1931) a pohnutých událostí od sedmdesátých let 16. věku se týkají dvě thematicky dobře rozvržené knihy a dvě studie. U knih mám na mysli Dozvuky polského bezkráloví z roku 1587 (Praha 1929), kde jsou dokonale osvětleny snahy habsburského rodu o získání polské koruny v letech 1588 až 1594, a Zápas Polska a Habsburků o přístup k Černému moři na sklonku 16. stol. (Praha 1931) s poukazem na neznámé a zajímavé aspekty velmocenské politiky dvou rozhodujících států ve střední Evropě. Studie jsou nadepsány Diplomatičké posláni Jana Duckera v Polsku r. 1591 (VKČSN 1929/III) a Les crises politiques en Pologne dans la deuxième moitié du XVI-e siècle et les pays tchèques (Bulletin d'Information des Sciences Historiques en Europe Orientale 9/1939). Na protičeskou náladu polské vlády a společnosti a na jejich zásahy proti českým zájmům ukázal Macůrek v článku České povstání r. 1618–1620 a Polsko (ČMM 61/1937).

K dějinám Uher se Macůrek obrátil poučeným pojednáním Nové zpracování dějin uherského státu od doby nejstarší do nejnovější (ČNM 106/1932) a hutnou knihou Dějiny Maďarů a uherského státu (Praha 1934), prvním soustavným líčením dějin Uher v české literatuře psaným s přesnou orientací o problémech spojených s pojednáváním látkou a s podrobnou znalostí rozsáhlé literatury i hlavních pramenů, které vyvolalo zaslouženou pozornost dokonalým zvládnutím daného tematu a množstvím původních myšlenek autora. Macůrek napsal též dějiny Maďarska do Ottova slovníku naučného nové doby III/2 (Praha 1935) a ve všech svých pracích správně rozlišil dějiny mnohojazyčného uherského státu a dějiny Maďarů, kteří tvořili jenom část obyvatelstva bývalých Uher.

Velmi se Macůrek zasloužil o poznání dějin Rumunska. Jeho nabádavé práce o rumunské minulosti jsou věnovány čtyřem látkovým skupinám. Předně materiálu k československým dějinám v rumunských archivech, za druhé poměru Slovanů a Rumunů, za třetí sledování českorumunských vztahů a konečně synthesesi rumunských dějin.

První Macůrkovy drobné příspěvky o rumunské historii jsou Topografia românesca in Moravia și Slovacia (Bulletinul geografici I/1924) a La date de l'apparition de la „Psalteria Scheiană“ (Revue historique de Sud-est européen I/1924). Za nimi následovaly Prameny k dějinám československým v archivech a knihovnách sedmihradských (VKČSN 1924/VI, Praha 1925), Nové příspěvky k dějinám československým z archivů a knihoven sedmihradských (VKČSN 1926/II, Praha 1927) a Z rumunských archivů (Čas. arch. školy 6/1928), dostatečně charakterizované jejich názvy.

Poměru Slovanů a Rumunů si Macůrek všiml rozbory Slované v pojetí starších rumunských kronikářů (Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi... k šedesátým narozeninám, Praha 1928) a Vlivy byzantsko-slovanské v dějinách rumunského národa (ČNM 104/1930). O vývoji a stavu slavistiky v Rumunsku pojednal v instruktivní stati Die Slavistik in Rumänien (Prager Presse z 10. 5. 1928).

Českorumunské vztahy našly své místo v Husitství v rumunských zemích (ČMM 51/1927), kde jsou spolehlivě zjištěny zahraniční ohlasy husitské revoluce v jedné vzdálené zemi, zpřístupněné Rumunům v Husitismul in România (Revista istorică 14/1928). Šestnáctého věku se týká črta Michal der Tapfere und die böhmisch-schlesische Stände am Ende des 16. Jahrhunderts (Revista istorică română 2 (1931) a doby kolem rakousko-uherského vyrovnání si všimá Die tschechische Politik und die Rumänien in den sechziger und siebziger Jahren des neunzehnten Jahrhunderts (Prager Rundschau 7/1937).

Synthetický charakter mají brožura Zjednotenie Rumunov (Praha 1929), průkopnická kronika Rumunsko ve své minulosti a přítomnosti (Praha 1930) a heslo Rumunsko, dějiny, v Ottově slovníku naučném nové doby V/2 (Praha 1938). Macůrkova kniha byla první svého druhu v české literatuře, vyplnila v ní nepřijemnou mezeru a o znalosti děl a pramenů k rumunským dějinám by se dalo mutatis mutandis opakovat totéž, co bylo předtím řečeno o Dějinách Maďarů a uherského státu.

Při zkoumání polské, maďarské a rumunské minulosti měl Macůrek vždy na zřeteli vyšší obzory než zachycení národní historie uvedených národů a směřoval k postizení vzájemných vztahů, které v konečné fázi měly sloužit k objasnění dějin Slovanstva. Svě kredo o těchto věcech uložil ve svižně psané esejí Dějiny Slovanstva (Věda a život 2/1936), která vytýčila dalekosáhlý program uskutečňovaný až po roce 1945.

Anglickým dějinám věnoval Julius Glücklich přemýšlivý článek Utopia Tomáše Mora (ČCH 4/1898) o největším humanistovi anglickém, lordu-kancléřovi Tomášovi Morovi (1477–1534), skladateli utopistických státních románů. Ukázal v něm dobré porozumění pro otázky utopistického socialismu a náboženské reformace, kterou, jak jsme již slyšeli, s nevšedním úspěchem pak sledoval ve svých dílech o českých poměrech v době předbělohorské.

Kromě bádání o starověkých, českých, polských, maďarských, rumunských, slovanských a anglických dějinách spolupracovali profesori historie filosofické fakulty také na vylíčení světového vývoje, kterému byly určeny mnohosvazkové Dějiny lidstva od pravěku k dnešku vydávané za redakce Josefa Šusty.

Vladimír Groh ve Světlech Východu a Hellady (Dějiny I, Praha 1940) pojednal o vývoji v oblasti egejské, babylonské, asyrské, izraelské a řecké až do Alexandra Velikého. Ve svých výkladech pokračoval pod názvem Římské imperium (Dějiny II, Praha 1936). Začal dobou hellenistickou a přešel pak k dějinám římským od nejstarších dob do konce republiky.

Josef Macůrek napsal Maďaři a uherský stát (Dějiny III, Praha 1937) a zachytil minulost Uher od úsvitu doby historické do 11. století. O mladších událostech pojednal František Hrubý, Reformace v oblasti německé a severské (Dějiny V, Praha 1938) a objasnil poměry v německé říši a ve skandinávských zemích za šíření luterství. Na něho navázal Julius Glücklich vybroušenou studií Reformace v Anglii a v oblastech jazyka francouzského (Dějiny V, Praha 1938), psanou s velkým rozhledem a nevšedním porozuměním pro vnitřní i mezinárodní souvislosti té doby. Události od českého povstání do vestfálského míru vylíčil opět Hrubý v kapitole Protireformace v Němcích a válka třicetiletá (Dějiny V, Praha 1938). Byly připraveny i další části pro Dějiny, ale nacistická okupační správa zastavila jejich vydávání, a proto některé práce profesorů brněnské university o vývoji lidstva zůstaly jenom v rukopisech, ale i tak je jejich příspěvek k prvému českému velkému dílu o světových dějinách pozoruhodný.

4. ARCHIVNICTVÍ, KNIHOVĚDA, ORGANISACE, KRITIKA A POPULARISACE VĚDECKÉ PRÁCE

Profesoři historie na filosofické fakultě si příležitostně všímali také archivnictví, dějin knihtisku a knihoven.

Bohumil Navrátil je autorem článku Brněnské archivy (Zemské hlavní město Brno, redaktor A. V. Kožíšek, Brno 1928) a František Hrubý informoval několikrát odbornou veřejnost o moravském Zemském archivu v Brně, jehož byl ředitelem (Čas. archiv. školy 1/1923, 2/1924–1925, 3/1926 a 8/1931). Z úřední činnosti Hrubého vyplynula též zpráva Ze státního archivního inspektorátu pro Moravu a Slezsko v Brně za rok 1925 (Čas. arch. školy 3/1926).

Knihtisku jsou věnovány Navrátilovy Glossy k dějinám moravského tisku (ČMM 26/1902) o tiskárnách na Moravě v 16. věku a Hrubého Konec knihtiskárny v Louce (ČMM 53/1929), zaniklé na počátku 17. století. Šlechtických knihoven si všiml Hrubý v bibliofilsky vydané knížce Knihovny na zámcích moravských ve stol. XVI. a XVII. (Brno 1932) a v drobné zprávě O zámecké knihovně dietrichstejnské v Mikulově na Moravě (ČCH 41/1935).

Velké úsilí věnovali historikové na filosofické fakultě redigování odborných časopisů a publikací a jeho prostřednictvím organizovali vědecké bádání a zveřejňovali jeho výsledky.

Bohumil Navrátil uveřejnil již za svých studií článek Vlastivědná práce a studentstvo (Moravská orlice, příloha k číslu z 27. srpna 1890) a po svém příchodu do Brna horlivě organizoval činnost Vědeckého klubu, který roku 1905 pomohl založit a jehož byl dlouholetým jednatelem. Roku 1906 vznikla v Brně Historická komise při Matici moravské s úkolem vydávat prameny k moravským dějinám. Jejím prvním předsedou byl František Kameníček a redaktory Bohumil Navrátil a Rudolf Dvořák, ale tíha veškeré práce spočinula od samého počátku na Navrátilovi. Navrátil vypracoval ediční program komise, referoval o ní ve zprávě Z. Komise na vydávání historických památek moravských při Matici moravské (ČMM 32/1908) a redigoval všech pět objemných svazků, nazvaných Prameny dějin moravských, které v letech 1910 až 1935 vydala. Jsou věnovány korespondenci a zápisům moravského buditele a politika Jana Helcelety z let 1839 až 1876, rejstříku k latinským deskám zemským z let 1343 až 1466, Aktům Jednoty bratrské z let 1437 až 1526 a knihám počtů města Brna z let 1343 až 1365, a jejich ediční technika Navrátilovou zásluhou splňovala všechny vědecké požadavky své doby.

Roku 1913 se Navrátil prostřednictvím Vědeckého klubu podílel na reorganizaci Zemského musea a Zemské knihovny v Brně a se Stanislavem Součkem vstoupil do redakce Časopisu Matice moravské, kde ze starších redaktorů zůstali František Rypáček do roku 1917 a František Kameníček do roku 1922. Od roku 1923 až do konce svého života roku 1936 redigoval Navrátil Časopis se Součkem, hned od svého vstupu do redakce přebíral odpovědnost za vědeckou úroveň nejstarší moravské historické revue a tak to zůstalo i když roku 1931 byla redakce Matice rozšířena o Otakara Odložilíka.

Jakmile se Navrátil stal jejím spoluredaktorem, vypracoval její nový program a jeho příchod do redakce zahájil nové období Časopisu Matice moravské, charakterisované prudkým a nebývalým vzestupem vědecké kvality otiskovaných studií, recenzí a zpráv a bohatostí i rozmanitostí obsahu. Práce byla však těžká, dokonce velmi těžká, a Navrátil ji musil téměř bez pomoci sám zvládnout a obhájit proti

některým starším členům Matice. Díky spojení s jeho pražskými přáteli se mu podařilo získat nové přispívatele a celou řadu mu jich poskytla a za jeho nemalé účasti vychovala mladá universita. S velkou vytrvalostí, s širokým rozhledem i s jemným taktem upozorňoval autory na slabiny jejich prací a dával své imprimatur jenom na texty, které splňovaly požadavky exaktní vědy. V několika málo letech se mu podařilo vybudovat z časopisu nevalné úrovně vedoucí vědecký orgán a na této vysoké výši udržel Časopis Matice moravské, dokud ho smrt neodvolala od redakčního stolu.

Navrátilův kolega Julius Glücklich vydal z piety k předčasně zemřelému příteli za spoluredakce K. Krofty L. Hofmana Sebrané spisy I.–II. (Praha 1904–1905) a byl jedním z redaktorů Spisů filosofické fakulty Masarykovy university od jejich vzniku roku 1923 až do svého odchodu na odpočinek. Za tu dobu vyšlo ve Spisech celkem 44 svazků. Rudolf Urbánek se od roku 1923 věnoval organizaci práce o vojenských dějinách v Československém vědeckém ústavu vojenském. Informoval veřejnost mnohokrát o činnosti ústavu, přednesl v něm řadu přednášek, staral se o popularisaci slavných vítězství za husitské revoluce a za Jiřího z Poděbrad a přispěl několika náladovými články do periodika ústavu Vojensko-historického sborníku s cílem posílit brannost národa proti hrožícímu zahraničnímu nebezpečí. František Hrubý byl od roku 1935 spoluredaktorem Českého časopisu historického až do jeho zastavení nacistickou okupační správou roku 1940.

Redakční a organizátorská činnost byla u všech profesorů historie na filosofické fakultě provázána kritickým sledováním literatury z jejich oboru ve vědeckých časopisech. Vladimír Groh je autorem téměř stovky obsažných referátů uveřejněných hlavně v Listech filologických, v Časopise Matice moravské, v České vědě, v Naší vědě a v Obzoru praehistorickém o českých, italských, anglických, francouzských a německých dílech z římských, řeckých, egyptských a jiných starověkých dějin. V Listech filologických v letech 1917 až 1934 též otiskl o různých vědních úsecích ze svého oboru několik set zpráv, které od roku 1921 najdeme i v Časopise Matice moravské.

Bohumil Navrátil uveřejnil své první kritiky v Českém časopise historickém 1/1895 a v Časopise Matice moravské 27/1903, ale potom v této činnosti ustal. Teprve roku 1908 napsal vyčerpávající přehled o moravské literatuře do berlínských Jahresberichte der Geschichtswissenschaft, sv. 31, a v letech 1914 až 1935 otiskl v Časopise Matice moravské mnoho set vytříbených referátů a zpráv o bibliografických pomůckách, o katalozích rukopisů, o dějinách knihtisku, o moravském dějepisectví a hlavně o dějinách 16. a 17. století, do kterých vkládal tolik vědomostí a nových poznatků, že jejich čtenář bezděky lituje, že se autor kritických rozborů neodhodlal zpracovat své znalosti v samostatných studiích.

Julius Glücklich začal svou kritickou činnost v Českém časopise historickém roku 1902 a pokračoval v ní až do okupace. Od roku 1923 psal někdy i do Časopisu Matice moravské. Hlavní těžiště jeho referentského působení zůstávalo však v Českém časopise historickém, kde uveřejnil řadu zajímavých a poučných referátů o socialismu, o historické metodě, o 16. a 17. stol. se zvláštním zřetelem k reformaci a protireformaci, o 19. a 20. století a o filosofii dějin. Středem jeho zájmu byly české i světové dějiny a díla česká, německá, francouzská i anglická a jeho kritické postřehy i široký rozhled po světové literatuře ukazují, jak dobře připraven a jak svědomitě přistupoval k úloze referenta.

Rudolf Urbánek uveřejňoval referáty a zprávy hlavně v Přehledu v letech 1905

až 1913. Později napsal jenom několik kritik do Časopisu Matice moravské, Věstníku České akademie věd a Listů filologických.

Zato velmi pilným referentem byl František Hrubý. Nejvíce svých posudků uveřejnil v Českém časopise historickém, kam psal od roku 1913 až do zastavení časopisu za okupace. V letech 1914 až 1930 přispíval i do Časopisu Matice moravské a několikrát se setkáme s jeho jménem také v Jahrbuch für Kultur und Geschichte der Slaven a ve Věstníku České akademie věd. Všiml si nejvíce děl o 16. a 17. století, vlastivědné literatury, historie měst a dějin hospodářských, sociálních, právních a církevních.

Rada velmi dobrých a kritických referátů je spojena se jménem Josefa Macúrka. O jeho rozsáhlých souborných přehledech literatury byla již řeč a proto zbývá jenom dodat, že od roku 1927 vytrvale přispíval do Časopisu Matice moravské a že roku 1928 uveřejnil některé kritiky i v revue Byzantinoslavica a Ruch slovanski. Seznamoval české čtenáře se základními díly o dějinách českých, slovanských, polských, maďarských a rumunských a vkládal do svých recenzí a zpráv často nové, podnětné myšlenky a kritické postřehy nemalého dosahu.

Vítanou příležitostí k zamyšlení nad delším úsekem historické práce a k jeho kritickému zhodnocení poskytovala profesorům dějin na filosofické fakultě významná životní jubilea a nekrology. Takového druhu je pojednání Vladimíra Groha Literární činnost prof. dr. Františka Groha (Sborník prací filosofických universitního profesoru Františku Grohovi k šedesátým narozeninám, Praha 1923) a nekrolog Ettore Pais (LF 56/1939). Navrátilovy nekrology o Vincencovi Brandlovi a Františku Kameníčkovi byly již zmíněny v jiné souvislosti a Julius Glücklich se zamyslel nad životním dílem významného představitele české vědy historické svým příspěvkem v knize O Kamilu Kroftovi, historikovi a diplomatu (redigoval J. Werstadt, Praha 1936), v článku Kamil Krofta jako historik (ČČH 43/1937) a v nekrologu Kamil Krofta (Praha, ČAV 1947).

Rudolf Urbánek věnoval pozornost řadě českých historiků. Uvedu aspoň práce V. V. Tomek (Hradec Králové 1903), Rezek-historik (Česká revue 2/1908–9), Josef Kalousek (Přehled 6/1907–8), František Palacký (Ročenka university Masarykovy 1926–1927 a 1938/39–1945), August Sedláček (Ročenka Čs. republiky, redigoval A. Hajn, Praha 1927), Václav Novotný (Praha, ČAV 1933) a Václav Hrubý (Ročenka Masarykovy university v Brně 15/1933–34).

Také František Hrubý vzpomněl mnoha historických pracovníků. Zmínky si z nich zaslouží nekrology a jubilejní vzpomínky Vincenc Prasek (ČČH 19/1913), František Augustin Slavík (ČČH 26/1920), Václav Hrubý (ČČH 39/1933), Josef Pekař (Naše věda 18/1937, francouzsky v le Monde Slave 14, sv. II), Antonín Breitenbacher (ČČH 43/1937), František Linhart (ČČH 43/1947), P. Pavel Vychočil (ČČH 44/1938) a Josef Válek (ČČH 44/1938).

Josef Macúrek hodnotil hlavně badatele o slovanských dějinách. Uvedu aspoň jeho nekrology Bohumil Navrátil (Brno 1937), Jaroslav Bidlo (Ročenka Slovanského ústavu 10/1937, Naše věda 19/1938 a německy v Prager Rundschau 7/1937) a Ferdo Šišič (Slavische Rundschau 12/1940).

Vysoká vědecká kvalifikace činila profesory historie na filosofické fakultě uznávanými zástupci československé vědy na mezinárodních a celostátních historických sjezdech. Groh zastupoval československou vědu na mezinárodních sjezdech v Poznani, v Barceloně, v Lyoně, v Římě a v Curychu a referoval o nich ve zprávách Etruskologický sjezd (Bratislava 2/1928) a II. Národní sjezd římský (Bratislava 4/1930, spoluautor M. Boháček). Přednesl též na sjezdech pozoruhodné re-

feráty Castelli Romani in Cecoslovacchia a Virgilio nella letteratura cecoslovacca (Atti del 2° Congresso Nazionale di Studi Romani 1931) a Per ristabile il testo delle „Res gestae Divi Augusti“ (Atti del 3° Congresso Nazionale di Studi Romani 1934).

Navrátil se r. 1922 zúčastnil oslav sedmistého výročí university v Padově a vrátil se s hodností čestného doktora filosofie padovského učení. Macúrek napsal zprávy Sjezd Federace historických společností východoevropských v Praze (ČMM 61/1932) a Sociétés historiques de Tchecoslovaquie, leur histoire, organisation et activité (Bulletin d'Information des Sciences Historique en Europe Orientale 5/1933). A konečně Hrubý přednesl referát Historické publikace a edice (První sjezd čs. historiků 1937, Praha 1938).

Kontakt s nejšířšími kruhy kulturní veřejnosti udržovali profesori historie příspěvky do denních listů, hlavně do Lidových novin, a četnými veřejnými přednáškami v rozhlase. Kromě toho psal Groh do Národního osvobození a do časopisů Naše doba a Moderní revue. Od roku 1935 až do svého zatčení v roce 1941 byl spoluredaktorem populárního měsíčníku Věda a život, v němž uveřejnil mnoho svízňe psaných článků a glos, které popularisovaly starověké dějiny.

Glücklich kromě Lidových novin přispíval do Národních listů 1912 a Urbánek psal vedle Lidových novin do Slánského obzoru 1899 a 1906, do Hlasů z Kladenska 1906 a 1907, do Času 1906, do Podřipského slova 1907 a 1909, do České demokracie 1919, do Národa 1920 a do Samostatnosti 1926–1938. Publikoval též mnoho kratších článků o době husitské a poděbradské ve Vzdělání lidu 2/1905, v Přehledu 8/1909–10 a 9/1910–11, v Naší době 24/1917, v Národní čítance (Praha 1918), v Levné knihovně Národa 22 (Praha 1920), v Jiráskově sborníku (uspořádal M. Hýsek, Praha 1921), v Lumíru 8/1921, v České revue 14/1921 a ve Slovenské čítance (uspořádal Jan Kabelík, Praha 1925). Z didaktické činnosti mimo universitu stojí za zmínku Urbánkova účast na středoškolských extensích v Lounech 1906 a 1907, universitních extensích v Praze 1919 a učitelských kursech v Plzni 1919, v Hodoníně 1919, ve Valašském Meziříčí 1920 a v Praze 1923 a 1930. A konečně Macúrek přispíval mimo Lidových novin též do Prager Presse 1926–1936 a publikoval ve jmenovaných denních listech články o dějinách rumunských, polských a uherských, jubilejní vzpomínky a nekrology.

Důležitou součástí popularisace vědy profesory historie bylo zpracování mnoha hesel z dějin národů, států a významných osobností do Masarykova slovníku naučného I–VII (Praha 1925–1933) a do Ottova slovníku naučného nové doby I–VI (Praha 1930–1943), významných českých encyklopedií, které vyšly za dob první republiky. Do Tvůrců dějin I–IV (Praha 1934–1936), redigovaných K. Stloukalem, přispěl Groh články Servius Tullius, Cato, Čtyři Julie a Zenobia, Urbánek statěmi Jan Žižka a Prokop Holý a Jiří z Poděbrad, Hrubý pojednáními Přemysl Otakar I., Karel st. z Žerotína a Ulrich Zwingli a novokřtění a Macúrek životopisy Karel Robert a Ludvík I. Veliký, Štěpán I. Veliký, Jan Zamojski, Alexander Ypsilanti a Alexander Cuza a Glücklich medailonem Voltaire. Ve sborníku Idea státu československého I–II (Praha 1936), publikoval Urbánek, Idea českého státu za Jiřího z Poděbrad a Hrubý, Habsburkové před Bílou horou.

Profesori historie na filosofické fakultě neustali v popularisaci vědy ani po okupaci Československé republiky nacisty 15. března 1939 ani po zavření českých vysokých škol 17. listopadu zmíněného roku. Právě naopak, když tehdy bylo třeba vyložit širokým vrstvám lidovým řadu otázek českých dějin, které německá okupační správa ze všech sil a všemi prostředky nevybíravě falšovala a potlačovala,

sáhli odvážně k peru, aby ukázali, jaká je pravda. Do sborníku *Co daly naše země Evropě a lidstvu* (redigoval V. Mathesius, I. vydání Praha 1939, II. vydání, Praha 1940) napsal Urbánek *Husitské válečnictví a cizina, Zahraniční politika krále Jiřího z Poděbrad a Češi a války turecké, Macůrek Husitství a rumunské země a Hrubý Zápas Čechů s Habsburky o náboženskou svobodu*.

V publikaci *Královny, kněžny a velké ženy české* (redigoval K. Stloukal, I. vydání, Praha 1940, II. vydání Praha 1941) najdeme od Urbánka články, Anna Anglická „dobrá královna“, Královny Johanna a Žofie, Císařovna Barbora a královna Alžběta, Ženy husitského krále: Kunhuta ze Šternberka a Johanna z Rožmitálu, dvě Rožmberkovny, Anežka a Perchta, a Marie Habsburská a Anna Jagellovská. Hrubý uveřejnil ve jmenované knize stati Marta z Boskovic a jiné paní rodu, Alena Meziříčská z Lomnice, Marie Mandalena Trčková, rozená z Lobkovic, Eliška ze Zástřizl a na Buchlově, rozená Kotvrdovská z Volešničky, a Anna Maximiliana z Žerotína, rozená z Oppersdorfu.

Velmi energicky bojoval proti nacistické okupaci při popularisování vědy Vladimír Groh. V působivých esejích *Kroky dějin a Malý národ* (Věda a život 5/1939), *Věda, umění a život a Skutečnost a básnická svoboda* (Věda a život 6/1940) a *Cesta k poznání a k životu* (Věda a život 7/1941) a jinde vybíral z antiky průhledné alegorie, aby všechny povzbudil a udržoval v pevné víře ve vítězství. Přesvědčivě ukazoval, jak cizí panství vždycky upevnilo soudržnost národů a vedlo k úspěšnému boji za svobodu, jak násilím zbudovaná říše Kyrova, Alexandrova i Římanů se rozpadly a jeho sugestivní slova bezpečně vedla každého českého čtenáře k závěru, že stejně se rozpadne i oblundné Hitlerovo panství. Na této linii setrval Groh až do svého zatčení a neuchýlil se z ní ani ve svém posledním článku *Člověk hledající a zvidavý* (Věda a život 7/1941), psaném již v chmurné předtuše konce života.

Profesoři dějin na filosofické fakultě brněnské university navázali od samého začátku úzkou spolupráci se Zemským archivem v Brně, s Archivem města Brna a se Zemským museem. Tato spolupráce byla mnohem intenzivnější než v Praze, vyplynula z dané situace a potřeb a byla zajištěna i osobními vztahy. Vždyť ze Zemského archivu přešel na mladou universitu senior jejich historiků Bohumil Navrátil, později na ní zakotvili ředitel archivu František Hrubý a jeho zástupce Jindřich Šebánek a naopak do archivu byl přijat žák Hrubého a Josefa Macůrka František Matějka. Navrátil vedl v letech 1918 až 1929 správu městského archivu, kterou po něm převzal jeho žák Jaroslav Dřímál, a také další dva zaměstnanci archivu Vladimír Burian a Karel Uhl studovali v Brně. Ředitel Zemského musea Jaroslav Helfert přednášel posluchačům dějepisu na fakultě musejnictví a duchovědná oddělení v museu byla obsazena historiky vyškolenými na brněnské universitě.

Velmi dobré styky měli brněnští historikové s Komenského universitou v Bratislavě. Brněnská a bratislavská universita byly sousedy a jejich sousedské vztahy našly výraz v účinné pomoci Brna Bratislavě v těžkých počátcích slovenského vysokého učení. Bohumil Navrátil přednášel na Komenského universitě v letech 1924 a 1925, dokud toho bylo třeba, Vladimír Groh tam konal přednášky od roku 1925 do roku 1934 a položil v Bratislavě základy k vybudování semináře a knihovny starověkých dějin.

5. PRVNÍ ŽÁCI BRNĚNSKÉ HISTORICKÉ ŠKOLY

Nemůže být těž pominuta didaktická a pedagogická činnost, kterou od samého počátku profesori historie úspěšně rozvíjeli. Dějepis si zapisovalo vždycky mnoho posluchačů, kteří mezi dvěma světovými válkami nastupovali téměř na všechna uprázdněná místa profesorů středních a odborných škol na Moravě a ve Slezsku, a mnoho jich odcházelo pomáhat při budování středního školství na Slovensku a na bývalé Podkarpatské Rusi.

Velmi záhy se též vytvářela brněnská historická škola, četní absolventi filosofické fakulty pracovali po ukončení studia na rozmanitých thematech a publikovali velké množství vědeckých studií a knih o nejrůznějších úsecích dějin. Pro nedostatek místa se nelze zmínit o všech žácích, kteří prošli historickým seminářem brněnské university a hlásili se ke svým brněnským vysokoškolským učitelům, a proto budou zmíněni jenom někteří vyjmenovaní podle brněnských, moravských, slezských a jiných vědeckých ústavů, v nichž působí, po případě působili, a za nimi bude připojen abecední výčet několika absolventů vymykajících se zvolenému postupu.

První doktorát filosofie z dějepisu získal r. 1925 na filosofické fakultě dlouholetý asistent historického semináře a potom úředník Universitní knihovny v Brně Jan Hanák, autor významné studie *Bratří a starší z Hory lilecké* (ČMM 52/1928 a 53/1929), který se zabýval slezským reformátorem Wernerem, stoupencem Kašpara Swenckfelda v 16. století, a vývojem britského impéria. V brněnské universitní knihovně byla též zaměstnána Věra Bednářová (doktorát filosofie roku 1936), autorka několika prací o vývoji brněnského školství a bibliografických katalogů o Brně.

Plně obsadili absolventi brněnské university Archiv města Brna. Jeho ředitel Jaroslav Dřímál (doktorát filosofie roku 1928), habilitovaný roku 1945 na filosofické fakultě z československých dějin, řídí městský archiv s výjimkou okupace od roku 1929 až dosud, vybudoval z archivu jeden z nejlepších československých ústavů toho druhu a jeho fondy ve dvou publikacích z roku 1930 a 1956 popsal a analyticky rozebral. Napsal též několik knih a přes sto studií o minulosti Brna od 12. do polovice 19. století, o vývoji moravských královských měst od konce 14. věku do roku 1526, o konečném připojení Moravy k českému státu roku 1018, o husitství na Moravě a o podílu, kterým Morava participovala na politických osudech starého českého státu od sklonku 14. století do nastoupení Habsburků. Za jeho redakce vyšlo v letech 1959 až 1966 osm statných svazků sborníku *Brno v minulosti a dnes, věnovaných dějinám Brna a moravských královských měst*, a v sedmém svazku jmenovaného sborníku je též sestavena bibliografie Dřímálových prací. V nejbližší době vyjdou dva svazky *Dějiny města Brna*, jejichž je spoluredaktorem, a do nichž napsal kapitoly o vývoji Brna od doby historické do Bílé hory a o brněnských předměstích.²⁾

V městském archivu od r. 1935 s přestávkou za okupace až dosud působí Vladimír Burian (doktorát filosofie roku 1935). Zabýval se vývojem náboženských poměrů v Brně v letech 1570 až 1618, účastí města na českém povstání, moravským merkantilistou Pavlem Hynkem Morgenthallerem z druhé polovice 17. stol. a hospodářským vývojem Brna v první polovici 18. věku. Zaměstnanec městského

²⁾ Stať o J. Dřímálovi napsal Josef Macůrek, *Dějiny města Brna I* již vyšly.

archivu a od r. 1939 Musea města Brna Karel Uhl (doktorát filosofie roku 1932) publikoval mnoho drobných článků o minulosti Rajhradu se starobylym benediktinským klášterem a o některých problémech z historického zeměpisu.

Zemským archivem v Brně, brněnskou pobočkou Slovanského ústavu a Ústavu pro jazyk český prošel dnešní vědecký pracovník brněnské pobočky Historického ústavu František Matějka (doktorát filosofie roku 1937), pilný editor olomouckých desk moravských z let 1480 až 1642 a autor četných prací o hospodářském vývoji na Moravě v 16. století. V zemském archivě byl několik let zaměstnán též Antonín Okáč (doktorát filosofie roku 1931), který psal o náboženských poměrech na Moravě v druhé polovině 16. věku a o ústavních sporech českého sněmu a vídeňské vlády před březnem roku 1848.

K brněnské historické škole může být počítána i absolventka Karlovy university v Praze Vlasta Fialová (doktorát filosofie v Brně roku 1935), bývalá vedoucí historického oddělení Moravského musea v Brně. Psala o náboženských poměrech na Valašsku v 16. století a za českého povstání a o archeologickém výzkumu v Kralicích, městě Bible kralické. Redigovala vlastivědné časopisy Naše Valašsko v letech 1939 až 1951 a Valašsko od roku 1952 až dosud. Vědecký pracovník brněnské pobočky Historického ústavu Gracián Chaloupka se zabýval počátky Brna a některých jiných moravských měst a hospodářskou, sociální a národnostní strukturou Znojma a Uherského Hradiště ve 14. a 15. století.

Jan Kühndel (doktorát filosofie v roce 1928) byl dlouholetým ředitelem Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané. V četných kratších i delších pojednáních osvětlil minulost Prostějova a jeho okolí, psal též o vývoji olomouckých řemeslnických cechů a v letech 1924 až 1948 redigoval osmnáct svazků Ročensky Národopisného a průmyslového musea města Prostějova.

Ve Státním archivě v Opavě působí Adolf Turek a ředitel ústavu Bohumír Indra (doktoráty filosofie r. 1936 a 1945). Oba s oblibou publikují krátké vlastivědné články o severní Moravě a Slezsku a uveřejnili inventáře a popisy některých fondů ústavu, v němž pracují. Turek se kromě toho zabýval charvátskou kolonizací na jižní Moravě, dějinami Fulneka, soupisem urbářů ostravského kraje z 15. až 18. století a dějinami státních zastupitelství v českých zemích v letech 1850 až 1949 a sestavil druhý svazek průvodce po fondech opavského státního archivu. Indra si také všiml minulosti města Hranic a Hlučínska, katalogisace moderního archivního materiálu a spolupracoval na prvním svazku průvodce po archivě, který řídí.

Slezsku věnoval své nejlepší síly zesnulý ředitel Slezského musea v Opavě Bohumil Sobotík (doktorát filosofie roku 1934). Pilně budoval ústav jemu svěřený, všiml si musejnictví ve Slezsku a na Ostrávsku, byl spoluredaktorem řady sborníků o dějinách Slezska, Opavy, Ostravska a Hlučínska, za pomoci některých spolupracovníků redigoval v letech 1945 až 1954 Slezský sborník a v letech 1958 až 1965 Časopis Slezského musea v Opavě.

V Zemském archivě v Praze zakotvil na konci svého života dlouholetý asistent historického semináře filosofické fakulty Josef Šmída (doktorát filosofie r. 1931). Zabýval se brněnskými cechy v 18. století před industrializací a na počátku industrialisace Brna, obchodními styky na moravskouherském pomezí na počátku 18. věku a některými úseky českých hospodářských dějin. Adolf Zeman, profesor pedagogické fakulty v Plzni, se zasloužil o poznání minulosti Plzně od války třicetileté do počátku 19. století a psal o dějinách světoznámého plzeňského pivovarnictví.

František Dostál (doktorát filosofie roku 1935) vylíčil osudy valašských povstání za třicetileté války a na počátku 18. věku a sestavil dějiny umění pro potřeby umělecko-průmyslových škol, na kterých působil. MUDr. Gustav Gellner (doktorát filosofie roku 1931) dokázal, že Ladislav Pohrobek zemřel roku 1457 na morovou ránu, a publikoval základní díla o dějinách českého lékařství v 15. a 16. století. Okresní školní inspektor Emanuel Havelka (doktorát filosofie roku 1931) se v několika podnětných studiích obíral husitskými katechismy a v letech 1947 až 1949 redigoval vlastivědný časopis Hodonínska nazvaný Masarykovou stoupou. Michal Vaňáček kromě několika vlastivědných prací psal o Francouzích na Moravě v době Velké francouzské revoluce a o vývoji požárnictví v Brně.

A konečně Angličan Robert Fritzgibon Young (doktorát filosofie roku 1936) se v mnoha vybraných knihách a studiích, psaných s nevšedním pochopením a rozhledem, zasloužil o poznání díla Jana Ámose Komenského a českých dějin 16. a 17. století ve své vlasti.

6. ZÁVĚR

Z uvedeného stručného přehledu dostatečně plyne, že působení žáků brněnské historické školy, kteří absolvovali filosofickou fakultu v letech 1919 až 1939, zabíralo úsek od 11. do 19. století, týkalo se hlavně dějin Moravy a Slezska a ukazovalo, jak obě země přispěly k politickému, sociálnímu, hospodářskému a kulturnímu vývoji starého českého státu. Doplnovalo tak vědeckou činnost brněnských vysokoškolských profesorů, kteří věnovali největší úsilí českým dějinám se zvláštním zřetelem k Moravě a k okolním zemím.

Rudolf Urbánek se zabýval 10. stoletím, legendou Kristiánovou, václavskými a ludmilskými legendami, husitskou revolucí, věkem poděbradským a Jednotou bratrskou a vděčíme mu za synthesu českých dějin od roku 1437 až do roku 1464, dílo základního významu pro poznání naší minulosti. František Hrubý publikoval studii o církevní správě od 10. do konce 13. věku a o hospodářských převratech koncem 15. a na počátku 16. století. Bohumil Navrátil, Julius Glücklich a František Hrubý se velmi intenzivně obírali politickými, hospodářskými a sociálními dějinami, reformací a protireformací v 16. a 17. věku, českým povstáním a válkou třicetiletou a zanechali vysoce důležité práce pro poznání doby, které věnovali své badatelské úsilí. Méně pozornosti věnovali historikové brněnské university českým dějinám od druhé polovice 17. století, ale přesto se místy dotkli poddanských poměrů, revoluce roku 1848 a politického vývoje v druhé polovině 19. věku.

Josef Macůrek si všiml dějin Slovanstva a česko-polských, česko-maďarských a česko-rumunských vztahů. Patří mu též zásluha, že napsal první české vědecky pojaté dějiny Maďarů a uherského státu a Rumunska.

Ve světových dějinách máme z pera Vladimíra Groha dějiny oblasti egejské, babylonské, syrské, izraelské, řecké a římské až do konce republiky, ve kterých se střídají analytické studie i syntetická shrnutí. Josef Macůrek vylíčil z obecného hlediska počátky uherského státu a Julius Glücklich a František Hrubý zachytili vývoj západní a střední Evropy za reformace a protireformace v 16. a 17. století a za války třicetileté.

Na organizaci vědeckého výzkumu působil Bohumil Navrátil redakcí Pramenů

k dějinám moravským a Časopisu Matice moravské, Julius Glücklich redigováním Spisů filosofické fakulty Masarykovy university v Brně a František Hrubý účastí na redakci Českého časopisu historického. Rudolf Urbánek se zasloužil o rozvoj prací v oblasti vojenských dějin.

Je přirozené, že historikové filosofické fakulty psali do roku 1945 v duchu své doby. Obraceli se mnohem více ke starším dějinám než k historii nové a nejnovější doby a všímali si hlavně dějin politických, náboženských a kulturních, ale nevyhýbali se ani dějinám hospodářským a společenským. Vždycky zdůrazňovali pokrokové tradice české minulosti a všem jejich následovníkům může sloužit za příklad čistota jejich vědecké práce, kritický přístup k pramenům a jejich suverénní zvládnutí, bezpečné zjišťování faktů, bezvýhradná pracovní poctivost, střízlivost úsudku a žhavá touha po skutečném poznání minulosti vtělená do mnoha set studií a knih, ve kterých se nepochybně někdy mýlili, ale nikdy nezastírali výsledky svého bádání. To, co po sobě zanechali, je úctyhodný výkon šestičlenného kolektivu a vynikající reprezentace československé vědy historické, ke které mladá brněnská universita přispěla tak významným podílem, že jí v naší historiografii pojišťuje velmi čestné místo.

BIBLIOGRAFIE

a) Část obecná

- J. Klík, Bibliografie vědecké práce o české minulosti za posledních čtyřicet let. Rejstřík Českého časopisu historického 1895–1934 s předmluvou Josefa Pekaře. Praha 1935.
 Bibliografie české historie za léta 1915–1941 a 1955–1963. Praha 1922–1967.
 J. Šebánek, Rejstřík bibliografický k Časopisu Matice moravské (roč. 1–50). Brno 1929.
 A. Turek, Rejstřík bibliografický k Časopisu Matice moravské (roč. 51–60). Brno 1937.
 O. Bauer–L. Mrázková, Soupis archivní literatury v českých zemích 1895–1956. Praha 1959.
 J. Goll–J. Šusta, Posledních padesát let české práce dějepisné. Soubor zpráv Jaroslava Golla o české literatuře historické, vydaných v Revue historique v letech 1878–1906, a souhrnná zpráva Josefa Šusty za léta 1905–1924. Praha 1926.
 J. Šusta, Posledních deset let československé práce dějepisné. Soubor zpráv Josefa Šusty o československé literatuře historické vydávaných v Revue historique za léta 1925–1935. Praha 1937.
 J. Šusta, Histoire de Tchécoslovaquie (1931–1935). Extrait de la Revue historique, tomes CLXXXI et CLXXXIV, années 1937–1938. Paris 1938.
 V. Novotný, České dějepisectví v prvním desetiletí republiky. Praha 1929.
 25 ans d'historiographie tchécoslovaque 1936–1960. Praha 1960.

b) Část speciální k vědecké činnosti jednotlivých profesorů

1. Julius Glücklich.

- Glücklich Julius. Masarykův slovník naučný II (Praha 1926), str. 1007.
 J. Charvát, Glücklich Julius. Ottův Slovník naučný nové doby II, 2 (Praha 1933), str. 874.
 J. Werstadt, Tři jubilanti Gollovy školy (Hofman, Krofta, Julius Glücklich). Národní osvobození 1926, č. 193, 199.
 F. Hrubý, Šedesát let Julia Glücklicha. Lidové noviny z 10. května 1936.
 J. Pešek, Jul. Glücklich šedesátníkem. Národní listy z 10. 5. 1936.
 B. Šindelář, Za zesnulým profesorem Glücklichem. ČMM 69 (1950), str. 314–322.

2. Vladimír Groh.

- J. Česka, K nedožitým 70. narozeninám prof. Vladimíra Groha. U 65, čís. 1–2, str. 7.
 Ča, Na paměť vědce-bojovníka. Svobodné slovo čís. 25 z 26. 1. 1965.
 J. Dřímál, Vzpomínáme dr. Vladimíra Groha. Svobodné noviny 1 (1945), č. 109 z 30. 9. 1945.
 G. Hejzlar, Vladimír Groh. ČMM 66 (1946), str. 98–101.
 J. Ludvíkovský, Za Vladimírem Grohem. Listy filologické 70 (1946), str. 1–7.
 PhDr. Vladimír Groh. Naši hrdinové 1939–1945 (Brno 1948).
 sn. Trvalé učení památky prof. dr. Vladimíra Groha. Svobodné noviny 2, čís. 442 z 21. 2. 1946.
 J. Štefl, První popravený. Věda a život 11 (1945), str. 321–327.
 F. Trávníček, Za profesorem Grohem. Rovnost z 27. 1. 1946, čís. 23.
 F. Stiebitz (Vladimír Groh – nekrolog). Naše věda, roč. XXIV/1946, č. 8–10, str. 303–305.
 Operum Vladimír Groh conspectus. Sestavil Č. Prutký. Mnema Vladimír Groh, Opera universitatis Purkinianae Brunnensis, fakultas philosophica, vol. 92 (Praha 1964).

3. František Hrubý.

- Hrubý František. Masarykův Slovník naučný III (Praha 1927), str. 344.
 Hrubý František, Ottův Slovník naučný nové doby II (Praha 1933), str. 1620.
 F. M. Bartoš, Frant. Hrubý padesátníkem. Národní osvobození z 21. VIII. 1937.
 František Hrubý, Mojmirova říše 1 (1937–38), str. 31.
 „bjk“ (Z. Hájek), Prof. dr. František Hrubý mrtev. Lidové noviny z 11. 2. 1943.
 F. Matějka, Prof. dr. Frant. Hrubý. ČSPS 51–53 (1943–1945), str. 133–135.
 P. Myslín, František Hrubý. Národní obroda z 21. 8. 1947.
 V. Nešpor, Profesor Dr. František Hrubý. Časopis Vlast. spolku musejního v Olomouci 57 (1948), str. 73–74.
 (J. Radimský) v Průvodci po Státním archivu v Brně (Brno 1954), str. 80–91.
 F. Roubík, Prof. Dr. František Hrubý. Zprávy památkové péče 6 (1942), str. 116.
 J. Šebánek, František Hrubý. ČMM 65 (1943), str. 201–206.
 J. Šebánek, Nedožité šedesátiny Františka Hrubého. Svobodné noviny z 21. 8. 1947.
 J. Šebánek, Historik Moravy. Litovel 1947.
 J. Šebánek, Nedožité sedmdesátiny Františka Hrubého. Svobodné slovo z 22. 8. 1957.
 J. Šebánek, Nedožité jubileum historikovo. Rovnost z 22. 8. 1967.
 J. Šebánek, Dvě jubilea Františka Hrubého. Archivní časopis 1968, str. 48–49.
 J. Šusta, Za Františkem Hrubým. Naše věda, roč. XXIII/1944, čís. 3–4, str. 37–47.
 Prof. dr. František Hrubý zemřel. Den ze 14. 2. 1943.

4. Josef Macůrek.

- J. Dřímál, Prof. Josef Macůrek padesátníkem. ČMM 70 (1951), str. 220–223.
 B. Čerešňák, 60 let profesora Macůrka. Slovácko 1961, str. 138.
 V. Fialová, Prof. dr. Josefu Macůrkovi k šedesátinám. Valaško 8 (1959–1961), str. 92–94.
 F. Hejl, K šedesátinám prof. dr. J. Macůrka. Sborník Matice moravské 80 (1961), str. 309–313.
 -pb- (P. Horváth), Profesor Macůrek šesdesátročný. Historický časopis 9 (1961), str. 175.
 M. Rejmuš, Josef Macůrek jako historik Slezska. Slezský sborník 59 (1961), str. 88–95.
 M. Vach, K šedesátinám prof. J. Macůrka. ČSPS 69 (1961), str. 39–40.
 V. Š., 60 let prof. dr. Josefa Macůrka. Rovnost z 1. IV. 1961.
 Bibliografie prací prof. dr. Josefa Macůrka. Sestavil M. Rejmuš ke dni 31. 12. 1960. Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, roč. X (1961), řada historická (C), č. 8, str. 551–557.

5. Bohumil Navrátil.

- Navrátil Bohumil. Ottův Slovník naučný 18 (Praha 1902), str. 6.
 J. Matoušek, Navrátil Bohumil. Ottův Slovník naučný nové doby IV, 2 (Praha 1936), str. 475.
 Navrátil Bohumil. Masarykův Slovník naučný V (Praha 1931), str. 71.
 Dr. Bohumil Navrátil. ČCH 6 (1900), str. 404.
 O. Odložilík, Šedesátiny prof. Bohumila Navrátila. Lidové Noviny z 21. 2. 1930.
 A. Vavroušková, Šedesátiny prof. Bohumila Navrátila. Časopis archivní školy 7 (1930), str. 123.
 J. Borovička, Bohumil Navrátil zemřel. Lidové noviny z 3. 7. 1936.
 J. Dřímál, Za Bohumilem Navrátillem. Čas. arch. školy XII–XIV (1938), str. 1–10.

- F. Dvorník v Revue d'histoire ecclésiastique 33 (1937), str. 685.
 J. Hanák, Bohumil Navrátil. Naše věda 17 (1936), str. 254-256.
 J. Macůrek, Bohumil Navrátil (21. II. 1874-2. VII. 1936). Ročenka Masarykovy university Brně 17 (1936), str. 43-54. Rovněž zvláštní otisk. Brno, b. I. (1937), 11 str.
 J. Prokeš, Bohumil Navrátil. ČNM 110 (1936), str. 318-320.
 O. Odložilík, Bohumil Navrátil. ČCH 42 (1956), str. 641-642.
 O. Odložilík, Bohumil Navrátil. ČMM 60 (1936), str. 417-454.

6. Rudolf Urbánek.

- F. M. B[artoš], Rudolf Urbánek šedesátníkem. Prager Presse 7. IX. 1937.
 Dostál J., Rudolf Urbánek šedesátníkem. České Slovo ze 7. IX. 1937.
 Dostál J., Rudolf Urbánek šedesátníkem. Pražské Noviny ze 7. 9. 1937.
 -ský [O. Farský], Rudolf Urbánek šedesátníkem. Zprávy voj. ústavu vědeckého, příl. Vojenské rozhledy 1937, říjen, 3.
 J. Pelikán, Dr. Rudolf Urbánek. ČSPS 45 (1937), str. 142.
 J. Pešek, Rudolf Urbánek šedesátníkem. Národní listy ze 7. 9. 1937.
 s/Sekanina/, Rudolf Urbánek šedesátníkem. Národní Politika ze 7. 9. 1937.
 Str/Steidler/, Rudolf Urbánek šedesátníkem. Důstojnické listy z 9. 9. 1937.
 Str/Steidler/, Rudolf Urbánek šedesátníkem. Vojensko-historický sborník 1937-2, str. 198-199.
 Rudolf Urbánek šedesátníkem. Legie z 16. 9. 1937.
 V. Burian, Životní dílo významného historika. 70 let universitního profesora Dr. Rudolfa Urbánka. Slovo národa, roč. III (1947), ze 7. 9. 1947.
 J. Dřimal, Profesoru Urbánkovi k sedmdesátinám. Svobodné noviny 3 (55), (1947), č. 209 ze 7. 9. 1947.
 L. Hosák, K sedmdesátinám univ. prof. dr. Rudolfa Urbánka. ČSPS 56 (1948), str. 65-66.
 Sedmdesátiny českého historika. Čin ze 7. 9. 1947.
 J. Dřimal, 75 let prof. Rud. Urbánka. ČMM 71 (1952), str. 168-170.
 J. Dřimal, Osmdesát narozeniny prof. dr. R. Urbánka. Svobodné slovo 13 (1957), čís. 215 ze 7. 9. 1957.
 K., Akademik Rudolf Urbánek osmdesátníkem. Literární noviny ze 7. 9. 1957, str. 2.
 F. Kutnar, Osmdesát let Rudolfa Urbánka. ČSPS IXV (1957), str. 129-132.
 B. Šindelář, K osmdesátce akademika Rudolfa Urbánka. ČMM LXXVI (1957), str. 165.
 V. M. Š., Nestor našeho vojenského dějepiscetví. Historie a vojenství 1958, str. 313-314.
 T. C. Zelinka, Osmdesát let a Rudolf Urbánek. Křesťanská revue XXIV (1957), str. 198-200.
 F. M. Bartoš, Za akademikem R. Urbánkem. Kostnické jiskry 9. VIII. 1962, str. 4.
 J. Dřimal, Akademik Rudolf Urbánek. SMM 81 (1962), str. 242-248.
 R. Heck, Profesor Rudolf Urbánek. Wspomnienie pośmiertne. Sobótka 17 (1962), str. 499-501.
 J. Kl./Josef Klik/, Úmrtí akademika Rudolfa Urbánka. ČSPS 70 (1962), str. 168.
 Ks, Zemřel akademik R. Urbánek. Literární noviny 11 (1962), č. 31, str. 2.
 J. Macek, Akademik Rudolf Urbánek. (7. IX. 1877-26. VII. 1962), Věstník Československé akademie věd 72 (1962), str. 563-565.
 J. M./Josef Macek/, Za Rudolfem Urbánkem. Dějiny a současnost 4 (1962), č. 9, str. 11.
 J. Marek, Za Rudolfem Urbánkem. Brno v minulosti a dnes 5 (1963), str. 245-251.
 J. Spěváček, Za akademikem Rudolfem Urbánkem. Zprávy Československé historické společnosti 5 (1962), str. 87-88.
 B. Šindelář, Za akademikem Rudolfem Urbánkem. Československý časopis historický 10 (1962), str. 629-632.
 S. Harrison Thomson, Rudolf Urbánek, 1877-1962. Journal of Central European Affairs 22 (1963), str. 498-499.
 Bibliografie prací akademika Rudolfa Urbánka. Sestavil K. Chyba. R. Urbánek, Z husitského věku (Praha 1957), str. 275-289.

Věra Bednářová

PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM BRNĚNSKÉHO ŠKOLSTVÍ

Počátky dívčího středního školství v Brně

Roku 1968 uplynulo 60 let od otevření prvního dívčího gymnasia v Brně a 100 let od narození jeho zakladatelky Zdenky Wiedermannové-Motyčkové. Tato výročí připomínají význačné období kulturních dějin Brna před 1. světovou válkou, jak po stránce brněnského školství, tak po stránce počátků brněnského ženského hnutí.

Počátky vyššího studia dívčího v českém Brně spadají do let 1886 až 1910. Byla to doba, kdy se v našich zemích upevňovalo třídní uvědomění a prohlubovalo se uvědomění žen. Projevem pokrokového smýšlení brněnských žen bylo, že zakládaly ženské spolky se zaměřením sociálním, kulturním a školským. Na úseku školském se tento pokrok projevil založením dívčích průmyslových škol Vesniných, jejichž cílem bylo poskytnout brněnským dívkám výuku pro výdělečnou činnost. Ale po r. 1900 pronikaly do Brna z Čech i z ciziny zprávy o dalších požadavcích žen. Tyto požadavky však souvisely s novým uspořádáním života žen a celé tehdejší společnosti. Ženy požadovaly vysokoškolské vzdělání, volební právo, hospodářskou rovnocennost, a to, co bylo dlouho nejméně chápáno, duševní nezávislost. Tyto požadavky se dotýkaly kapitalistického uspořádání rakouské monarchie a jejich uskutečňování naráželo na pevnou skálu předsudků náboženských i společenských, od nichž se v té době nedovedla odpoutat značná část i pokrokových mužů i žen. Jaké potíže se stavěly v cestu prosazování pokrokové myšlenky, dosvědčuje úsilí o vybudování prvního dívčího gymnasia v Brně.

LYCEUM

Stav vyššího dívčího školství v českém Brně do r. 1900 byl velmi neutěšený. Byly zde jen školy, udržované Vzdělávacím spolkem Vesnou a dívčí pedagogium. Vesna udržovala šestitřídní Vyšší školu dívčí, jejíž součástí byla dívčí škola měšťanská, jediná v Brně, a školy průmyslové. Tyto školy ovšem mohly pojmout jen nepatrnou část brněnské dívčí mládeže, ostatní dívky musily navštěvovat školy německé. Tento stav dívčího školství české obyvatelstvo Brna těžce neslo a vitálo snahy, které se od 90. let 19. století šířily v celém rakouském mocnářství.

Křičelo se tehdy veškeré střední školství rakouské a ozývaly se hlasy po zvýšení vzdělání žen. Cílem dívčího vzdělání ve všech evropských státech tehdy bylo studium vysokoškolské a proto se snahy po zvýšení dívčího vzdělání v Ra-

kousku zaměřovaly k vybudování dívčího středního školství, rovnocenného s chlapeckými gymnasií. Roku 1890 Eliška Krásnohorská otevřela dívčí gymnasium v Praze, které však vydržoval spolek „Minerva“. To byla ovšem škola soukromá, a proto se mnohé kulturní instituce v českých zemích i jinde snažily přimět ministerstvo kultu a vyučování, aby se snažilo zařídít podobný ústav dívčí, vydržovaný státem. Tyto hlasy však zůstávaly po mnoho let bez odezvy, protože ministerstvo nepovažovalo vyšší studium dívčí za nutné. Petice institucí v tomto směru se však množily a přistupovala k tomu ještě ta skutečnost, že se rakouská vláda dovídala o smutných osudech rodin středních vrstev, když zemřel živitel rodiny a zanechal dcery, které neměly uplatnění ve společnosti, ani možnost samostatného výdělků.

Tyto důvody přiměly ministerstvo kultu a vyučování P. Gautsche k tomu, že se rozhodl zřídit novou školu pro dívky. Škola jim měla umožnit vyšší vzdělání a tím i zlepšit jejich hmotné postavení v případě, že by se neprovdaly. Dne 27. února 1896 pronesl ministr Gautsch v říšské radě vídeňské řeč, v níž podal zdůvodnění, proč se rozhodl zřídit novou dívčí školu. Mimo jiné pravil: „Úředníkům, učitelům, důstojníkům, které nebe požehnálo dcerami, musí v tom bodu být zjednána pomoc a k tomu hledíc, zasadí se správa vyučování o zřízení takových škol všemi prostředky, jí po ruce stojícími. Nejdůležitější v ženské otázce se mi zdá opatření toho, co možno nazvat vyšším vzděláním dívek, opatřením vzdělání, které sahá nad okruh obecných a měšťanských škol, které v sobě obsahuje vhodnou přípravu pro jejich budoucí povolání jako choti a matky.“¹⁾ Touto novou školou bylo lyceum.

Organizační statut a učební osnovy lycea vyhlásila rakouská vláda dne 11. prosince 1900. Lycea byly šestitřídní školy, které osnovou zaručovaly jakousi možnost výdělků, což se však nesmělo stát v plné míře, „ježto tomu brání povaha ženy a její vlastní poslání“.

Vyhlášení této školy česká brněnská veřejnost velmi uvítala a brněnská Vesna, která byla jedním z kulturních středisk Brna, se rozhodla, že lyceum zřídí, a v nejbližším školním roce 1901 lyceum otevřela.

Podle organizačního statutu nová škola se jmenovala DÍVČÍ LYCEUM VESNY V BRNĚ. Jejím účelem bylo, „poskytnouti dívkám obecného vzdělání důkladnějšího, nežli poskytuje škola obecná a měšťanská, s přirozeností ženskou se srovnávajícího, se zvláštním zřetelem k jazykům a literaturám moderním, a připravit je zároveň na zvláštní zaměstnání samostatná“. Vesnino lyceum dostalo právo veřejnosti a mohlo vydávat vysvědčení se státní platností. Hmotné zajištění lycea podle statutu náleží Vzdělávacímu spolku Vesna za pomoci c. k. ministerstva kultu a vyučování, zemskému sněmu markrabství moravského a různým korporacím. Lyceum přináleží ke kategorii *škol středních*, je podrobeno doзору státnímu a podřízeno příslušným úřadům školním. Administrativa, finanční záležitosti a dohled náleží kuratoriu spolku Vesny.²⁾

Na lyceu se vyučovalo předmětům povinným: náboženství, jazyku českému, jazyku německému, jazyku francouzskému, dějepisu, zeměpisu, matematice, přírodopisu, kreslení a měřictví, přírodopysu. Předmětům nepovinným: zpěvu, tělocviku, ženským ručním pracím, těsnopisu.

Lyceum bylo umístěno v jedné z budov, které náležely spolku Vesně, na Údolní

¹⁾ Bezdiček: Lycea či gymnasia v: ŽR 1906, r. 1, s. 289.

²⁾ Organizační statut Dívčího lycea Vesny v Brně ze dne 6. 12. 1912.

ulici (tř. Obránců míru). První školní rok byl zahájen r. 1901 a obsazeny byly třídy: 1., 2., 3., 4., 5. Následujícího roku byly doplněny šestým ročníkem, takže se stala škola šestitřídní. Od prvního školního roku 1901/02 byly třídy obsazeny jednak žákyněmi Vyšší školy dívčí, vyhověly-li přijímací zkoušce. Přestupovaly tam také žákyně z měšťanky a přistoupilo i několik hospitantek z chlapeckých gymnasií. Konečně byly přijaty i žákyně, které se soukromě připravily k přijímací zkoušce.

Větší potíž byla s obsazením profesorského sboru. Jelikož lyceum bylo podle statutu označeno jako střední škola, učitelé měli titul profesora a měli být vysokoškolsky aprobováni. Ředitelem se stal ředitel škol Vesniných, František Mareš. Při vyhledávání učitelských sil se mu podařilo získat pro lyceum dvě první absolventky Karlovy university, filoložku Boženu Jiránkovou a historičku Helenu Tuskanyovou, které se staly hned řádnými profesorkami. Kreslení a měřictví vyučovala Zdenka Vorlová, která absolvovala mnichovskou uměleckou akademii a byla první ženou, která složila ve Vídni zkoušky pro vyučování kreslení na středních školách.³⁾ Ostatním předmětům musily vyučovat síly nekvalifikované a proto jako pomocní učitelé. Z nepovinných předmětů hudbě vyučoval učitel Varhanické školy v Brně Max Koblížek, těsnopisu a tělocviku Žofie Zvěřinová.⁴⁾

Vesnino lyceum se stalo brzy vyhledávaným učilištěm nejen dívkami brněnskými, ale také dívkami ze vzdálených krajů Moravy, ba dokonce i z Čech, protože lycea v Čechách se zřizovala značně později. V druhém roce trvání mělo lyceum celkem 234 žákyní, z toho 190 bylo z Moravy, 31 z Čech. Radost brněnské veřejnosti z této školy byla veliká. Jedni důvěřovali, že podle slibu ministra Gautsche bude škola skutečným přínosem, vzhledem k dřívějšímu stavu dívčího školství, jiným učební výsledky vyhovovaly a jiných výsledků si pro dcery ani nepřáli.

Jedině profesorka Tuskanyová v druhém školním roce podrobila kritice osnovy pro vyučování zeměpisu a zjistila v nich nedostatky.⁵⁾ Nikdo jiný z profesorského sboru se o osnovách nevyjádřil, ani brněnské školské úřady nevěnovaly osnovám pozornost. Teprve když r. 1906 se zřídilo lyceum v Chrudimi, ředitel E. Muška osnovy zhodnotil a našel v nich mnoho nedostatků. Připomenul, že ministerstvo osnovy ohlásilo za prozatímní a že je nutno, aby se lyceum stalo rovnocenným ostatním školám středním.⁶⁾ Muška totiž zjistil, že lyceální osnovy neposkytují žádnou odbornou výuku pro zastávání povolání a postrádají hlubšího osvojení poznatků v jednotlivých předmětech, jehož bylo třeba pro vstup na vysokou školu. Ministerstvo dostávalo podobných stížností víc, a proto musilo vydávat další výnosy, jimiž látku doplňovalo. Ku příkladu při německém lyceu v Praze byl zřízen kurs latiny. Ministerstvo také vydávalo výnosy o dalších možnostech uplatnění maturantek. Tak podle výnosu ze dne 23. října 1902 se maturantky mohly dát zapsat jako mimořádné posluchačky na všech rakouských universitách, na nichž bylo lze dosáhnout aprobační k vyučování na vyšších školách dívčích. Směly být také přijaty na základě přijímací zkoušky do 3. a 4. ročníku učitelského ústavu. Výnosem ministerstva obchodu ze dne 26. září 1902 připouštějí se pro praxi po-

³⁾ V. Bednářová: O sběratelské práci Z. Vorlové-Vlčkové v: Vlastivědný věstník mor. XII/57, s. 96.

⁴⁾ Výroční zpráva Div. lycea Vesny v Brně 1902/03.

⁵⁾ H. Tuskanyová: O vyučování geografii na dívčích lyceích v: Výroč. zpr. Div. lycea Vesny 1902/03.

⁶⁾ E. Muška: Revize učebních osnov lyceí v: ŽR 1906, r. 2, s. 12.

tovních úřednic po 4. třídě lycea. Maturantky mohou také po složení zkoušky z latiny studovat lékárnictví.⁷⁾

Tím ministerstvo považovalo svůj slib, zavést novou dívčí školu, za splněný. Lycea se však v českých zemích ujímala velmi pomalu, neboť okruh působnosti abiturientek byl malý ve srovnání s možnostmi abiturientů gymnasií. Ozývaly se hlasy, které lyceální osnovy kritizovaly i chválily. Obhájcí lyceí se spokojovali s tím, že ženě stačí, smí-li být mimořádnou posluchačkou university, jiným stačilo to, že absolventky lycea byly raději přijímány do komptoárů než dívky s nižším vzděláním, jiní opět viděli klad lyceí v tom, že poskytují náhradu za školy klášterní, v nichž se dívky odnárodňují a jsou vedeny ke konzervatismu.⁸⁾

V prvním roce trvání brněnského lycea došlo k významné kulturní události. Dne 2. února 1902 se konala v Brně ustavující schůze JEDNOTY UČITELEK MORAVSKÝCH.⁹⁾ Starostkou nového spolku byla zvolena svolavatelka schůze, přerovská učitelka Zdenka Wiedermannová^{9a)} Ustavení JUM s ústředím v Brně bylo značným přínosem brněnské kultuře. Význam JUM byl v tom, že se její práce nevztahovala jen k úkolům odborovým, ale její cíl byl širší. Obracela se k širokým vrstvám žen a seznamovala je se soudobým stavem ženského hnutí. Protože měla členky po celé Moravě a žádala od nich organizační i kulturní práci, mohla pro ženy vykonat víc, než kterýkoliv spolek brněnský. JUM sledovala situaci v dívčím školství a byla obeznána s potížemi dívek, které si přály vystudovat gymnasium. Tyto dívky měly povoleno hospitovat v některých městech na chlapeckých gymnasiích: v Brně, Boskovicích, Kyjově, Místku, Ostravě, Přerově, Strážnici, Valašském Meziříčí, Vyškově, Zábřehu a na realce v Bučovicích. Protože toto studium bylo namáhavé a neúplné – hospitovalo se jen v některých předmětech –, jedním z prvních úkolů JUM bylo, že se pokusila ve Vídni získat povolení koedukace na gymnasiu kyjovském, ale výsledek byl negativní.¹⁰⁾ Proto se výbor JUM rozhodl, že se pokusí zřídit na Moravě dívčí gymnasium.

DÍVČÍ AKADEMIE

Úkoly, které měla před sebou JUM byly tehdy rozsáhlé. Bylo mnoho záležitostí, které učitelky tížily – celibát, rovnocenné postavení učitelek na školách, snaha o dosažení volebního práva – vedení JUM se proto rozhodlo, že ustaví spolek,

⁷⁾ Bezdiček: Lycea či gymnasia v: ŽR 1906, r. 1, s. 289.

⁸⁾ A. Masaryková: Lycea v: ŽR 1911, r. 6.

⁹⁾ Archiv JUM ve Stát. arch. v Brně.

^{9a)} Z. Wiedermannová se narodila 17. dubna 1868 v Náklu u Olomouce. Vystudovala řádový učitelský ústav v Olomouci a vyučovala na několika místech Moravy. Jejím prvním záslužným činem bylo ustavení Jednoty učitelek moravských r. 1902, druhým úspěchem bylo otevření dívčích gymnasií na Moravě. R. 1908 vstoupila v soužití s pokrokovým učitelským pracovníkem Vincencem Motýčkou. Ježto byl rozvedený, konsistoř mu nedovolila druhý sňatek. Lidé, konzervativně zaměření z její největší blízkosti ji donutili proto vzdát se všech funkcí v Dívčí akademii, ač věděli, že na ní leží zdolání přípravných prací k otevření gymnasia. Po r. 1908 se věnovala redigování Ženské revue. R. 1910 založila druhý časopis s názvem „Právo ženy“. Toho roku položila základ největší moravské ženské organizaci, nazvané „Zemská organizace pokrokových žen moravských“. V plné práci zemřela náhle dne 16. října 1915 v Brně, v Trautenbergově ul. č. 4, 2. posch. (ul. Opletalova). Z dokladů její práce vysvitá, že to byla největší moravská organizátorka ženského hnutí, která viděla jeho cíl a šla za ním nesmlouvavě, obklopena jak lidmi pokrokovými, tak i lidmi, tonoucími ve společenském konzervatismu.

¹⁰⁾ ŽR 1905, r. 1, s. 20.

který se bude cele věnovat realizování myšlenky, otevřít na Moravě dívčí gymnasium. Než došlo k ustavení nového spolku, soustřeďovala JUM materiál, týkající se dívčího školství v našich zemích i za hranicemi Rakouska. Při jedné návštěvě Prahy se Wiedermannová seznámila s poslancem Masarykem, který už po mnoho let sledoval rakouské střední školství. Když mu Wiedermannová oznámila, že JUM se chce pokusit zřídit na Moravě gymnasium pro dívky, schválil jí záměr a doporučil, aby o tom promluvila s univ. profesorem Fr. Drtinou. Od té doby zůstal Masaryk s Wiedermannovou v častém styku nejen při návštěvách Brna, ale i ve styku písemném. Wiedermannová prof. Drtinu navštívila. Drtina přál dívčímu vzdělání. Když jej Wiedermannová upozornila na diskuse o osnovách lyceí a o snaze JUM otevřít na Moravě dívčí gymnasium, slíbil jí, že osnovy lyceí prostuduje a pokusí se sestavit osnovu pokrokovější a hodnotnější.

JUM pak zřídila zvláštní komisi, která měla vypracovat stanovy pro nový spolek pro zřízení a udržování českého dívčího gymnasia na Moravě. Bylo určeno, že se spolek bude jmenovat Dívčí akademie.¹¹⁾ Předsedou přípravné komise byl zvolen dr. Adolf Stránský, jednatelkou Wiedermannová. Během příprav ustavení nového spolku byla Wiedermannová opět v Praze u prof. Drtiny, který ji seznámil s profesorem průmyslové školy v Praze, dr. Oktaviánem Wagnerem, jako se svým nastávajícím spolupracovníkem na osnovách dívčího gymnasia.¹²⁾ Když byly přípravy k ustavení spolku hotovy, rozhodla se komise, že spolek bude ustaven jako výsledek manifestační schůze. O manifestaci byly uvedomeny moravské ženy letáky s heslem: „Nad branou naší doby je napsáno UPLATNI SE.“¹³⁾ V květnu Wiedermannová onemocněla a celé přípravy svěřila dr. Stránskému.¹⁴⁾

Manifestační schůze se konala v pondělí svatodušní dne 1. června 1903 v 10 hodin ve dvoraně Besedního domu v Brně s pořadem: 1. Zahájení. 2. „O vývoji pokrokového hnutí žen“ Wiedermannová. 3. Dr. Stránský promluvil jako poslanec na říšské radě. 4. Prof. Tuskanyová promluvila za nový spolek. 5. R. Pičmanová z Velkého Meziříčí promluvila k moravským ženám. 6. Přednáška univ. profesora Arno Krause „O ženě dánské“. 7. Volby do nového spolku.¹⁵⁾ Všechny projevy manifestace byly hodnotné,¹⁶⁾ ale nejhodnotnější byl projev Wiedermannové, která jej ukončila provoláním, určujícím novému spolku jasný cíl: „Zakládáme spolek pro zřízení českého dívčího gymnasia na Moravě. Otvíráme ženě moravské bránu osvěty, jež ji má osvobodit od temnot, mátoch, lží, pověr a předsudků hrobu, do něhož byla pochována, když se stanovilo, že jest neschopna úkolů kulturních a vymezilo se jí určité jen pole působnosti, přes jehož hráz nesměla ani ta, pro níž práce a výživa na něm nebylo.“¹⁷⁾

Výsledkem manifestace bylo ustavení Dívčí akademie. (DA.) Dne 2. července se konala ustavující schůze spolku. Předsedkyní zvolena Em. Lošťáková, jednatelkou Wiedermannová. JUM měla ve výboru virilní hlas. Činnost spolku byla za-

¹¹⁾ Bezdiček: Dívčí akademie, moravská „Minerva“ v: Československé studentky let 1890–1930. Praha 1930.

¹²⁾ Dopis Wiedermannové-Gebauerové dne 1. 4. 1903 (v arch. JUM).

¹³⁾ ŽR 1915, r. 10, s. 107.

¹⁴⁾ Dopis Wiedermannové-Gebauerové dne 7. 5. 1903 (v arch. JUM).

¹⁵⁾ Dopis M. Hledíkové-Gebauerové dne 12. 5. 1903 (v arch. JUM). „Cas“ dne 3. 6. 1903. Čtvrtstoletí DRG, Brno, 1933.

¹⁶⁾ Dopis Masaryka Wiedermannové dne 27. 6. 1904 (opis v Museu Komenického v Praze. – Dopis Masaryka Wiedermannové dne 24. 4. 1904.

¹⁷⁾ Celý text provolání otištěn v: Čtvrtstoletí DRG v Brně. Brno, 1933.

měřena třemi směry: 1. Získat zájem moravských žen pro myšlenku gymnasia. 2. Zajistit finanční základnu. 3. Rozhodnout se pro systém školy, případně vypracovat nový, protože se mohlo předpokládat, že vláda nedovolí zřídit další klasické gymnasium, jehož osnovy se kritizovaly.

1. PRÁCE UVĚDOMOVACÍ A ORGANIZAČNÍ

Tato práce byla základem celého plánu, protože měla přinést hmotné zabezpečení ústavu. DA musila získat co nejširší základ svého členstva. Jejími členy se mohly stát jen osoby, které byly přesvědčeny o nutnosti zřízení dívčího gymnasia a v době počátků DA jich mnoho nebylo. Bylo nutno seznámit ženy s tíživým postavením neprovdaných žen a všechny ženy uvědomit o možnosti zlepšení tohoto údělu. Toho bylo možno docílit jen zvýšením dívčího vzdělání. S akcí uvědomovací započala Wiedermannová už před manifestační schůzí při návštěvě Prahy v dubnu 1903. Tehdy také chtěla navštívit Terézu Novákovou, El. Krásnohorskou, Vikovou-Kunětickou a jiné a požádat je, aby se účastnily přednáškové činnosti na Moravě.¹⁸⁾ Nelze zjistit, zdali už tehdy Wiedermannová s nimi navázala styky, ale jestli ne tehdy, podařilo se jí to později. Málo pochopení se Wiedermannové dostalo u El. Krásnohorské, které nebylo také sympatické, že moravské gymnasium nechce převzít klasický typ školy.¹⁹⁾ Krásnohorská se však s přípravami pro moravské gymnasium během doby smířila, takže když jí r. 1908 DA blahopřála k šedesátinám, v děkovném dopise blahopřeje DA k úspěchům.²⁰⁾ U ostatních pražských pracovnic se však Wiedermannová setkávala s naprostým porozuměním. Všechny, které požádala o spolupráci, vyhověly a v práci přednáškové se zasloužily o konečný zdar práce. Hned po ustavení výboru DA byla vypsána soutěž na sepsání brožury o vyšším stupni vzdělání žen. Jako další úkol byl rozeslán dotazník všem profesorům světských fakult vysokých škol v Čechách, vybízející je, aby se vyslovili o vyšším studiu žen. Dotazník byl zodpovězen 70 profesory.²¹⁾ Kladným přínosem v uvědomovací práci DA byla přednáška poslance Masaryka v Brně 1904. V přednášce se dotýkal problému žen a doporučoval povznést ženy k pocitu odpovědnosti a postavit je na úroveň mužům. Zdůrazňoval dále, že žena musí jako muž chápat veřejné a politické úkoly a musí se věnovat veřejné práci.²²⁾

Dne 6. listopadu 1904 se konala výroční valná schůze DA, na níž byla zvolena předsedkyní Karla Stránská, jednatelekou opět Wiedermannová. Na valné schůzi byl podán referát Wiedermannové o kongresu v Berlíně, jehož se zúčastnila a byl ohlášen výsledek dotazníkové akce universitních profesorů. Akce vyzněla kladně pro připuštění žen na vysokou školu.²³⁾ Pro příští rok byl sestaven cyklus přednášek, který měl připravit veřejné mínění v moravských městech i na venkově pro zřízení gymnasia. Toho roku přistoupila DA k další dotazníkové akci, která měla ověřit názor středoškolských ředitelů a profesorů i obecnostva na zřízení dívčího

¹⁸⁾ Dopis Wiedermannové-Gebauerové dne 1. 4. 1904 (arch. JUM).

¹⁹⁾ Československé studentky let 1890–1930. Praha 1930.

²⁰⁾ ŽR 1908, r. 3, s. 72.

²¹⁾ ŽR 1905, r. 1, s. 36.

²²⁾ Masarykovu pomoc ženskému hnutí mor. zhodnotila Wiedermannová v: T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám. Praha 1911 a O. Stránská: Význam prof. Masaryka pro ženské hnutí v: ŽR 1911, r. 6, s. 55.

²³⁾ ŽR 1905, r. 1, s. 21.

1. Zdenka Wiedermannová-Motyčková

DÍVČÍ AKADEMIE V BRNĚ.

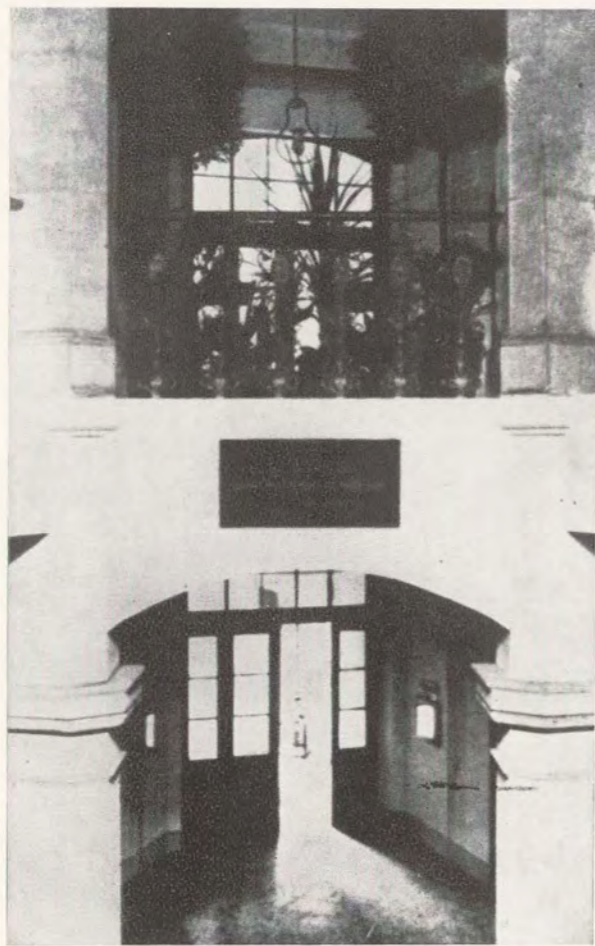
Člen zakládající:
a přispívající:

Tednota učitelk moravských

Emila Laňáková
starostka.

Zdenka Wiedermannová
jednatelka.

2. Členská legitimace Dívčí akademie

3. Pamětní deska Z. Wiedermannové

4. Univ. prof. dr. František Drtina

5. Ředitel Josef Bezdiček

gymnasia. Výsledek akce byl takový, že 5 ředitelů gymnasiu velmi přeje, 5 pohlíží na plán sympaticky, jeden není proti, 3 věci nepřejí, dva neodpověděli. Od profesorů vyzněly zprávy v ten smysl, že mladší profesori skoro vesměs souhlasí, starší se o podobné novoty málo starají.²⁴⁾ Přednáškový cyklus r. 1905 byl zahájen přednáškou dr. V Babákové „O ženské emancipaci v individuálním pojetí“, dále přednášel poslanec Masaryk „O moderním názoru na ženu“, Ludmila Konečná „O ženském hnutí a jeho cíli“, Teréza Nováková „O volebním právu žen“, dr. Stránský „O právním postavení žen v Rakousku“, prof. Drtina „O dívčí výchově“, L. Dedková „O nutnosti vzdělání žen“. Tyto přednášky se konaly v různých městech Moravy, když předtím půdu připravily členky JUM.

Roku 1905 Wiedermannová založila a redigovala časopis ŽENSKÁ REVUE. Časopis přinášel články rázu výchovného po stránce kulturní, feministické a politické. Měl také oddíl, který seznamoval čtenáře s prací spolků u nás i za hranicemi. Byly tam ovšem i zprávy o veškeré práci DA. Tento časopis přinesl zprávu, která se nemile dotkla pracovníků DA. Byla to zpráva o zřízení druhého dívčího gymnasia, založeného řádovými sestrami Slatiňanskými na Král. Vinohradech. Tato skutečnost ukazovala, že ministerstvo vítalo šíření klášterních škol, i když šlo o dívčí gymnasium, proti němuž mělo výhrady. Založení dívčího gymnasia na Král. Vinohradech přivedlo DA k úvahám o tom, zda vláda pokrokové gymnasium pro dívky vůbec povolí, a jestli povolí, že to bude dlouho trvat, a proto se chtěla znovu zasadit o to, aby některé gymnasium na Moravě bylo prohlášeno koedukačním a tak, aby se umožnilo alespoň některým dívkám studium gymnasiální. DA provedla nový průzkum dívčího studia na moravských gymnasiích a zjistila, že studuje celkem 19 privatistek, a to: v Brně 1, v Kyjově 1, v Přerově 2, ve Strážnici 1 a v Zábřehu 14.²⁵⁾ Podruhé podala DA ministerstvu petici, aby kterémukoli gymnasiu na Moravě povolilo koedukaci. Ani tentokrát nepořídila.²⁶⁾ Obavy DA, že vláda bude dělat potíže se zřízením moravského gymnasia byly opodstatněné. Zde nešlo jen o zřízení nové školy, ale i o to, že instituce, které podávaly ministerstvu petice, byly vesměs pokrokové, a že šlo zároveň o nápravu jiných věcí, které souvisely s kapitalistickým a klerikálním uspořádáním státu, a byly tedy zaměřeny proti duchu režimu. Do těchto snah dobře zapadla událost dne 5. července 1905, manifestace pro českou universitu v Brně.

Práce DA se rozrůstala i do jiných krajů. Dne 17. září 1905 Olomouc zorganizovala mohutný projev pro zřízení dívčího gymnasia. Projev měl ráz lidového tábora. Tento projev dosvědčoval, že se myšlenka dívčího gymnasia rozšířila mezi lid.²⁷⁾ Jakýmsi pracovním výkazem DA bylo svolání z ŽR v srpnu 1905, po dvou letech trvání spolku, v němž se uvádí, že se učinil velký kus práce a že jsou i muži, kteří věci velmi pomohli. Provolání jmenuje dr. Adolfa Stránského, Josefa Úlehlu, a inspektora Jos. Lošťáka. Provolání vyzývá také ostatní poslance, aby práci DA podporovali. Vyzývá také ženy, aby provedly tato opatření: aby svolaly spolkové schůze, na nichž by se uradily, buď na všeobecné sbírce nebo na zřízení velké lidové slavnosti ve prospěch DA.²⁸⁾

Na podzim DA připravovala valnou schůzi, které předcházelo divadelní před-

²⁴⁾ ŽR 1905, r. 1, s. 21.

²⁵⁾ ŽR 1905, r. 1, s. 21.

²⁶⁾ ŽR 1905, r. 1, s. 20.

²⁷⁾ ŽR 1905, r. 1, s. 108.

²⁸⁾ ŽR 1905, r. 1, s. 35.

stavení, Smetanovo „Tajemství“. Na valné schůzi přednášela dr. A. Masaryková z Prahy.²⁹⁾ V prosinci DA uspořádala krajkářskou výstavu, kterou obeslala známá krajkářská odbornice z Hradce Králové, pí Klumpártová, dále škola Světlá z Velkého Meziříčí, národopisný odbor Vesny a spolek Zora ze Zábřehu. Během výstavy pí Klumpártová proslovila přednášku o krajkářství. Výstava byla zároveň tržnicí, na níž se mohly zakoupit krajky a výšivky, což bylo návštěvníkům v době předvánoční vítáno. Výstava měla úspěch, navštívilo ji 765 osob a prodalo se mnoho výrobků.³⁰⁾

Dne 28. ledna 1906 se konala schůze DA, na níž byl přijat návrh zemského inspektora J. Lošťáka, aby během tohoto roku bylo překročeno k otevření 1. třídy gymnasia. Mnoho úkolů však nebylo splněno, ba ani ty nejzákladnější, a nadto ještě přišla zpráva, že zemská školní rada v Brně zakázala hospitace dívek na moravských gymnasiích.³¹⁾ Dobré pracovní výsledky byly jen v práci uvědomovací, neboť počet členů DA stoupal, o věc se zajímaly spolky a samy pořádaly podniky ve prospěch DA.

Dne 21. února byla ustavena správní rada DA, vedoucí Karla Stránská, jednatelka Wiedermannová, pokladní M. Čechová. První starostí správní rady bylo, jednat opět s ministerstvem ve věci hospitací. Rozhodli se pro osobní jednání s ministerstvem. V březnu byla provedena skladba Berliozova „Dětství Ježíšovo“, provedená Filharmonickým spolkem v Besedním domě ve prospěch DA. Dva dny po koncertě se odebrala deputace Dívčí akademie, vedená K. Stránskou do Vídně. Poslancem dr. Stránským byla uvedena k ministru Gautschovi a k ministerskému předsedovi Bienertovi. Bienert slíbil, že povolí dále dívkám hospitace, ale jen částečně, totiž jen na předměty matematiky, fyziku a přírodní vědy. Deputace se musila spokojit s tímto částečným úspěchem a tehdy poprvé požádala ministerstvo o povolení zřídit na Moravě dívčí gymnasium.

Ministerský předseda Bienert tomu plánu nebyl nakloněn a jako hlavní důvod proti uvedl, že na dívčí školy stát nemá peníze. Ministr Gautsch se tentokrát projevil pokrokověji a prohlásil, že dívčímu studiu přeje a že mu bude pomáhat. Konkrétně se však o povolení školy od Gautsche nedověděly nic. Druhého dne Wiedermannová navštívila sekčního šéfa Kaněru a projednala s ním podrobnosti, týkající se povolení gymnasia. Kaněra se stavěl k věci kladně a zvláště projevil radost nad tím, že se pracuje na nové učební osnově. Jednání Wiedermannové s Kaněrou bylo konkrétní a bylo dohodnuto, že od května t. r. prof. Drtina dodá návrh osnov a DA je pošle do Vídně.³²⁾ Dne 1. května prof. Drtina přijel do Brna a podrobně projednal se správní radou DA možnosti nových osnov a dne 17. května je správní rada přijala. Prof. Drtina pak ještě nastínil další důležité úkoly: je nutno, aby osnovy schválilo ministerstvo, pak je nutno vymoci škole právo veřejnosti a rovnocennou maturitu s dosavadním gymnasiem a oprávněný přístup na všechny fakulty university. Upozornil také na to, aby se sledoval cíl, aby vláda během doby převzala gymnasium do své správy. Drtina zdůraznil, že schválí-li ministerstvo tyto osnovy, bude to pro celé české školství velký úspěch.

Schválení osnov správní radou DA, jakož i ukončení tak závažné práce bylo opět dobrým výsledkem práce DA, ale musilo se upustit od slibu, daného inspek-

²⁹⁾ ŽR 1905, r. 1, s. 135.

³⁰⁾ ŽR 1905, r. 1, s. 135.

³¹⁾ ŽR 1906, r. 2, s. 230.

³²⁾ ŽR 1906, r. 1, s. 308.

toru Lošťákovi před půl rokem, že se během roku otevře I. třída gymnasia. Tento odklad se nezamlouval insp. Lošťákovi, ale protože věděl, že ani finanční prostředky by nestačily na zřízení školy, navrhl, aby se uvažovalo, zda by se nový ústav nemohl vytvořit při jiném ústavu, s jednoduchou frekvencí, takže by se v novém ústavě vyučovalo odpoledne. Prof. Drtina se však přimlouval za to, aby se raději počkalo, neboť nové osnovy předpokládají samostatný profesorský sbor a ředitelem by byl mladší člověk, který má zájem na nových osnovách.³³⁾

Otevření školy se tedy odložilo a DA připravovala další přednáškový cyklus po Moravě na podzim, který by získal další přítele myšlenky gymnasijní. Cyklus byl zaměřen k otázkám sociálním a sociologickým. Přednášela dr. Albína Honzáková, poslanec Masaryk, univ. profesor Břetislav Foustka, dr. V. Bouček a dr. Wagner, vesměs z Prahy. Největší zásluhu jako přednášečka měla Wiedermannová.³⁴⁾

Po skončení přednáškového cyklu se v Brně připravovala anketa o dívčím školství, kterou uspořádala brněnská odbočka Ústředního spolku českých profesorů, za účasti brněnských spolků. Byla to obsažná schůze, svolaná na den 2. prosince 1906. Zúčastnil se jí jednatel Odboru pro vyšší dívčí školy dr. Wagner. Anketu se účastnily spolky: DA s členkami K. Stránskou, Wiedermannovou, Tuskanyovou, Jiránkovou, Steyskalovou, Vesna byla zastoupena ředitelkou Kozlovou, A. Nesvadbíkovou, olomoucké Pöttingeum, JUM, velkomeziříčská Světlá, Ústřední spolek Jednot učitelských na Moravě Josefem Úlehlou a Havlíkem, Jednota učitelů měšťanských škol J. Šálkem, školský odbor Národní rady v Brně prof. Nesvadbíkem, kroměřížský odbor Spolku čes. profesorů prof. Žlábkem, město Valašské Meziříčí členem městské rady Vodičkou, českou techniku zastupoval prof. V. Novák, školství průmyslové a obchodní prof. Dvořák a ředitel Fišera, za brněnskou Matici školskou pí Grohová, dále poslanci dr. Stránský, K. Novák. Schůzi řídil prof. P. Váša a bylo zvoleno čestné předsednictví ve složení: Wiedermannová, prof. V. Novák, Josef Úleha, prof. Dvořák. Hlavní program ankety byl: nutnost rychlého zřízení dívčího gymnasia na Moravě. 2. dislokační plán vyššího a nižšího dívčího školství na Moravě. 3. byty a stravování studentek.

Jednání bylo zahájeno prof. Bezdíčkem, který objasnil, v jakém stadiu se ocitla otázka realizování dívčího gymnasia, které mělo být otevřeno tohoto roku. Nedošlo k otevření pro nedostatek hmotných prostředků, ani nebyla schválena potřebná osnova v duchu moderním pro gymnasia reformní. Péči Ústředního spolku českých profesorů v Praze, hlavně prací profesorů Drtiny a Wagnera byla osnova vyhotovena a ještě letos bude zaslána ministerstvu.

Na tento projev reagoval ihned zástupce obce Valašského Meziříčí a prohlásil, že dlouho tuto otázku sledují, že je u nich pro novou školu pochopení a že by bylo žactvo i finanční možnosti, kdyby DA gymnasium založila u nich. DA tuto nabídku uvítala, rozhodne-li se v tom směru dnešní shromáždění. DA si přála, aby toto pokrokové gymnasium bylo založeno dříve, než je založí nějaký moravský klášter. Při předběžném jednání DA se zástupcem obce Valašského Meziříčí bylo dojednáno, že by všechny vnější i vnitřní záležitosti obstarával sbor, sestávající z jedné třetiny zástupců DA, z jedné třetiny zástupců valašskomeziříčské obce a jedné třetiny místního komitétu. Tím měla DA zajištěn vliv nejen při aktivování a spravování gymnasia, ale i na směr ducha školy, který má být pokrokový. Zá-

³³⁾ ŽR 1906, r. 2, s. 59.

³⁴⁾ ŽR 1906, r. 2, s. 59.

stupci obce prohlásili, že trvají na pokrokovosti školy a že přijímají učebnou osnovu Drtinovu.

Na to byla zahájena debata o potřebě ženského gymnasia a uvažovalo se o tom, zda by bylo výhodnější zřídit gymnasium na menším městě nebo v Brně. Nadučitel Havlík z Hostěrádek se přimlouval, aby gymnasium bylo zřízeno v Brně, v centru kulturního života, a radil, aby se počkalo, až bude hmotně zajištěno zřízení gymnasia v Brně. Prof. Dědina z Val. Meziříčí vyvrací námitky Havlíkovy a zdůrazňuje význam blízkosti přírody ve výchově. Vládní rada Dvořák se opět přimlouvá za Brno, protože si myslí, že by zde škola byla hojněji navštěvována. Prof. Nesvadbík uvádí, že je nanejvýš nutno, aby bylo gymnasium zřízeno v Brně, protože Vesna je přeplněna a dívčí pedagogium odmítá každoročně dvě třetiny žadatelek. Proto, potřebuje-li Val. Meziříčí dívčí gymnasium, ať si je zřídí samo a DA ať se snaží zařídit gymnasium v Brně. – Učitel Mrázek by přistoupil na řešení ve Val. Meziříčí jen tehdy, kdyby se ukázalo, že DA je z finančních důvodů zřídit nemůže. Žádá zástupce města Brna, aby se vyjádřili, může-li město udržet svým nákladem pedagogium i gymnasium. – Poslanec dr. Stránský hovoří o významu dívčího vzdělání, které souvisí s otázkou sociální. Uvažuje o tom, že se po několika letech nesebral obnos, potřebný pro otevření jedné třídy školy. Nediví se tomu, protože jde o záležitost, která má mnoho odpůrců pro své pokrokové založení. – Anketa skončila tím, že DA bude pokračovat v práci, zaměřené na shromažďování finančních prostředků, a že se v příštím roce zřídí gymnasium ve Valašském Meziříčí.³⁵⁾

Začátkem ledna 1907 se konalo ve prospěch DA divadelní představení, pro které DA vybrala hru I. Fuldý „Novela d'Andrea“. V březnu r. 1907 uspořádala DA opět přednáškový cyklus po celé Moravě, a to ve městech: Brno, Prostějov, Nové Město na Mor., Rosice, Bystřice p. H., Ivanovice, Jimramov, Kyjov, Litovel, Napajedla, Uh. Brod, Veselí. I tehdy největší podíl přednášek připadal na Wiedermannovou, která přednášela i v Čechách: v Praze ve Volné myšlence, v Českých Budějovicích ve vzdělávacím spolku Osvětě, v Kolíně v ženském odboru strany svobodomyšlné, na Moravě v Lechovicích, v Zábřehu, v Drahanovicích, v Hejčíně, v Přáslavicích a v Hodoníně.³⁶⁾

Veškeré organizační úsilí toho jara bylo soustředěno na přípravy manifestace pro dívčí gymnasium, která se konala 5. května 1907 ve dvoraně Besedního domu. Manifestaci pořádaly spolky: DA, Dámský odbor Jednoty pro jihozápadní Moravu, Dobročinný komitét dam, JUM, Jednota pěstunek moravských, Jednota žen a dívek sociálně demokratických, Odbor brněnské Matice školské, Spolek stravovatelů a feriálních osad, Útulna ženská, Vesna, Zemská jednota pracujících žen a dívek národně socialistických, Ženský odbor československé obchodnické besedy. Za českou techniku prof. Hasa, z poslanců dr. Stránský, dr. Pluhař, dr. Budínský, K. Novák, za Národní radu moravskou rada Dvořák, za Svaz moravských učitelů prof. Novák, za kromčírský odbor Ústředního spolku českých profesorů prof. Žlábek, zástupce akademického spolku Zora, baron dr. Pražák, za sociální demokraty Karel Vaněk, Josef Hybeš se omluvil. Tento výpočet jmen ukazuje, že se manifestace účastnily všechny pokrokové třídy obyvatel Brna.

Manifestaci zahájila v 10. hod. Wiedermannová v přítomnosti vládního komisa-

³⁵⁾ A. Nesvadbíková: Anketa o ženském školství na Moravě v: ŽR 1906, r. 2, s. 98.

³⁶⁾ ŽR 1908, r. 3, s. 96.

ře³⁷⁾. Referát pak přednesla Eliška Bláhová z Nového Města na Mor. V debatě promluvily Z. Zvěřinová a A. Nesvadbíková o nutnosti reformy lyceí a pronesly poprvé požadavek, aby byly ženy připuštěny ke studiu na technice. Za Jednotu žen a dívek strany sociálně demokratické promluvila Anna Vaňková a tlumočila sympatie žen sociálně demokratických Dívčí akademii. Uvedla, že v táboře žen sociálně demokratických je pevné přesvědčení, že jen národ, který má vzdělané a svéprávné ženy se může plně rozvíjet. Za ženy národně socialistické promluvila pí Polanská, za Svaz moravského učitelstva prof. Novák. Manifestace skončila rezolucí, že zřízení dívčího gymnasia na Moravě je věcí nezbytnou a výzvou k českému národu na Moravě, aby české školství v tomto směru podporoval. Brněnská manifestace však nebyla jedinou, neboť po ní následovaly ještě další ve 20 moravských městech.

Tato brněnská manifestace se konala v době, když už byl nejvyšší čas na přípravu otevření gymnasia ve Valašském Meziříčí. Ale vylíčením organizační a uvědomovací práce se ještě nevyčerpalo pole působnosti DA. Zbývá ještě vylíčit postup při získávání hospodářského zajištění školy a úsilí o vypracování organizačního statutu a učebné osnovy pro nové gymnasium.

2. HOSPODÁŘSKÉ ZAJIŠTĚNÍ

O hmotné zajištění školy se DA starala od počátku svého působení. Byla si vědoma toho, že rakouská vláda vydává ročně na školy 43 mil. korun, z toho 40 a půl připadá na školy chlapecké, ostatek zbývá na školy dívčí. Podle výroku min. předsedy Bienerta dne 20. března 1906, nemůže DA nic od státu očekávat. Všem bylo jasno, že povolí-li ministerstvo dívčí gymnasium, musí ho DA sama vydržovat. Finančním zdrojem musí být členství DA, a to buď zakládající, nebo přispívající. Roční příspěvek člena přispívajícího činil 5 K. JUM, která má ve výboru virilní hlas, bude členem zakládajícím, ale bez zvláštního příspěvku, bude platit jen příspěvek jako člen přispívající.³⁸⁾

V prvním roce trvání DA příspěvky docházely pomalu, takže r. 1905 po dvou letech bylo celkem 264 členů a 12 zakládajících. Za členy přistupovaly i spolky a těch bylo r. 1905: 25 z Moravy a Dámská beseda z Prahy. Srpnové číslo Ženské revue otisklo výzvu k finanční podpoře DA v tom směru, aby se moravské ženské spolky stýkaly a radily se o všeobecné sbírce, nebo aby zařizovaly lidové slavnosti ve prospěch DA. Výzva připomíná, že Morava má přes 100 ženských spolků a kdyby každý odvedl nějaký obnos, velmi by se věci prospělo.³⁹⁾

Toto provolání nezůstalo bez ohlasu, přihlašovaly se nové spolky za členy DA a radily se, jak spolek podpořit. Prováděly pomoc asi takto: třebíčská Vesna zřídila v adventě lidový koncert s přednáškou, Tělocvičný spolek paní a dívek v Přerově uspořádal akademii s přednáškou, Dámský odbor Národní jednoty v Olomouci na jaře uskutečnil národní slavnost v Holici a podobně. Také byly pořádány přednášky ve prospěch DA. Redakce Ženské revue přijímá přihlášky o zaslání referentů na přednáškové večery ve prospěch DA. V listopadu z diva-

³⁷⁾ A. Wittinger: Manifestace pro vyšší ženské vzdělání v Brně dne 5. května 1907 v: ŽR 1907, r. 2, s. 216.

³⁸⁾ Dopis Wiedermannové-Gebauerové dne 1. 5. 1903 (v arch. JUM).

³⁹⁾ ŽR 1905, r. 1, s. 35.

delního představení „Tajemství“ v Brně byl výtěžek nad očekávání velký, 365 K, začez náležel díky brněnskému obyvatelstvu. Také z výstavy krajek byl výtěžek 77 K. Po ukončení výstavy krajek DA rozeslala prosebné přípisy na obecní zastupitelstva, záložny a peněžní ústavy a ženské spolky. Při přednášce Wiedermannové „V čem spočívá pravé vlastenectví“ se vybralo ve prospěch DA 9 K 11 hal. Aby si DA získala přízeň spolků, sama se stávala členem spolků, někdy i zakládajícím. Protože DA velmi záleželo na spolupráci s Ženským klubem v Praze, který zastával totéž stanovisko v ženském hnutí jako DA, rozhodla se, že se stane jeho zakládajícím členem. Zaplacení zakládajícího příspěvku 100 K by však bylo DA velmi zatížilo, proto jej uhradila ze svého delegátka DA v Ženském klubu, Ch. Masaryková.⁴⁰⁾

V roce 1906, když se měla otvírat první třída gymnasia, bylo v pokladně 2753 K 32 hal., obnos, s nímž se DA nemohla odvážit otevřít školu. Proto na valné schůzi dne 20. ledna 1906 inspektor Lošťák a p. Klíčnický vyzvali k finanční podpoře. Byly rozeslány archy „Morava svým dcerám“, na něž se upisovali dárci na větší obnosy, než byl roční příspěvek 5 K. Archy se vracely a přispěvatelé se upisovali. Ku příkladu: prof. Drtina se zavazuje platit po 5 let 5 K, M. Motyčková z Hrotovic 5 K po 5 let, Jan Klvaňa z Kyjova 10 K ročně, Učitelský spolek okresu prostějovského 5 K po 10 let, A. Pilnáčková z Černé Hory 5 K po 5 let, město Kyjov 25 K, městský důchod v Třebíči 5 K, spisovatel Machar z Vídně pokud bude živ 5 K ročně, H. Macharová pokud bude živa 5 K ročně, Učitelský sbor III. samostatné dívčí obecné školy v Prostějově po 8 let 5 K, místopředseda hr. Zierotin 100 K, Ženský odbor Sokola ve Frenštátě 5 K po 10 let, dr. Alice Masaryková z Prahy 5 K po 5 let a další. Příjem z přednášky Wiedermannové v Třebíči 33 K, výtěžek z přednášky Wiedermannové ve Frenštátě 28 K. Sbíрка byla učiněna také na sjezdu učitelek JUM a vynesla 140 K, Ženský odbor Sokola ve Valašském Meziříčí 112 K. Dámská beseda v Praze věnovala 20 K, Pöttingeum se zavázalo zaplatit 5 K po 10 let, z odkazu pí Pavlíčkové dostala DA 400 K. Také z divadelního představení „Novella d'Andrea“ byl výtěžek. Ale to vše nestačilo školu zajistit, a proto r. 1907 vyhlásila DA korunovou sbírku, která se konala po celé Moravě. K ní přibýly v posledním roce jiné sbírky: sbírka v univerzitních kursech učitelských v Třebíči po přednášce prof. B. Foustky a Z. Wiedermannové vynesla 81 K 48 hal., sbírka při večírku v Příboře po přednášce Wiedermannové 10 K 20 hal., za pohlednice darované p. Vodičkou se utřžilo 14 K, Luisa Novotná odvedla 20 K ze slavnosti bučovické. Přispívaly spolky: Dámský spolek Libuše v Kroměříži, Spolek paní a dívek Moravanka v Židenicích, Vlastimila v Prostějově, Ženský vzdělávací spolek Krásnohorská v Moravských Budějovicích, Dobročinný spolek dam v Hodoníně, Ženský odbor Sokola v Tišnově, Spolek Karolina Světla v Novém Rousínově, Libuše v Ivanovicích, Marta v Boskovicích, Osvěta v Bučovicích.

Tím vším vzrostlo jmění DA na 7000 K. Tento obnos se sešel během 4 let a byl výsledkem rozsáhlé práce organizátorské a uvědomovací. Byla to zároveň největší lidová sbírka, kterou kdy Morava uskutečnila. Byl to výsledek ženského hnutí, promítnutý do praxe tak, jako celé vybudování dívčího gymnasia.

⁴⁰⁾ ŽR 1906, r. 1, s. 211.

3. UČEBNÉ OSNOVY

Střední školství rakouské se po mnoho let kritizovalo. Pro ministerstvo kultu a vyučování pověřilo poslance Blažka, Adámka a Masaryka, aby střední školství sledovali.⁴¹⁾ V rámci tohoto úkolu Masaryk schválil plán JUM, zřídit dívčí gymnasium,⁴²⁾ a doporučil jako odborného poradce Drtinu, který se ujal průkopnické práce, vytvořit nové učebné osnovy a tím i vytvořit nový typ školy. Vycházel ze současného stavu klasických gymnasií a lyceí. V hodnocení lycea byly rozdíly. Největším zastáncem lycea mezi profesory byl chrudimský profesor A. Vaňura, který lyceum považoval za nejvhodnější typ školy pro dívky, protože vyhovuje dívčí duši, což naprosto postrádají klasická gymnasia.⁴³⁾ Toto stanovisko zastával také ředitel Vesnina lycea v Brně Fr. Mareš. Když se dověděl o plánu JUM zřídit dívčí gymnasium, napsal Wiedermannové dopis, v němž píše, že sice plánu přeje, i když je to na úkor lycea, jehož je ředitelem, ale že si je vědom toho, že budoucnost ukáže, že je lyceum pro dívky potřebnější než gymnasium.⁴⁴⁾ A to Fr. Mareš náležel ke kulturním pracovníkům pokrokovým, s Wiedermannovou spolupracoval po mnoho let a řešil s ní závažné problémy moravské ženské organizace,⁴⁵⁾ ale nedospěl k názoru, že je pro samostatnost žen nutné gymnasium.

Vedle zastánců lycea byli také jeho odpůrci, kteří ze zjištění, že není zásadního rozdílu mezi osnovami lycea a Vyšší školy dívčí vyvozovali, že je lyceum zbytečné. Střední cestu v tomto dvojím hodnocení volil profesor klasického gymnasia v Brně Josef Bezdíček: „... lycea jsou potřebná pro dívky, které se chtějí věnovat domácnosti a rodině a chtějí být vzdělanými manželkami vzdělaných mužů, ježto je nesprávný názor, že univerzitní studium je pro všechny ženy nutné. Avšak pro ty ženy, které si přejí pracovat v odborných povoláních, je nezbytné gymnasium.“⁴⁶⁾

Josef Bezdíček byl spolupracovníkem DA od počátku její činnosti. Tento profesor už po mnoho let sledoval diskuse kolem střední školy rakouské a zastával názor, že klasické gymnasium si málo hledí přírodních věd, neboť se stále učí podle osnov z r. 1848. Už r. 1900 napsal článek o podstatě a významu reálného studia⁴⁷⁾ a přál snahám reformním, stal se členem výboru DA a aktivně se zapojil do její přednáškové činnosti. Zvláště kladný vztah měl k práci na učebných osnovách.

Významným krokem vpřed v přípravách DA na osnovách pro novou školu byl článek dr. O. Wagnera „Z desiderii středoškolských“, v němž připomíná, že lyceum nebylo míněno jako útvar definitivní, sama vláda že je pokládala za přechodnou formu, připouštějíc změny, podmíněné zkušenostmi. Pravý systém dívčí školy se teprve má vyvinout, proto bude výhodné, když oba dosavadní systémy, vyšší škola dívčí a gymnasium Minervy, vytrvají a z nich se může vyvinout definitivní forma – gymnasium Dívčí akademie. Tento článek poprvé zveřejnil úmysl, zřídit novou dívčí školu, gymnasium pro dívky na Moravě. Podle toho Wagner

⁴¹⁾ J. Harmach: Otázky vyššího vzdělání dívčího a rakouský parlament v: Československé studentky. Praha 1930, s. 21.

⁴²⁾ Dopis Masaryka Wiedermannové dne 27. 6. 1903.

⁴³⁾ A. Vaňura: Dívčí lycea, vyšší dívčí školy a ústavy učitelské v: ŽR 1906, r. 2, s. 47.

⁴⁴⁾ Dopis Fr. Mareše Wiedermannové r. 1903 (v arch. JUM).

⁴⁵⁾ Dopis Wiedermannové-Gebauerové dne 18. 7. 1902 (v arch. JUM).

⁴⁶⁾ Bezdíček: Lycea či gymnasia v: ŽR 1906, r. 1, s. 289.

⁴⁷⁾ Bezdíček: O podstatě a významu reálného studia v: Výr. zpr. Vyšší reálky v Hodoníně 1900/01.

považuje formu lycea jako mnozí jiní za zbytečnou. S prof. A. Vaňurou se shoduje jen v tom, že se osnovy vyšší školy dívčí a lycea podstatně neliší.⁴⁸⁾

Tento Wagnerův článek byl diskutován na valné schůzi Ústředního spolku českých profesorů v Praze dne 21. listopadu 1905. Al. Vaňura navrhl, aby byl zřízen při Ústředním spolku českých profesorů zvláštní odbor pro vzdělání dívčí, jehož účelem by bylo pracovat v intencích zmíněného článku.⁴⁹⁾

Odbor vešel v život na zvláštní schůzi dne 3. dubna 1906 a výbor jeho se ustavil dne 10. dubna.⁵⁰⁾ Činnost odboru však byla rozsáhlejší než si Wagner představoval. Činnost nesla se dvojím směrem: k tomu, aby se rozhojnila lycea a aby byl vypracován zvláštní organizační řád a učebné osnovy pro dívčí gymnasia, která se dosud řídila osnovami chlapeckých gymnasií. Činnost této sekce se rozvíjela. V Čechách od té doby přibývalo 7 lyceí, kdežto na Moravě lycea nezapustila kořeny. Morava měla jediné lyceum Vesnino. Druhá sekce odboru pracovala na osnovách pro dívčí gymnasium (Dratina-Wagner), a tím se tato odpovědná a odborná práce přesunula z DA na Ústřední spolek českých profesorů. Dratina pak požádal o spolupráci některé odborníky Karlovy university, bylo jich 26. Zásady, na nichž elaborát spočíval byly: rozmnožit počet hodin pro přírodní vědy, posunout latinu do II. třídy, alternativa řečtiny s franštinou a bifurkace v 7. a 8. třídě.⁵¹⁾

Zatímco Dratina s Wagnerem pracovali na učebních osnovách, Wiedermannová si sama ověřovala pracovní systémy na dívčích a koedukačních školách v cizině. V této souvislosti se odebrala do Vídně, kde přednášela ve spolku „Bund der österreichischen Frauenvereine“ o dívčím školství v českých zemích, zvláště na Moravě. Při té příležitosti byla vyzvána, aby si prohlédla rakouskou koedukační školu „Juvenile“ v Müzzuschlagu.⁵²⁾ Dopisovala si také s ředitelem koedukační školy Fleischerem v Bjelovaru v Chorvatsku a navštívila jeho ústav. Prohlédla si také podobný ústav v Mitrovici, Vukovaru, Petrinji, Senji a navštívila nautickou koedukační školu v Bakar.⁵³⁾

Osnovy Dratina s Wagnerem dokončili a správní rada DA je schválila dne 17. května 1906. Se zásadami osnov seznámil Wagner školské a kulturní pracovníky na anketě v Brně dne 2. prosince 1906. Upozornil, že nová škola bude mít některé nové předměty: hygienu, psychologii, fyzickou geografii, povinné laboratoře a praktika, filosofickou propedeutiku. Pojetí osnov jeví snahu o harmonické vzdělání v souladu antické kultury a vzdělání moderního. Živé jazyky budou mít značný počet hodin. Bude to škola, kde se bude pečovat o přírodní vědy i moderní jazyky víc, než kdekoli jinde v Evropě.

V lednu 1907 svolala také vláda dávno ohlašovanou anketu o reformě střední školy. Vládní anketě předcházela anketa vídeňského spolku „Schulvereinu“, který se snažil reformovat rakouské střední školství. Ve vládní anketě mluvil prof. Dratina a nastínil postup své práce na osnovách DA. Prof. Dratina žádal také, aby škola byla vymaněna z živlů církevních a byrokratických, zvláště, aby pedagogická

⁴⁸⁾ „Nová Doba“ XII, s. 432. – Bezdiček: Z historie našich osnov v: II. výr. zpr. DRG v Brně 1909/10.

⁴⁹⁾ Bezdiček: Z historie našich osnov. Srovnávací tabulka osnov české školy střední v: II. výr. zpr. DRG v Brně 1909/10.

⁵⁰⁾ Bezdiček: Z historie našich osnov v: II. výr. zpr. DRG v Brně 1909/10.

⁵¹⁾ Bezdiček: Z historie našich osnov v: II. výr. zpr. DRG v Brně 1909/10.

⁵²⁾ Wiedermannová „Juvenile“, koedukační střední škola v Müzzuschlagu v: ŽR 1906, r. 1, s. 178.

⁵³⁾ Wiedermannová: Naše gymnasia na Moravě v: ŽR 1908, r. 3, s. 221.

správa byla v rukou odborníků téže národnosti, jako je škola. Vládní anketa roku 1907 ukázala, že se v mnohém změnilo mínění vlivných osobností. Během ankety nebylo hlasu proti Drtinovým osnovám pro dívčí gymnasium. Přítomen byl ministr kultu a vyučování Merchet, který souhlasil s Drtinovými osnovami, i bývalý ministr Gautsch, který se také účastnil ankety.⁵⁴⁾ Všechny návrhy na vládní anketě pronesené se nesly vesměs k tomu, aby se střední škola vymanila ze středověké strnulosti a stala se praktickým ústavem výchovným a aby se dbalo výchovy tělesné. Tato vídeňská anketa utvrdila Drtinu i Wagnera v přesvědčení, že jejich elaborát je v duchu nejnovějších směrů pedagogických. Hlavním ziskem bylo, že i ministerstva se s jejich názorem ztotožňovalo.

Tvůrcové nové osnovy uvažovali také o názvu školy. Poněvadž podle § 4, 5, 6 čís. nařízení ze dne 27. června 1850, čís 5248 ústavy, které reflektují na název gymnasia, musí se co do osnovy shodovat se stejnojmennými ústavy státními, a osnovy, vypracované v Odboru pro vzdělání dívčí při Ústředním spolku českých profesorů se neshodovaly s osnovami normálními, volen byl pro nový typ školy název všeobecný STŘEDNÍ ŠKOLA.

S takovým výsledkem skončila práce o novou učební osnovu, která byla prvního druhu v rakouském státě.

POSLEDNÍ PŘÍPRAVY

Už před brněnskou manifestací dne 5. května 1907 se počaly konat přípravy k otevření gymnasia ve Valašském Meziříčí. A právě v této kritické době ustávalo spojení s valašskomeziříčskou obcí. Na časté dotazy DA se jí konečně dostalo odpovědi, že jsou před volbami a že vše závisí na tom, jak dopadnou volby. Tím plán, který se zdál pevný, začal kolísat. V důsledku této nejistoty se DA počala upírat na Brno. Neměla žádnou pomoc na školských úřadech, vyjednávala tedy s obcí Královým Polem, tam se však konaly přípravy pro zřízení gymnasia chlapeckého. Mezitím došlo k volbám ve Val. Meziříčí. Teprve po volbách přistoupilo obecní zastupitelstvo ke konkrétnímu řešení a přípravám. V červnu se rozpočtová komise shodla s DA na rozpočtu, který vypracovali J. Bezdiček a dr. Wagner.

Rozpočet byl tento: 1. Dívčí gymnasium se má zřídit na 8 let na zkoušku. 2. Po tu dobu bude DA přispívat ročně 1000 K na každou třídu. 3. V případě povstání schodku bude hradit DA jen jednu třetinu, ne však více, než 1000 K na každou třídu. 4. Obec bude vydržovat profesorský sbor, bude se starat o místnosti, učebné pomůcky a školníka.⁵⁵⁾ Tento rozpočet obec přijala dne 14. června. Příhlášky přijímal ředitel do 15. července. Žákyň mělo být 35, aby se mohla škola otevřít. Žákyní však málo přibývalo, protože škola neměla dosud schválené stanoviny, ani nedošlo odnikud povolení k otevření. Proto obec valašskomeziříčská jevila snahu od záměru upustit. Odeslala DA žalostný dopis, který přiměl Wiedermannovou, že do Valašského Meziříčí přijela, a zjistila v přípravách úplnou stagnaci. Kromě nejistoty, zaviněné tím, že dosud nepřišlo povolení k otevření školy, přistupovalo několik dalších potíží, počaly se projevat nedostatky malého města. Tehdy se opět DA zaměřila k Brnu, neboť chtěla za každou cenu 1. třídu otevřít. Obec valašskomeziříčská se i odtahovala od finančních závazků. Podařilo

⁵⁴⁾ ŽR 1907, r. 2, s. 64.

⁵⁵⁾ ŽR 1907, r. 2, s. 206.

se však přimět obec k dodržení závazků i v případě, když bude žákyní méně. Teprve dne 21. října došel přípis ministerstva a zemské školní rady v Brně, že berou na vědomí otevření 1. třídy dívčího gymnasia a používání předložených osnov. Protože to jen bylo vzato na vědomí, zůstávalo ještě nevyřešeno schválení organizačního statutu, schválení učebních osnov a docílení práva veřejnosti.⁵⁶⁾

Dne 28. října 1907 bylo gymnasium ve Valašském Meziříčí otevřeno povolením zemské školní rady z 25. října 1907, čís. 25 444. Ředitelem byl jmenován Vincenc Spiruta a škola měla název STŘEDNÍ ŠKOLA DÍVČÍ AKADEMIE VE VALAŠSKÉM MEZIŘÍČÍ.

Potíže poslední doby s gymnasiem valašskomeziříčským vedly DA k tomu, že musila uspišit přípravy k otevření gymnasia v Brně. To by však bylo druhé gymnasium, které by měla vydržovat a vzhledem k finančním závazkům ke gymnasiu valašskomeziříčskému musila sbírat znova peníze. Po celý rok 1908/08 se konaly další sbírky a konaly se přednášky, tentokrát většinou zaměřené k novým osnovám školy, přednášeli zvláště pedagogové, mezi nimi opět dr. Wagner a Josef Bezdiček. Gymnasiu ve Valašském Meziříčí se nedůvěřovalo v důsledku zkušeností s obcí, a proto se DA rozhodla, kdyby se opět ve Valašském meziříčí objevily potíže, že by gymnasium přestěhovala do Brna. Tuto myšlenku v Brně vítali, a bylo mnoho jednotlivců, kteří dávali značné peněžní obnosy na to, aby se gymnasium přestěhovalo. Koncem školního roku situace tak vyzrála, že na schůzi DA dne 1. července 1908 poslanec Karel Novák navrhl, aby se připravilo otevření gymnasia v Brně počátkem září.⁵⁷⁾ Jednání této schůze bylo velmi závažné, schůze trvala od 8 hodin večera do 1 hod. ráno a dospělo se k závěru, že budou na Moravě dvě dívčí gymnasia.⁵⁸⁾ Wiedermannová byla jmenována předsedkyní DA, J. Bezdiček jednatelem.⁵⁹⁾

Ačkoliv se dlouho počítalo s otevřením gymnasia v Brně, bylo toto rozhodnutí velmi dalekosáhlé, protože ve dvou měsících bylo nutno zvládnout nesmírné množství práce.

Návrh poslance K. Nováka na schůzi zněl: „Správní radě DA se ukládá, aby neprodleně učiněna byla veškerá potřebná opatření ku zřízení školy středního typu gymnasia v Brně a postarala se se vším úsilím, aby I. třída již počátkem školního roku 1908/09 byla otevřena. Správní radě se ukládá hlavně, aby: 1. byly připraveny žádosti příslušným úřadům za povolení gymnasia a tyto neprodleně podány, 2. aby byli získáni vlivní poslanci na říšské radě, kteří by úřední povolení opatřili do počátku školního roku, 3. aby DA bez odkladu vyjednávala o ustanovení ředitele pro školu a sil ostatních, postarala se o vyhledání vhodných místností pro školu, eventuálně také pro penzionát, 4. aby opatřeny byly nejnnutnější potřeby a pomůcky k vyučování, 5. aby zápis do I. třídy včas byl oznámen veřejnosti. Valná schůze povoluje správní radě, aby na náklad a výlohy pro otevření I. třídy v Brně rezervovala ze jmění spolkového 7000 K a tento obnos v účtech spolkových jediné za příčinou zřízení dívčí školy typu gymnasia v Brně byl vydán a zúčtován, po případě pro další nutné potřeby byl zachován k těmž účelům.“

Žádost o povolení Ústavu byla podána dne 7. července a již 27. července výnosem c. k. zemské školní rady v Brně, čís. 17.562 vzato na vědomí zřízení

⁵⁶⁾ Bezdiček: Z historie našich osnov v: II. výr. zpr. DRG v Brně 1909/10.

⁵⁷⁾ Dopis Wiedermannové-Gebauerové dne 3. 7. 1908. ŽR 1908, r. 3, s. 221.

⁵⁸⁾ Dopis Wiedermannové-Gebauerové dne 3. 7. 1908 (v arch. JUM).

⁵⁹⁾ Dopis Wiedermannové-Gebauerové dne 3. 7. 1908 (v arch. JUM).

jeho.⁶⁰⁾ Veškeré přípravy během prázdnin, vedle četných jiných veřejných úkolů, provedla Wiedermannová.⁶¹⁾

Místnosti pro školu byly získány v přízemí Kaunicova paláce na Giskrově ul. č. 5 (ul. Lenínova), najaty za roční činži 1000 K. Původně to byl třípokojový byt, pak úřadovny berního úřadu, který se právě stěhoval do Zemského domu. Při úpravě místností dali odbourat příční zeď, aby získali místnost pro třídu. Třetí úřadovnu proměnili v ředitelnu, z kuchyňky stvořili sborovničku a v jejím přístěnku, záclonou odděleném umístili zárodky sbírek. Nábytek byl objednan u Stálé výstavy a tržnice řemeslných výrobků v Brně, která byla umístěna také v Kaunicově paláci.⁶²⁾ Ředitelem školy se stal Josef Bezdiček na schůzi DA dne 10. srpna, dosavadní jednatel. Zápis do 1. třídy se konal dne 16. a 17. září. Název školy byl: STŘEDNÍ ŠKOLA DÍVČÍ AKADEMIE V BRNĚ. Účelem školy bylo: podávat vyšší vzdělání všeobecné s náležitým zřetelem ke klasickým jazykům a literatuře, jakož i požadavkům nové doby, a připravovat dívky pro studium vysokého školství.⁶³⁾ První učitelé byli: M. Benešová, dr. Fr. Drobný, asistent české techniky, P. Kratochvíl, kaplan na domě, J. Netolický, profesor ústavu učitelek, J. Karásek, profesor 1. českého gymnasia, zpěvu učil Hubert Doležil, pro nějž byl zapůjčen od fy Lídla klavír.⁶⁴⁾

Za těchto těžkých podmínek měla Wiedermannová sehnat během jednoho měsíce 22 dívek, aby se mohla otevřít I. třída, zemskou školní radou povolená.

Abychom pochopili potíže, které se stavěly v cestu DA, musíme si připomenout, jak žilo české obyvatelstvo v Brně před 1. světovou válkou. Brno bylo město velkého rozmachu průmyslového, kde na jedné straně byli němečtí průmyslníci, na druhé straně české dělnictvo a lidé svobodných povolání. Malebnost středověkého města, stísněného uvnitř hradeb ustupovala v 19. století stavebním změnám, sloužícím k urychlení komunikace mezi středem města a vzdálenějšími předměstími, a novými průmyslovými objekty. Od 70. let 19. století se český kulturní život soustřeďoval v Besedním domě s Českým čtenářským spolkem, Filharmonickou besedou, a ve Vesně, z níž vyšly první dívčí školy praktického zaměření. Obecné školy byly tehdy matiční, do nichž docházely děti z rodin svobodných povolání, kdežto zaměstnanci státních podniků a německých podnikatelů musili posílat děti do německých škol. Měšťanská škola chlapecká matiční byla umístěna v Kaunicově paláci, dívčí ve Vesně. Protože studium gymnasijské požadovalo základní výuku českou, vyvstávaly zde potíže, najít dívky, které mají základní výuku českou. Další potíží bylo pokrokové zaměření školy, což bylo také u značné části brněnského obyvatelstva nechápáno i odsuzováno. Záleželo na pokrokovosti rodičů, odvážili-li se dceru svěřit novému ústavu, když v téže době v Brně prospívalo lyceum.

Po pečlivé a vysilující práci písemné agitace, letáčích a novinových článků nevěřila DA dobrým výsledkům. Proto v posledních dnech před datem zápisu Wiedermannová s ředitelem Bezdičkem jezdili v jednospřežním kočáře po brněnských předměstích, pátrající podle udaných adres, kde by našly dívky schopné a chtivé

⁶⁰⁾ Bezdiček: Z historie našich osnov v: II. výr. zpr. DRG v Brně 1909.

⁶¹⁾ Dopis Wiedermannové-Gebauerové dne 3. 7. 1908 (v arch. JUM).

⁶²⁾ Bezdiček: 25 let. Proslov řed. J. Bezdička na slavnostním matinee konaném dne 25. června 1933 na oslavu 25letého trvání DRG. Brno 1933.

⁶³⁾ Bezdiček: Vznik ústavu v: I. výr. zpr. Střední školy Dívčí akademie v Brně 1908/09.

⁶⁴⁾ ŽR 1908, r. 3, s. 221.

studia. V den zápisu očekával ředitel výsledek agitace. Od 8 hodin očekával darmo. Teprve kolem 10. hodiny jich přišlo 17. Prodloužili dobu zápisu, a když k 17 přibyla jedna nová, poslal ředitel posla do Útulny k ředitelce Steyskalové s úpěnlivou prosbou o zaslání aspoň tří útulnat, aby třída měla na začátku víc než 20 žáků.⁶⁵⁾ Od září 1908 mělo tedy Brno o jednu školu víc, o dívčí gymnasium.

Během posledních příprav gymnasia nastala ve vedení DA změna. Wiedermannová, která se nejvíc zasloužila o založení dívčího gymnasia na Moravě, se vzdala vší práce v DA dne 20. srpna 1908.⁶⁶⁾ To však neznamenalo, že nebude dále pro gymnasium pracovat. Ač v září už nebyla členkou DA, pokračovala v přípravách společně s ředitelem Bezdíčkem. Ona to byla, která brněnské dívčí gymnasium skutečně postavila do života. Brněnské gymnasium bylo její největší životní touhou a jedním z jejích největších životních úspěchů. Gymnasium v ní mělo do její předčasné smrti stálého příznivce a podporovatele.

Otevření I. třídy tohoto gymnasia však nebylo koncem starostí DA a ředitele Bezdíčka. Gymnasium totiž tak, jako před rokem ve Valašském Meziříčí, bylo zemskou školní radou jen vzato na vědomí. Otevřením brněnského dívčího gymnasia získalo Brno školu zcela nového typu, která nebyla v celém Rakousku, s učebními osnovami, které vypracovali lidé znalí kulturních i sociálních potřeb své doby. Byl to úspěch příliš velký, a proto ministerstvo školu nechťelo brzy schválit. Proto ministr Merchet r. 1908 svolal do Vídně novou anketu o středních školách, z níž vyšly osnovy s podobnými změnami jako osnovy Drtinovy a školy, které mají tyto osnovy používat byly nazvány „reálná gymnasia“ a „reformovaná gymnasia“. Tyto školy byly později zavedeny v celém Rakousku.

Dívčí akademii i řediteli Bezdíčkovi šlo nyní o to, aby ministerstvo zajistilo organizační statut, aby udělilo škole právo veřejnosti a konečně jim šlo také o to, aby škola měla v názvu označení „gymnasium“, což mohlo udělit jen ministerstvo. Za tím účelem podali vydržovatelé obou gymnasií, v Brně i ve Valašském Meziříčí v březnu 1909 společnou žádost na c. k. ministerstvo kultu a vyučování, aby schválilo organizační statut a učebnou osnovu, aby se školám udělilo právo veřejnosti a titul gymnasia, a konečně, aby se určilo právo pro absolventky jednotlivých tříd a abiturientek. Žádost byla vyřízena přípisem zemské školní rady v Brně ze dne 26. července 1909 v tom smyslu, že by se osnovy nové školy měly zrevidovat vzhledem k novým školním typům – reálným gymnasiím –, které vzešly z ankety vládní r. 1908. Revizi a případným přepracováním osnov byl pověřen ředitel Bezdíček. Ten se úkolu ujal za přispění zemského školního inspektora Al. Vlka. Pokud šlo o osvědčení osnov v praxi, spolupracoval s Bezdíčkem ředitel Spiruta, dále univ. prof. Fr. Groh, který vypracoval osnovu pro kulturní dějiny řecké a římské, dále univ. prof. Fr. Čáda, který vypracoval osnovu a odůvodnění pro vyučování filosofické propedeutice, prof. O. Kramář vypracoval osnovu pro přírodopis, prof. Netolický pro kreslení, B. Marešová pro tělocvik. V těchto předmětech se Bezdíček snažil vyjít vstříc osnově Merchetové, ale trval na dodržení osnov Drtinových v případě latiny a mateřského jazyka. Merchetovy osnovy byly dělány

⁶⁵⁾ Bezdíček: 25 let. Proslov. Wiedermannová: Osmiřádní střední škola dívčí v: ŽR 1907, r. 2, s. 258. –Y: Naše dívčí gymnasia v: ŽR 1903, r. 3, s. 221. R. Schenk: Vyšší vzdělání ženské a dívčí gymnasia na Moravě v: ŽR 1908, r. 2, s. 234.

⁶⁶⁾ Dopis Wiedermannové-Gebauerové dne 10. 9. 1908. – Bezdíček: Z historie našich osnov v: II. výroč. zpr. DRG v Brně 1909/10.

pro žáky s mateřským jazykem německým, proto mohly dát už do I. třídy latinu jako jediný jazyk cizí. Drtinovy osnovy však měly v I. třídě jako cizí jazyk němčinu, proto daly latinu až do třídy II., aby se vyhnuly v I. třídě dvěma cizím jazykům. Dalším rozdílem mezi osnovami bylo, že Drtinovy osnovy dávaly mateřský jazyk jako základ vyučování. To byl nový prvek, který si ministerstvo zprvu ani neuvědomilo. Tento prvek se za příznivých okolností mohl stát průlomem do privilegia vládní řeči německé.

Ředitel Bezdíček provedl revizi osnov do konce listopadu 1909, pak je předal Drtinovi, po jeho schválení Dívčí akademii a ta je 1. února 1910 odeslala ministerstvu. Dne 14. února podala žádost o právo veřejnosti. Vyřízení obojího došlo dne 14. června 1910. Podle přípisu je schválen organizační statut i osnovy, ale jen na zkoušku. Ministerstvo také schvaluje, aby se škola jmenovala DÍVČÍ REÁLNÉ GYMNASIUM. Právo veřejnosti však odkládá na další rok.⁶⁷⁾

Ačkoli tato odpověď úplně neuspokojila, byl upevněn základ práce. Pro český národ mělo přijetí Drtinových osnov ten význam, že byla proražena zásada dosavadní školské praxe, že v Rakousku lze učit jen podle vídeňských osnov. Moravané byli v tomto případě první, kteří si vydobyli svérázný typ dívčího středního školství.

Tato nová škola, která byla velkým úspěchem tvůrců, byla velmi chudá. Když jí přibývalo tříd, ustupovala jí obětavě „Stálá výstava a tržnice“ v Kaunicově paláci a v době adaptací škola používala pohostinství v Besedním domě ve Filharmonické besedě. Později bylo nutno utvořit „přespolní“ třídu, která byla do vánoc v místnosti živnostenské rady na Veveří ulici, od vánoc do velikonce v bývalém ústavě slepců na Žerotínově náměstí, do prázdnin v přízemní místnosti do dvora obrácené v německé obecné škole U solnice (budova Státní pedagogické knihovny). Těžké podmínky školy byly dány také jejím českým zaměřením. Německá radnice školu neviděla ráda a všemožně jí práci ztěžovala, aspoň tím, že jí nedodávala zaplacené uhlí nebo za války přiděl sirek a podobně.⁶⁸⁾ Gymnasium totiž odčerpávalo české dívky německým měšťankám. Podobné těžké podmínky měla také chlapecká škola měšťanská, zpočátku umístěna v Kaunicově paláci. Ta však za světové války hospodářské tísní podlehla a německé vedení radnice očekávalo, že se tak stane i se soukromým dívčím gymnasiem. Protože gymnasium plnilo také funkci školy menšinové, vláda postřehla nebezpečí českého základu Drtinových osnov a dosavadní, dříve dané povolení osnov zrušila a přinutila ředitelství, aby přijalo normální osnovy chlapeckých reálných gymnasií.

V době největšího nedostatku však pomohli škole rodiče žáků tím, že dobrovolně zvýšili školné a zásluhou vyučujících, kteří se dočasně zřekli třetiny služného, byla škola zachráněna. Udržela si finanční rovnováhu po dobu války až do 1. ledna 1920, kdy ji převzala státní správa. Věcné náklady převzal stát 1. září 1923 a tím datem počala se škola nazývat ČESKÉ STÁTNÍ DÍVČÍ REÁLNÉ GYMNASIUM V BRNĚ. Tím skončila také práce DA, která se v r. 1924 rozpustila.⁶⁹⁾ Brněnské gymnasium setrvalo do r. 1949, kdežto gymnasium valašsko-meziříčské r. 1922 splynulo s gymnasiem chlapeckým.

⁶⁷⁾ Bezdíček: Z historie našich osnov v: II. výroč. zpr. DRG v Brně 1909/10

⁶⁸⁾ Bezdíček: 25 let. Proslov.

⁶⁹⁾ Bezdíček: 25 let. Proslov.

ZÁVĚREM

Dívčí reálné gymnasium v Brně není pouhým výrazem snahy po uskutečnění nové školy. Je výrazem snah po všestranném pokroku, po národním vyžití v rámci monarchie, po osamostatnění školy ze školství vídeňského a po uskutečnění pokrokového ženského hnutí.

Zřízení dívčího gymnasia v Brně bylo myšlenkou odvážnou, neboť české Brno, i když národnostně pevné a do jisté míry pokrokové, musilo se učit chápat nutnost ženského vyššího vzdělání rovného s muži. Založení dívčího gymnasia v Brně nestálo jen potíže s povolením školy, ale bylo nutno vytvořit nový školský typ, vyhovující současným poměrům a potřebám. Tuto snahu proměnit ve skutečnost znamenalo jít vstříc nesčetným potížím, ale iniciátorky nalézaly také mnoho přátel a spolupracovníků nejen mezi ženami, ale také mezi muži. Zakladatelka Zdenka Wiedermannová si byla vědoma průkopnické práce a už r. 1905 napsala: „Až se bude kdysi psát historie Dívčí akademie v Brně, bude v ní list, jednající o mužích, kteří snahu po vyšším vzdělání ženském uznávali a k jejímu uskutečnění napomáhali.“

Po ukončení akce a po otevření brněnského dívčího gymnasia je možno říci, kteří muži to byli. Poslanec dr. Adolf Stránský, který pomáhal po celou dobu příprav po stránce právní a organizační, jak u brněnských úřadů, tak ve vídeňském parlamentě. Poslanec Karel Novák, který urychlil práce na otevření gymnasia, poslanec Masaryk, který Z. Wiedermannovou uvedl do pedagogických kruhů pražských a napomáhal věci ve vídeňském parlamentě. Školní inspektoři Josef Lošťák a Al. Vlk, kteří počínající chudou školu pomáhali udržet. Funkcionáři jednot učitelských na Moravě, Josef Úlehla, Havlík a Mrázek, kteří podporovali snahu DA mezi moravským učitelstvem. Sestavovatelé průkopnických osnov, univ. prof. dr. Fr. Drtina, poslanec na říšském sněmu a profesor průmyslové školy v Praze dr. Oktavián Wagner a člen výboru DA, pozdější ředitel nového ústavu, Josef Bezdíček, který kromě přípravných prací dokončil návrh osnovy a dal podnět k učebné osnově, která vešla v užívání jako osnova typu Drtina-Wagner-Bezdíček. Ředitel Bezdíček byl v době světové války hybnou silou DA a dovedl chudobný ústav k jeho zestátnění.

Vedle listiny zasloužilých mužů je obsáhlá listina zasloužilých žen. Zakladatelkou školy bývá označována Zdenka Wiedermannová-Motyčková. Její myšlenkou bylo ustavit Jednotu učitelek moravských, se zaměřením, převyšujícím okruh odborové práce. Její myšlenkou také bylo ustavit Dívčí akademii, na jejíž práci měla největší podíl. Její byly nejodvážnější myšlenky, její způsob jednání při získávání přečetných spolupracovníků. Dne 27. srpna 1908 se vzdala všech funkcí v Dívčí akademii, ale až do smrti byla podporovatelkou gymnasia. Postarala se o skromné vybavení gymnasia a vybrala mu ředitele. U vědomí jejích zásluh, deset let po její smrti 1925 zasadilo gymnasium na její paměť desku v budově gymnasia.⁷⁰⁾

Z. Wiedermannová získala také ostatní pracovnice a bylo jich třeba velmi mnoho. Byly to předně členky JUM na celé Moravě, které veškeré akce, podnikané DA, připravovaly ve svém kraji a činně se zapojovaly do práce. Byli to však také jiní členové, ať jednotlivci nebo spolky z celé Moravy, které pořádaly kulturní akce ve prospěch DA a sbíraly peníze. Ze spolků brněnských vedle Vesny, Útulny,

⁷⁰⁾ V budově na Mendlově nám. Deska byla za okupace zničena a r. 1968 obnovena.

Dobročinného komitétu dam, Matice školské a jiných, nelze zapomenout na ženy socialistického tábora, sdružené v Jednotě žen a dívek sociálně demokratické strany, které se účastnily hojně všech veřejných projevů, pořádaných Dívčí akademii, za součinnosti Josefa Hybeše a Karla Vaňka. Tyto ženy pomáhaly snahám Dívčí akademie už svým pokrokovým zaměřením a neohrožeností pro vyslovování požadků, jimiž se ztotožňovaly s tehdejší ženským hnutím.⁷¹⁾

Z brněnských žen to byly kulturní pracovnice: Milica Barvičová, Pavla Bohdanová, Hana Elgrová, Božena Jiránková, Ludmila Konečná, Em. Lošťáková, Anna Nesvadbíková, Marie Steyskalová, Karla Stránská, Helena Tuskanyová, Helena a Olga Vaškovy, Jindra Wurmová, Ant. Zdeníková, Žofie Zvěřinová a jiné.

Z mimobrněnských to jsou zvláště: Eliška Bláhová z Nového Města na Mor., Anna Drbalová z Tišnova, Ant. Gebauerová z Kroměříže, M. Hledíková z Frenštátu, Růžena Pičmanová z Velkého Meziříčí, Amalie Vrbová a jiné.

Do přednáškového cyklu se zapojili referenti z Prahy: František Drtina, Břetislav Foustka, Václav Bouček, A. Masaryková, Albína Honzáková, Teréza Nováková, Oktavián Wagner.

Tato rozsáhlá práce, vycházející z ústředí brněnského se rozrostla po celé Moravě, stala se hnutím pokrokové Moravy a byla korunována úspěchem, vybudováním dívčích gymnasií ve Valašském Meziříčí a v Brně.

Prameny k dějinám Dívčí akademie obsahuje archiv Jednoty učitelek moravských, uložený ve Státním archivu v Brně. Opisy dopisů T. G. Masaryka Wiedermannové budou uloženy v Museu Komenského v Praze.

ZKRATKY

DA Dívčí akademie
JUM Jednota učitelek moravských
ZR Ženská revue

⁷¹⁾ A. Wittinger; A. Nesvadbíková v: ŽR r. 1907.

BRNĚNŠTÍ TISKAŘI V 17. A 18. STOLETÍ

Dějínám brněnského knihtisku není dosud věnována žádná obsáhlejší monografická studie, i když jde o téma zajímavé.¹⁾ Dá se to vysvětlit především snad naprostým nedostatkem pramenů, zvláště pro 17. století, které by daly nahlédnout pod povrch mnohdy spleťtých osudů tiskařských rodin a jejich dílen. Soukromé archívy jednotlivých tiskáren 17. a 18. století se totiž až na zcela nepatrné výjimky²⁾ nezachovaly vůbec a badatel je tedy odkázán pouze na korespondenci tiskařů s nadřízenými orgány správními či cenzurními, která se dochovala přece jen v poněkud větším množství. Ani tento pramen však není úplný a lze z něho složit jen mezerovitou mozaiku bohaté činnosti brněnských tiskařů. Navíc při studiu tohoto materiálu působí obtíže jeho velká roztržitost v nejrůznějších archívních fondech. Do třetice je třeba uvést, že také nemáme dosud zpracován ucelený a vyčerpávající soupis brněnských tisků z let 1600–1800,³⁾ který by sám o sobě mohl napovědět mnoho podnětných otázek z oblasti produkce a charakteru té které tiskárny, ať už po stránce jazykové nebo tematické, či z hlediska grafické úpravy, pečlivosti vydání a bohatosti výzdoby tisku.

Nevypočítávám zde tyto obtíže (těž to zdaleka ještě všechny nejsou) proto, abych snad ospravedlnila případné omyly ve svém článku. Chci jen poukázat na možné příčiny, proč Brno dosud nemá skutečně dokonalou monografii o dějinách knihtisku svého města, k nimž by rozhodně patřily i dějiny knihkupectví a distribuce vytištěných knih vůbec, stejně jako jistě nikoliv nezajímavé dějiny knihařů, nakladatelů, případně též ilustrátorů.⁴⁾

I tento článek však chce být jen přípravnou studií, která by alespoň shrnula dosavadní vědomosti a znalosti v tomto oboru a doplnila je případnými výsledky dalšího výzkumu dostupných a dochovaných archiválií, pokud se je podařilo v bohatých fondech archívů objevit.

¹⁾ Článek byl původně zamýšlen jako úvodní studie k souhrnnému soupisu brněnských tisků a proto obsahuje údaje o tiskařích, příp. tiskárnách a nikoliv o tiscích samotných.

²⁾ V kontinuální řadě je dochován jen archiv rodiny Rohrerů, kteří navázali na tradici rodu Trasslerů.

³⁾ Tímto soupisem se obírá především dr Vlad. Dokoupil.

⁴⁾ Jistě by nebylo nezajímavé připojit i dějiny brněnských papíren, alespoň pokud by měly k tiskárnám vztah dodavatelský.

Nesmírnou oporou každého badatele o dějinách knihtisku na Moravě zůstává dosud nejucelenější práce Petra Cerroniho,⁵⁾ který s obdivuhodnou pílí a péčí shromáždil vskutku základní materiál k tomuto tématu, a byť se dopouští i některých drobných nepřesností, přece jeho práce zůstane ještě dlouho páteří jakéhokoliv úsilí o odhalení tajemství „černého umění“ v Brně.

Ostatní zmínky v literatuře o brněnském knihtisku 17. a 18. století mají spíše okrajový charakter a jsou většinou součástí větších prací, ať už Dudíkových, d'Elvertových, Volfových, Černé apod.⁶⁾ Dá se ostatně říci, že všichni vyšli z Cerroniho a převzali víceméně jeho postuláty, aniž se pokusili o jejich ověření či další prohloubení. Je to pochopitelné, protože jejich zájem byl zcela jiný, širší, a proto i všeobecnější.

Kromě těchto prací, věnovaných převážně dějinám knihtisku na území celé Moravy, případně i Slezska, je však nutno si povšimnout i drobnějších regionálních poznámek v různých studiích především o místech, odkud tiskaři do Brna přicházeli (Louka u Znojma, Mikulov či Jindřichův Hradec nebo dokonce Praha), popřípadě, kam z Brna zase odcházeli dále.⁷⁾ I v takovýchto drobných regionálních zprávách lze najít třeba kusé a snad někdy i ne zcela správné postřehy, které však mohou přivést badatele na další důležité souvislosti.

Vcelku je třeba říci, že je ještě velmi mnoho neobjasněného v dějinách brněnského knihtisku a že i řadu problémů (hlavně ve starší době) ani objasnit už nepůjde. Na tato místa musí tedy nastoupit objektivní a fundované hypotézy, které by prozatím nahrazovaly ztracená fakta. Zůstává ovšem největším přáním, aby těchto hypotéz bylo co nejméně a aby i ony přece jen časem buď dostaly za pravdu, nebo byly vyvráceny nově nalezenými důkazy.

Nejstarší dějiny brněnského knihtisku, období prvotiskové, končí rokem 1499, kdy v práci ustává Konrád Stahel a jeho společník Matyáš Preinlein přechází se svou dílnou do Olomouce, kde ještě několik let v činnosti pokračuje. Třináctileté působení této vůbec první tiskárny v Brně (1486–1499) nevytvořilo žádnou tradici založenou na rodovém dědictví nebo kontinuitě profese.⁸⁾ Po celé 16. století

⁵⁾ StA Brno, sbírka rukopisů sign. G 12 I. řada sv. 46–49, pro Brno speciálně sv. č. 48.

⁶⁾ Černá Marie, Stručné dějiny knihtisku, Praha 1948

Dudík Beda, Dějiny knihtiskařství na Moravě, Brno 1876

d'Elvert Christian, Geschichte des Bücher- und Steindruckers, Brünn (1854).

Dobrovský Josef, Über die Einführung und Verbreitung der Buchdruckerkunst in Böhmen, Prag 1782

Dostál Jiří, České knihtiskařství v 15. a 16. stol. (Co daly naše země Evropě a lidstvu), Praha 1939

Nosovský Karel, Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého, Praha 1927

Pamětní list vydaný ku slavnosti 400. letého trvání knihtisku na Moravě, Brno 1886

Straka Cyril, Živnost knihtiskařská v 16. a 17. věku, Typografia č. 6 1924

Volf Josef, Dějiny českého knihtisku do r. 1848, Praha 1926

Winter Zikmund, Remeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách 1526–1620 Praha 1909

⁷⁾ Moritz Grolig, Die Klosterdruckerei im Prämonstratenstifte Bruck an der Thaya 1595–1608, Wien 1908

Walter Dolcha, Die Klosterdruckerei Bruck bei Znaim (Geschichte der Dr. Ed. Langerschen Bibliothek in Braunau 1912)

Josef Volf, K dějinám knihtisku v Louce a ve Znojmě (Od Horácka k Podyjí II. 1924/1925)

František Teplý, Hradečtí impressoři (Ohlas od Nežárky 1920, č. 40, 41, 45)

František Teplý, Dějiny města Jindřichova Hradce I/II, Jindř. Hradec 1927

⁸⁾ Viz Milena Flodrová, K počátkům knihtisku v Brně, Sborník Brno v minulosti a dnes IV/1964

nemáme dokladu o tom, že by v Brně tiskárna byla, nebo že by snad i soukromně, či ze záliby někdo v Brně tiskl.⁹⁾

O hospodářském pozadí, které by snad ovlivnilo založení tiskárny v Brně, lze právě pro 16. století těžko mluvit. Je pravda, že toto století je určitým vyvrcholením táhlých sporů mezi městy a šlechtou, že do života města jistě citelně zasáhl nástup Habsburků na český trůn a prosazování jejich cílevědomé a nesmlouvavé politiky, ale to rozhodně nemohlo město oslabit do té míry, že by nebylo schopno udržet v provozu tiskárnu. Je sice pravda, že Brno se hlavně v první půli 16. století zmítalo vážnými hospodářsko-sociálními problémy, které ústily až v otevřené střetnutí obce a městské rady v r. 1527 a že se ani do konce století zcela neuklidnilo. Je rovněž pravda, že Brno bylo zvláště v 16. století těžce postiženo třikrát morovou ranou (1571, 1584 a 1597), která si vyžádala mnoho set lidských životů, že nebylo ušetřeno ani živelních pohrom, ale navzdory tomu nacházíme v polovině 16. století Brno natolik zámožné a konsolidované, že neváhá kupovat okolní statky¹⁰⁾ a stává se dokonce v r. 1560 i majitelem Brněnského hradu, když za něj moravským stavům vyplácí 6000 zlatých.¹¹⁾ Důvod, že město nemělo v 16. století svou tiskárnu je tedy třeba hledat jinde.

Nejde totiž o věc specificky brněnskou. Jak uvádí Winter: „asi od r. 1520 nejen u nás, ale i všude jinde (mimo Francii) jeví se po všech stránkách toho řemesla patrná ochablost proti době předchozí, která vydala prvotisky. Je-li znát i při velkých zahraničních tiskárnách až do pol. 16. stol. jakýs úpadek, tím spíše u nás, kde byly tiskárny maličké. S tím souvisí i tisk českých věcí za hranicemi.“¹²⁾ Stagnovaly-li už zavedené tiskárny, není divu, že se nově nezakládaly. Tím spíše, když roku 1537 vydal král Ferdinand mandát, pro Čechy i Moravu, jímž přísně nařizuje, aby se tisklo jen v Praze a pod cenzurou obou konzistorií. Jak dokládá Tomek, Ferdinand tím chtěl zamezit šíření myšlenek protestantismu.¹³⁾ Navíc k této situaci přispěl i císař Rudolf II., který ještě roku 1580 vydává nové nařízení pro Moravu, „že kromě Olomouce v žádném jiném městě moravském nesmějí být zřízeny tiskárny, v řečeném pak městě jedna nebo dvě, které olomoucký biskup za vhodné uzná a k tomu ustanoví“.¹⁴⁾

A tak se setkáváme v Brně opět s tiskárnou až v roce 1600/1601, spojenou se jménem *Bartoloměje Albrechta*, zvaného též *Auriga* nebo *Fuhrmann* (Feuermann, Formann). Co o tomto tiskaři víme?

Narodil se asi v 2. pol. 16. stol. v polské Wodzislawi (něm. Loslau a překládané někdy do češtiny jako Laclava) v kraji opolském a byl luterského vyznání. O jeho mládí a učebních letech se nezachovalo vůbec nic, takže víme jen, že se těsně před rokem 1598 stal správcem premostrátské klášterní tiskárny v Louce u Znojma, kde se také 28. 9. 1598 oženil s Marií, vdovou po Benjaminu Formanovi.

⁹⁾ Nepodložena je i domněnka o jakési tiskárně Zástřizlovské, která vznikla z chybného výkladu darovací formule.

¹⁰⁾ Např. 1514 panství Našimerické za 3.735 dukátů, několik menších držav v celkové ceně 2.450 dukátů, v r. 1546 velkostatek Kuřim za 9.125 zl. aj. – viz *Dřímál*, Brno od pravěku k dnešku, katalog I, str. 31

¹¹⁾ tamtéž

¹²⁾ Z. Winter, Remeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách 1526–1620, Praha 1909, strana 252–253.

¹³⁾ V. V. Tomek, Dějiny Prahy, sv. XI, str. 173

¹⁴⁾ Čeněk Zibrt, Z dějin českého knihtiskařství, Mladá Boleslav 1939, str. 42n.

Je titulován jako svobodný Kunst-Buchdrucker a byl vrstevníkem slavného malíře a řezbáře Jana Willenberga.¹⁵⁾

Už v Louce se projevil Bartoloměj Albrecht jako tiskař velmi všestranný. Když přesídlil do Brna na přelomu roku 1600/1601, variabilita témat jeho tisků se nezměnila, naopak přistoupila k ní i různorodost jazyková, takže z jeho dílny vycházela díla nejen latinská, jak tomu bylo převážně dříve, nýbrž i díla německá a v poměrně velkém zastoupení i díla česká. Je pravda, že mezi české tisky je třeba počítat především drobnější sněmovní usnesení moravská z let 1601–1610, dále některé úřední formuláře, ale z Albrechtovy brněnské tiskárny vyšla i česká díla závažná, jako např. Paprockého Štambuch slezský (1609) stejně jako obojí Rozmlouvání od téhož autora.¹⁶⁾ Ostatní latinská a německá produkce je běžná a omezuje se na knihy převážně náboženského charakteru. Za zmínku ještě stojí české a německé Confessio, čili Vyznání víry svaté křesťanské všech tří stavů království českého, které vlastně tlumočí Rudolfův Majestát z roku 1608.¹⁷⁾

O samotné osobnosti Bartoloměje Albrechta a jeho životě v Brně nemáme mnoho bližších zpráv. Ze byl jistě schopným a na svou dobu vzdělaným člověkem, dá se soudit z toho, že ho městská rada brněnská nejen přijala 17. 12. 1605 za měšťana,¹⁸⁾ ale pověřila ho dokonce i důležitou funkcí soudního písaře. Albrecht, který se mezitím stal katolíkem, vedl v letech 1605–1610 soudní agendu velmi pečlivě, o čemž svědčí i to, že rukopisy tzv. rychtářských knih z uvedených let nesou na svých původních kožených deskách dosud slepě vyražené jeho jméno jako pověřeného úředníka.¹⁹⁾

A právě z těchto rychtářských knih se dovídáme, že Bartoloměj Albrecht koupil 27. 6. 1606 dům v Jánské ulici od Matesa Hienheisera, pasíře, za sumu 270 zlatých, že z této sumy musel složit ihned v hotovosti 90 zlatých a zbytek pak splácel každoročními splátkami po 15 zlatých.²⁰⁾ Podle dalších záznamů je patrné, že tiskař skutečně pravidelně splácel, ale přesto se mu nepodařilo do konce života dluh vyrovnat, takže ještě v roce 1616, kdy už pravděpodobně nežil, byla na jeho domě dlužná částka 60 zlatých.²¹⁾ Kdo tuto částku v roce 1622 vyrovnal úplně, o tom zápisy mlčí, jen konstatují, že v uvedeném roce už nemá soud k domu dalších pohledávek. Snad to byli jeho potomci, snad příbuzní. Bartoloměj Albrecht se snažil za svého života vymanit dům i z poplatku, který na něm měl Hannes Parchanter, zámečník, a tento svůj záměr zdárně uskutečnil 23. 3. 1610.²²⁾

Jak vypadala jeho práce jako majitele a správce tiskárny, o tom prameny mlčí, ale je jisté, že soudní agenda, která nebyla malá, jej jistě dost zaneprázdnňovala. Dohled nad chodem tiskárny patrně svěřoval některému ze svých spolupracovníků, jehož jméno nám však zůstalo utajeno. Tiskárna jistě nebyla bez rozmanitých

¹⁵⁾ Viz pozn. č. 7 a StA Brno G 12 I. řada rkp. 48, fol. 5.

¹⁶⁾ Knihopis č. 6860, č. 6857 a 6858.

¹⁷⁾ Cerroni uvádí patrně výtisk z Knihopisu č. 1593, příp. má na mysli Sněmovní usnesení r. 1609 (Knihopis č. 633, 634)

¹⁸⁾ AMB rkp. č. 2769 – vydáno J. Dosoudil, Die Bürgeraufnahmen in Brünn 1559–1845, Beilage zur ZDVFGM v. Schl. 31 (1929) – 39/1937 – dle abecedy.

¹⁹⁾ AMB rkp. č. 1796–1801 z let 1605–1610

²⁰⁾ AMB rkp. č. 1797 hlava 2., fol. 34

²¹⁾ AMB rkp. č. 1808 hlava 5., fol. 3 (23. 1. 1616 a 12. 4. 1622)

²²⁾ V knize měšťanů je totiž jmenován také jistý Johannes Auriga, přijatý 23. 6. 1612 za měšťana, snad příbuzný tiskaře.

AMB rkp. č. 1800 hlava 5., fol. 55, 23. 3. 1610.

obtíží. O tom svědčí např. zápisy o sporech, které Bartoloměj Albrecht vedl s Jeronýmem Pollem či Sebastianem Kresselem.²³⁾

Rokem 1612 však končí jakákoli stopa po tomto zajímavém tiskaři a dá se proto předpokládat, že zemřel.

Při letmém pohledu se objeví jedna drobnost: Brno tedy roku 1600/1601 tiskárnu přijalo, ale její majitel se stal váženým měšťanem ne pro svou tiskařskou produkci, nýbrž proto, že své služby nabídl městu ve zcela jiném oboru. Ostatně zakázky této Albrechtovy tiskárny přicházely z okruhu opět mimo město samo a jeho tisky sloužily zcela jiným účelům než přímým potřebám města. I epizoda Bartoloměje Albrechta končí bez navázání jakékoli tradice definitivně jeho úmrtím, protože tiskárna sama o sobě nebyla bez jeho osobnosti schopná života ve městě, které přijalo především Albrechtův určitý, byť neuvědomělý kompromis.

Přesto však se zdá, že knihtisk přece jen už našel v Brně své místo, protože v roce 1614 se hlásí svým prvním brněnským dílem nový tiskař *Kryštof Haugenboffer*.

Nenavazuje však na tradici Bartoloměje Albrechta přímo, neboť je sám do Brna pozván pravděpodobně samotným kardinálem Františkem z Dietrichštejna, případně řádem jezuitů.²⁴⁾ To se ostatně projevuje i na tvorbě Haugenbofferově, zaměřené převážně, ba možno říci výhradně na díla náboženského obsahu většinou v intencích jezuitského řádu.

Kryštof Haugenboffer přesídlil do Brna z Jindřichova Hradce, kde vlastnil tiskárnu na poč. 17. století.²⁵⁾ V Brně se představuje v roce 1614 po prvé a přesto, že se zde 4. 2. 1619 oženil,²⁶⁾ že od roku 1621 vlastnil i dům na Panenské ulici,²⁷⁾ nebyl přijat za měšťana. Prameny o něm mlčí, stejně jako mlčí o jeho tiskárně. Je to pochopitelné, protože Haugenboffer nebyl opět za svou práci městu odpovědný a byl jím více méně trpěn.²⁸⁾ Víme jen z jeho díla, že přežil velmi dobře bělohorskou katastrofu, protože patřil k oddaným služebníkům nejmocnějšího tehdy pána na Moravě, kardinála Dietrichštejna.²⁹⁾ Dá se soudit, že i koupě domu na Panenské ulici právě v kritický rok 1621 je určitým způsobem projev uznání jeho práci pro vrchnost. Tento dům vlastní Haugenboffer ještě velmi dlouho, prakticky asi až do roku 1638, kdy je v berní knize jmenován nový majitel, Leonard Spitznagel.³⁰⁾ Známe-li tyto skutečnosti, překvapí poněkud to, že v letech 1626 a 1627 jsou opatřeny Haugenbofferovým jménem tisky z tiskárny oslavanské a že hned nato v letech 1628 a 1629 tiskne brněnský tiskař v Mikulově.

Oslavany v té době držel v majetku Michal Adolf von Althan (1574–1636), který byl sice vychován v luterské víře, ale už roku 1598 vstoupil do církve

²³⁾ Např. Poll mu zůstal dlužen za knihy, které převzal do prodeje jako „Buchführer“ v ceně 20 zlatých a nevyúčtoval je – AMB rkp. č. 1798, hlava 4., fol. 7 a rkp. 1800, hlava 1., fol. 2.

²⁴⁾ Cerroni se v cit. práci zmiňuje o tom, že r. 1625 si u něho dali brněnští jezuité tisknout jakési drama, které pak provedli jejich žáci na den sv. Michala, a kardinál Dietrichštejn si dal pořídit nově „Historia domus collegii Znoymensis“, ale sám přiznává, že o obou dílech neví nic bližšího (StA Brno G 12 I řada, rkp. 48).

²⁵⁾ František Teplý, cit. pr.

²⁶⁾ Cerroni cit. práce.

²⁷⁾ AMB rkp. 12, fol. 87.

²⁸⁾ Zachycuje ho jen rkp. 1808, kde se v hlavě 2., fol. 26 oznamuje, že Christoph Haugenboffer, impressor, splatil 26. 1. 1616 dluh 16 zl. Arnoldu Stosenovi, stolaři a měšťanu v Jindřichově Hradci.

²⁹⁾ Cerroni cit. práce.

³⁰⁾ AMB rkp. 13, fol. 85.

římsko-katolické a stal se horlivým ochráncem a příznivcem všeho katolického.³¹⁾ Snad to byl osobní vztah ke Kryštofu Haugenbofferovi, snad to byly skryté a dnes nedokazatelné nepříjemnosti nebo dokonce roztržky s dosavadními dobrodinci tiskařovými, ne-li se samotným městem Brnem. Jisté je, že Michal Adolf zřizuje na svém oslavanském zámku knihtiskárnu, jež však působila velmi krátce a stala se vlastně osobní záležitostí Haugenbofferovou.³²⁾ Z Oslavan se však tiskař už do Brna nevrátil, následoval patrně svého nejmocnějšího příznivce do Mikulova, rodového to panství moravské větve Dietrichštejnů. Od roku 1629 přestává figurovat v tiscích jako jejich tvůrce a je o rok později (1630) vystřídán Kašparem Haugenbofferem, o němž se dá předpokládat, že patřil do rodiny brněnského tiskaře, nebyl-li to přímo jeho syn.³³⁾

Zůstává otázkou, proč si Haugenboffer ponechal brněnský dům i po přestěhování se do Oslavan, případně Mikulova a že i platil „vom Handwerk“ 5 gr. 2½ den. Že by s ním počítal při svých občasných návštěvách Brna, se zdá nepravděpodobně. Spíš je možné, že se po skončení své činnosti v Mikulově uchýlil zpět do Brna, do svého domu a žil tu nenápadně a stranou všeho dění až do své smrti. Kdy a za jakých okolností zemřel, nelze zjistit, protože testament se nedochoval, byl-li vůbec jaký, a úmrtní matriky začínají až rokem 1655, kdy byl Haugenboffer se vši pravděpodobností již dávno mrtev. Snad zemřel někdy krátce před rokem 1638, protože v onom roce dostává jeho dům nového majitele.³⁴⁾ Je docela dobře možné, že tento nový majitel, Leonard Spitznagel, žil už v domě Haugenbofferově předtím, než sám dům koupil, je také možné, že tiskař žil z podpory svých synů nebo jej prostě dohleděl a doopatřoval jeho nájemník, který měl vyhlídku na získání samostatného domu. Všechno to by vyřešilo jen několik málo faktů, ale právě tato fakta chybí v celém životním řetěze Kryštofa Haugenboffera. Nám se stopa po tiskárně ztrácí na konci 20. let 17. století v Mikulově.

Po skončení činnosti Kryštofa Haugenboffera v Brně, nastává poněkud delší časová mezera, než se nám objevuje na brněnských tiscích jméno Jana *Bernbarda Wenera*. I on se do Brna přistěhoval podobně jako jeho dva předchůdci. Werner přesídlil z Mikulova v roce 1642.³⁵⁾ O tomto tiskaři městské knihy mlčí úplně, patrně proto, že byl zase výhradně ve službách olomouckého biskupa, případně kardinála Dietrichštejna. Ostatně epizoda jeho působení v Brně je krátká, ani ne pětiletá a možná, že malé tiskárně poskytl útulek ve svém domě na nám. 25. února sám kardinál. Tím se stalo, že tiskárna vůbec do života města nezasáhla, že s ním neměla co činit, a proto také o ní nezůstala v dokumentech města žádná písemná zpráva. Cerroni soudí, že J. B. Werner umírá v roce 1645, a to jmenovitě za Švédského obležení Brna.³⁶⁾ Tato domněnka však není správná,

³¹⁾ Vlastivěda moravská – Ivančický okres, naps. Aug. Kratochvíl, Brno 1904, str. 218.

³²⁾ O náklonnosti k tiskařskému umění svědčí i to, že si pan von Althan dal Haugenbofferem vytisknout spis: Strena Althaniana Calendis January A. 1627 ex cancellaria Communionis Hierarchiae Illustriss. et Excell. D. Comiti Fundatori etc. Excudebat in Castro Vallis Oslawaniensis supradictae Christophorus Haugenbofferus A. 1627. V poznámce se říká, že c. k. dv. knihovna ve Vídni má dvě kázání Františka kardinála z Dietrichštejna, tištěná v Oslavanech u téhož knihtiskaře – viz Vlastivěda cit. pr.

³³⁾ Cerroni ve své práci uvádí ještě dalšího, Jiřího Haugenboffera, který r. 1659 tiskl v Ambergu v Horní Falcí a žil ještě r. 1695. Může snad jít o syna?

³⁴⁾ AMB rkp. 13, fol. 85.

³⁵⁾ V Mikulově totiž tiskl v letech 1640–1641.

³⁶⁾ Cerroni, cit. pr.

protože máme doklad, že 10. 1. 1646 byl Jan Bernard Werner, knihtiskař, rozený „von Schwäbisch-Hall“ přijat za měšťana brněnského a není tudíž možné, aby už byl půl roku mrtev.³⁷⁾

Kdy a kde zemřel, bohužel už zjistit nelze, ale po zániku jeho tiskárny nastává opět delší přestávka.

I když v Brně sídlil Jan Jakartovský ze Sudic, na Pačlavicích, Kobylí a Náměští, jmenovaný 14. 11. 1659 zmocněncem královského tribunálu ve věci tiskáren, a velký propagátor a šířitel tiskařského umění, přece první pokus o nové umístění tiskárny v Brně přichází až v 70. letech 17. století.³⁸⁾

Tímto podnětem je pokus *Daniela Albrechta Kamenického* o zřízení tiskárny v Brně, stejně jako pokus kladského tiskaře *Ondřeje Peggy*. Ani jeden ani druhý nebyl úspěšný, přestože zvláště Kamenický vyvinul značné úsilí o získání tiskařské profese právě v Brně. Ondřej Pegga se vzdal ihned po odmítnuté žádosti.³⁹⁾

Daniel Albrecht Kamenický, původně tiskař v Hradci Králové,⁴⁰⁾ se ucházel o místo opravdu velmi pilně, zahrnuje městskou radu brněnskou žádostmi a prosbami a nerozpakuje se ani napsat osobní list Františku Ignáci Košinskému, městskému syndikovi.⁴¹⁾ Tento dopis je jediný psán česky a obsahuje kromě obvyklých žadacích a uctivých formulí i kategorické podmínky, za nichž by se Kamenický rád v Brně usadil. Je to např.:

1. naprostá svoboda výběru autorů a knižní provedení (ilustrace, formát), zvláště však privilegia na tisk kalendářů, modliteb a školních učebnic.
2. naprostý a přísný zákaz přetisku bez vědomí Kamenického,
3. neomezený počet a výběr učňů,
4. všechny výsady jmenovitě adresovat jeho osobě, příp. jeho dědicům.

Chce také od městské rady fúru s pacholkem, který by ho pomohl přestěhovat. Ani uctivá prosba na konci listu: „... pokudž by se státi mohlo dřive, než by horší časy nastaly“ (patrně zimní plískanice), však nemůže oslabit poněkud autoritativní tón dopisu.

Městské radě dochází trpělivost, na množství žádostí Kamenického a zvláště na jeho poslední urgenci odpovídá 27. 10. 1672 kategoricky, ostře a odmítavě s tím, že Brno bylo silně válkami poškozeno a vyčerpáno, na tiskárnu nepomýšlí a v dohledné době ji nezařídí. Tímto ostrým vyjádřením končí korespondence Kamenického s Brnem na plných deset let.⁴²⁾

Že však zájem Daniela Albrechta Kamenického neochabl ani po nepříjemném odmítnutí a že výhled na tiskárnu v Brně byl asi velmi lákavý, o tom svědčí nové jednání, které zahájil hradecký tiskař rozhořčeným dopisem z 8. 11. 1682 městské radě brněnské. Dozvěděl se totiž, že snad původní rozhodnutí Brna o tom, že tiskárnu nezřídí má být porušeno přijetím Ondřeje Peggy, tiskaře z Kladska.

³⁷⁾ Okresní město ve Vírtembersku, 75 km od Stuttgartu, viz Dosoudil, cit. pr.

³⁸⁾ Tento šlechtic vlastnil dům v Měšťanské ulici (dnešní Jánská) – AMB rkp. 13, fol. 183 v roce 1648.

³⁹⁾ Viz např. *Josef Volf*, Dějiny českého knihtisku do r. 1848, Praha 1926.

⁴⁰⁾ Viz AMB, stará registratura, B.

⁴¹⁾ AMB – Stará registratura – žádosti a urgency z 2. 9. 1670, 21. 12. 1670, 31. 7. 1671, 30. 6. 1672, 10. 9. 1672, 18. 10. 1672.

⁴²⁾ Zdá se však, že jednání pokračovala i dále, ale nezachovaly se písemné doklady. Snad i městská rada se pozvolna dala pohnout ke kladnému vyřízení žádosti, možná, že Kamenický měl dosáhnout svého.

Obdobná situace je ostatně i v papírnách – viz J. Šilhan: Špitálská papírna na Starém Brně, Sborník Brno v minulosti a dnes IV/1962.

Ve svém trpkém a rozhořčeném listě doslovně říká: „... v čerstvé paměti pozůstává, kterak již drahý čas při V.M. pracuji, abych v tomto slavném městě Brně impressi založiti mohl, což tak dalece přišlo, že jsem se již roku tohoto s impressi mou dokonale přistěhovati měl a J.M. letního času příchod svůj oznamoval, však že takové psaní k rukám J.M. snad skrze nějakou překážku nepřišlo, na takové psaní žádné odpovědi až posavád jsem nedostával, z kteréžto příčiny před dvěma nedělemi schválně jsem čeledína mého s psaním k panu syndikusovi s věrným pozdravením celého vzácného magistrátu Brněnského expediroval a jen navrácení čeledína mého očekávaje, ihned jsem se, majíce fúru pohotově přistěhovati chtěl. Že pak čeledín můj s jinší relací, že by již od V.M. neznámý impresor klatzký Andreas Pege přijatý byl, přišel, kterýžto Andreas Pege, snad nikoli ani žádný jiný, kdyby skrze mne ta pověst nebyla vzešla, při V.M. se neohlašoval. Nemeškal jsem tedy ihned dle takové relací čeledína mého sám osobně sem přijíti a V.M., pokudž se co takového nějakou příhodou promeškalo, v té předešlé milosti, před takovým, který toliko na jedno ohlášení přijat býti má, za milostivé přiochránění žádati, a já jen toliko za milostivou dekretaci V.M. očekávaje, ihned při navrácení do příbytku mého se do místa mně V.M. assignovaného dokonalého oumyslu přistěhovati jsem.“⁴³⁾

Městská rada však zůstala vůči Kamenickému odmítavá i nadále. Nicméně nepopřála své přízně ani jeho konkurentu, Ondřeji Peggovi. Tento kladský tiskař poslal žádosti dvě (16. 9. 1682 a 23. 9. 1682), přičemž k druhé žádosti připojuje přímluvu a dobrozdání Johanna Dilata, člena Tovaryšstva Ježíšova. Johannes Dilatus se odvolává na vyjádření kladských příslušníků řádu a říká doslovně „wann dann besagter Andreas Pega mir von unserem Patribus von Glatz hoch gerühmet worde, auch mir selbst besonders wohl bekannt und bewusstig, dass er ein aufrichtiger, ehrliebender, bescheidener und seiner Kunst wohlerfahrener Mann, auch mit gehörigen Schriften der Buchdruckerei zu genüge versehen sei...“⁴⁴⁾

Ani potom však městská rada brněnská neuznala tohoto tiskaře za hodna přijetí. Daniel Albrecht Kamenický, ani Ondřej Pegga se nestali brněnskými tiskaři. Také není podloženo tvrzení, že by se snad do Brna dostala Anna Kamenická, vdova po Danielu Albrechtovi, jako samostatná tiskařka.⁴⁵⁾

Souvislá rodová řada brněnských tiskařů začíná tedy prakticky až jménem *Františka Ignáce Sinapiho*, který se do Brna přistěhoval z Prahy, ale na rozdíl od svých předchůdců založil více než stoletou tradici své tiskárny.⁴⁶⁾

⁴³⁾ AMB – Stará registratura.

⁴⁴⁾ dtto.

⁴⁵⁾ Uvádí to např. Černá, *Stručné dějiny knihtisku*, Praha 1948, str. 119, ale ani rychtářské rejstříky, ani protokoly městské rady o tom nemluví.

⁴⁶⁾ Jméno Sinapi nebylo však v Brně už před ním tak zcela neznámé. Už v roce 1601 byl majitelem domu na Kobližné (dnes Gagarinova) jistý Toman Sinapp (AMB rkp. 12, fol. 165), 29. 7. 1604 se stal měšťanem Václav Sinapi, 17. 8. 1637 byl mezi měšťany přijat Johann Ludvig Sinapi, narozený v Brně (viz Dosoudil, cit. pr.) a bydlící od 1638–1653 v objektu zvaném Buchhaus (AMB rkp. 13, fol. 57). Nedlouho před příchodem Františka Ignáce Sinapiho 23. 4. 1686 se mluví v knize zápisů městské rady (AMB rkp. 1278, fol. 121) o Šimonu Ondřeji Sinapim, který žádá o „kaufliche Überlassung des Pechischen Hauses“. Bližší lokaci však neuvádí. Nosovský na str. 128 se zmiňuje, že tiskař Frant. Ignác Sinapi měl ještě dva bratry: Šimona a Bernarda. Je-li tomu tak, pak je možné, že důvod přesídlení tiskaře z Prahy je možno hledat i v rodinných záležitostech. Bernard Sinapi je doložen ve výtvarném umění, když kolem r. 1700 působí jako rytec volných grafických listů (např. Pohled na Brno od Fra Pistoriuse z roku 1692).

František Ignác Sinapi byl původním povoláním faktorem knihtiskárny Anny Kamenické, kteroužto tiskárnu prakticky vedl od smrti jejího majitele Daniela Albrechta Kamenického. Jistě velmi dobře věděl, že jeho bývalý mistr usiloval o to stát se v Brně tiskařem a že tuto snahu měla i vdova Anna. Stejně dobře věděl, že se jim to nepodařilo, a proto podnikl pokus sám. Nechtěl pravděpodobně zůstat stále jen faktorem, měl jistě v úmyslu se osamostatnit a tu se mu naskytla dvojitá příležitost:

a) městská rada v Brně se přestala stavět ostentativně proti zřízení tiskárny a
b) byla možnost zakoupit vlastní samostatnou tiskárnu od Jana Arnolta v Praze a tuto nově získanou tiskárnu přestěhovat do Brna, kde byla jistě větší možnost uplatnění než v Praze, kde tiskáren bylo poměrně hodně.

Sinapi se chytil této dvojitou příležitosti. Jednání o koupi Arnoltovské tiskárny nebylo však lehké a naráželo na několik problémů. Jak píše Volf ve svém článku „jde o tiskárnu druhou, která byla původně Jiříka Šipaře v Železné ulici na Starém Městě v domě U tří lvů. O tuto tiskárnu vedly v 80. letech (17. stol. pozn.) spor jeho děti Matěj Šipař a Kateřina, která byla 2. manželkou Jana Arnolta, tehdy tiskaře a majitele tiskárny U tří lilii v Ostružné ulici. Po několika letech sporu v r. 1684 ji skutečně koupil Arnolt jménem své ženy, ale velmi záhy, těsně před svou smrtí v r. 1686 ji prodává Františku Ignáci Sinapimu, faktoru tiskárny Anny Kamenické. O tuto tiskárnu se vedl dále dvouletý spor mezi akademickým senátem pražské university a staroměstským magistrátem . . .“⁴⁷⁾

Sinapi byl zřejmě netrpělivý. Ve sporu šlo o otázku pravomoci nad tiskárnou a když jedna strana vyslovila souhlas s prodejem tiskárny Sinapimu, druhá se stavěla proti tomu, aby ji převážel do Brna. Nakonec se obě strany shodly na tom, že Sinapi je vhodný kupec, ale stály svorně proti přemístění tiskárny. Zoufalý tiskař si nevěděl jiné rady než požádat brněnský magistrát, aby vahou svého důstojenství přesvědčil magistrát staroměstský a přimluvil se za povolení přestěhování tiskárny do Brna.⁴⁸⁾

Brněnský magistrát vyhověl žádosti usouzeného tiskaře a poslal do Prahy aktivní, ale důrazný list, v němž intervenuje ve prospěch Sinapiho a slibuje, že bude-li staroměstský magistrát potřebovat protislužbu, najde v Brně vždy pochopení. Odpověď z Prahy došla do měsíce, takže na zasedání městské rady brněnské 7. 5. 1688 se mohlo konstatovat, že Praha v podstatě nemá námitek a trvá jen na určitém finančním vyrovnání. Po dalším měsíci 28. 6. 1688 dostal konečně Sinapi i povolení k převezení tiskárny do Brna za všeobecného jednomyslného souhlasu.⁴⁹⁾

Tento problém byl tedy vyřešen, ale objevil se nový: Kam v Brně umístit Sinapiovu tiskárnu? Tato otázka zaměstnávala městskou radu brněnskou na zasedání 3. 10. 1688. Ze svízelné situace ji vytrhl svatojakubský farář, který nabídl světničku po varhanickém pomocníkovi. Nebylo to řešení trvalé, sám farář upozorňuje, že je ochoten tuto světničku (o níž se však neříká, kde je) pronajmout jen na čas, ale městská rada s tím souhlasila a usnesla se tuto místnost upravit po dohodě s finančními činiteli a zároveň stanovila, aby se z budoucí tiskárničky platilo stejně tolik, kolik dával malíř Schubert, dřívější obyvatel světnice. Suma,

⁴⁷⁾ Josef Volf, Zakoupení tiskárny Arnoltovské v Praze knihtiskařem brněnským Sinapim r. 1688, ČMM 1922, str. 214.

⁴⁸⁾ 29. března 1688, AMB rkp. 1280, fol. 76.

⁴⁹⁾ AMB rkp. 1280, fol. 121.

bohužel, uvedena není. Po tomto rozhodnutí došlo patrně ke komisionální prohlídce navrženého prostoru, ale výsledek nebyl asi valný, neboť už o týden později 10. 10. 1668 referuje purkmistr, že světnice Sinapiovi nevyhovuje a že by její oprava stála příliš mnoho peněz. Neuspěl ani druhý návrh umístit tiskárnu v některém brněnském klášteře, takže nakonec ponechal magistrát volbu místnosti samotnému Sinapimu s tím, že ročně bude odvádět 40 zl. činže. Prameny už mlčí o tom, zda a kde tedy Sinapi nakonec zakotvil, protože městská rada se o něj nadále nezajímala.⁵⁰⁾

A tak nezbylo Sinapimu, než se smířit s provizorem, protože ke koupi vlastního domu přistupuje poměrně pozdě až 25. 1. 1702. Podle kupní smlouvy, uzavřené k uvedenému datu, koupil Sinapi dům od Georga Adriana Schillinga, radního, a Pavla Jandla, povozníka, a jeho sirotků na tehdejší Měnišské ulici (dnešní Orlí) mezi Ondřejem Ortowitzem, provazníkem, a Kryštofem Loberem, krejčím, za 2000 zl. Z této sumy musel 1000 zl. složit v hotovosti ihned do rukou Jiřího Adriana Schillinga a Šebestiána Siegela, který byl pověřen prodejem jménem sirotků zemřelého Jandla, zbytek pak mohl splácet po částech během tří let.⁵¹⁾

Sinapi se však z vlastního domu neradoval dlouho. Už 26. 6. 1702, tedy přesně za půl roku píše testament a záhy nato 19. 9. 1702 umírá.⁵²⁾

Vraťme se však ještě zpět k jeho působení v Brně od roku 1688. Je třeba ještě dodat, že se Sinapi v Brně oženil 5. 7. 1689 s Marií Alžbětou roz. Schellerovou, dcerou soukeníka ze Znojma, a že měl tři dcery: Marii Annu, Marii Barboru, Annu Johannu a jednoho syna Františka Tobiáše, který však pravděpodobně velmi záhy zemřel.⁵³⁾ Připomínám to proto, že u tiskařských rodin bývalo zvykem se na tiskárnu také přiznít, nezůstal-li mužský dědic. Ženy tiskařů mnohdy stály v čele tiskáren jako jejich majitelky a za pomoci faktorů vedly svůj podnik i několik let, než se buď znovu provdaly nebo než dospěl některý z mužských potomků, který pak vedení tiskárny převzal. Podobný případ nastal i v tiskárně Sinapiově, ale o tom později.

František Ignác Sinapi se tedy přestěhoval do Brna, navázal obchodní konexe a dal se do práce. Je velmi pravděpodobné, že jeho společníkem byl bratr Bernard Sinapi, který v té době figuruje jako vydavatel volných grafických listů.⁵⁴⁾

Tisky Františka Ignáce Sinapiho lze rozdělit se vsi pravděpodobností na skupinu běžných drobnějších tiskovin, jako modliteb, písní, různého úředního materiálu (z této skupiny se zachovalo velmi málo) a na skupinu skutečných publikací, prací většího rozsahu.⁵⁵⁾ Na některé obzvláště žádané tisky je dokonce třeba výsostného privilegia a Sinapi o některá tato privilegia žádá.

⁵⁰⁾ AMB rkp. 1280, fol. 355, 363, 367.

⁵¹⁾ AMB rkp. 1687, fol. 129.

⁵²⁾ AMB rkp. 1688, fol. 120.

⁵³⁾ AMB rkp. 103, fol. 205 – zcela překvapivé bylo pro mne zjištění, že Sinapi měl i syna. V jakubské matrice aspoň je zapsán 5. 2. 1693 Franciscus Tobias Sinapi, syn Františka Sinapiho tiskaře a Anny Marie, tedy nikoliv Marie Alžběty Schellerové, s níž byl Sinapi již několik let oddán. Matka malého Františka Tobiáše není uvedena příjmením a proto zůstává otázkou, kdo to byla Anna Marie, zda jen o chybně psané jméno Marie Alžběty, nebo zda jde o zcela cizí ženu. František Tobiáš patrně zemřel, protože se o něm tiskař nikde a nikdy veřejně nezmiňuje.

⁵⁴⁾ V roce 1692 vyšel v Brně grafický list s pohledem na Brno, který ryl Bernard Ignác Sinapi dle předlohy Fra Pistoriusa.

⁵⁵⁾ Ze zajímavějších uvádím jen české: Kancionál (1697), Práva a zřízení zemská král. českého (1701), Práva městská (1701) aj.

Jako první je to kniha pátera Martina Cochema,⁵⁶⁾ člena řádu kapucínů s názvem „Grosser Baumgarten“, obsahující náboženská rozjímání, promluvy a modlitby, čtení povznášející mysl k Bohu. Svou žádost o privilegium tisku této knihy zabarvuje Sinapi dokonce citově. Dokládá, že tato publikace se dosud tiskne až ve Frankfurtu nad Mohanem v tiskárně Johanna Melchiora Bernarda a právě tím, že se musí dovážet, je její cena nesmírně vysoká. Sinapi správně počítá, že bude-li ji tisknout on, náklady se sníží, tím se sníží i cena a kniha bude dostupná širšímu okruhu čtenářů. Na dotvrzení svých slov přikládá Sinapi ještě posudek o cenách dovážených publikací z Frankfurtu, který vyhotovili brněnští kniháři zastupující tak knihkupce.⁵⁷⁾ Tak např. Barbara Fridrichová, knihárka, udává cenu 1 zl. 30 kr. za výtisk, zatímco ostatní tři brněnští kniháři Jakub Abel Kursch, Benedikt Scheiber a Daniel Schötze se shodují na ceně 1 zl. 15 kr. Benedikt Scheiber doplňuje své dobrozdání ještě sdělením, že uvedené dílo (Grosser Baumgarten) kupoval od kočovných knihkupců a že prostý člověk, jemuž je vlastně kniha určena, si ji nemůže koupit právě pro její vysokou cenu.⁵⁸⁾

Proti uvedeným vysokým cenám dokládá Sinapi, že on sám bude prodávat jeden výtisk dokonce s 15 mědirytinami nejvýše za 45 kr. Při odkoupení většího počtu svazků (50–100) je ochoten cenu snížit na 42 kr.

Po všech těchto odůvodněních dostává Sinapi konečně 5. 12. 1693 císařské privilegium výlučného tisku na požadovanou knihu, a to na dobu 10 let ve všech zemích habsburské monarchie.⁵⁹⁾

Po čtyřech letech 8. 7. 1697 žádá Sinapi nové privilegium na další knihu téhož autora pátera Martina Cochema, člena řádu sv. Františka – kapucínů. Tentokrát na „Guldener Himmelschlüssel“. Podobně jako „Grosser Baumgarten“ i „Guldener Himmelschlüssel“ je kniha náboženská, obsahující nejrůznější modlitby, rozjímání a dušezpytné promluvy. Tuto knihu napsal Martin Cochem už v roce 1689, ale vydána byla nikoliv u nás, nýbrž v Augsburgu a Dillingenu. Sinapiova žádost o privilegium na Himmelschlüssel se mnoho neliší od předešlé žádosti. Znovu tu zdůrazňuje ekonomický prvek a objevuje se tu opět citové zabarvení (chce prospět chudším a po duchovní útěše bažícím lidem). Rozdíl v obou žádostech je však v tom, že tentokrát chce ochrannou lhůtu dvanáctiletou a dále žádá dokonce pádnou ochranu před luterskými šířiteli knihy a jejími distributory. Chce obsáhnout sám země habsburské monarchie.

Novinkou je dále požadavek, aby pokuta za případný přetisk jeho vydání (ať už v jakémkoli formátu, či snad i s pozměněným názvem) nebyla nižší než 10 zl., o něž by se rozdělila dvorská komora a on, případně jeho dědicové a potomci.⁶⁰⁾

K žádosti je připojeno dvojí dobrozdání a souhlas členů a představitelů kapucínského řádu bratra Chrysanthuse Tridentina z 19. 6. 1697 a Viléma Bilinehse z 29. 6. 1697 s tiskem díla v Sinapiově tiskárně. Je až s podivem, že Sinapi dostává od císaře Leopolda potvrzení privilegia už 16. 7. 1797 a se všemi požadovanými výsadami.

Sinapi měl patrně důvod, proč spěchal s privilegiem a hlavně s ochranou před

⁵⁶⁾ V písemnostech se objevuje různý pravopis jména: Cohem, Kohem, Cochem, Kochem apod.

⁵⁷⁾ Nosovský, cit. pr., str. 74.

⁵⁸⁾ STA Brno – Gubernium B 6 – tiskárny.

⁵⁹⁾ dtto.

⁶⁰⁾ dtto.

konkurencí a proč trval na tom, aby gubernium jeho privilegia poctivě rozhlásilo ve všech větších městech. Dne 27. 8. 1697 totiž upozorňuje, že přes jeho císařské privilegium na „Himmelschlüssel“ toto dílo i nadále prodávají kočovní knihkupci (Buchführer) ve formátu a provedení, které přikládá (ve spisech však chybí), prosí o nové pádné zdůraznění, že on sám takovéto knihy prodává po 45 kr., zatímco kočovní knihkupci dílo velmi předražují. Svou zprávu opět podepírá svědectvím brněnských knihářů Daniela Schötze a Jakoba Abela, kteří shodně pod svým sekretem potvrzují požadovanou cenu 1 zl. 20 kr. ba někdy i 1 zl. 30 kr.⁶¹⁾

Dílo „Guldner Himmelschlüssel“ bylo zřejmě velmi úspěšné a šlo na odbyt, protože ještě téhož roku 20. 10. 1697 dostává Sinapi nové privilegium na II. vydání na dalších 6 let.⁶²⁾

Nevíme bohužel nic o jeho obchodních stycích, o vybavení a personálním obsazení tiskárny. Dá se soudit, že dodavatelem papíru mu byla špitálská papírna na Starém Brně, která dodává papír Sinapiovské tiskárně ještě i potom, co Sinapi sám podlehl chorobě.⁶³⁾

Z dochovaného testamentu z 22. 6. 1702⁶⁴⁾ se dovidáme, že Sinapi je už nemocen, slabý a skleslý, ale dosud jasné myslí, a že tedy po úvodních formulích, zaměřených především na spásu duše a místo posledního odpočinku, rozděluje své jmění takto:

Universální dědičkou tiskárny a celého majetku i s nedávno koupeným domem jmenuje svou manželku Marii Alžbětu s tím, že každé dceři pojišťuje dědictví 1500 zl., což dělá 4500 zl. v případě, že Marie Alžběta dočlová dcery sama až do věku, kdy se vdají. Jestliže se však Marie Alžběta znovu provdá a dcery dostanou řádného poručníka, pak jim Sinapi odkazuje každé pouze 500 zl., což je dohromady 1500 zl. Na dobročinné účely a drobné peněžité dary pamatuje Sinapi částkami v úhrnu 93 zl. 20 kr. V případě, že některá dcera v mladistvém věku zemře, dělí se otcovo dědictví mezi zbylé dvě rovným dílem. Za svědky testamentu si Sinapi vybral své přátele, již jmenované kniháře Daniela Schötze a Benedikta Scheibera.

Po tomto světském urovnání majetkových otázek, udolán chorobou, zemřel necelé tři měsíce po sepsání testamentu dne 19. 9. 1702.⁶⁵⁾

Tiskárna osiřela, podnikavý a neklidný duch Sinapiův ustal pohánět podnik k dalším a dalším úkolům.

Vedení tiskárny se ujala Marie Alžběta Sinapiová a snažila se vést ji co nejlépe dál. Vydatně jí v tom pomáhal zkušený a prozíravý faktor Jan František Swoboda, jehož rad nutně vdova potřebovala pro technickou stránku běhu celé tiskárny. Obezřetně si dává potvrdit a prodloužit 29. 10. 1703 na dalších 10 let Leopoldova privilegia na obě modlitební knihy „Grosser Baumgarten“ a „Guldener Himmelschlüssel“, která dostal její zemřelý manžel. Sama pak usiluje o další privilegium, tentokrát na české modlitební a náboženské knihy: Rajská růže, Duchovní lůžko a Pět červených korálkův aneb Cimbálek. Tiskárna měla patrně dobrou pověst, protože Marie Alžběta Sinapiová o privilegium žádá 20. srpna

⁶¹⁾ dtto.

⁶²⁾ dtto.

⁶³⁾ Jindřich Šilban, Špitálská papírna na Starém Brně (sborník Brno v minulosti a dnes IV. 1962, str. 70n).

⁶⁴⁾ AMB – rkp. 1288, fol. 120.

⁶⁵⁾ Cerroni, cit. pr. – úmrtní matriky v AMB z té doby chybí.

1706 a už 26. srpna 1706 jí je císař Josef I. milostivě uděluje. Protože patrně i ona znala dobře neblahé působení konkurence ještě za života manželova, i ona žádá 14. 10. 1706 gubernium o ochranu a o to, aby její privilegium mocí svého úřadu uvedli ve známost i s tím, že cena knih je nízká, pouhých 7 kr.⁶⁶⁾

Zdá se, že Marie Alžběta byla pevně rozhodnuta zůstat vdovou a vést tiskárnu podle svých sil až do konce, ale po čtyřech letech cítila, že je beztoho odkázána na pomoc a radu svého faktora Jana Františka Swobodu a 15. 11. 1706 se za něj provdala, přičemž mu věnem přináší všechn svůj majetek i se zaběhnutou a prosperující tiskárnou.⁶⁷⁾

Jan František Swoboda patří do slavné tiskařské rodiny Swobodovců, jejichž působení je spjato jak s Prahou, tak s Brnem, ale i se Znojmem, případně i Vildberkem v Dolních Rakousích.

Jan František Swoboda je považován za syna Bedřicha Václava Swobody, působícího kolem roku 1676 v Praze. Je to velmi pravděpodobné, protože víme, že J. F. Swoboda pocházel z Vršovic u Prahy⁶⁸⁾ stejně jako jeho mladší bratr Jakub Maxmilián, o němž ještě bude řeč.

Swoboda tedy převzal tiskárnu vlastně už jen de jure, neboť de facto mu už patřila a za faktorství Jiřího Strnada ji rozšiřoval dále. Ještě před svým sňatkem s Marií Alžbětou se stal právoplatným brněnským měšťanem 5. 11. 1706.⁶⁹⁾ K dosavadním privilegovaným tiskům přidává Jan František Swoboda i neméně úspěšný „Titular-Kalender“, který se pak stal ústřední publikací snah celé Swobodovy rodiny. Tato zábavně poučná kniha měla jistě mnoho odběratelů a měnila během let své pojmenování z prostého „Titular-Kalender“ na „Brünner Titular-Kalender“ a konečně „Neuer Brünner Titular-Kalender“.⁷⁰⁾

O produkci tiskárny za vedení Jana Františka Swobody máme alespoň částečné zprávy z pravidelných čtvrtletních hlášení podávaných jednak na magistrát, jednak na moravské gubernium. Hlášení se dochovala od 1. 1. 1713 do 30. 6. 1720, kdy už tiskárnu vedl také další příslušník rodu Swobodů, Jakub Maxmilián. Hlášení byla vyvolána v život stále se zostřujícími cenzurními nařízeními a opatřeními. Ta požadovala, aby se tiskly pouze předem schválené tisky a ty pak ještě po vytištění musely projít kontrolou, zda se v nich přece jen během tisku neobjevilo něco závadného. Podle reskriptu z 21. 9. 1712 museli tiskaři posílat čtvrtletně kromě seznamů vytištěných děl ještě od každého titulu po 18 kusech, a to 12 na českou dvorskou kancelář a 6 na gubernium. Výkaz se musel posílat i v tom případě, kdy tiskárna z jakýchkoli důvodů nepracovala. Na základě tohoto reskriptu začala brněnská Swobodova tiskárna od 1. kvartálu 1713 zasílat seznamy, které se v určitém množství dochovaly, a patrně i výtisky, které se však poděly neznámému kam.⁷¹⁾

Tento cenzurní reskript nebyl ovšem ani prvním ani jediným. Víme, že už za činnosti Sinapiho vydal císař Leopold 20. 4. 1689 nařízení o dohledu nad tištěnými písemnostmi. Stejně tak jeho nástupce, císař Josef I. se tohoto nařízení dovolává sám v několika doplňujících výnosech (15. 11. 1707 a 26. 6. 1709). V roce 1709

⁶⁶⁾ STA Brno – Gubernium B 6 – tiskárny.

⁶⁷⁾ AMB – oddací matrica, rkp. č. 121, fol. 1011.

⁶⁸⁾ Kniha měšťanů uvádí jako jeho rodiště Vršovice v Čechách.

⁶⁹⁾ Viz tamtéž.

⁷⁰⁾ StA Brno – Gubernium B 6 – tiskárny.

⁷¹⁾ dtto.

vydává Josef I. své nové samostatné nařízení, že na Moravě mohou být tiskárny pouze v Olomouci a Brně, výjimečně a příležitostně ve Znojmě. Pro dohled nad těmito povolenými tiskárnami ustanovuje dva cenzory či komisaře při královském tribunálu a požaduje u nich odbornou znalost oboru.⁷²⁾

Jak už tedy bylo řečeno, částečnou produkci Jana Františka Swobody máme zachycenu v oněch čtvrtletních výkazech. Ze seznamů vidíme, že tiskárna produkovala kromě privilegovaných publikací především celou řadu drobných tisků, ať už jde o nejrůznější modlitby, či oslavné spisky rodinných výročí císařského dvora, seznamy zemřelých a jednotlivých náboženských spolicích a bratrstvech, plakáty představení kočovných společností, lidové písně, tržní řády, programy náboženských slavností, popisy zázraků, proslovy a kázání aj. Tato drobná produkce byla jistě velmi důležitá pro celý chod tiskárny neboť zabezpečovala jistý příjem. Šlo totiž většinou o konkrétní objednávky, které už samy zaručovaly odbyť.⁷³⁾

Opět však postrádáme v pramenech zmínky o technickém vybavení tiskárny, počtu zaměstnanců a doklady o obchodních stycích s dodavateli papíru či distributory.

Proto můžeme soudit jen z dochovaného testamentu, sepsaného 24. 3. 1717,⁷⁴⁾ na poměrnou zámožnost Jana Františka Swobody. V odkaze totiž pamatuje nejen na členy rodiny, ale i na nejrůznější dobročinné a náboženské spolky a nemalé jsou i částky odkázané klášteru dominikánskému, minoritskému a františkánskému jen proto, aby silou zádušních mší si zajistil tiskař klid pro svou duši. Na tato záduší odkazuje sumárně 230 zl., korporacím pak 250 zl. Co se rodiny týče, pamatuje na manželku 100 zl. ročně, ovšem s podmínkou, že se znovu neprovdá. Rodině své manželky, tj. jejímu bratru Ferdinandu Schellerovi, měšťanu a soukeníku ve Znojmě, odkazuje 30 zl. a sestře své manželky Anně Alžbětě, provdané za Karla Caminatiho 50 zl. Oběma dětem Caminatiovým pak připisuje 100 zl. naráz a ročně pak 50 zl. až do plnoletosti. Na svou rodinu, respektive na svou sestru Alžbětu pamatuje částkou 50 zl. a konečně svým třem nevlastním dcerám Anně, Barboře a Johanně zajišťuje celé zaopatření při tiskárně.

Protože sám neměl s Marií Alžbětou děti a nevyrostl mu tedy mužský dědic, ustanovuje svým universálním dědicem svého mladšího bratra Jakuba Maxmiliána Swobodu, který se pak po zaplacení všech dluhů a poplatků stává majitelem tiskárny, knižního skladu, na něho přecházejí veškerá získaná tiskařská privilegia, aktiva a zisky tiskárny a veškeré výsady spojené s vlastnictvím tohoto podniku.

Na první pohled vypadá věc úplně jasná, ale z dalšího znění testamentu se dovídáme, že Jakub Maxmilián Swoboda není ještě v té době schopen ujmout se řízení tiskárny, (o tom níže), a proto Jan František pověřuje až na další správce tiskárny svého faktora. Nejmenuje ho, ale podle toho s jakou úctou o něm v testamentu mluví, má patrně na mysli svého spolupracovníka Karla Götze, který se pak skutečně podepisuje pod všechna hlášení a vede tiskárnu od smrti svého mistra 4. 4. 1717 až do konce roku 1717 pod firmou *Dědicové Jana Františka Swobody*.

V testamentu se ještě pamatuje na jednu věc. Jan František Swoboda počítal i s tím, že by se třeba nenašel nikdo z rodiny, kdo by se věnoval dále impressor-

⁷²⁾ dtto.

⁷³⁾ Úplné seznamy jsou příliš obsírné a zabraly by mnoho místa. Budou dány k dispozici při soupisu brněnských tisků.

⁷⁴⁾ AMB – rkp. 57, fol. 56.

ství, že by se rodina mohla z různých důvodů z Brna přestěhovat nebo se věnovat jinému řemeslu. Pro tento případ stanovil, že si přeje, aby jeho tiskárna zůstala trvale v Brně pod pravomocí městské rady, která by dbala na to, aby v čele tiskárny stanuli vždy schopní a zkušení tiskaři a faktoři.

Jan František jistě nepřeháněl, když v testamentu vyjádřil i to, že je velmi těžce nemocen a že nemá naději na uzdravení. Nebyla to jistě jen zvyklostní formule, protože smrt, která přerвала tiskařův život, přišla skutečně velmi záhy po dokončení poslední vůle. Uplynulo pouhých deset dní a 4. 4. 1717 dokončil svůj život první z rodiny Swobodů usídlených v Brně, který založil dobrou pověst těchto tiskařů ve městě.⁷⁵⁾

Jak už bylo řečeno, do konce roku 1717 řídil práci v tiskárně faktor František Götz. Marie Alžběta ovdověla podruhé, ale na třetí sňatek už nepomýšlela. Ostatně dědic tiskárny byl zajištěn, i když sám se původně nikdy nezabýval myšlenkou, stát se tiskařem.

Jakub Maxmilián Swoboda, mladší bratr Františka Swobody, narozený roku 1686 rovněž ve Vršovicích u Prahy, si umínil nevolit stejné povolání jako jeho starší bratr a vyučil se obuvníkem. Protože mu však osud bratrovy tiskárny nebyl lhostejný, přímý dědic Jana Františka nepřicházel a zdá se, že i choroba staršího bratra se začala projevovat stále výrazněji, rozhodl se Jakub Maxmilián, že ke svému obuvnickému řemeslu přidá ještě umění tiskařské a za dvě léta se skutečně vyučil impressorem.⁷⁶⁾ Byl nejvyšší čas, život Jana Františka předčasně skončil a Jakub Maxmilián musel nastoupit na jeho místo, aniž si odbyl svá obvyklá vandrovnická léta. Jan František pozoroval asi s úzkostí, že k dokonalému zvládnutí černého umění mladšímu bratru zbývá ještě nějaký čas, a proto v testamentu raději volí dočasnou správu faktora, o němž věděl, že je na něho spolehnutí a že věci rozumí.

Rokem 1718 však vzdělání Jakuba Maxmiliána Swobody skončilo a on se postavil v čelo zděděné tiskárny. Hned v lednu (10. 1. 1718) byl přijat mezi brněnské měšťany⁷⁷⁾ a 24. 9. 1718 uzavřel sňatek s prostřední nevlastní dcerou svého bratra, Marií Barborou Sinapiovou.⁷⁸⁾ Ovdovělá Marie Alžběta ustoupila mladým manželům, protože si už před časem koupila dům v Panské ulici od Ignáce Kniebantla za 2.300 zl. mezi domem hraběte z Vrbna a domem paní z Freienfelsu.⁷⁹⁾

Také Jakub Maxmilián pokračuje v tradici svých předchůdců a k dosavadním zděděným a znovu potvrzeným privilegiím na tisk oblíbených knih žádá další privilegium na tisk Českého a německého slabikáře, neboli ABC Büchlein a na tisk německých a českých evangelií. Jeho žádost z 26. 4. 1718 však byla po delším jednání císařem Karlem VI. zamítnuta a Jakub Maxmilián se musel spokojit prozatím jen výsadami staršími. O to pečlivěji si je hlídal a při končících termínech si je neopomenul prodlužovat.⁸⁰⁾

Až do roku 1720 máme zachycenu produkci tiskárny ve zmíněných již cenzurních seznamech. Jistě tyto seznamy zasílal tiskař i nadále, rozhodně do roku 1728,

⁷⁵⁾ Cerroni, cit. pr.

⁷⁶⁾ dtto.

⁷⁷⁾ Dosoudil, cit. pr.

⁷⁸⁾ AMB – rkp. č. 121, fol. 1290.

⁷⁹⁾ AMB – rkp. č. 1691, pol. 117 z 15. 9. 1717.

⁸⁰⁾ StA Brno – Gubernium B 6 – tiskárny.

ale z let 1721–1728 se dochovaly jen průvodní listy k výkazům, soupisy samy však vzaly za své. Z těch několika dochovaných vidíme, že nedošlo k žádné pronikavější změně ve složení titulů tiskárny, že jsou opět žádány modlitby německé i české, spisy bratrstev a dobročinných spolků a tu a tam drobná oslavná historická pojednání (např. Marianische Historie von dem uralten Gnadenbild Mariae von Dörnen zu Turas, nebo Moraviae Aquilla – in honorem illustrissimi ac excellentissimi D. D. Comitiss de Waldstein Capitanei Provinciae), či mravoučné promluvy (Lesestück, so eine getreue Mutter ihren lieben Sohn geben thuet), životy svatých, nekrologia aj. Je zajímavé, že brněnská tiskárna tiskla i pro mimobrněnské zájemce z blízkého i vzdálenějšího okolí (Letovice, Jemnice, Jaroměřice, Jihlava aj.) a že o její práci byl značný zájem.⁸¹⁾

Zaběhnutá tiskárna neměla patrně větších problémů, protože materiál nezachycuje žádné mimořádné jednání. Její prosperita byla natolik na výši, že Jakub Maxmilián Swoboda hodlal dokonce vzít pod svou správu i tiskárnu znojenskou, kde zůstala ovdovělá Anna Františka Swobodová, vdova po tiskaři Janu Václavu Swobodovi, jistě blízkém příbuzném brněnského Jakuba Maxmiliána. Žádost brněnského tiskaře z 11. 2. 1734 však nebyla vyřízena kladně, znojenská tiskařka vdova se znovu provdává za Františka Antonína Heydeho a osudy znojenské tiskárny běží svou cestou nezávisle na Brně.⁸²⁾

V roce 1720 uskutečňuje gubernium rozsáhlejší průzkum v Brně, Olomouci a Znojmě o cenách tiskařských výrobků. Na pomoc si ověřilo ceny i dotazem ve Vídni. Na reskript datovaný 5. 7. 1720 a rozeslaný uvedeným městem odpovídá nejprve městská rada olomoucká 8. 8. 1720, ale její skutečný výčet cen se nedochoval, existuje jen jeho průvodní list. Jako druhá přichází 12. 8. 1720 odpověď z Brna, v níž městská rada sděluje, že podle šetření u knihkupce Jana Jiřího Mussaka a městského kniháře se účtují ceny takto:

za 1 arch velkého formátu při nákladu 500 ks	4 kr.
za 1 arch středního formátu při nákladu 500 ks	5 kr.
za 1 arch malého formátu při nákladu 500 ks	6 kr.

ovšem bez započítání ceny papíru. Jde tedy jen o tisk sám. Pro srovnání uvádějí zrovna přirovnání s účtováním v Německu, a to speciálně ve Frankfurtu n. Moh., kde nerozhoduje formát, ale výše nákladu, a to činí při 1.500 ks 3 kr., při 1.000 ks 2 kr. 30 h., při 500 ks 2 kr., opět bez ceny papíru.

Znojenská městská rada odpovídá o den později 13. 8. 1720 a výčet cen opět chybí.⁸³⁾

Pro důkladné ověření posílá brněnská městská rada dotazy na různá místa v Čechách, Slezsku a Rakousku a ve svém přípisu guberniu ze dne 25. 9. 1720 sděluje další variantu hodnocení, jak ji získala od Jana Kašpara Artzta z Prahy: „... ,dass ohne Unterschied des kleinen, mitteren und grösseren Drucks der Bogen auf 3, 4 bis 500 Exemplarien sich erstreckende per 3 flr. letzten Preises gedruckt werde. Wann aber mehr als 500 Exempl. gedruckt werden, sich mit ihnen à parte abzufinden sein. Jedoch müsse das Papier von demjenige so ichtwas Drucker lasset, gleichfals hiezu à parte verschaffet, oder ihnen respektive bezahlt werden...“

⁸¹⁾ dtto.

⁸²⁾ StA Brno – Gubernium B 17 – tiskárny.

⁸³⁾ dtto.

Z Vídně došla guberniu odpověď 18. 9. 1720 s tím, že se cena stanoví podle velikosti formátu a bez ohledu na náklad takto: za velký formát 2 kr., za střední 3 kr., za malý 3 kr. 30 h. bez hodnoty papíru.

Jaké závěry nakonec z toho šetření o cenách tiskařských prací gubernium udělalo (beze sporu byla ve stanovování cen velká nejednotnost), bohužel nevíme.⁸⁴⁾

Jakub Maxmilián Swoboda působí v Brně až do roku 1736. Tři roky před jeho smrtí přichází na svět jeho budoucí nástupce Emanuel Antonín Swoboda (24. 12. 1733)⁸⁵⁾ jako jeden z tiskařových třinácti dětí. Jakub Maxmilián umírá, dovršiv 50 let svého života, dne 19. 9. 1736, když měsíc před tím 10. 8. 1736 sepsal svou poslední vůli.⁸⁶⁾

V čele tiskárny zůstala opět vdova *Marie Barbora Swobodová* a faktor František Leopold Mitheský. Společným úsilím řídili chod podniku a znovu museli obnovovat všechna dosavadní privilegia znějící dosud na jméno zemřelého Jakuba Maxmiliána. Po necelých třech letech ztrácí Marie Barbora oporu ve svém faktoru (zemřel 28. 2. 1739) a chápá se řízení provozu sama. Byla jistě vyzbrojena dobrými zkušenostmi, protože se už jako dítě tiskaře Sinapiho, nevlátní dcera tiskaře Jana Františka Swobody a konečně manželka Jakuba Maxmiliána setkávala s tiskařskou prací a nebyly jí cizí ani hospodářské problémy. Pod názvem *Maria Barbara Swobodin* vedla tiskárnu od r. 1739–1741. Pak se znovu provdala za Antonína Jakuba Lienhardta⁸⁷⁾ a tiskárna dostala jméno *Jakob Maxmilian Swobodische Erben*, pod nímž existovala prakticky plných deset let, až do roku 1752, za převážného vedení faktora Jana Antonína Preisse (1742–1749).

Po několik let i nadále sledovala práci nového faktora (1742–1746) sama Marie Barbora a snad v předtuše své smrti odkazuje svému synovi Emanuelu Antonínovi i dům, který jí podle testamentu zemřelého Jakuba Maxmiliána dosud stále patřil (29. 1. 1745).⁸⁸⁾ Tím se stal Emanuel Antonín Swoboda universálním dědicem celého otcovského jmění. Chlapec však nebyl v té době zdaleka ještě plnoletý, a proto když v roce 1746 jeho matka umírá, není schopen jako 13letý ujmout se řízení zděděné tiskárny. V tiskařském umění se však vyučil a vzdělal, ale správu podniku přenechával svým faktorům, zmíněnému již Janu Antonínu Preissovi a po jeho odchodu Václavu Lenhartovi (1749–1752).

Teprve v roce 1752, po dosažení 19 let a dokončení učebních let nastupuje mladičká tiskař svou předem stanovenou dráhu opět v linii svých předchůdců. O dva roky později, 4. 3. 1754, se stává brněnským měšťanem a rok nato 29. 4. 1755 ještě ani ne dvaadvacetiletý uzavírá sňatek s Josefou Kateřinou Getrostovou, dcerou Jana Kazimíra Getrosta, mýtného.⁸⁹⁾

Cerroni uvádí, že v době, kdy se Emanuel Antonín Swoboda ujímá svého dědictví, měla jeho tiskárna hodnotu 17.897 zl. 16 kr., práva a privilegia pak hodnotu 5.200 zl., dále knihy k prodeji u distributorů za 2.446 zl. a sklad knih v celkové hodnotě 10.251 zl. 16 kr. Úhrnem se tedy Emanuel Antonín Swoboda stal majitelem hodnot ve výši zhruba 35.795 zl., což jistě nebylo málo.⁹⁰⁾

⁸⁴⁾ dtto.

⁸⁵⁾ AMB – matrice narozených č. 106, fol. 476.

⁸⁶⁾ AMB – rkp. 1698, pol. 214 z 29. 1. 1745.

⁸⁷⁾ viz v testamentu pozn. 86.

⁸⁸⁾ AMB – rkp. 1698, pol. 214 z 29. 1. 1745.

⁸⁹⁾ AMB – oddací matrice č. 122, fol. II/207.

⁹⁰⁾ Cerroni, cit. pr.

Tiskárna byla umístěna v domě č. 6 na dnešní Orlí ulici, tehdy horní Měnínské, řečené také Poštovské. Vykazovala jistě prosperitu, i když opět nemáme žádné písemné doklady, ani hlášení a nezachoval se vůbec žádný písemný materiál o hospodaření.⁹¹⁾

Jedinou zajímavou věcí, potvrzující přísnost a nesmlouvavost cenzury je případ z r. 1735. Emanuel Antonín Swoboda byl totiž obžalován, že vytiskl bez imprimatur dílo Bonaventury Corsiniho: „Authenticae...“⁹²⁾ Žalobcem je olomoucká konsistoř, která se cítila poškozena ve svých právech, neboť ona měla zvláště ve věcech duchovních textů a jejich cenzury privilegované postavení. Swoboda se hájil tím, že dílo ještě před vytištěním viděl kardinál Campella a neshledal na něm nic závadného, což ostatně potvrdil svým sekretem a podpisem na rukopisu díla. Tiskař se tedy domníval, že vyjádření tohoto vysokého duchovního hodnostáře stačí a vskutku dílo vytiskl bez svolení olomoucké konsistoře biskupské. Jeho obhajoba však neobstála, konzistoř trvala na svých právech a Swoboda byl potrestán pokutou 10 říšských tolarů a přísným varováním před opakováním. I když na první pohled měl pravdu brněnský tiskař a ve vytištěném díle vskutku nebylo vůbec nic závadného, šlo o prestiž olomoucké konzistoře a o faktické narušení její pravomoci. Stalo se to ostatně v krátké době, co mladý tiskař teprve nastoupil, a není divu, že se mohl dopustit i nechtěného přestupku.⁹³⁾

Cenzurní poměry se ostatně stále zpříšňovaly. Velmi těžce se postihoval pokoutní obchod s knihami a od r. 1751 ani oficiální kočovní knihkupci, zvaní Buchführeri, nesměli prodávat knihy, aniž je měli zanešeny do tištěného katalogu a naopak, směli prodávat jen ty knihy, které v takovém katalogu měli. Z pozdějších dob však už nemáme nic, co by blíže osvětlovalo hospodářský běh tiskárny.

O něco více jsme informováni o osobních osudech tiskaře Emanuela Antonína Swobody a jeho rodiny.⁹⁴⁾ Dovádáme se, že mu z prvního manželství narodila 2. 4. 1756 dcera Josefa Františka, avšak za rok nato umírá tiskařova žena Josefa Kateřina (21. 4. 1757). Emanuel se po uplynutí obvyklého smutečního času oženil 5. 2. 1758 podruhé, a to s Kateřinou Jennerovou, sirotkem po Antonínu Jennerovi, kloboučníku. Kateřina byla o tři roky starší než Emanuel a jejich manželství trvalo jen čtyři roky. V tomto údobí přibyla k dceři Josefě Františce z prvního tiskařova manželství ještě Johanna Nepomucna Vincencia (9. 5. 1760) a Barbara Vincencia (1. 9. 1761). Za rok po svém druhém dítěti umírá dvaatřicetiletá Kateřina v listopadu 1762. Uvážíme-li, že Emanuel Antonín Swoboda nebyl v té době ještě ani třicetiletý a ani jedna ze dvou jeho dosavadních manželek neporodila syna a možného dědice a nástupce, není divu, že zjišťujeme, že se tiskař ženil po třetí, tentokrát s větším časovým odstupem až 29. 5. 1764. Za manželku si vybral Terezií Františku Tichou, dceru Jana Tichého, býv. hejtmana z Líšně. Teprve toto manželství vytrvalo a narodili se z něho dva synové – Jan Baptista Antonín (27. 5. 1765) a Josef František (3. 3. 1767). Emanuel Antonín Swoboda měl tedy pět dětí a je ironií osudu, že právě jím končí tradice tiskařské rodiny Swobodů v Brně a tiskárna přechází na úplně jiného majitele. Emanuel totiž umírá předčasně, poměrně mlád, ve svých 44 letech 27. 4. 1777.

⁹¹⁾ Viz adresář z r. 1779 otištěný v 3. sv. Ein Buch für jeder Brünner od *Wilbelma Schrama*, Brno, 1902, str. 133 n. Der Brünner Häuserschematismus vom J. 1779“.

⁹²⁾ Dílo není zatím vůbec známo.

⁹³⁾ StA Brno – Gubernium B 11 – patenty dle data.

⁹⁴⁾ AMB matrice dle rejstříku, rkp. 2380–2384.

A jako už tolikrát, opět zůstala v čele tiskárny jeho vdova *Terezie Františka Swobodová*. Testament, pokud byl, není dochován, takže o ceně tiskárny se dá soudit pouze z kupní smlouvy z 1. 8. 1784, kdy jmenovaná Terezie tiskárnu prodala Janu Silvestru Siedlerovi.⁹⁵⁾

Jan Silvestr Siedler byl faktorem v tiskárně Emanuela Antonína Swobody a že byl oblíben, o tom svědčí i to, že jej Swoboda přijal za svého společníka firmy, i když jen v podřízeném postavení. Siedler se narodil v r. 1736 v Praze, vyučil se u Jana Karla Hruby a přišel jako mladík na zkušenou do Swobodovy tiskárny v Brně. Zalíbilo se mu tam a Swoboda byl s ním patrně velmi spokojen, protože když Siedler přerušil práci v Brně a na rok odešel do Bratislavy, povolal jej brněnský tiskař zpět. Od té doby vystupoval Siedler jako „socius typographi Swobodiensi“. Později se oženil s Alžbětou roz. Stillerinovou 5. 10. 1768 a záhy nato se mu narodil první syn Josef Alois (14. 9. 1769), po něm následoval ještě Jan Silvestr Václav (28. 9. 1771), František Karel (9. 11. 1774), Ondřej Leopold (27. 11. 1778) a konečně dvě dcery Marie Viktorie (9. 12. 1780) a Marie Alžběta (12. 2. 1784).⁹⁶⁾ To už bylo Siedlerovi 46 let a toužil stát se samostatným podnikatelem. Uvítal proto rozhodnutí Terezie Swobodové, provdané později za Karla Norberta Wagnera, magistrátního radu, o prodeji tiskárny. K tomuto rozhodnutí vedl Terezii naprostý nezáměr synů o tiskárnu, z nichž starší, Jan Křtitel Antonín, se stal úředníkem potravní daně a o osudu mladšího Josefa Františka není známo nic bližšího.⁹⁷⁾

Po vzájemné dohodě mezi Janem Silvestrem Siedlerem a Terezíí Swobodovou došlo ke kupní smlouvě ze dne 1. 8. 1781, kdy se bývalý faktor stává majitelem tiskárny za 12.600 zl. A tak adresář Brna z r. 1785 poznamenává, že v č. 136 na Obere Menzergasse rechts (dnes Orlí ulice č. 6) jsou majiteli „Swobodische Erben“ a vedle nich figuruje už „Johann Siedlerische Buchdruckerei“. K tomuto dodatku došlo patrně během vydání adresáře v roce 1785, kdy se už převod tiskárny uskutečnil.⁹⁸⁾

I Siedler si dal potvrdit privilegium na Brünner Titular-Kalender v roce 1790 s platností deseti let.⁹⁹⁾ Není však už se svou tiskárnou v Brně sám, jak tomu bylo ještě např. za Jakuba Maxmiliána Swobody. Druhá polovice 18. století, prude se rozvíjející nový způsob výroby, zvýšená administrativa, potřeba vzdělání a rozvoje kultury, to vše se odráží i ve věci zdánlivě nesourodé, jako je vznik dalších tiskáren. A přece v této době už konkurují Siedlerovi tři tiskárny, o nichž bude ještě řeč. Důležité je však připomenout, že Siedler, obdobně jako tiskaři ostatní v jeho době, nevedli jen tiskárnu samu, ale byli také nakladateli a knihkupci v jedné osobě a nezřídka se stávalo, že ve svém knihkupectví prodávali i různé umělecké předměty nebo hudebniny.

Jan Silvester Siedler převedl svůj podnik 20. 7. 1798 na svého syna Františka Karla Siedlera, aby se vyhnul možnému konkursu, který jeho tiskárně hrozil,

⁹⁵⁾ Cerroni cit. pr.

⁹⁶⁾ AMB matriky rodné dle rejstříku, rkp. 2380–2384.

⁹⁷⁾ Cerroni, cit. pr.

⁹⁸⁾ Verzeichniss der sowohl in der königlichen Hauptstadt Brünn nach ihren vier Vierteln, dann ob denen zur Stadt gehörigen, als auch rings um die Stadt liegenden Vorstädten befindlichen Gasse, numerirten Häuser, Inhaber und Schilde, auch zu was für einer Pfarre diese oder jene Gasse in der Stadt und den Vorstädten gehörig, samt einer Rechnungstabelle. Von Joseph Primitiv Lemmer. Mit Siedlerischen Schriften 1785 Brünn.

⁹⁹⁾ Cerroni, cit. pr.

a ohodnotil celé zařízení na 18.443 zl. Sám se uchýlil do ústraní a žil u syna na odpočinku až do své smrti 19. 3. 1806.¹⁰⁰⁾

Za jeho praxe vyšlo několik guberniálních patentů, týkajících se přímo tiskáren a tedy i tiskárny brněnské.¹⁰¹⁾ Především se nad tiskárnami a knihkupectvími ustavil v r. 1788 stejný policejní dozor jako nad jinými svobodnými řemesly a povoláními. Rok poté vychází přísný zákaz rozšiřování, zřizování a protežování židovských tiskáren a neméně přísný zákaz dovozu a rozšiřování cizích židovských knih.

Na starší cenzurní nařízení navázal i guberniální patent z 28. 1. 1790, který velmi důrazně připomíná, že je nepřípustné, aby byla jakákoliv kniha vytištěna bez řádného cenzurního povolení, stejně jako nesmí být žádná vytištěná kniha, která v sobě toto povolení nemá, posílána do zahraničí. Patent uvádí konkrétní tresty, které začínají 50 zlatými pokuty a končí ztrátou živnosti a tělesnými tresty. Ve stejný den a rok, tj. 28. 1. 1790, vychází také kategoričtý zákaz jakéhokoliv podomního obchodu s knihami. Prodej knih se soustřeďuje do stálých knihkupectví, kde je zaručena snadnější kontrola než u pokoutních kočovných prodáváčů.¹⁰²⁾

Zdá se nám, že tato opatření byla přehnaná a že snad jejich zdůrazňování bylo zbytečné. Máme však doklad z 19. 9. 1791, kdy Alois hrabě Ugarte podepisuje patent, jímž se konstatuje, že dosavadní cenzurní nařízení se nerespektují tak, jak by se respektovat měla, a proto s odvoláním na patent z 28. 1. 1790 ustanovuje pro provinilé tiskaře i trest vězení kromě všech už uvedených trestů. Stejně tresty měly postihnout i ty, kteří se dopustí patisku kreseb, mědirytin a jiných vyobrazení a nebudou mít k tomu cenzurní povolení (19. 3. 1793). Podobně bez cenzury nebylo možno zadat rukopis k tisku ani zahraniční tiskárně, i to se přísně stíhalo (13. 10. 1798). Cenzura byla zvláště přísná na tisk drobností, letáků a brožur, na nichž nebyl uveden autor, nebo když šlo o autora zcela neznámého (31. 1. 1792).

Nařízení se však netýkala pouhého samotného tisku nebo prodeje knih. Omezovala např. i výrobu písmen – typů jen na určité, k tomu zmocněné tiskárny. (12. 10. 1793).¹⁰³⁾

Opatrnost před nežádoucím vlivem duchovní kultury vedla dokonce k vydání patentu o tom, jak se zachovat, najdou-li se u návštěvníků a cestujících v jejich osobních věcech zakázané knihy. I když se předpokládá, že knihy nejsou určeny k prodeji, nýbrž k soukromé potřebě hosta, přece jen pro odvrácení nebezpečí jsou dvě možnosti: Jde-li o rakouského občana, řídí se jednání podle výnosu o dovozu zakázaných knih a knihy se mu prostě odeberou. Jde-li však o cizince, vezmou se knihy do bezpečného depozita a vydají se mu opět při jeho odjezdu z Rakouska.¹⁰⁴⁾

Všechna tato opatření jsou pochopitelná, uvědomíme-li si, že vycházejí v době rozmachu velké francouzské revoluce a že vládnoucí vrstvy Rakouska úzkostlivě sledují a potírají jakýkoli projev sympatie s pařížskými vzbouřenci. A síla tištěného slova byla už dávno dostatečně známa.

Proto tiskárny stojí v popředí zájmu ať už strany konzervativní nebo progresivní.

¹⁰⁰⁾ dtto.

¹⁰¹⁾ StA Brno – Gubernium B 11 – patenty dle data.

¹⁰²⁾ dtto.

¹⁰³⁾ dtto.

¹⁰⁴⁾ dtto.

V této neklidné době odchází tedy brněnský tiskař Jan Silvester Siedler ve svých 61 letech na odpočinek a nastupuje jeden z jeho synů *František Karel Siedler*. O něm víme jen tolik, že jeho tiskárna stála stále na pokraji konkursu a nakonec tiskaři nezbylo, než svůj závod prodat. Spolu s domem jej koupil Jan Jiří Gastl v roce 1805.¹⁰⁵⁾

Jan Jiří Gastl nebyl původně tiskařem a knihkupcem, převzal totiž jen v roce 1788 knihkupectví svého strýce Jana Jiřího Wieganda, významného vídeňského universitního knihkupce, který měl spolu se svým společníkem Benediktem Mangoldem pobočky v Brně, Olomouci a Opavě. Brněnskou pobočku fakticky založil Mangold v roce 1778, ale ten po čtyřech letech v roce 1782 zemřel a závod spravoval pak po šest let Wiegand přímo sám. Jeho synovec Jan Jiří Gastl převzal tedy strýcovu brněnskou pobočku v roce 1788 a založil při ní v roce 1791 půjčovnu knih, která měla po dvou letech již 2.300 svazků. Gastl byl vynikajícím obchodníkem a dovedl svůj majetek rozšířit roku 1799 i o koupené Gärtnerovo knihkupectví v Olomouci a na dovršení si přikoupil v roce 1805 tiskárnu Františka Siedlera v Brně. Stal se velkým knihtiskařským podnikatelem, vlastním nejen tiskárnu, knihkupectví, sklad a půjčovnu, ale i pobočku v Olomouci a dva měšťanské domy v Brně (na Jánské ul. č. 6 a na dnešní tř. Vítězství č. 34.)¹⁰⁶⁾

Janem Jiřím Gastlem přechází do 19. století vývojová řada tiskárny Sinapiovy, sledovaná po celé 18. století, ale nekončí, protože Gastl měl dva syny, kteří se postupně stali důstojnými nástupci svého otce. Ze ostatně Gastlova tiskárna (a tím vlastně tiskárna Sinapiova) má přímý vztah i k dnešku, o tom svědčí její přehledná vývojová řada v příloze, zavádějící nás až k modernímu typografickému závodu „Polygrafia“ v Brně.¹⁰⁷⁾

Kromě tiskárny, kterou jsme po celou dobu sledovali, působí v Brně od druhé poloviny 18. století ještě dva, respektive tři další.

Jestliže malá Sinapiova tiskárna stála na začátku dlouhé vývojové řady dvousetpadesáti let a na konci této řady stojí vyspělý moderní tiskařský závod Polygrafia se všemi náležitostmi a vybavením, pak druhá brněnská tiskárna má sice historii o něco kratší, ale neméně zajímavou.

Je to tiskárna, kterou 2. 5. 1786 otevřel mladý tehdy tiskař *Josef Jiří Trassler* a která dala základ později nejvýznamnější tiskárně brněnské, tiskárně rodiny Rohrerů, která má rovněž dnes živé pokračování v typografickém závodu Tisk n. p.¹⁰⁸⁾

Je zbytečné přenášet do tohoto článku veškeré myšlenky z pamětní knihy, vydané u příležitosti 150. výročí trvání tiskárny v roce 1936, protože publikace je zpracována velmi pečlivě, vyčerpává veškeré dostupné prameny a obsahuje nejen životopisná data osob a jejich osudy, ale všímá si i produkce, vybavení a v nejnovější době i obchodních spojení a hospodářských záležitostí tiskárny. Celá oslavná kniha ovšem dokazuje velmi markantně, že tiskárna to byla německá, že se k tomu vždy hlásila, a tiskly-li se v ní i věci české, že byly v menšině. To je zcela pochopitelné, uvědomíme-li si situaci, v níž podnik žil a pracoval.

¹⁰⁵⁾ Cerroni, cit. pr.

¹⁰⁶⁾ dtto.

¹⁰⁷⁾ Viz brněnské adresáře od r. 1805–1948.

¹⁰⁸⁾ Podrobné dějiny této tiskárny, stejně jako její převod do rodiny Rohrerů vypisuje pečlivě jubilejní publikace vydaná v r. 1937 ke 150. výročí jejího založení: Anderthalb Jahrhunderte Rudolf M. Rohrer 1786–1936. Die Geschichte einer deutschen Drucker- und Verlegerfamilie, Brünn 1937.

Tato tiskárna, založená tedy r. 1786 Josefem Jiřím Trasslerem, dále zdokonalená a rozšířená jeho nástupcem Janem Jiřím Trasslerem, přešla sňatkem do majetku Rudolfa Rohrera a v této rodině se držela prakticky až do roku 1945. A tak takřka sto let po zahájení činnosti Sinapiovy tiskárny v Brně se tady otevírá druhá, neméně slavná a výkonná tiskárna v Brně, jejíž kontinuita je rovněž nepřerušena dodnes.¹⁰⁹⁾

Poněkud ve stínu těchto dvou velkých tiskáren pracovala v Brně v 18. století ještě jedna.¹¹⁰⁾

24. 11. 1751 zakládá svůj nový podnik *František Josef Neumann* za podpory moravské reprezentace a komory. Neumann nebyl vyučeným tiskařem, jeho minulost byla poněkud pestřejší než minulost všech ostatních tiskařů. Neumann byl původně židovský písař „Fracturschreiber“ a od roku 1737 brněnský měšťan. Jak uvádí Cerroni vstoupil Neumann do služeb generála Sehertse, velitele Brna, který mu za první pruské války r. 1742 svěřoval překlady židovských listů. V překladatelské práci pokračoval Neumann i po válce pruské a velmi se v ní zdokonalil (přeložil např. do němčiny židovské spisy Jakuba Dobrušky aj.)

Tiskárnu, o jejíž povolení žádal, směl zřídit proto, aby byla lepší kontrola nad židovskými publikacemi, do té doby jen dováženými. Neumann dostal 24. 11. 1751 privilegium na 10 let výhradního tisku židovských spisů pro Moravu a rakouskou část Slezska. Měl na vybranou Olomouc a Brno. Zvolil Brno, protože olomoučtí jezuité nebyli této tiskárně nakloněni a jak ještě níže uvedu, stavěli se proti. Neumannovo privilegium obsahovalo 13 článků, z nichž vybírám ty nejzajímavější:

- 1) Dovoz židovských publikací do Moravy a Slezska se tímto nadále zakazuje pod trestem nejméně 12 zl. nebo konfiskace publikací.
- 2) V synagoze bude vyhlášeno, že Židé nesmějí kupovat knihy jinde než u Neumanna.
- 3) Neumann musí ročně odvádět moravskému manufakturnímu úřadu 300 zl.
- 4) Bez cenzury se nesmí nic vydávat, vše musí mít dobrozdání moravské reprezentace.
- 5) Tresty za neuposlechnutí a porušení tohoto privilegia stanoví soud, ale dá se počítat s nemilostí, peněžitou pokutou, ztrátou živnosti, případně vězením.

Zdálo by se, že tiskárna byla zajištěna a nic nestálo v cestě jejímu zdárnému vývoji. Ale ve skutečnosti se od samého počátku František Josef Neumann setkával s obtížemi, které mu připravovali cizí židovští knihkupci, olomoučtí a pražští jezuité a koneckonců i dvorní cenzurní komise, jejíž rozhodnutí bývala velmi přísná. Sotva tiskárna začala prosperovat, ihned ji stihalo pronásledování. Věc došla tak daleko, že olomoučtí jezuité si vymohli její uzavření na devět měsíců a pražští jezuité zabavili pod záminkou náhlé kontroly veškeré židovské knihy. Spor se později dostal k soudu, kde však už jménem tiskárny vystupovala vdova po Františku Josefu Neumannovi – Anna Františka Neumannová, protože tiskař mezitím začátkem roku 1760 zemřel.

Vdova žalovala olomoucké jezuity k náhradě škody 3.100 zl. za uzavření tiskárny a zvláštní komise, sestavená ve Vídni, rozhodla 11. srpna 1760, aby vdově impressorce bylo zapláceno za vzniklé škody 900 zl. V žalobě proti pražským

¹⁰⁹⁾ dtto.

¹¹⁰⁾ Celá další stať převzata z Cerroniho, protože jeho znalosti byly úplné.

jezuitům však nepochodila, protože výnos z 28. 4. 1765 nařídil, aby veškerá díla, která tiskárna vytiskla, byla zaslána do Vídně k speciální „Büchercensur-kommission“.

Neumann se, jak už řečeno, nedočkal konce sporu, a proto ve své závěti nejen odkazuje své ženě vše, co má, včetně tiskárny, ale také případné zadostiučinění ze soudního jednání. Vdova měla ze získaných peněz zaplatit dluhy (jichž ostatně nebylo málo!)¹¹¹⁾ a postarat se o čtyři nezletilé děti. Anna Františka se rozhodla, že tiskárnu v budoucnu převezme její nejstarší syn Leopold, který se vyučil černému řemeslu u dvorního tiskaře vídeňského Tomáše Edlera von Tratnere a odešel na zkušenou do ciziny. Dosáhla i toho, aby se „Privilegium-Privativum“, původně udělené jejímu zemřelému manželovi, prodloužilo i na dalších deset let od 26. 4. 1769. Protože však cítila, že se v Brně nevaruje různých protivenství a nepřijemností, žádala o povolení, aby směla svou tiskárnu přestěhovat do Mikulova, kde byla tehdy velmi silná židovská obec čítající 600 rodin. Tiskařka doufala, že se jí za podpory soukmenovců podaří v příznivějším prostředí opět tiskárnu zvelebit. Povolení dostala 4. 9. 1762, ale ani Mikulov jí nepřijal bez výhrad. Požadoval po ní povolení k zřízení i německo-latinské tiskárny vedle původní židovské. To se jí podařilo získat a několik let se tedy tiskárna mohla nerušeně rozvíjet.

Až v roce 1778, kdy došlo na čas k přesídlení university z Olomouce do Brna, kdy i poptávka po tiskařské práci stoupala a jediná Swobodova tiskárna v Brně nestačila, přesídlila Anna Františka Neumannová se svou tiskárnou zpět do Brna v srpnu 1779. V té době však už byla tiskařka u konce svých sil, zestárla a nemocná. Na nátlak svého nejstaršího syna Františka Leopolda Neumanna, (který mezitím opustil tiskařské řemeslo a stal se výběřím nápojové daně) postoupila německou tiskárnu Josefu Františku Neumannovi, svému vnukovi a synu výše jmenovaného Františka Leopolda a jeho ženy Johanny Františky.

Josef František Neumann byl třináctiletý (narodil se 5. 10. 1764), když dala Anna Františka vyhotovit převodní kupní smlouvu 19. 10. 1777. Přenechala mu německou tiskárnu s jedním tiskařským lisem a veškerým příslušenstvím za odhadní cenu 5.500zł. Protože v této době nebyl mladický dědic ještě plnoletý, nemohl se fakticky ujmout řízení své tiskárny. Teprve dvorní dekret z 3. 9. 1781 dovoluje, aby byl výjimečně přijat mezi měšťany, což se také 5. 10. 1782 stalo. Zatím však nesla tiskárna titul *Typis Neumannianis* a práci v ní prakticky řídil faktor Jan Nepomuk Schreiner. Čtyři roky po svém přijetí za měšťana brněnského a poměrně velmi mlád se ve dvaadvaceti letech Josef František Neumann 27. února 1786 oženil s dcerou brněnského měšťana Josefou Jehsenskou (zemřela v říjnu 1814) a ujal se konečně sám svého dědictví.

Druhou část tiskárny Anny Františky Neumannové, židovskou tiskárnu, odkazuje vdova svému mladšímu synu Josefu Karlu Neumannovi.

Josef Karel Neumann, strýc Josefa Františka, pracoval už několik let v této židovské tiskárně, kterou vedla jeho matka, jako faktor, takže tu šlo spíše o formální převedení majetku. Kupní smlouva z 20. 9. 1779 odhaduje tiskárnu na 5.000 zł., počítaje v to i „Privilegium-Privativum“ na výhradný tisk židovských publikací. Mladý tiskař se oženil 8. 4. 1771 s Julianou Görlichovou, dcerou

¹¹¹⁾ Viz např. AMB – stará spisovna p sign. 1630 nebo spisovna sine signo č. 581, 637, 981, 1048, 1350, 1524, 1822, 1855, 1937 a sumárně č. 2108.

kovářského mistra z Olomouce, a dosáhl toho, že jeho tiskárna, stejně jako tiskárna jeho synovce dostala 6. 10. 1782 měšťanské právo. Ale další prodloužení privilegia, které dostal původně jeho otec František Josef Neumann v r. 1753 a které si pak vdova po něm dala v roce 1769 prodloužit, bylo zamítnuto dvorským dekretem ze 17. 8. 1782. Přestože Josef Karel Neumann vyvíjel velké úsilí, jeho tiskárna neprosperovala, jak by měla a mohla, a stala se dokonce z množství nutných přínáležitostí tak ztrátovou, že tiskař musel hledat pomoc odjinud, chtěl-li vůbec podnik v chodu udržet.

Podařilo se mu to za přispění Josefa Rossmanna, kavárníka, kniháře Strassmanna, bývalého řezníka Komárka a knihkupce Hallera. Tito mužové vytvořili zač. 90. let 18. stol. finanční fond pro Neumannovu tiskárnu. Vyplatili ji z dluhů se všemi náležitostmi a dosadili knihkupce Hallera za jejího administrátora. Haller se však za krátký čas vzdal a vystoupil vůbec z kroužku, takže zůstal jen Rossmann, Strassmann a Komárek. Záhy nato se Josef Karel Neumann odhodlal k prodeji tiskárny a přenechal ji na základě kupní smlouvy z 28. 1. 1797 Josefu Rossmannovi za těchto podmínek:

- 1) Rossmann zaplatí Neumannovi 3.000 zł. (což byla cena za tiskárnu) na hotovost nebo je odečte od 8.000 zł., které dosud Neumann Rossmannovi dluží.
- 2) Neumannova žena, pokud by tiskaře přežila, má dostat ve 4. roce po manželově smrti 1.000 zł. jako odbytné a k tomu se J. K. Neumann zavazuje platit 5% úrok.
- 3) Neumann bude moci i nadále v tiskárně pracovat jako dříve, aby mohl výdělkem splácet dluh.

Majitelem tiskárny se od toho dne stal kavárník Josef Rossmann. Josef Karel Neumann však žil už jen šest týdnů a zemřel v Brně 3. 3. 1797 ve věku 50 let.

Tiskárna neměla ani potom úspěch, Rossmann ji finančně nezvládl, věřitelem tiskárny se stal 1. 3. 1800 rejterský důstojník Foltanek a když Josef Rossmann v roce 1815 zemřel, převzala ji tiskařka Rosalia Kasaliová.

Ale to už se chýlila historie Neumannových tiskáren ke svému konci. Stejně jako židovská neuspěla ani německo-latinská a obě nakonec skončily v dražbě. Německo-latinskou koupil při ní Jan Nepomuk Gastl 7. 9. 1815 za 3.000 zł. a přivtělil ji k svému podniku, židovskou tiskárnu získala dne 10. 6. 1816 k.k. Mährisch-Schlesische Agricultur-Gesellschaft za 5.800 zł.

A tím se i uzavřela pestrá a mnohotvárná historie brněnského knihtisku v 17. a 18. století a otevřela se nová kapitola vyspělých, technicky se rychle zdokonalujících tiskáren 19. a 20. století. 19. století znamená už pro rozvoj těchto podniků totéž, co pro rozvoj celého průmyslu. Nové objevy v chemii, nové technologické postupy, zavedení rychlotisku a nejrůznějších reprodukčních metod. V 19. století také lavinovitě narůstá počet jednotlivých závodů, mnohé z nich zase zanikají jiné se zakládají, slučují a rozpojují. 19. století si vyžádá přehledné studie samo o sobě, nelze ho připojit k tomuto malému exkursu do dějin brněnského knihtisku v letech 1601–1800. Předěl roku 1800 nebyl zvolen náhodou, je to – jak všeobecně známo – hranice starých tisků. A tuto hranici respektoval i tento článek, který navázal na krátké pojednání o brněnských tiskařích prvotisků a na něž snad v budoucnu naváží ještě studie o knihtisku 19. století v Brně.

VÝVOJOVÁ ŘADA SINAPIHO TISKÁRNÝ

Franz Ignaz Sinapi (1702)
Mensergasse

Swobodische Erben, Buchdruckerei (1779)
Obere Menzergasse rechts No. 136

Swobodische Erben – Johann Siedlerische Buchdruckerei (1785)
Obere Menzergasse rechts No. 136

Franz Karl Siedler, bürgerl. Buchdrucker (1805)
Obere Johannesgasse No. 446

Johann Gastl, b. Buch- und Kunsthändler, dann Buchdrucker (1827)

Postgasse No. 446 ← ————— → Sattlergasse No. 399

Johan a Franz Gastl, Buchdrucker u. Buchhändler Postgasse No 446/447	1853	Buschak & Irrgang – (zal. 1848) Sattlergasse No. 398/399
Georg Gastl, Buchdruckereibesitzer Postgasse No. 446	1862	Buschak & Irrgang – (zal. 1848) Sattlergasse No. 398/399
Březa, Winiker & Comp. Johannesgasse 6.	1867	Buschank & Irrgang Ferdinandsgasse 34
Friedrich Winiker	1885	Buschank & Irrgang Ferdinandsgasse 34
Friedrich Winiker, Buch- und Steindrucker	1885	Friedrich Irrgang
Winiker & Schickardt, öff. Gesellschafter Buchdruckerei, Litographie, Schriftgi- serei, Stereotypie, Galvano plastik, Buchbinderei, Rastrieranstalt u. Verlagshandlung	1890	Friedrich Irrgang
Winiker & Schickardt Großer Platz 6.	1895	Friedrich Irrgang
Winiker & Schickardt Hindenburgstraße 39	1917	Friedrich Irrgang, Buchdruckerei, Buchhand- lung, Zeitungsverlag Lichtensteingasse 7
Winiker & Schickardt Hindenburgstraße 39	1918	Friedrich Irrgang Lichtensteingasse 7
„Polygraphia“, tisk. spol. s r. o., tiskárna, pismolijectví a nakladatelský obchod Veveří 39	1920	Friedrich Irrgang Kostelní 7
„Polygraphia“, tisk. spol. s r. o., tiskárna, pismolijectví a nakladatelský obchod Veveří 39	1930	Rudolf Robrer, Buch- u. Steindruckerei, Verlagshandlung Rašínova 7
Akciová moravská knihtiskárna Polygrafie Veveří 39	1942	Rudolf Robrer, Buch- u. Steindruckerei, Verlagshandlung Rašínova 7
„Tisk“ n. p. knižní výroba, závod 2, Brno Veveří 39	1967	„Tisk“ n. p. knižní výroba, závod 1, Brno Ul. 9. května 7

Milada Musilová

PŘÍPRAVY A PRŮBĚH 28. ŘÍJNA 1939 V BRNĚ

Obsazení okleštěného Československa hitlerovským vojskem v březnu 1939 zpečetilo osud našeho národa na šest dlouhých let. Současně však učinilo i definitivní tečku za obdobím deprese, vyvolaným mnichovskými událostmi,¹⁾ neboť vytкло národu nový, pevný cíl: osvobození z jařma okupantů a obnovení státní samostatnosti. Od prvního dne okupace se začal mezi nejširšími masami českého obyvatelstva zvedat proti nacistickým usurpátorům odpor, který se navenek projevoval nejrůznějšími akcemi. Byl charakteristický silným nacionálním citěním a posilován nadějemi, že vývoj událostí povede po novém porušení Hitlerových slibů nutně k tomu, že nastalou situaci nebude již možno řešit jinak než válkou, která přinese i okupovanému Československu v brzké době svobodu. Její obnovení nebylo tehdy ještě spojováno ve všech vrstvách i s myšlenkou na změnu společenského zřízení, jak k tomu směřovala od počátku KSČ.²⁾ Stalo se však společným programem, objevujícím se jak ve stranických dokumentech, tak i v nekomunistických kruzích, reprezentovaných především dr. Edvardem Benešem.³⁾ Obecným rysem bylo i přesvědčení, že osvobození Československa se nemůže stát vlastními silami, ale může přijít jen zvenčí.⁴⁾ Proto také vývoj mezinárodní situace byl sledován s horečnou pozorností, která se soustřeďovala zejména na jednání, probíhající v létě 1939 mezi Anglií, Francií a Sovětským svazem, k němuž se v našich zemích po zklamání z Mnichova začaly upínat nové naděje. Když však z průběhu jednání stále jasněji vysvítalo, že cílem západních mocností je místo spolupráce snaha, dostat SSSR do nebezpečné izolace, předešel Sovětský svaz této situaci tím, že uzavřel koncem srpna 1939 s Německem smlouvu o neútočení.⁵⁾ Velmoci se snažily využít uzavření paktu k rozpoutání protisovětské kampaně, ta však v našich zemích nenašla očekávaného ohlasu, jak o tom svědčí četné projevy sympatií, objevující se v současném ilegálním tisku a nápisech,⁶⁾ ačkoli jednání SSSR

¹⁾ Odboj a revoluce 1938–1945, Praha 1965, s. 38.

²⁾ Jan Křen, Vojenský odboj na počátku okupace Československa, Historie a vojenství 1961, s. 274; srov. i Odboj, s. 57.

³⁾ Křen, s. 271.

⁴⁾ Odboj, s. 58.

⁵⁾ Dějiny KS SSSR, Praha 1964, s. 514.

⁶⁾ Milada Musilová, Soupis materiálů Státního archivu v Brně k projevům protinacistického odporu 1939–1941, Brno 1967, rot.

vneslo zpočátku do postoje k němu určitý zmatek. Ten však byl záhy vystřídán důvěrou, že Sovětský svaz v příhodné chvíli nezklame a že smlouva s Německem byla jen taktickým manévrem. Nicméně sovětsko-německý pakt způsobil, že každá z našich odbojových složek, které se tvořily v podzemí, začíná se ubírat vlastní cestou:⁷⁾ zatímco buržoazie se orientuje na západ, KSC sleduje v duchu tehdejší linie Kominterny,⁸⁾ vyhlášené v prvních zářijových dnech, samostatně revoluční východisko s odmítavým postojem k válce, již charakterizuje jako imperialistickou, jak se to odrazilo, jak ještě uvidíme, i v její letákové publicitě kolem 28. října. Neznamenalo to ovšem ani v nejmenším ochabnutí jejího postupu vůči okupantům. Proto také vypuknutí války na začátku září 1939 vedlo ke všeobecnému stupňování protiněmeckého odporu, na jehož organizaci se podílely komunistické i nekomunistické odbojové skupiny. Odpor vyústil v r. 1939 po zrušení 28. října jako státního a národního svátku⁹⁾ v ilegálních přípravách a demonstračních oslavách tohoto dne, i když jejich ráz odpovídal spíše tradičním formám, známým již za bojů českého národa v minulosti, neboť teprve postupně, úměrně s vývojem vnitřní i zahraniční situace, krystalizovala i forma národní odboje od drobných každodenních akcí až k otevřenému odboji, vrcholícímu v povstání.¹⁰⁾

O tom, jak probíhaly přípravy a jaký byl průběh 28. října v okupovaném Brně, jsme zpraveni především ze zpráv brněnského policejního ředitelství, Oberlandrátu a telefonátů presidia Zemského úřadu, které jsou uloženy ve fondech Státního archivu v Brně. V literatuře se této tematice dotkl jen zčásti v rámci svého článku Boje pracujícího lidu proti okupantům v r. 1939, Zdeněk Štěpánek.¹¹⁾

Lze říci, že průmyslové Brno bylo již od počátku okupace jedním z těch měst, kde se odpor českého obyvatelstva proti nacistům projevoval velmi intenzivně. Dokumentuje to celá řada akcí, ať již to jsou protiněmecké a pročeskoslovenské letáky, nápisy a výroky a incidenty mezi Čechy a Němci, zejména napadání příslušníků německé armády, složek SS a SA, nebo bojkot německých podniků, ničení německých nápisů na orientačních tabulích a vyhláškách,¹²⁾ strhávání vlajek i jiných symbolů nacistické říše a další projevy, které jasně ukazovaly, že Brno ani zdaleka není tím starým německým městem, jak se to hitlerovci snažili hlásat do světa. Tento protinacistický postoj jeho českého obyvatelstva byl jednak projevem spontánního odporu, jednak podněcován, nebo přímo řízen různými podzemními odbojovými organizacemi, jichž se na Brněnsku rodila celá řada. Od rozpuštění komunistické strany se zde vytvářela především celá síť jejich složek, promítajících se až na pracoviště, v čele s městským vedením KSC.¹³⁾ Po 15. březnu 1939 byl v Brně založen i ilegální Zemský národní výbor, který navazoval spojení s ostatními podzemními organizacemi a vydával různá svolání, burcuje k odporu proti okupantům.¹⁴⁾ Z nekomunistických odbojových složek se stalo

⁷⁾ Odboj, s. 81–3.

⁸⁾ Srov. Jiří Radimský, Letáky z počátku druhé světové války, SMM 1965, s. 258 a n.

⁹⁾ Stalo se tak vládním nařízením ze dne 18. září 1939, č. 219 Sb.

¹⁰⁾ Odboj, s. 56.

¹¹⁾ BMD 1960, s. 45 sq.

¹²⁾ Tato akce proběhla v souvislosti s letákovou přípravou k 28. říjnu 1939 a měla jako jeho oslavu ukázat pod heslem „Němci ven“ negativní postoj českého národa k jejich germanizačním snahám. Byla podnětována ilegálně vydanými letáky, z nichž jeden, vydaný Výborem českého národního odbojového hnutí, byl zachycen a je uložen v německém překladě ve spisech fondu B 26 (Policejní ředitelství v Brně), f. 2114, čj. 4013/39.

¹³⁾ Štěpánek, s. 47–8.

¹⁴⁾ Ibid., s. 49.

Brno kolébkou jedné z nejvýznamnějších, Obrany národa, která měla spojení s Benešovou skupinou na západě.¹⁵⁾ Kromě ní působila zde i místní odbočka Výboru národního hnutí a další.

Všechny tyto ilegální organizace musely v Brně pracovat za obtížných podmínek, protože město se stalo od začátku okupace sídlem četných německých úřadů v čele s moravskou centrálou Úřadu říšského protektora, Oberlandrátu, bylo zde soustředěno německé vojsko a jeho velitelství i další nacistické instituce včetně pověstného gestapa. Pro udržení veřejného pořádku a k potlačení případných nepokojů byl dán do Brna prapor německé pořádkové policie¹⁶⁾ a jako pomocný bezpečnostní orgán, ovládaný ovšem nacisty, fungovala zde i nadále česká protektorátní policie v čele s dr. K. Schwabem, který byl však záhy vystřídán dr. A. Jungwirthem. Odstrašujícím příkladem měl konečně sloužit i Špilberk, jehož kobky se právě v prvních zářijových dnech začaly plnit stovkami zatýkaných, zejména komunistů.¹⁷⁾

Za této situace a v tomto vypjatém ovzduší blížil se 28. říjen, jehož významnou symboliku ještě zdůraznila pohružka, provázející jeho zákaz, že každé jiné počínání bude považováno za zjevný odpor proti zákonným předpisům a bude mít „nejenom pro intelektuální původce, nýbrž i pro širší kruhy českého obyvatelstva, třebaže na případech nezúčastněné, velmi těžké následky.“¹⁸⁾ Zákaz vyvolal všeobecně prudkou odezvu a podnítil i brněnské obyvatelstvo, aby 28. říjen přes zákaz slavilo a demonstrovalo tak nejen svůj nesouhlas, ale i odpor proti okupantům a viru ve své osvobození.

První zprávu o přípravách oslav v Brně máme zachycenu již 4. září 1939.¹⁹⁾ Hlavní přípravy, prováděné prostřednictvím letáků, nápisů, šeptanou propagandou i na výzvy ze zahraničí, proběhly však až v druhé polovině října, hlavně v posledních dvou dnech před zrušeným svátkem. Nejvýznamnější úlohu v této propagační akci sehrály letáky. I když jejich výroba byla spojena s velkým rizikem²⁰⁾ i obtížemi materiálovými, staly se nejučinnějším prostředkem k agitaci i k navázání spojení a k podchycení mas. Byly většinou rozmnožovány cyklostylem, strojem, domácími tiskařskými prostředky nebo ručně, méně již tiskem. Aby jejich publicita mohla být co největší, byly opisovány i nalezci, jejich obsah byl však dále sdělován i ústně. Zajímavé je, že přes všechna bezpečnostní opatření, která policie rozvinula, jejich šířitelé – až na výjimky – nebyli nikdy vypátráni.

Významným způsobem se na této letákové kampani k 28. říjnu podílela ilegální KSC,²¹⁾ která rozhodla v nejrůznějších částech vnitřního města i v jeho obvodových čtvrtích²²⁾ velké množství tiskovin, jichž bylo několik druhů. Nej-

¹⁵⁾ Ibid., s. 50.

¹⁶⁾ Nacistický bezpečnostní aparát na Moravě v letech 1939–1945, SMM 1965, s. 232 a n.

¹⁷⁾ Mimo jiné byl 15. září 1939 zatčen i St. Živný, stojící v čele městského vedení KSC; Štěpánek, s. 47–8.

¹⁸⁾ Oběžník Zemského úřadu v Praze ze dne 22. října 1939 a presidium Zemského úřadu v Brně 16. října 1939, B 26, cit. fasc.

¹⁹⁾ Byl to komunistický leták s nadpisem „Občané“, který byl nalezen na České a Mlýnské ulici; B 26, cit. fasc.

²⁰⁾ Tak např. právě v polovině října byla odhalena tajná tiskárna s letáky, ukrytá pod jevištěm Dělnického domu v Rosicích, přičemž bylo zatčeno i 5 komunistů; Státní archiv, Brno, fond B 72, k. 62, čj. 864/39 sit. a fond B 251 (tamtéž), k. 45, č. 5038.

²¹⁾ Na přípravy demonstrací, chystaných ilegální KSC v Brně upozorňuje brněnský Oberlandrat 11. října 1939, B 251, cit. kart.

²²⁾ B 26, cit. fasc. a B 251, cit. kart.

obsáhlejší z nich byl čtyřstránkový tištěný leták, začínající slovy „Manifestujte 28. října“. Jeho obsah je rozdělen do několika částí: KSC v něm nejprve vysvětluje stranickou politiku, zabývá se postupem SSSR, ukazuje na pronásledování komunistů v Německu, Anglii a Francii a vyzývá v duchu tehdejší linie k boji proti imperialistické válce,²³⁾ kterou vedou západní mocnosti za své vlastní zájmy. V další části pokračuje leták výzvou ke společnému boji českého, slovenského, rakouského a německého lidu proti fašistům a za nové Československo. Dále rozebírá situaci v okupované zemi, varuje před vírou v podvodné sliby hitlerovců a Háchovy zaprodané reakční vlády a vybízí k zesílenému odporu proti okupantům. Přitom uvádí některé konkrétní požadavky: boj za zvýšení potravinových přidělů, mezd a platů, tvoření výborů pro pomoc rodinám zatčených, odvolání okupační armády, zrušení jazykových opatření a propuštění zatčených. Poslední část je věnována 28. říjnu, který musí zůstat symbolem samostatnosti, tím důležitějším, že národ musí o tuto samostatnost znovu bojovat. Leták končí výzvou, aby všichni pracující v závodech, odborech, kancelářích a školách se usnášeli, aby tento den zůstal sváteční a otiskuje i směrnice, jak má oslava probíhat: všichni se shromáždí na památných místech, zazpívají národní a bojové písně a provolají zdar novému, svobodnému 28. říjnu. Z těchto letáků, které byly rozhozeny v předvečer 28. října, zachytily policejní orgány 16 kusů v Králově Poli na Mojmirově náměstí a v přilehlých ulicích, 35 kusů v Žabovřeskách v okolí Kounicových kolejí, 3 na Dornychu a tentýž počet na Nadační a v okolí policejní strážnice na Javorové ulici. Další letáky byly posbírány příslušníky SA, kteří byli rovněž zapojeni do pátrání.²⁴⁾

Na stejných místech jako předešlý leták dostal se do rukou policejní hlídky další cyklostylovaný letáček s heslem „28. říjen – svátek českého národa“,²⁵⁾ k němuž byla připojena výstraha, varující před provokatéry. Kromě těchto dvou druhů rozšiřovala KSC také letáky, které sice neměly přímý vztah k 28. říjnu, objevily se však v souvislosti s přípravami k němu: jednak upozorňovaly – jako poslední jmenovaný leták – na provokatéry, kteří se snaží vehnat Čechy do předčasné srážky, jednak vyzývaly k masovým projevům nespokojenosti, k demonstracím proti imperialistické válce, proti fašismu, germanizaci, okrádání českého národa, proti drahotě, zatýkání a propouštění ze závodů. Jeden z těchto letáků začínal oslovením „Občané“ a nesl podpis „Komunistická strana, sekce III. Internacionály“,²⁶⁾ druhý, se stejným nadpisem,²⁷⁾ vysvětloval politiku SSSR, ubezpečoval, že Sovětský svaz „je stále připraven ve vhodné a rozhodné chvíli pomoci nám i pracujícím celého světa k vítězství“ a končil výzvou, aby občané do té doby osvědčili statečnost a vytrvalost a využívali zatím nesnázi nacistů k boji proti nim. Oba druhy letáků byly nalezeny na České a Mlýnské ulici 4. října. Třetí, rovněž cyklostylovaný letáček, měl v záhlaví heslo „Pryč s imperialistickou válkou – ať

²³⁾ V téže době vydala KSC i samostatné provolání „Pryč s imperialistickou válkou“, v němž vysvětluje politiku SSSR a vyzývá dělnictvo, rolnictvo a všechny dobré Čechy k zesílení odporu vůči fašistickým Němcům, k vytvoření dělnické fronty a přípravě na chvíli, kdy za pomoci a vedení SSSR budeme moci vyhnat ze země fašistické okupanty. Leták je uložen v německém překladě v B 26, cit. fasc.

²⁴⁾ Ibid.

²⁵⁾ Hlášení policejního komisařství v Králově Poli 28. října 1939, ibid.

²⁶⁾ Ibid.

²⁷⁾ Ibid. Leták není sice podepsán, ale jeho obsah ho jednoznačně zařazuje mezi tisky vydané KSC.

žije boj národa za svobodu“ a obsahoval provolání KSC k vypuknutí válce. Byl zachycen nejprve 19. října na Starém Brně a znovu v noci z 27. na 28. října 1939 v Brně-Žabovřeskách a v Králově Poli.²⁸⁾ Další letáčky vyjadřovaly postoj k nacistům kresbou: tak na Starém Brně na Výstavní ulici našla policie v předvečer 28. října leták s namalovanou rakví, v níž byla položena Hitlerova hlava, po stranách rudé pěticípé hvězdy a nápis „Jsme volni.“²⁹⁾ Jiná kresba představovala umrlčí lebku, zavěšenou na hákovém kříži, pod níž byl nápis „Sieg heil“ a rudá hvězda.³⁰⁾ Tři letáčky tohoto druhu byly posbírány v téže době a na stejném místě jako předešlý a ještě před budovou hlavního nádraží. Obsahem blíže neurčené, ale rovněž komunistického původu byly i dva další letáky, jeden s nadpisem „Pravý čin“,³¹⁾ který byl nalezen na Javorové ulici 27. října, druhý začínal slovy „Býti připraven“ a měl podpis „III. Internacionála“ a byl rozšiřován 13. října v Žabovřeskách.³²⁾ Vedle těchto letáků s textem nebo kresbami rozhodila KSC také množství letáčků v podobě rudých pěticípých hvězd, které byly posbírány policejní stráží 12. října na hlavní průjezdní tepně v Králově Poli na Palackého třídě, část pak ještě přímo před budovou tamějšího policejního komisařství.³³⁾

Silnou letákovou kampaň rozvinuly i nekomunistické ilegální organizace. Na rozdíl od komunistických letáků soustřeďovala se však nekomunistická agitace především na výzvy k tiché demonstrační oslavě státního svátku. Největší počet letáků rozhodil Výbor národního hnutí, jehož výzvy k demonstracím byly nalezeny v různých místech Čech a Moravy.³⁴⁾ Výbor měl svou místní skupinu i v Brně, kde byl nejvíce rozšiřován jeho cyklostylovaný leták „Češi a Slováci v Brně“. Obsahoval výzvu k jednotným společným oslavám státního svátku a uváděl pokyny, jakým způsobem mají tyto oslavy probíhat: zachováním svátečního klidu na pracovištích a nošením svátečních obleků, ozdobených trikolórou. Tyto letáky se objevily ve větším množství ve vnitřním městě i v jeho okrajových čtvrtích ve dnech 17., 18. a 23. října,³⁵⁾ dva kusy byly dokonce nalezeny v I. poschodí samotného policejního ředitelství na frekventované chodbě před pasovým oddělením.³⁶⁾ Vzbudily u německého vedení velké rozhořčení a přísneh, leč bezvýsledné vyšetřování. Nález dalšího druhu letáků, začínajícího slovem „Národe“, byl hlášen 20. října večer na Křenové ulici.³⁷⁾ Nebyl podepsán, ale společné heslo „Němci ven“ a stejná výzva, aby nálezci leták rozmnožili a poslali dalším známým a přátelům, ukazovalo by na jednoho původce s výše uvedeným tiskem. Leták vyzýval české obyvatelstvo, aby se v den 28. října přesně v 6. hodin večer všechna auta, povozy, tramvaje a všichni chodci zastavili a zachovali 2 minuty ticha. Nejpodrobnější pokyny k oslavám přinášel však další, cyklostylem rozmnožený leták, rozhozený ve více exemplářích v posledních dvou dnech před očekávaným datem na Brněnské a Křenové ulici a na silnici, vedoucí z Brna do Slati-

²⁸⁾ Záznam z 29. října 1939, ibid.

²⁹⁾ Hlášení policejního ředitelství presidiu Zemského úřadu v Brně dne 28. října 1939, ibid.

³⁰⁾ Ibid.

³¹⁾ Ibid.

³²⁾ Ibid.

³³⁾ Záznam z 28. října 1939, ibid.

³⁴⁾ Hlášení ze 17. a 18. října 1939, ibid.

³⁵⁾ Ibid.

³⁶⁾ Protokol z 23. října 1939, ibid.

³⁷⁾ Hlášení okresního policejního komisařství na Starém Brně 21. října 1939, ibid.

ny.³⁸⁾ Začínal oslovením „Čechové“, nebyl podepsán, ale z jeho stylizace i obsahu lze rovněž soudit, že vyšel z nekomunistických řad. Vybízelo české obyvatelstvo, aby v předvečer svátku se zdrželo návštěv veřejných podniků, kaváren, hostinců, biografů apod. a zasvětilo jej v rodinném kruhu pouze pietním vzpomínkám na nadcházející den. V jeho předvečer měla být provedena také výzdoba pomníků padlých a významných osob českého národa a obstarány všechny pochůzky a nákupy tak, aby 28. říjen měl vskutku sváteční ráz. Podle výzvy letáku měl být tento den zahájen návštěvou ranních bohoslužeb, po nichž se teprve měli občané odebrat, oděni do svátečních šatů, do práce a škol, kde měla být ve vhodnou chvíli zachována jedna minuta ticha. Po skončení pracovní doby měl být volný čas věnován procházkám a návštěvám zábavních podniků jako ve svátek. Večer měly být na okolních kopcích zapáleny ohně.

S podobnými pokyny se obrací k Čechům i letáček, nadepsaný „Památný 28. říjen 1918“, jehož výskyt je doložen v Brně-Králově Poli, kde byl potají rozšiřován 24. října mezi hosty v restauraci Besedního domu.³⁹⁾ I jeho forma a obsah ukazují na nekomunistický původ, oslava je však omezena jen na tichou vzpomínku v rodinném kruhu, kteréžto příležitosti mají zejména rodiče použít k tomu, aby poučili své děti o významu 28. října a vyprávěli jim o Masarykovi, Benešovi a o všech, kdo bojovali a znovu bojují za naši samostatnost. Další z nekomunistických letáků byl nalezen 27. října v počtu 13ti kusů na Schubertově a Staré ulici za mřížemi obchodů.⁴⁰⁾ Je to malý hektografovaný letáček s nadpisem „Bratři a sestry“, který obsahuje kromě výzvy k demonstrativnímu nošení černých vázank ještě několik hesel k bojkotu zfalšovaného protektorátního tisku, k ničení všeho, co je nacistické, varuje před vírou v rozhlasové zprávy, diktované Němci a končí provoláním slávy ČSR a podpisem „Vlasti zdar“. Poslední leták z této skupiny, uložený ve spisech brněnského policejního ředitelství v souvislosti s přípravami na 28. října, je dochován jen v německém překladu. Je podepsán „Maffii“ s datem vydání v Brně 21. října 1939 a obsahuje výzvu k ničení německých nápisů na orientačních tabulích a vyhláškách a k psaní různých protiněmeckých hesel, jichž řadu současně uvádí.⁴¹⁾

Kromě textových letáků a kreseb byly v Brně rozšiřovány i malé nálepky, které nesly jen pouhé datum nebo stručné heslo. Takové nálepky, označené prostým datem „28. 10. 1918“, zachytily policejní orgány v noci z 27. na 28. října na Francouzské, Staré a Schubertově ulici a na Cejlu.⁴²⁾ V Žabovřeskách byly nalezeny v tutéž dobu cyklostylované nálepky s heslem „28. říjen – svátek českého národa“⁴³⁾ a dvě jiné s nápisem „28. 10. zůstává národním svátkem českého lidu“⁴⁴⁾ které nalepil neznámý pachatel na orientační tabuli na Brněnské ulici v Komárově. Původ těchto ilegálních agitek je těžko zjistitelný. Snad v poslední možno předpokládat, že pochází z komunistické strany, neboť byla rozhazována na stejných místech a současně s jiným komunistickým letákem a ze stejného důvodu lze na tentýž původ usuzovat i u nálepky, nesoucí jen pouhé datum.

³⁸⁾ Hlášení strážnice z Brna-vnitřního města 26. října a z Komína 27. října 1939, *ibid.*

³⁹⁾ Hlášení z 24. října 1939, *ibid.*

⁴⁰⁾ Hlášení policejního ředitelství presidia Zemského úřadu v Brně 28. října 1939, *ibid.*

⁴¹⁾ *Ibid.* a B 251, k. 45, č. 5038.

⁴²⁾ B 26, cit. fasc.

⁴³⁾ *Ibid.*

⁴⁴⁾ *Ibid.*

Agitační kampaň vyvrcholila v noci na 28. října a doznívala ještě i v tento den. Tak v ranních hodinách byl hlášen ze Žabovřesk nález letáčku se známou již kresbou Hitlerovy hlavy v rakvi,⁴⁵⁾ „od osoby k osobě“, jak zjistila policie, byl rozšiřován leták „Národe“,⁴⁶⁾ v Nadační ulici a v ulici U synagogy sebrala policejní stráž 3 komunistické letáky „Manifestujte 28. října“.⁴⁷⁾ Nález dalšího, ručně zhotoveného plakátu, pocházejícího rovněž z komunistických řad, s výzvou k společné oslavě zrušeného státního svátku, oznamovala ještě 29. října strážnice v Brně-Tuřanech.⁴⁸⁾ V dopoledních hodinách objevila se nad Brnem kromě toho i cizí letadla, která shazovala rovněž letáky, jejich obsah není však úřední relací Oberlandratu citován.⁴⁹⁾

Letákovou agitaci podporovala a doplňovala i šeptaná propaganda, na jejíž výskyt, i když tížeji postižitelný, upozorňují přesto několikrát hlášení policejního ředitelství v Brně i Oberlandratu.⁵⁰⁾ Vysvítá z nich především, že obsah letáku se šířil i ústním podáním, a že tedy letáková agitace měla nejen značný ohlas, ale dostala se do rukou těm, jimž byla určena.

Přípravy k demonstračním oslavám 28. října vyburcovaly k plné pohotovosti i bezpečnostní aparát. Již vyhláška o jeho zrušení jako státního svátku byla provázena, jak jsme viděli, vážnou výstrahou a množící se zprávy úřadů o přípravách demonstrací a stávek⁵¹⁾ nejen v Brně, ale i v různých městech, na nichž, jak upozorňoval brněnský Oberlandrát, měla „velký podíl“ podzemní organizace KSC⁵²⁾ a mezi nimiž nechyběly ani pověsti o převratě, chystaném Sokolem⁵³⁾ a atentátech na významné osoby,⁵⁴⁾ vyvolávaly u úřadů nervozitu, která se s blížícím se datem ještě stupňovala. Na pokyn německých úřadů byli vyzváni přednostové všech politických a policejních složek,⁵⁵⁾ aby svolali neprodleně vedoucí činitele Národního souručenství, odborů a předsedy závodních výborů, zdůraznili jim závažnost situace a uložili, aby s pomocí vybraných zástupců z řad zaměstnanců se snažili zamezit dalším agitacím. Přesvědčování se mělo provádět „dům od domu, závod od závodu, od jednotlivce k jednotlivci“. Protože obavy vzbuzovaly zejména pověsti o zastavení práce v továrnách a různých podnicích, vydala Národní odborová ústředna zaměstnanecká zvláštní prohlášení, v němž odsuzovala a varovala před jakýmkoli podobným pokusem.⁵⁶⁾ V denním tisku objevila se zase výzva krajského vedení Národního souručenství v Brně ke všem členům, aby se nedali svést řečmi neodpovědných lidí o budoucnosti národa, který je i národ mohou uvést jen do pohromy.⁵⁷⁾ Policejnímu ředitelství doporučilo presidium Zemského úřadu v Brně, aby po příkladu Prahy uveřejnilo i ze své strany zvláštní výstrahu.⁵⁸⁾ Pozornost byla věnována také školní mládeži,

⁴⁵⁾ Hlášení policejního komisařství v Brně-Králově Poli 29. října 1939, *ibid.*

⁴⁶⁾ Záznam policejního ředitelství ze dne 28. října 1939, *ibid.*

⁴⁷⁾ Hlášení agentů z 28. října 1939, *ibid.*

⁴⁸⁾ *Ibid.*

⁴⁹⁾ *Ibid.* a B 251, cit. kart.

⁵⁰⁾ *Ibid.*

⁵¹⁾ Upozornění presidia Zemského úřadu v Brně ze 16. října 1939, B 26, cit. fasc.

⁵²⁾ Zpráva Oberlandratu v Brně z 11. října 1939 a další z 21. října 1939, B 251, cit. kart.

⁵³⁾ Zpráva Oberlandratu v Olomouci 13. října 1939, *ibid.*

⁵⁴⁾ Telefonát K. H. Franka z 23. října 1939, *ibid.*

⁵⁵⁾ B 26, cit. fasc.

⁵⁶⁾ *Ibid.*

⁵⁷⁾ *Ibid.*

⁵⁸⁾ *Ibid.*

zejména studentům. Na všech školách byla svolána rodičovská sdružení a žákům se mělo dostat vážného ponaučení, a to těsně před 28. říjnem, aby je měli „v živé paměti“.⁵⁹⁾

Tím však bezpečnostní opatření neskončila. Několik dní před očekávaným datem píše brněnský policejní ředitel ve své situační zprávě, určené presidiu Zemského úřadu v Brně,⁶⁰⁾ že nálada obyvatelstva v Brně vzhledem k ilegální letákové akci a šeptané propagandě je napjatá, nevzbuzuje však dosud obavy, že by mohlo dojít k masovým demonstracím. Jen nepatrná hrstka fanatiků se prý pokouší o vyvolání různých nepřístojností, nenalézá však širšího ohlasu. Zprávy šířené mezi lidem kvalifikuje jako přehnané a je nutno, uzavírá, brát je s rezervou. Přes toto uklidňující prohlášení a bagatelizování situace nemohl však dr. Jungwirth přece jen zapřít, že „nelze zcela spoléhat na úspěšnost morálních zákroků“. Proto byly na policejním ředitelství v Brně vypracovány pro dny 27. až 28. října podrobné směrnice pro bezpečnostní službu, k níž byl alarmován celý policejní aparát.⁶¹⁾ Kromě permanentní kancelářské a zvláštní zpravodajské služby, uniformovaná i neuniformovaná stráž měla procházet a nepřetržitě sledovat běžný život na brněnských ulicích, zejména na těch, které vedly z vnitřního města do předměstí, aby mohlo být zabráněno včas případným průvodům demonstrantů. Zvýšená pozornost měla být věnována také průmyslovým závodům, které měly hlídky pozorovat hlavně v době nástupu a odchodu dělnictva z práce, a nádražím v době odjezdu dělnických vlaků. Protože za nebezpečný živel považovaly úřady nejen dělnictvo, ale i studentstvo, hlídková služba byla soustředěna také do okolí škol. Jiné patroly se měly pohybovat kolem pomníků padlých a významných osob, hlídat Lípy svobody, orientační tabule a nezapomnělo se ani na budovy úřadů a na soukromé byty funkcionářů. Další opatření se týkala perlustrace kostelů v době bohoslužeb a hostinských a kavárenských místností. U zastávek pouličních elektrických drah měla bdít policejní stráž nad tím, aby nedocházelo k agitaci k jejímu bojkotu. Mimoto bylo v uvedené dny zakázáno pořádat všechna představení, akademie, koncerty, divadla apod., jejichž programy by mohly mít být i jen nepřímý vztah k zrušenému státnímu svátku. Rovněž biografům bylo nařízeno, aby prozkoumaly pečlivě svůj repertoár a vyloučily vše, co by mohlo dát obecenstvu podnět k nějaké nežádoucí odezvě. Navíc mělo být ještě před každým představením zvlášť napomenuto, aby se vyvarovalo jakýchkoli projevů. Noční podniky dostaly příkaz ke zkrácení uzavírací hodiny a provoz bylo dovoleno konat jen za přítomnosti spolehlivého a energického policejního orgánu. Z příkazu K. H. Franka měly být varovány i všechny významné české osobnosti veřejného života před propůjčením se k nějaké nezákonné akci, v případě pochyb měla na ně být uvalena „ochranná vazba“.⁶²⁾ Ke spolupráci byli přizváni i civilisté z Národního souručenství, odborů a Sokola, kteří se měli zdržovat na nejživějších náměstích a ulicích a tam v případě nutnosti zakročovat aspoň mírnou domluvou, a to i tehdy, kdyby se jejich snaha setkala „s menšími případnými nezdary“.⁶³⁾ Zajímavé je, že přes všechna drastická opatření také policejní stráž dostala příkaz postupovat co nejnenápadně-

⁵⁹⁾ Ibid.

⁶⁰⁾ Situační zpráva policejního ředitelství pro presidium Zemského úřadu v Brně 25. října 1939, ibid.

⁶¹⁾ Ibid.

⁶²⁾ Telefonát K. H. Franka, B 251, cit. kart.

⁶³⁾ B 26, cit. fasc.

ji od domluvy k vysvětlení a uklidňování až k použití mocenských prostředků.⁶⁴⁾ Zdá se, že Němci tehdy přece jen nechtěli nějakými okamžitými vnějšími tvrdými zásahy vyprovokovat Čechy k otevřenému odporu. Ukazoval by na to i fakt, že se sami nechtěli zapojit přímo do chystaných bezpečnostních opatření, i když stáli ve skutečnosti v jejich pozadí. Ponechávali si také jejich kontrolu a rovněž všechna hlášení o situaci musela být zasílána policejním ředitelstvím Oberlandrátu, gestapu a německému vrchnímu státnímu zastupitelství.⁶⁵⁾ Jak bylo rozhodnuto na poradě vrchních zemských radů v Praze 25. října 1939,⁶⁶⁾ udržení pořádku v českých zemích mělo však být v první řadě záležitostí protektorátní policie, jejíž vedoucí za to byli osobně zodpovědní. Velitel německé pořádkové policie dostal příkaz, aby udržoval své jednotky v pohotovosti v těch místech, kde nemají sídlo jiné německé orgány, měl jich však použít jen při přímém ohrožení německého obyvatelstva a německých podniků. V Brně samotném byli do kontrolních hlídek zapojeni členové SA, kteří potom na některých místech (Židenice) zastavovali chodce, odstraňovali jim z kabátu odznaky Národního souručenství, nebo obraceli klopky pod záminkou, nemají-li pod nimi připevněnu komunistickou hvězdu.⁶⁷⁾ Provokativním způsobem si počínali i příslušníci NSDAP, kteří v Husovicích a v Židenicích navštěvovali 28. října byty Čechů a nutili je ke vstupu do německého katastru pod pohrůzkou, že ti občané, kteří se do něho nezapiší, nebudou mít zaručený příděl potravin a budou se muset z Brna vystěhovat.⁶⁸⁾

V ovzduší těchto rozsáhlých bezpečnostních opatření, která měla již v zárodku zmařit každý pokus o nějakou akci, za napjaté nálady obyvatelstva, proběhl v Brně i 28. říjen. Již v jeho předvečer bylo zjištěno na několika místech – v Jundrově, Komíně a Bohunicích, tedy v okrajových čtvrtích Brna – vyzdobování pamětních desek a pomníků padlých za svobodu květinami, věnci a svíčkami.⁶⁹⁾ Je zajímavé, že v některých případech se i policejní orgány snažily tyto akce ve svých hlášeních bagatelizovat a vysvětlovat je jako pouhé neuvědomělé počínání „nervově chorých“ nebo „exaltovaných osob“,⁷⁰⁾ jak učinily například při vyvěšení černých praporek na domě v Tučkově ulici, nebo při vystavení obrazu T. G. Masaryka v okně jednoho bytu v Brně-Židenicích, jinde zas jako uctění památky zesnulých příbuzných (Brno-Jundrov).⁷¹⁾ Jak k tomu radily letákové výzvy, ustala na ulicích Brna již v odpoledních hodinách 27. října frekvence a vládlo zde „nápadné“ ticho. Zato v den 28. října jevil se zase dle úředních relací po pracovní době všude živý ruch svátečně oděných lidí.⁷²⁾ Také nošení černých kravat bylo hlášeno z několika brněnských obvodů, z Židenic, Husovic, Komína a Králova Pole,⁷³⁾ tedy opět z předměstských čtvrtí. Brno se chystalo oslavit zrušený státní svátek i demonstrací, jejímuž rozvinutí zabránila však bdělá pohotovost policie. Na hlavním náměstí Svobody ve vnitřním městě⁷⁴⁾ dav, shromážděný zde v počtu

⁶⁴⁾ Ibid.

⁶⁵⁾ Ibid.

⁶⁶⁾ Záznam o poradě z 28. října 1939, B 251, cit. kart.

⁶⁷⁾ Hlášení policejního komisařství v Brně-Husovicích 29. října 1939, B 26, cit. fasc.

⁶⁸⁾ Ibid.

⁶⁹⁾ Situační zpráva policejního ředitelství z 29. října 1939 a hlášení jednotlivých agentů, ibid.

⁷⁰⁾ Ibid.

⁷¹⁾ Ibid.

⁷²⁾ Ibid. a B 40, k. 331 telefonáty.

⁷³⁾ B 26, cit. fasc.

⁷⁴⁾ Ibid., srov. i telefonáty v B 40, cit. kart. a B 251, cit. kart.

několika set osob,⁷⁵⁾ po zaznění zvonů v 18 hodin se zastavil, semkl a zachoval minutu pietního ticha. To však již byl vytlačován z náměstí do okolních ulic, kde za asistence policejních orgánů byl donucen k rozchodu.⁷⁶⁾ V nočních hodinách z 28. na 29. říjen bylo pak podniknuto i několik demonstračních útoků na železniční objekty: těsně před půlnocí položil neznámý pachatel na železniční koleje nedaleko cementárny v Brně-Maloměřicích třaskavinu, která vybuchla se silnou detonací pod lokomotivou projíždějícího rychlíku. V tutéž dobu explodovala jiná nálož pod rychlíkem na trati nedaleko nádraží Brno-Starý Lískovec a další na trati Tuřany-Chrlice.⁷⁷⁾ I zde šlo zřejmě o smlouvenou a připravenou akci a jako takovou ji hodnotila úřední zpráva,⁷⁸⁾ třebaš pachatelé nebyli vypátráni. Vyšetřováním se pouze zjistilo, že se jednalo o poplachové patrony, používané železničáři.⁷⁹⁾

I když v Brně samém nedošlo k demonstračním projevům většího rozměru, je třeba hodnotit jeho účast v rámci ostatních akcí, uspořádaných k oslavám 28. října v celé řadě českých a moravských obcí a měst v čele s Prahou, kde jejich průběh měl zvláště bouřlivý ráz.⁸⁰⁾

V první řadě ukázaly demonstrace nacistům i celé mezinárodní veřejnosti, že český národ se ve své podstatné většině s německou okupací nesmířil a že nechce mít s Němci ani s jejich přísluhovači nic společného. Tento fakt byl tím významnější, že přišel právě v době, kdy nacisté chtěli v Berlíně ukázat před celým světem bezvýhradnou loyaltitu českého národa k německé Říši.¹⁸⁾ Kromě tohoto politického aspektu měly však říjnové demonstrace i další dosah: byly nejen vyvrcholením protiněmeckého postoje českého obyvatelstva v roce 1939, postoje, který svou formou a metodami byl sice poplatný starým tradičním formám boje, ale současně byl i první celonárodní akcí v okupovaném Československu, organizovanou, nebo aspoň inspirovanou podzemními odbojovými složkami, jíž se zúčastnily všechny vrstvy českého obyvatelstva. Akce tohoto druhu mohla mít pak kladný vliv na upevnění národní jednoty a soudržnosti, jíž bylo v první řadě třeba, aby boj národa mohl být doveden až k úspěšnému konci. Bezpečnostní přípravy a krutost, kterou Němci uplatnili v odvetných opatřeních při listopadových demonstracích, k nimž došlo při pohřbu jedné z obětí pražských říjnových oslav, znamenaly současně i první tvrdou zkušenost s okupanty a jejich metodami. I když represivní opatření měla na jedné straně zastrašující účinek, na druhé straně byla poučením pro další metody odbojové práce Čechů v budoucnosti a posilou v odhodlání, neustát v boji proti okupantům dříve, dokud nebudou vyhnáni ze země a dokud nebude vymýcena i jejich zrudná fašistická ideologie.

⁷⁵⁾ Relace Oberlandratu mluví o 300, telefonáty Zemského úřadu v Brně uvádějí 800 osob; B 251, cit. kart. a B 40, k. 331.

⁷⁶⁾ Štěpánek, s. 54.

⁷⁷⁾ Hlášení policejního ředitelství z 29. října 1939, B 26, cit. fasc. a f. 2115, čj. 4122/39, dále B 40, k. 331 telefonáty a k. 316, čj. 49311/39, B 72, k. 62, čj. 864/39 a k. 60, čj. 850/20 sit. a B 251, cit. kart.

⁷⁸⁾ B 26, cit. fasc.

⁷⁹⁾ Záznam z 29. října 1939, B 251, cit. kart.

⁸⁰⁾ Kromě Brna proběhly větší demonstrace na Moravě a ve Slezsku zejména v Moravské Ostravě, Přívoze u Ostravy, v Ivančicích, Třebíči, Uherském Hradišti a Zlíně. V mnoha dalších obcích byly vyvěšovány čs. vlajky a zapalovány v předvečer svátku vatry a bengálské ohně. V souvislosti s vyvěšováním čs. vlajek je třeba uvést, že celá řada starostů menších obcí dostala před 28. říjnem fingoovaný příkaz k jejich vyvěšení, viz Soupis materiálů Státního archivu v Brně, cit. již výše. Srov. i Jiří Radimský, Z prvního roku okupace, BMD 1965, s. 183 sq.

⁸¹⁾ Měla být v Berlíně dokumentována Háčovým slavnostním složením slibu věrnosti německé Říši; Odboj, s. 90.

Jiří Jirásek

BRNĚNSKÝ TRH ZEMĚDĚLSKÝCH PRODUKTŮ V POLOVINĚ 19. STOLETÍ

(Příspěvek k ekonomickým vztahům města a vesnice)

Koncem 18. století mělo vnitřní město Brno s předměstími (území sv. Anny, Dolní a Horní Cejl, Křížová ul., Koželužská ul., Křenová ul., Josefov, Mlýnský příkop, Zábrdovice, Trnitá ul., Velká Nová ul., Špilberk, Silniční ul., Staré Brno, Pekařská ul., Nové Sady, Hráze, Příkop, V Jirchářích, Švábka a Nová Malá ul.) něco přes 23.000 obyvatel.¹⁾ Do roku 1850 stoupl jejich počet na 48.400.²⁾

K městu náležely ještě venkovské statky. Jednotlivé vsi začalo Brno získávat od poloviny 15. věku a v následujících staletích přikupovalo, případně směňovalo další vesnice, až se v polovině 18. století vytvořilo rozsáhlé panství kuřimské se statky Vohančice a Křížínkov. Patřily k němu Kuřim, Deblín, Blahoňov, Braniškov, Česká (od r. 1784), Čížky, Heroltice, Holasice, Kuřimské Jestřebí, Katov, Křížínkov, Lažánky, Lelekovice, Lipůvka, Maršov, Nelepeč, Nuzířov, Pánov, Pejškovo, Prosatín, Skalička, Svinošice, Šebrov, Úsuší, Kuřimská Nová Ves, Vohančice, Závist, Milonice a Žernůvka.³⁾ Hospodářským a administrativním centrem rozsáhlého statku se stala Kuřim.

Hospodářská struktura panství se často měnila. Někdy tvořily hlavní příjmovou položku vrchnostenské pokladny zisky z prodeje obilí nebo dobytka, jindy z ryb či piva, v 19. století pak z dřeva kuřimských lesů.⁴⁾

Zatímco venkovské statky zachovávaly ještě v první polovině 19. století převážně zemědělský charakter, samotné Brno prodělávalo převratný rozmach; nasvědčují tomu již shora uvedená čísla o počtu obyvatel. Měnilo se totiž z města s výrobou cechovní a manufakturní v město průmyslové.

V polovině 18. století se Brno ještě nijak nelišilo od jiných moravských měst. Objem cechovní výroby nepřevyšoval zemský průměr. Teprve koncem 18. století se ve městě začala prosazovat manufakturní textilní výroba, především vlnářství. V manufakturách pracovalo asi 600 stavů a bylo na ně výdělečně vázáno 10.000 lidí. Vnitřní město a předměstí vytvořilo jádro pro budoucí průmyslovou oblast.

¹⁾ J. Vytiska, Brněnská průmyslová oblast v první polovině 19. století. Brno v minulosti a dnes 5/1963, str. 346.

²⁾ Tamtéž, str. 369.

³⁾ J. Dřímál, Archiv města Brna, Průvodce po fondech a sbírkách. Praha 1965, str. 112.

⁴⁾ Tamtéž, str. 195.

První dvě desetiletí 19. století byla ve vlnařské výrobě charakterizována systematictějším používáním sprádacích a postříhovacích strojů a vytlačení ruční práce přadláka z brněnského okolí. Ve výrobě se začínala uplatňovat nová pracovní síla, dřívější mistři a hlavně venkovské obyvatelstvo, zatímco dříve pokryli práci v manufakturách vyučení tovaryši a učni.

Brno se tak stalo základnou pracovních sil a průmyslovou oblastí, která zaujala okruh do vzdálenosti asi čtyř kilometrů od centra města. Od třicátých let 19. století do roku 1848 došlo ve vnitřním městě a na předměstích k dalšímu rozvoji průmyslové revoluce; hovoříme o její druhé etapě. To již tovární výroba převládala nad výrobou řemeslnou a vedle textilní výroby rozvíjela se i další odvětví průmyslu – jako potravinářství, cukrovarnictví, strojírenství a těžba uhlí v Rosicko-Oslavanské pánvi. Do brněnských továren docházelo denně dělnictvo z okruhu 8–10 km. Toto zázemí vytvořilo opět užší brněnskou průmyslovou oblast, poněkud větší nežli ve dvacátých letech 19. století, ale ještě ne tak rozsáhlou, jak tomu bylo v sedmdesátých letech, kdy již byla na Brněnsku průmyslová revoluce dovršena.⁵⁾

V souvislosti s rozvojem průmyslové revoluce v Brně, došlo k důležitým přeměnám ve vztahu mezi zemědělskou a průmyslovou výrobou nejen v užší průmyslové oblasti (vnitřní město, předměstí a okruh do vzdálenosti asi 8–10 km), ale i v širším okolí Brna, které dnes zabírá území okresu Brno-venkov. Vztahu zemědělství a průmyslu v Brně a okolí a určení rozsahu území, kterým bylo Brno zásobováno zemědělskými produkty v druhé etapě průmyslového rozvoje je věnován tento příspěvek.

Hlavním pramenem k zodpovězení zmíněných problémů zůstávají vceňovací operáty posledního katastru, katastru stabilního, který byl na Moravě pořizován v letech 1841–1850. Obsahuje množství důležitého materiálu pro poznání hospodářsko-sociálních poměrů v období konečného rozpadu feudalismu a nástupu kapitalismu. Podává podrobný popis obce, její hranice, zachycuje počet obyvatel, pohlaví, zaměstnání, výdělkové možnosti a stravu, přináší zprávy o průmyslové a zemědělské výrobě, o pěstovaných kulturách a jejich odbytu, o cenách, hospodářském pokroku apod.⁶⁾

Převážná část obyvatel vnitřního Brna a předměstí byla vázána na průmysl. V některých předměstích, jako např. na Velké Nové ulici, vlastnilo několik rodin pole, ale jejich hlavním zaměstnáním bylo řemeslo nebo průmysl. Zemědělství bylo jen doplňkem obživy.⁷⁾ Jedině v Zábřdovicích, na Starém Brně, Nových Sadech a Malé Nové ulici se setkáváme s lidmi, kteří se věnovali výlučně zemědělství.⁸⁾

V Zábřdovicích byla půda rozdělena mezi púllániky. V hospodářství vedle příslušníků rodin pracoval obvykle jeden pacholek. Při gruntech se v průměru uvádí

⁵⁾ K podrobnějšímu poznání průmyslového vývoje Brněnska, viz J. Vytiska, Brněnská průmyslová oblast v první polovině 19. století. Brno v minulosti a dnes 5/1963, str. 313–389.

⁶⁾ Srovnej Průvodce po Státním archivu v Brně, Brno 1954, str. 327–328.

⁷⁾ Při dalším výkladu vycházíme z údajů vceňovacích operátů stabilního katastru uložených v SA Brno, sgn. D-8, pro tato předměstí: území sv. Anny, fasc. 2322, Dolní a Horní Cejl, fasc. 1790, Křížová ul., fasc. 1139, Koželužská ul., fasc. 1240, Křenová ul., fasc. 1157, Josefův, fasc. 937, Mlýnský příkop, fasc. 1603, Zábřdovice, fasc. 1797, Trnitá ul., fasc. 484, Velká Nová ul., fasc. 594, Špilberk, fasc. 2476, Silniční ul., fasc. 2555, Staré Brno, fasc. 8, Pekařská ul., fasc. 595, Nové Sady, fasc. 1702, Hráze a Příkop, fasc. 2653, V Jirchářích, fasc. 1212, Švábka, fasc. 2358 a Nová Malá ul., fasc. 989.

⁸⁾ J. Vytiska, Brněnská průmyslová oblast, str. 372.

po dvou koních, třech kravách a třech prasatech. Vepřové maso, sádlo a mléko nacházely odbyt na brněnských trzích.

Na Starém Brně žilo ve sledovaném období 753 rodin. Část z nich se zabývala zemědělstvím nebo zelinářstvím. Při obdělávání půdy se užívalo 91 koní. Zemědělci chovali 38 krav a 100 kusů zušlechťených ovcí. Zdejší hospodářství, stejné jako v Zábřdovicích, byla středně velká. Jako velká možno označit dvě; vznikla z původních městských hospodářských dvorů, později pronajatých pachtýřům.

Nové Sady čítaly 218 rodin. Osmdesát z nich se věnovalo pěstování zeleniny. Zelinářství zaměstnávala v průměru po jednom pacholku. Osm koní, čtrnáct volů a šest krav byl živý inventář všech zahradnických usedlostí. Několik zemědělců nacházíme i na Malé Nové ulici. Chovali 33 koní a 46 krav. Největším z nich byl pachtýř dalšího městského dvora, který měl 4 koně a 6 krav.

Několik uvedených příkladů ukazuje bezvýznamnost zemědělské výroby ve městě; manufakturní výroba a později rozvoj průmyslu vytlačily nejen z brněnských předměstí, ale i z nejbližšího okolí města zemědělskou výrobu. Je zřejmé, že zdejší obyvatelstvo bylo svou výživou téměř zcela odkázáno na zásobování svého okolí.

Pestrost výživy se řídila „stavovskou příslušností“. Z literatury, která se zabývá tímto problémem obecněji, už víme, že převážnou část stravy tvořila jídla uhlovodanová, jako jídla moučná a brambory. Podíl uhlovodanů ve stravě se ještě zvyšoval, vyjdeme-li ze skutečnosti, že základním jídlem vůbec byl chléb. Jako běžný doplněk stravy se používalo mléko, počínala se uplatňovat zelenina, ovoce a ve sváteční dny se objevovalo na stole maso, samozřejmě tam, kde byly k jeho nákupu prostředky nebo kde byl vlastní chov domácího zvířectva. Píla se převážně voda, při těžké práci pivo nebo kořalka.⁹⁾

Brno nebylo soběstačné v zásobování již ve středověku. Odbývaly se tu výroční trhy, na nichž se především prodávaly řemeslnické výrobky, a trhy týdenní, kde našly odbyt zemědělské přebytky z blízkého okolí. Během staletí se počet výročních trhů ustálil z původních šesti na čtyřech¹⁰⁾ a týdenní trhy se odbývaly dvakrát týdně, ve středu a v pátek.

Silniční spojení s městem bylo výhodné, což se týkalo jak výročních, tak týdenních trhů. Počátek stavby silnic spadá do rozvoje manufakturního stadia. V padesátých letech 18. století se začalo se stavbou silnice Brno–Třebíč, o něco později se budovala silnice Brno–Černá Hora, v osmdesátých letech se zřizovala silnice z Brna do Jihlavy a počátkem 19. století se začalo pracovat na spojení mezi Brnem a Znojmem.¹¹⁾

Pro výživu brněnského obyvatelstva měl největší význam dovoz obilí, které se prodávalo na týdenních trzích. Město jím bylo zásobeno ze 115 vesnic a 13 městeček z okruhu dnešního okresu Brno-venkov. Drobní a střední rolníci prodávali přebytky obilí v místě (např. Blučina, Domášov, Hostěnice, Hrušovany u Brna, Kanice, Ledce, Medlov, Němčičky atd.) překupníkům, zámožní sedláci je vozili na trh sami.

⁹⁾ Podrobnější pojednání o stravě, viz M. Úlehlová-Tilschová, Česká strava lidová, Praha 1945. V. Burian, Lidová strava na Vyškovsku v polovině 19. století. ČE 9/1961, str. 192–195 a M. Ludvíková, Lidová strava na Brněnsku. ČMorM-B 46/1961, str. 83–126.

¹⁰⁾ Fr. Šujan, Dějepis Brna, Brno 1928, str. 319.

¹¹⁾ J. Vytiska, Brněnská průmyslová oblast, str. 323 a 339.

Z celkového počtu 128 míst,¹²⁾ zásobujících Brno obilím, mělo 54 vsí a 7 městeček (Blučina, Kuřim, Medlov, Měnín, Pozořice, Pravlov a Židlochovice) zemědělský charakter. V 21 obcích byla převážná část obyvatel zaměstnána v průmyslové výrobě a ve zbývajících 46 vesnicích a 6 městečkách (Bítýška, Deblín, Líšeň, Modřice, Rajhrad a Šlapanice) byla rovnováha mezi obyvatelstvem zaměstnaným v zemědělství a v průmyslu. Místa s převážným počtem obyvatel zaměstnaných v průmyslu, případně místa, v nichž se počet zemědělců s počtem průmyslových dělníků vyrovnával, se nacházela v blízkosti Brna. Původně zemědělské osady vlivem rozvoje průmyslové výroby v sousedním Brně měnily svůj charakter.¹³⁾ Zemědělské osady se udržely jen na okraji dnešního okresu Brno-venkov a celá řada z nich byla vzdálena, hlavně směrem jižním a jihovýchodním

¹²⁾ Základ k dalšímu pojednání a pro přiloženou mapu poskytly vceňovací operáty těchto vsí a městeček: Alexovice, fasc. 5, Babice, fasc. 31, Bedřichovice, fasc. 56, Bílovice nad Svitavou, fasc. 87, Biskoupky, fasc. 93, Bítýška Veverská, fasc. 2894, Blansko, fasc. 103, Blažovice, fasc. 115, Blučina, fasc. 119, Bohunice, fasc. 133, Bosonohy, fasc. 177, Bránice Moravské, fasc. 1578, Bránice Nové, fasc. 1657, Braniškov, fasc. 190, Bratčice, fasc. 183, Břeclav, fasc. 2002, Březina, fasc. 211, Bystrc, fasc. 269, Čebín, fasc. 285, Černovice, fasc. 381, Čížky, fasc. 373, Čučice, fasc. 378, Deblín, fasc. 391, Domášov, fasc. 479, Drásov, fasc. 496, Dvorská, fasc. 1482, Hajany, fasc. 627, Hájek, fasc. 628, Heroltice, fasc. 666, Hlína, fasc. 673, Hluboké Lesní, fasc. 707, Holasice, fasc. 706, Holasice (Tišnov), fasc. 707, Holásky, fasc. 708, Horákov, fasc. 719, Hostěnice, fasc. 778, Hradčany, fasc. 801, Hrubšice, fasc. 822, Hrušovany u Brna, fasc. 826, Husovice, fasc. 833, Hustopeče, fasc. 1502, Hvozdec, fasc. 839, Chrlice, fasc. 344, Chudčice, fasc. 352, Ivančice, fasc. 1502, Ivanovice u Brna, fasc. 541, Jamné, fasc. 863, Javůrek, fasc. 889, Jehnice, fasc. 894, Jezera, fasc. 913, Jihlava, fasc. 1971, Jinačovice, fasc. 843, Jirikovice, fasc. 929, Jundrov, fasc. 941, Kanice, fasc. 955, Ketkovice, fasc. 978, Knínice Moravské, fasc. 1447, Knínice Veverské, fasc. 1659, Kníničky, fasc. 1433, Kobylnice, fasc. 1024, Kohoutovice, fasc. 1035, Komárov, fasc. 1177, Kounice Dolní, fasc. 451, Kovalovice, fasc. 1087, Královo Pole, fasc. 1113, Kratochvilka, fasc. 1122, Kupařovice, fasc. 1192, Kuřim, fasc. 1193, Lažánky, fasc. 1229, Ledce, fasc. 1210, Lelekovice, fasc. 1246, Letkovice, fasc. 1241, Lískovec u Brna, fasc. 1321, Líšeň, fasc. 1320, Litostrov, fasc. 1329, Lomnička, fasc. 1339, Loučka, fasc. 1347, Lukovany, fasc. 1379, Malešovice, fasc. 1448, Malhostovice, fasc. 1447, Maloměřice, fasc. 1445, Maršov, fasc. 1472, Medlánky, fasc. 1484, Medlov, fasc. 1559, Mělčany, fasc. 1490, Měnín, fasc. 1492, Modřice, fasc. 1561, Mokrý, fasc. 1566, Moravany, fasc. 1585, Moutnice, fasc. 1597, Nebovidy, fasc. 1635, Nelepeč, fasc. 1648, Němčičky, fasc. 993, Neslovice, fasc. 1674, Nesvačilka, fasc. 1677, Nuzířov, fasc. 1735, Obce, fasc. 2740, Obřany u Brna, fasc. 1796, Odrovice, fasc. 1805, Ochoz u Brna, fasc. 1800, Omice, fasc. 2954, Opatovice, fasc. 1842, Ořechov, fasc. 2861, Ořechovičky, fasc. 1452, Ořešín, fasc. 1853, Oslavany, fasc. 1860, Ostopovice, fasc. 2959, Ostrovačice, fasc. 1871, Otmarov, fasc. 1877, Padochov, fasc. 1888, Pejškov, fasc. 1918, Podolí u Brna, fasc. 1985, Ponětovice, fasc. 2135, Popovice, fasc. 2025, Popovice Vysoké, fasc. 2024, Popůvky, fasc. 2034, Pozořice, fasc. 2052, Prace, fasc. 2058, Pravlov, fasc. 2053, Prostějov, fasc. 2672, Prštice, fasc. 2115, Předklášteří, fasc. 2065, Příbram, fasc. 2079, Přibyslavice, fasc. 2080, Přízřenice, fasc. 2082, Radostice, fasc. 2173, Radoškov, fasc. 2171, Rajhrad, fasc. 2182, Rajhradice, fasc. 2183, Rebešovice, fasc. 2209, Rosice, fasc. 2257, Rozařín, fasc. 273, Rozdrojovice, fasc. 2274, Rudka, fasc. 2290, Řečkovice, fasc. 2212, Reznovice, fasc. 2227, Řícmanice, fasc. 2230, Řičany, fasc. 1744, Senticice, fasc. 2385, Silůvky, fasc. 2393, Sívce, fasc. 2398, Skalička, fasc. 2402, Slatina, fasc. 2421, Soběšice, fasc. 2454, Sobotovice, fasc. 2458, Sokolnice, fasc. 2463, Stanoviště, fasc. 2503, Střelice, fasc. 2563, Svatoslav, fasc. 2626, Syrovice, fasc. 2641, Šerkovice, fasc. 2387, Šlapanice, fasc. 2420, Štěpánovice, fasc. 2535, Šumice Viničné, fasc. 2611, Telnice, fasc. 2655, Těšany, fasc. 2659, Tetčice, fasc. 2651, Tikovice, fasc. 2670, Tišnov, fasc. 2672, Troubsko, fasc. 2710, Trboušany, fasc. 2687, Třebomyslice, fasc. 2693, Tuřany, fasc. 2728, Tvarožná, fasc. 2730, Újezd, fasc. 2757, Újezd u Brna, 2758, Úsuší, fasc. 1883, Útěchov, fasc. 1884, Velatice, fasc. 2818, Ves Nová, fasc. 1744, Vohančice, fasc. 2946, Vojkovice, fasc. 3031, Vranov, fasc. 2965, Všechnovice, fasc. 2983, Vyškov 2958, Zakřany, fasc. 3059, Zbraslav, fasc. 3086, Zbýšov, fasc. 3081, Zhoř Zálesná, fasc. 3061, Zbovřesky, fasc. 3042, Zátčany, fasc. 3045, Žďár, fasc. 3063, Žebětín, fasc. 3098, Želešice, fasc. 2347, Zelezná, fasc. 3108, Zernůvka, fasc. 3116, Židenice, fasc. 3125, Židlochovice fasc. 601.

¹³⁾ Tímto problémem se zabýval vedle již zmíněné práce J. Vytisky také M. Bělohlávek, Plzeňské vesnice v polovině 19. století. ČL 49/1962, str. 121-129.

více než 20 km od hranic města Brna, jako např. Blučina, Hrušovany, Ledce, Malešovice, Měnín, Moutnice, Nesvačilka, Němčičky, Odrovice, Pravlov, Rozařín, Těšany, Trboušany, Vojkovice a Židlochovice.

Kromě obilí se vozila do Brna řada jiných potravin, některé denně, jiné na týdenní trhy. Denně se do Brna vozilo mléko, máslo, sádlo a drůbež, a to většinou z nejbližších vesnic, jako z Bosonoh, Holásek, Chrlíc, Kníniček, Králova Pole, Líšně a Slatiny. Z Bílovic nad Svitavou, Holásek, Kanic, Jundrova, Kohoutovic, Lískovce, Litostrova, Louček, Ochozí, Přízřenic, Řícmanic, Šlapanic, Třebomyslic, Útěchova, Vranova, Žabovřesk a Židenic se dovážely do města brambory. Luštěniny tu prodávali zemědělci z Bílovic nad Svitavou, Bosonoh, Chrlíc, Jundrova, Prštíc, Nebovid, Přízřenic, Silůvek, Slatiny, Šlapanic, Telnice a Tikovic.

Holásky, Chrlice, Modřice a Želešice dodávaly do Brna zelí, Blučina, Medlov, Moravany, Němčičky, Pozořice, Nebovidy, Sívce, Šumice Viničné a Želešice zde prodávaly víno. Ovoce se do města dováželo z Hrušovan, Jundrova, Komína, Kovalovic, Lískovce, Němčiček, Pozořic, Ostopovic, Padochova, Sivic, Slatiny, Šumic Viničných a Velatic. Posléze se na brněnských trzích objevoval anýz z Kovalovic, Pozořic a Sivic a kukuřice z Louček.

Na okraji rozsáhlého zásobovacího okruhu města Brna se vytvářela další tržní střediska; byla to města s rozvinutou řemeslnou výrobou, později centra výroby průmyslové.¹⁴⁾ Stejně jako v Brně, byly i tu nejvýznamnější obilní trhy. Na území dnešního Jihomoravského kraje byly vedle Brna dalšími tržními středisky města Blansko (obilní trh ve čtvrtek), Břeclav (čtvrtek), Hustopeče (čtvrtek), Ivančice (pátek), Jihlava (čtvrtek), Prostějov (pondělí a čtvrtek), Tišnov (pondělí), Vyškov (sobota) a Žďár (pondělí).

Zásobovací zázemí uvedených míst bylo daleko menší nežli u Brna. Souviselo s rozvojem průmyslu v určitém místě a jeho lidnatostí. Ke srovnání s Brnem uvádím příklady zásobování Ivančic a Tišnova. Do Ivančic vozili obilí obyvatelé těchto vesnic: Alexovice, Babice, Biskoupky, Bránice Moravské, Bránice Nové, Čučice, Hrubšice, Kratochvilka, Letkovice, Lukovany, Neslovice, Němčice, Nová Ves, Padochov, Popovice Vysoké, Příbram, Řeznovice, Újezd, Zakřany a Zbýšov. Tišnovské pondělní obilní trhy zásobovaly vsi: Březina, Čebín, Čížky, Drásov, Hájek, Heroltice, Hradčany, Jamné, Lomnička, Malhostovice, Nelepeč, Pejškov, Šerkovice, Štěpánovice, Úsuší, Vohančice a Všechnovice.

Dosavadní výklad nás přivedl k několika zjištěním. Brno procházelo od konce 18. století bouřlivým průmyslovým rozvojem, jehož rozhodující etapa byla ukončena v 70. letech 19. století. Již v polovině minulého století vytlačila průmyslová výroba zemědělství nejen z brněnských předměstí, ale také z blízkého okolí (8–10 km), odkud obyvatelstvo odcházelo za prací do průmyslových podniků. Zemědělská výroba se udržela jen na čtyřech předměstích. Středně veliké zemědělské usedlosti dodávaly na městské trhy především zeleninu.

Průmyslové město, kde výroba vytlačila jak z předměstí, tak i z okolí zemědělství, bylo nutno zásobovat, především obilím, neboť moučná strava tvořila základ stravy tehdejšího člověka. Obilí se na městské trhy dováželo ze široké oblasti, která byla téměř dvakrát větší než oblast, odkud odcházeli dělníci do brněnských továren. Vedle obilí se brněnské trhy staly odbytištěm dalších zemědělských produktů. Zboží do města dováželi překupníci, po případě sedláci sami.

¹⁴⁾ J. Vytiska, Brněnská průmyslová oblast, str. 379.

LEGENDA:

1. Babice u Brna	44. Lelekovice	87. Rajhradice
2. Bedřichovice	45. Lískovec	88. Rebešovice
3. Bílovice n/Svitavou	46. Líšeň	89. Rozařín
4. Bitýška Veverská	47. Litostrov	90. Rozdrojovice
5. Blažovice	48. Loučka	91. Rudka
6. Blučina	49. Malešovice	92. Řečkovice
7. Bohunice u Brna	50. Maloměřice	93. Řícmanice
8. Bosonohy u Brna	51. Maršov	94. Řičany
9. Braniškov	52. Medlánky	95. Sentice
10. Bratčice	53. Medlov	96. Silůvky
11. Bystrc	54. Mělčany	97. Sivice
12. Černovice u Brna	55. Měnín	98. Slatina
13. Deblín	56. Modřice	99. Soběšice
14. Domášov	57. Mokrá	100. Sobotovice
15. Dvorská	58. Moravany	101. Sokolnice
16. Hajany	59. Moutnice	102. Stanoviště
17. Holasice	60. Nebovidy	103. Střelice
18. Holasice u Tišnova	61. Němčičky	104. Svatoslav
19. Holásky u Brna	62. Nesvačilka	105. Šlapanice
20. Horákov	63. Nuziřov	106. Šumice Viničné
21. Hostěnice	64. Obřany	107. Telnice
22. Hrušovany u Brna	65. Odrovce	108. Těšany
23. Hvozdec	66. Ochoz	109. Tetčice
24. Chrlice	67. Opatovice	110. Tikovice
25. Chudčice	68. Ořechov	111. Troubsko
26. Ivanovice u Brna	69. Ořechovičky	112. Trboušany
27. Javůrek	70. Ořešín	113. Třebomyslice
28. Jehnice	71. Ostopovice	114. Tuřany
29. Jezera	72. Ostrovačice	115. Tvarožná
30. Jinačovice	73. Otmarov	116. Újezd u Brna
31. Jiřikovice	74. Podolí	117. Útěchov
32. Jundrov	75. Ponětovice	118. Velatice
33. Kanice	76. Popovice	119. Vojkovice
34. Knínice Moravské	77. Popůvky	120. Vranov
35. Knínice Veverské	78. Pozořice	121. Zbraslav
36. Kníničky	79. Prace	122. Žabovřesky
37. Kobylnice	80. Pravlov	123. Žatčany
38. Kohoutovice	81. Prštice	124. Žebětín
39. Komín	82. Příbyslavice	125. Želešice
40. Kovalovice	83. Přizřenice	126. Židenice
41. Královo Pole	84. Radostice	127. Židlochovice
42. Kuřim	85. Radoškov	
43. Ledce	86. Rajhrad	

VOJENSKÉ TÁBORY U TUŘAN

Rovina mezi Tuřany a Slatinou bývala v minulých dobách často svědkem vojenských operací. I války se dotkly Tuřan. R. 1605 a 1606 vypálily Tuřany oddíly sedmihradského vévody Štěpána Bočkaje bojujícího proti císařovi Rudolfovi II. Když 14. června r. 1642 dobyli Švédové pod velením Linharta Torstensonova Olomouce, pronikli až do Tuřan a použili tuřanského kostela jako konírny pro koně svých rejtarů.¹⁾

Také při obléhání Brna od Švédů od 4. do 9. září r. 1643 a od 3. května do 23. srpna r. 1645 se švédská armáda zmocnila Tuřan a z vystupujícího návrší roviny mezi Tuřany a Slatinou útočila na město. Od té doby se vyvýšenina jmenovala Švédské šance a ještě r. 1859 se na ní našla lebka švédského důstojníka Kallenberga, který ve 2 hodiny ráno v úterý 27. června r. 1645 padl u Švédských šancí, zasažen kulkou z pistole do hlavy.²⁾

Velmi důležitý úkol ve vojenské strategii habsburské monarchie byl určen tuřanské rovině v druhé polovici 18. století. Po smrti Karla VI. r. 1740 dobyl král Fridrich Pruský na císařovně Marii Terezií za války o dědictví rakouské Slezska, a Marie Terezie se za války sedmileté v l. 1756 až 1763 marně pokusila opět získat tuto bohatou a důležitou zemi české koruny. Od těch dob trvala a stále se zvyšovala rivalita habsburského soustátí a Pruska a vztah mezi nimi byl trvale krajně napjatý.

Rakousko buďovalo proti Prusku opevněný obranný systém opřený na severu Čech o pevnosti Josefov a Terezín a na Moravě byla klíčovými pevnostmi rakouské obrany města Olomouc a Brno. Brno střežilo cestu z Olomouce na Vídeň, a proto terén mezi Olomoucí a Brnem byl z vojenského hlediska velmi důležitý. Aby se vojska a jejich velitelé naučili znát podmínky boje v této oblasti, konávala se v okolí Tuřan často velká vojenská cvičení.

Francouzská revoluce r. 1789 smířila na čas Prusko a Rakousko a učinila z nich nepřítel mladé Francouzské republiky a potom císaře Napoleona I. V těchto dobách na přelomu 18. a 19. stol. byla rovina mezi Tuřany a Slatinou zase vhodným cvičištem vojska pro akce na vzdálených i blízkých bojištích, a proto

¹⁾ F. A. Slavík, Brněnský okres (Brno 1897), str. 343.

²⁾ Jos. Skutil, Lebka švédského důstojníka Kallenberga. Antropologie 17 (1939), str. 223–230.

vojenské tábory v jejím okolí nikdy nepřestaly. Po kongresu vídeňském r. 1815 se znovu obnovilo staré soupeření mezi Pruskem a Rakouskem a vojenská cvičení u Tuřan dostala opět protipruský osten.

Velké manévry u Tuřan byly od sedmdesátých let 18. stol. do r. 1862 v dobách míru konány velmi často, někdy dokonce každoročně, a při některých byl přítomen i vládnoucí panovník.

Císař Josef II. se zúčastnil manévru u Tuřan r. 1777 po návratu z Francie³⁾ a pak r. 1781, 1783 a 1786. Za jeho pobytu u Tuřan r. 1781 ho vyhledala deputace evangeliků, ve které byli Mikuláš Vrla, Řehoř Jakubec z Olešnice, Jan Bartušek z Nosislavě, Jan Olšák ze Vsetína a Josef Kaplan z Březin u Telecího a odevzdala mu petici žádající náboženskou svobodu.⁴⁾ Cvičení r. 1783 byla skončena 3. září a po nich odjel Josef II. do Brna, aby prohlížel špilberské vězení a strávil nějakou hodinu v jedné žalární kobce.⁵⁾ Při manévrech r. 1786 přenocoval Josef II. 27. srpna v bývalé jezuitské rezidenci v Tuřanech.⁶⁾

Po smrti Josefa II. přihlíželi r. 1791 manévrum u Tuřan císař Leopold II. a jeho bratr František, který později již jako František II. byl se svou manželkou Marií Terezií přítomen velkým cvičením na tuřanské rovině r. 1804.⁷⁾ Tato cvičení byla generální zkouškou k očekávanému střetnutí s Napoleonem I., k němuž došlo příštího roku u nedalekého Slavkova.

Vojenské hry u Tuřan však rakouské armádě nic nepomohly. Ve středu 27. listopadu r. 1805 pochodovala francouzská vojska před Napoleonem na tuřanské rovině právě v místech, kde několik měsíců předtím pozoroval kolony rakouských vojáků František II., a 5. prosince na hlavu porazila spojené rakouské a ruské armády u Slavkova.⁸⁾ A po bitvě u Wagramu pronikly francouzské sbory znova do rakouského výcvikového střediska u Tuřan a 5. července r. 1809 se v něm na nějaký čas samy utábořily.⁹⁾

Vypočítané nezdary a těžké porážky neodradily rakouské vojenské pány od dalších manévru u Tuřan. Hned po ukončení napoleonských válek r. 1815 je znova obnovili a dávali jim vyložené protipruskou tendenci.

Veliké táborové ležení mezi Tuřany a Slatinou zřídili r. 1823 a na podzim r. 1833 nechali připochodovat k Tuřanům několik pěších pluků a tři pluky kavalérie. Brzy potom 30. března r. 1834 zápolily u Tuřan dva pěší a dva jezdecké pluky a spisovatel Milota Zdirad Polák, tehdy aktivní setník, velel při tom jedné setnině. Známý dr. F. C. Kampelík Poláka u Tuřan navštívil a podal o tom zajímavou zprávu.¹⁰⁾

Poslednímu vojenskému cvičení u Tuřan byl 24. září r. 1862 přítomen František Josef I. Rakouská armáda se tehdy chystala k rozhodnému zápasu s Pruskem a r. 1866 ho pak prohrála stejně jako všechna předchozí tažení, na která se na tuřanské rovině tak často a intenzivně připravovala.

³⁾ R. Dvořák, Dějiny Moravy (Brno 1914), str. 906.

⁴⁾ F. Bednár, Zápas moravských evangeliků o náboženskou svobodu v letech 1771–1781 (Praha 1931), str. 74, 99, 100–101, 146 a 163; Dvořák, Dějiny Moravy, str. 892.

⁵⁾ Dvořák, Dějiny Moravy, str. 949.

⁶⁾ M. Havelková-Štastná, Z minulosti naší obce, Paměti sboru dobrovolných hasičů v Brně-Tuřanech 1902–1927 (Brno 1927), str. 9.

⁷⁾ Dvořák, Dějiny Moravy, str. 980 a 1037.

⁸⁾ A. Slovák, Na bojišti slavkovském (Brno 1922).

⁹⁾ Havelková-Štastná, Z minulosti naší obce, str. 9.

¹⁰⁾ Dvořák, Dějiny Moravy, str. 1112–1113. F. C. Kampelík, Z tábora u Brna, Květy 1834, str. 325.

Velký počet shromážděných vojenských jednotek a přítomnost panovníků dostatečně prokazují důležitost, kterou rakouský generální štáb přikládal tuřanskému výcvikovému středisku. Jak vypadala cvičení a co přinášela obyvatelům Tuřan i jejich okolí, osvětlí rozbor manévřů, které byly nařízeny rozkazem podepsaným Františkem II. v Schönbrunnu 20 května r. 1834, neboť podobný ráz měly i ostatní vojenské akce na tuřanské rovině.¹¹⁾

Podle citovaného rozkazu byl cvičný tábor u Tuřan rozvržen na srpen a září r. 1834 a zúčastnily se ho vojenské jednotky z Čech, Uher, Rakous i Moravy. Z Čech připochoďovaly k Tuřanům vojenské útvary z Jičína, Josefova, Hradce Králové, Poděbrad a Pardubic. Z Uher přišly posádky z Bratislavy a Šoproně. Z Rakous přitáhly garnizóny z Kremže a Hollabrunnu a z Moravy nastoupily dva prapory granátníků, prapor myslivců čís. 12, šest praporů pěších pluků po šesti škadronách kyrysníků, dragounů a husarů. Celkem bylo v ležení soustředěno 30.000 mužů.

Shromážděné vojsko tvořilo armádní sbor a dělilo se na jednu lehkou divizi, dvě řadové pěší divize a jednu jízdní divizi. Každá divize měla dvě brigády. Velitelem armádního sboru byl jmenován podmaršálek hr. Alois Mazzuchelli a šéfem ubytovacího generálního štábu se stal major baron Karel Strachwitz.¹²⁾

Divize, brigády a pluky byly utábořeny ve třech liniích. První linie ležela jihovýchodně od Tuřan. Druhá linie zaujala prostor mezi Tuřany a Brněnskými Ivanovicemi a patřila k ní lehká divize s pionýry a dělostřelectvem na pravém křídle. Třetí linie běžela úžlabinou od Brněnských Ivanovic k Švédským šancím a silnici z Brna do Olomouce a byla obsazena jednou pěší a jednou záložní divizí. Za Brněnskými Ivanovicemi bylo zřízeno hlavní skladiště pro zásobování koní krmivem doplněné před Černovicemi skladištěm filiálním.

Hlavní důvod pro naznačené rozvržení vojska bylo, aby jízda a vozatajstvo nebyly vzdáleny od zdrojů vody. Rovina, na níž vojsko tábořilo, je na levém břehu Svatky a voda v řece byla tak znečištěna koželužnami a barvírny, že jí nebylo lze používat k pití. Proto musily být vykopány studny s pitnou vodou pro vojsko a koně, ale pro veliké sucho bylo velmi obtížné nalézt dostatečně vydatné prameny. Teprve po četných pokusech se podařilo zřídit v úžlabinách u Tuřan, Brněnských Ivanovic a Juliánova 37 studní pro mužstvo a 7 napajedel pro koně. Jedna ze studní pro mužstvo se dosud zachovala v tuřanské sokolovně, ovšem v nové úpravě.

Pramenitá voda byla zachycována do nádrží a z nádrží vytékala po otevření splavů do otevřených žlabů, z nichž byli napájeni koně. U Juliánova byla nádrž s vodou pro čtyři jízdní pluky se čtyřmi napajedly. U každého napajedla mohly býti současně napojeny koně pro polovinu škadrony. Další dvě napajedla byla vybudována na západní straně roviny poblíž Brněnských Ivanovic a poskytovala vodu pro 16 škadron. Koně dělostřelectva byli napájeni ze žlabů, do kterých se vedla voda z rybníka u Holásek, zajištěného hrází.

Nemalé potíže působilo zajištění vody pro pečení chleba. Teprve po několika pokusech byl nalezen pramen za Brněnskými Ivanovicemi a z toho byla voda

¹¹⁾ Archiv města Brna: Připojené obce XLIII Tuřany, rkp. čís. 20.

¹²⁾ V rozkaze z 20. května r. 1834 nejsou uváděna křestní jména důstojníků. Byla v tomto případě i všude jinde doplněna podle údajů Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes (Wien 1834).

vedena podzemními rourami přímo do skladiště. Všechny studně a nádržky byly prozkoumány zvláštní komisí a byly vysypány pískem a pročištěny kamennou solí.

Je pochopitelné, že tábor pro 30.000 vojáků odnímal velké plochy orné půdy jejímu účelu a že rozsáhlé přípravy k ubytování jednotek a k zajištění vody pro mužstvo a pro koně způsobily na polích velké škody. Hlavní jejich tíha dopadla na poddané sedláky a chalupníky v Tuřanech, Brněnských Ivanovicích, Holáskách, Černovicích a Juliánově, kteří byli vojenskými cvičeními na tuřanské rovině téměř každoročně velmi poškozováni a všemožně obtěžováni.

Pro pečení chleba bylo zbudováno 16 pekáren a 4 velké kůlny. Pro zdolání případného požáru byly pekárny i kůlny opatřeny stříkačkami.

Zásobování vojska obstarávalo táborové skladiště, do něhož vozatajstvo dovezlo 256 centů mouky na vaření, 87 měřic ječných krup, 5591 centů mouky na pečení, 2055 sáhů dřeva, 15.103 měřic ovsa, 12.397 centů sena a 37.853 otepí slámy. Aby shromážděné zásoby nebyly na jednom místě, byly uloženy nejenom ve skladišti, ale i v sousedních stodolách a ve vojenských budovách v Brně.

Jeden ze štábních důstojníků byl ustanoven vojenským intendantem a vykonával policejní dozor v hlavním stanu, v táboře i skladišti. Místa pro pluky a prapory byla vyznačena tabulemi a před 15. srpnem bylo všechno připraveno. Nescházel ani markytáni, šenkýři, hospodští a řezníci, kteří zaujali místa podle povolení šéfa generálního štábu a byli jediní, kteří měli z manévřů nemalý užitek.

Do dvanácti hodin 19. srpna musilo být v ležení všechno připraveno. V tu dobu byly již v táboře ubytovatelé pluků, kteří vykonali všechny předběžné práce a vyzvedli ze skladiště stany, potraviny a palivo. Bylo jim to vydáno v šest hodin večer 19. srpna.

Do 20. srpna připochoďovaly do tábora vojenské jednotky, pokud možno po brigádách, a postavily stany. Pro zajímavost uvádím aspoň pluky, které měly stanoviště v Tuřanech a v nejbližším okolí.

Jako první přiklusal přes Otmarov a Tuřany 19. srpna v 7 hodin ráno Auerspergův kyrysnický pluk a o půl hodiny později pluky dona Miguela a Deutsch-Banater překročily u Přízřenic Svatku a přes Holásky se dostavily do tábora. V 8 hodin připochoďovala přes Šlapanice brigáda Feliciho, nechavši stranou tuřanský les, a v 8,30 od Telnice se blížil k Tuřanům Alexandrův pěší pluk. Jako poslední dorazily v 11 hodin přes Brno a Brněnské Ivanovice prapor myslivců čís. 2 a ve 12 hodin po hlavní silnici brigáda Hartenthalova, vyjma Neugebauerův granátnický prapor. Ve 13 hodin byly již v táboře všechny útvary.

Ke studním byly postaveny stráže a u hlavního stanu držel stráž její velitel, čtyři důstojníci, dva desátníci, bubeník a 30 granátníků. Střídání stráží se konalo u každého pluku v 11,30 a velící generál byl přítomen při střídání každý den u jiného regimentu. Bylo dokonce pamatováno i na to, že generálové pěchoty mají mít při výměně stráží šedý polní frak a jezdecké kalhoty, husarští generálové a štábní a vyšší důstojníci dolman. Pro nastoupení v parádním bílém stejno-kroji byl vydáván zvláštní rozkaz.

Zahájení denní služby bývalo oznámeno v 5 hodin ráno dělovým výstřelem od Brněnských Ivanovic. Po skončeném zaměstnání v 18,30 vyhrávala u pěších pluků dechová hudba a u jízdy a myslivců troubili trubači. V 19 hodin po čepobití následovala hodina modlitby a pak odpočinek.

Nemocní byli dopravováni do vojenské nemocnice v Zábrdovicích. Mužstvo mělo zakázáno vzdálit se z tábora, důstojníci směli v přiměřeném množství na-

vštěvovat na zvláštní povolení sousední vesnice, ale do Brna mohli jezdit jenom s výjimečným souhlasem velícího generála.

Jakmile byly všechny jednotky shromážděny v táboře, začala každý den vojenská cvičení. Konala se v menších jednotkách i ve větších celcích a některá se podobala operaci celých divizí nebo dokonce armádního sboru.

Tak 25. srpna měla jízda vlastní cvičení mezi Dvorskami, Slatinou, výšinou u Šlapanic a tuřanským lesem, zakončené mohutnou atakou proti předpokládanému nepříteli. Dne 2. a 3. září byly v akci všechny jednotky v táboře a sám František II. přihlížel k velkolepému vojenskému divadlu, při němž rakouské jednotky nezadržitelným útokem dobyly tuřanského lesa a šlapanické výšiny, které ovšem nikdo nehájil. Potom 7. září přijel František do tábora a dal velícímu generálovi povel k poplachu. Jestli to pluky předem nevěděly a nebyly na to připraveny, obstály velmi dobře, poněvadž nastoupily za necelých deset minut.

Den potom byla velká církevní slavnost s bohoslužebným stanem na Švédských šancích a odpoledne měli vojáci volno. Zato 9. září všechno v plné parádě nastoupilo a defilovalo před císařem za prudkého větru, který vířil mraky prachu a notně pocuchal vojenským pánům chocholy a péra slavnostních uniforem.

Za několik dní potom byla 12. září svedena další „bitva“ celého armádního sboru. Silné jednotky se usadily po pochodu od Tuřan na pravém břehu Švédských šancí a byly napadeny ještě silnějším nepřitelem. Rozvinul se boj pěchoty, dělostřelectva a jízdy a František II. dal v jeho průběhu rozkaz, aby pionýři postavili most přes rybník v Holáskách. Most byl hotov za 39 minut, skládal se z šesti částí a byl vyzkoušen přechodem poloviny jízdní baterie v plném klusu a divize myslivců v plném běhu.

Je obecně známo, že František II. velmi málo rozuměl vojenským věcem, ale výkon pionýrů se mu líbil a proto jej pochválil. Prohlédl si též zásobovací skladiště, polní pece, ochutnal chléb upečený z chlebové mouky a výtažku z otrub v poměru 12:100 a 13. září mu ukázali polní ohniště z nepálených cihel v podlouhlé formě s kuželovitými otvory pro kotly, aby byl oheň více soustředěn.

Dne 14. září prohlédli štábní důstojníci terén mezi Sokolnicemi a Telnicí, kde den potom v 15 hodin nastoupil celý armádní sbor k závěrečným operacím. Přední stráže stály u sokolnického rybníka a vysílaly hlídky přes brněnský rybník. První sled útoku tvořila ve směru hlavní cesty z Tuřan do Telnice lehká brigáda Esterházyho a za ní ve vzdálenosti 300 kroků postupovala v záloze Mengersova divize. U telnických výšin byl první postupný cíl, na němž vojsko přenocovalo, a druhý den pokračovalo v útoku, do něhož byly postupně zasazovány další jednotky.

I toto cvičení se císařovi velmi líbilo a prostřednictvím svého pobočníka, generálmajora Appela, vzkázal písemné poděkování veliteli podmaršálkovi Mazzuchellimu, důstojnickému sboru i mužstvu. Brzy potom 17. září opustila vojska tábor a na tuřanské rovině i v jejím okolí zavládl opět klid.

Zemědělci však tak hned na takové manévry nezapomněli. Dlouho po nich namáhavě odstraňovali škody způsobené na jejich polích a mnoho škod ani odstranit nemohli, neboť než je napravili, začala nová cvičení a půda znova duněla pod okovanými botami pochoduujících armád a pod kopyty koní atakujících kyrysníků.

Téměř všechny manévry u Tuřan měly stejný průběh jako cvičení v r. 1834. Lišily se od sebe jenom počtem a jmény vybraných pluků a nacvičováním různých fází boje. Pro Tuřany a jejich okolí měly však stejné zhoubné následky, a proto

byly provázány hněvem a lítostí. Dobře je to patrné z petice podané za revoluce r. 1848 moravskému sněmu od rychtáře Jana Richtera jménem Tuřan, Holásek, Chrlic a Brněnských Ivanovic. Říká se v ní doslova:

„U Tuřan jsou velmi často vojenská cvičení. Od pochodu vojáků a kopyt koní je ornice zvířena v prach a větrem je prst odnášena, takže zůstává jen holá půda. Však to stojí mnoho námahy a peněz, než jsou pole s to dát dobrou úrodu. Za tak způsobenou škodu žádají postižené obce Tuřany, Brněnské Ivanovice, Holásky a Černovice přiměřené odškodné od celé země, poněvadž škoda je vždy po utáboření, a měla by býti komisí odhadnuta a ještě v témže roce zaplácena.“¹³

¹³⁾ J. Radimský–M. Wurmová, Petice moravského lidu k sněmu r. 1948 (Praha 1955), str. 200.

CESTA HOFMISTRA MORGENTALLERA
JIŽNÍ A ZÁPADNÍ EVROPOU

Pokrokovým názorům brněnského městského a pak císařského rychtáře Pavla Hynka Morgentallera bylo v literatuře věnováno již dosti zasloužené pozornosti.¹⁾ Uvažovalo se i o tom, odkud čerpal Morgentaller své poznatky a zkušenosti, a právem se soudilo, že velký vliv na něj měla autopsie hospodářsky vyspělé ciziny za cest, které podnikl jako hofmistr se svým šlechtickým svěřencem Adamem Františkem z Valdštejna²⁾, budoucím majitelem židlochovického a třebičského velkostatku. Bližší zprávy však o jeho pobytu v cizině a zkušenostech při něm získaných chyběly.

Při zpracovávání rozsáhlého rodinného archivu Ditrichštejnů z Mikulova ve Státním archivu v Brně pořádal a inventoval jsem před časem jeho fondové oddělení, nazvané Příbuzné a cizí rody.³⁾ Písemnosti oddělení byly zhruba roztříděny podle rodů již ditrichštejnskými archiváři, hlavně Antonínem Brunem, ale podrobnější pořádací práce se naskytovalo ještě velmi mnoho. Byla to zejména podskupina Valdštejnové asi o 10 archivních kartónech⁴⁾ (přes 1 běžný metr), jejíž uspořádání přes určité náběhy nebylo v Mikulově řádně realizováno. Zastoupení v ní byli převážně Valdštejní židlochovičtí (tzv. pošlosti hrádecké). Při pořádání naprosto věcně roztříštěných písemností podskupiny na soubory podle členů rodů, resp. jejich příbuzných, vyvstaly dvě skupiny archiválií, které se tu předem nedaly tušit. V písemné pozůstalosti Kateřiny z Valdštejna, čtvrté choti Karla st. ze Žerotína, byly to písemnosti po jejím prvním manželu, někdejšími váženém pánu třebičského panství, Smilu Osovském z Doubravice⁵⁾, v osobní pozůstalosti Zdislavy, rozené ze Sezimova Ústí a provdané z Valdštejna, pak dopisy od syna

¹⁾ Studie Vladimíra Buriana, První moravský merkantilista Pavel Hynek Morgentaller, otištěná v III. sv. (1961) tohoto sborníku na str. 72–92, uvádí předchozí práce.

²⁾ Vl. Burian, l. c., str. 73.

³⁾ StA Brno, fond G 140, fondové oddělení E.

⁴⁾ StA Brno, G 140, odd. E, sign. 146–159.

⁵⁾ Odd. E, sign. 147; něco písemností Osovského je uloženo také ve fondovém oddělení B, Rodina Ditrichštejnů, sign. 642 (spor o čest mezi sv. p. Zikmundem z Ditrichštejna a Karlem st. ze Žerotína z let 1600–1601). Zevrubný výklad o Smilovi Osovském a o jeho správě třebičského panství je obsažen především v dějinách města Třebíče od Viléma Nikodema (období 1468 až 1660, část I, Třebíč 1931).

Adama Františka a jeho hofmistra Pavla Hynka Morgentallera z cest.⁶⁾ Písemnosti Smila Osovského, posledního člena svého rodu, jsou převážně obsahu majetkoprávního; je v tom logičnost, že proslulý znalec starého moravského práva uchoval právě písemnosti tohoto zaměření. Po jeho smrti († 1613) je jeho druhá choť Kateřina, třebaže se záhy podruhé provdala, s pietou uchovala. Sama sdílela se svým druhým manželem pobyt ve Slezku i bludné cesty v posledních letech jeho života († 1636) a o mnoho jej nepřežila. Když skonala počátkem r. 1638 ve svém brněnském domě a v tichosti byla pohřbena při bývalém bratrském sboru v Třebíči, dostaly se její pozůstalé písemnosti nepochybně do Židlochovic. Židlochovické panství náleželo totiž po koupi od Žerotínů v r. 1616 jejímu bratru Adamovi († v srpnu 1638), jehož snachou byla právě zmíněná Zdislava. Roku 1743 koupili Židlochovice Ditrichštejnové. Za nich byly významnější písemnosti převezeny ze Židlochovic do Mikulova a tu zůstaly, i když Ditrichštejnové r. 1819 prodali židlochovické panství habsbursko-lotrinskému rodu.

Zdislava pocházela z nekatolického českého šlechtického rodu Sezimů ze Sezimova Ústí; její bratr Jiří Vilém († 1621) se provinil za českého povstání a přišel o dvě třetiny jmění. Zdislava se provdala za syna Adama z Valdštejna, Rudolfa, jenž pak vymáhal s úspěchem Zdislavě i jejím provdaným sestrám Anně Auerspergové, Kunhutě Ústecké a Alžbětě Kounicové pohledávky (24000 kop míš.), jež jim náležely na statcích Ústěku, Liběšicích a Jistěpěch v Litoměřickém kraji, konfiskovaných jejich bratru a přísouzených r. 1623 jezuitské koleji u sv. Klimenta v Praze, z odkazu jejich otce Jana († 1617) především na věno⁷⁾. Adam z Valdštejna jako katolík zachoval věrnost císaři, dosáhl po Bílé hoře první české hodnosti nejvyššího purkrabí⁸⁾ a z konfiskací získal v Čechách několik statků, ale na Moravě se marně pokoušel dosáhnout podobného výtěžku z majetku, konfiskovaného Zdeňkovi Brtnickému z Valdštejna⁹⁾; uváděl totiž, že Zdeňkovy statky Brtnice a Moravské Budějovice jsou fideikomisem a opíral se o to, že měl za první choť Elišku z větve Brtnických z Valdštejna († 1614).¹⁰⁾ Hodnost hraběcí, po níž jiní bažili, odmítl, dáváje přednost titulu českého pána, přijal ji však r. 1628 pro pět svých synů; sám se spokojil s titulem „vysokorodý“, jenž mu zajišťoval přednost před jinými panskými rody.¹¹⁾ Ještě za svého života ponechal synu Rudolfovi ke správě židlochovické panství, podobně jako v r. 1629 i třebičské panství, když Kateřina, které panství připadlo po Smilovi Osovském, od-

⁶⁾ Odd. E, sign. 156. Po Zdislavě zbyly i písemnosti o majetkových právech a správě majetku pod sign. 154 a) a 155.

⁷⁾ StA Brno, G 140, odd. E, sign. 152; Tomáš V. Bílek, Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618, sv. II, Praha 1883, str. 505–507; Ottův slovník naučný XXII, Praha 1904, str. 915 až 917.

⁸⁾ Srv. o tom v nedávno vyšlé práci Františka Roubíka, Místodržitelství v Čechách v letech 1577–1749, SAP XVII (1967), str. 539–603, zejm. str. 580.

⁹⁾ O Valdštejnech psal s leckterými omyly Aug. Sedláček v Ottově slovníku naučném, díl XXVI, Praha 1907, str. 335–343; dále viz o nich ve Vlastivědě moravské II, Aug. Kratochvíl, Židlochovský okres, Brno 1910, a dr. Frant. Dvorský, Třebický okres, Brno 1906, resp. též Aug. Kratochvíl, Pohořelský okres, Brno 1913, u C. Wurzbacha, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, sv. 52, Vídeň 1885, str. 207–229, a v gothajských genealogických příručkách hraběcích rodů.

¹⁰⁾ František Jech, Obrázky z dějin Mor. Budějovic, Moravské Budějovice 1925 (v publikaci Padesátiletí městské spořitelny v Mor. Budějovicích 1875–1924), str. 61.

¹¹⁾ Srv. u Jos. Pekaře, Kniha o Kosti, 3. vyd., Praha 1942, str. 140; Aug. Sedláček, l. c., str. 340, 341; C. Wurzbach, l. c., str. 208. StA Brno, G 140, odd. A, sign. 218 b, č. 2.

cházela s manželem ze země a svěřila je r. 1628 bratru Adamovi. Rudolf majetek, zděděný po otci a tetě, dlouho nevlastnil, neboť záhy zemřel (1640), a Zdislavě tak zůstala nejen péče o děti, ale i o četné dluhy, pocházející už po Adamovi¹²⁾. Navíc ještě musela čelit útoku manželových bratří Maxmiliána, Jana Viktorína a Karla Ferdinanda, činících si po smrti Rudolfové nároky na rodové dědictví. Hlavní nesnáze se jí podařilo překonat. S příbuznými uzavřela 11. prosince 1647 majetkovou dohodu. Smlouva dělila Rudolfovu pozůstalost na čtyři díly, tj. mezi Rudolfovy bratry a syna, jemuž byly sice ponechány vedle Třebíče Židlochovice, ale jeho matka a poručnice musela převzít finanční závazky, vyplývající z rozdílu mezi cenou panství a hodnotou synova dílu.¹³⁾ Ostatním případdy díly v Čechách. Zdislava zdolávala uvážlivou správou panství Židlochovic a Třebíče¹⁴⁾, opírající se o zdatné hospodářské úředníky, nejhorší dlužní položky.

Hospodářská situace židlochovického velkostatku nebyla dobrá, ježto panství utrpělo značně hned na počátku třicetileté války a později ještě ve čtyřicátých letech 17. století pleněním od císařského (1642, 1643) i při dobývání Brna od švédského vojska (1645); nadto je stihl v r. 1645 zhoubný mor, který počet jeho obyvatel snížil víc než o polovinu.¹⁵⁾ Škoda panství v r. 1642, způsobená císařským vojskem, byla vypočtena na 8257 zl. rýn. 44 1/2 kr., poddaných na 22147 zl. rýn. 31 kr., škoda od Švédů na 47850 zl. rýn. 30 kr. Švédové např. pobrali 125 dojných krav, 3727 kusů ovcí a způsobili velkou škodu lovením v rozsáhlých a početných rybnících panství i zničením 7 rybníků s 2462 kopami dvouletých kaprů.¹⁶⁾ Zdislava přesto nelitovala na vzdělání synovo obětí a vypravila jej r. 1649 s jeho hofmistrem Pavlem Hynkem Morgentallerem, jenž měl v budoucnu nečekaně sehrát významnou úlohu v dějinách města Brna, na dlouhodobou cestu do ciziny.

Koncepty jednotlivých dopisů, jež Morgentallerovi a synu posílala Zdislava do ciziny a o jejichž doručení se listy obou takřka pravidelně v úvodě zmiňují, se v osobní pozůstalosti Zdislavy nedochovaly. Obě strany spolu korespondovaly nepochybně německy, i když jenom o Morgentallerových a synových dopisech je jisto, že byly psány v němčině. Zdislava byla ovšem zvyklá korespondovat i česky, zvláště s hospodářskými úředníky. Dokonce od kn. Maxmiliána z Ditrichštejna se jí jednou dostalo vyzvání, aby mu přestala psát česky.¹⁷⁾ Dopisů Morgentallerových se z údobí skoro čtyřletého cestování v letech 1649-1653 dosud shledalo 44, Valdštejnových 40. Další 3 Morgentallerovy dopisy z r. 1655 se vztahují k prodeji jednoho brněnského domu, o němž se hr. Zdislava zajímala, a jeden nedatovaný dopis k jeho zamýšlenému nájmu pohořelického mýta a k výčepu vína v Pohořelících. Z roku 1649 se dochovalo po jednom dopise

¹²⁾ StA Brno, G 140, odd. E, sign. 153, 154a, 155.

¹³⁾ J. Eder, l. c. v pozn. 15, str. 65; StA Brno, F 104, Velkostatek Židlochovice, kart. 361, a G 140, odd. E, sign. 155.

¹⁴⁾ StA Brno, G 140, odd. E, sign. 154a, 155.

¹⁵⁾ J. Eder, Chronik der Orte Seelowitz und Pohrlitz und ihrer Umgebung, Brno 1859, str. 71; StA Brno, F 104, kart. 361, fasc. 17 první spisovny vrchního úřadu (zemřelí za moru v r. 1645 a v r. 1646 do 21. dubna).

¹⁶⁾ StA Brno, F 104, Velkostatek Židlochovice, kart. 361, fasc. 18 první spisovny vrchního úřadu; J. Eder, l. c., str. 67, 70.

¹⁷⁾ StA Brno, G 140, odd. E, sign. 154a), v dopise z 9. ledna 1645 psal Zdislavě Maxmilián Ditrichštejn: "... sie wolte hinführo uns mit der böhaimischen Sprach verschonen und wir glücklich zuruck gelangen werden, uns ihre ausgeschnittene Zettel in deutscher Sprache zu schicken ...".

od každého, z let 1650 a 1651 převažují Morgentallerovy dopisy¹⁸⁾; v roce 1652 psali takřka střídavě oba¹⁹⁾, v r. 1653 psal převážně Valdštejn, a to z říšského sněmu v Řezně.²⁰⁾ Syn oslovoval v dopisech matku i hraběcím titulem a Vaše Milosti, jak činil běžně Morgentaller; oba přitom používali slovesné formy 3. osoby pluralis. V dopisech se obvykle hovoří po zprávě o obdržení posledního dopisu Zdislavina o zdravotním stavu obou korespondujících stran a končí se zdvořilostní doporučovací frází²¹⁾, datací a devótním podpisem.²²⁾ Dopisy synovy jsou zprvu stručné a převážně formální, postupně však nabývají na rozsáhlosti a obsahovosti. Oba píší vypsanou rukou kurentem (novogotickou kurzívou), Morgentaller drobnějším a zběžnějším písmem, Valdštejn větším a zdobnějším. Dopisy byly složeny posílány dílem v nedochovaných obálkách, dílem pod připečetěným uzavíracím lístkem papíru, jež bylo před rozevřením dopisu roztrhnout.

Na cestu vyjel hofmistr se svým světcem někdy koncem července r. 1649²³⁾. Zamířili do Benátek a odtud dne 12. října do Padovy. Valdštejn se v Padově těšil vážnosti. Hned druhý den po příjezdu byl zvolen aklamací od přítomných německých šlechticů kancléřem a protektorem německého národa. Z tohoto titulu mu náleželo místo po zemském hejtmanu. Němečtí pánové, kteří přijížděli do Padovy, nesměli v městě zůstat bez jeho povolení přes tři dny a museli se zapsat do matriky.²⁴⁾ Z Padovy cestovali oba do Mantovy, kde se měla dne 28. října konat svatba knížete. Byla však odložena o 3 týdny a pak upustili od původního záměru se jí zúčastnit a prohlédnout si nadto některá lombardská města a odcestovali přes Loreto do Říma, kam přibyli 7. listopadu.²⁵⁾ V Římě se setkali s Albrechtem z Valdštejna, synem Maxmiliána Valdštejna a bratrancem Adama Františka, s hrabaty Collatem, Thurnem, Thrannenburgem, Ladronem, Buquoyem a s jinými německými šlechtici, kteří si tu najali celé domy a přivezli si s sebou své služebnictvo. Valdštejn nechtěl zůstat za nimi pozadu. Z počátku si však Židlochovičtí najali jen pokoj a sami se stravovali. Během dalšího pobytu pustil se mladý hrabě k ne-libosti Morgentallerově do hazardních her a prohrál.²⁶⁾

Asi v polovině června r. 1650 se s oběma setkáváme ve Florencii. Nevíme tedy, dostali-li se také na jih od Říma. Na cestu z Říma do Florencie měli výhodné chladné počasí; jelo s nimi několik duchovních, z Prahy převor Harant. Morgentaller opustil původní záměr, aby hrabě studoval v Perugii, a to pro její odlehlost. Druhý den po příjezdu do Florencie šli na audienci k velkovévodovi z rodu Medici

¹⁸⁾ V poměru 11 : 2 a 10 : 3. Od posledního dopisu v r. 1651 se Adam František počal podpisovat po vzoru jiných členů rodu Wallenstein, předtím se psal Waldstein.

¹⁹⁾ Morgentaller 16 dopisů s jedním dovětkem Valdštejnovým, Valdštejn 14, z nich dva však byly pro sestru Kateřinu Polyxenu; v četných dopisech matce se jí však omlouval, že své sestře nemůže napsat pro zaneprázdnění nebo nedostatek času.

²⁰⁾ Odeslal 20 dopisů, Morgentaller pouze 6.

²¹⁾ ... befehle ich Euer Hochgräfliche Gnaden in den Schutz Gottes (Morgentaller: in die göttliche Gnad), mich aber in dero beharrliche Lieb und Gnad (Morgentaller: zu dero gnädigen Diensten).

²²⁾ Syn: Euer Gnaden gehorsamber und untertänigster Sohn, weil ich leb Adam Frantz Graf von Waldstein, resp. Wallenstein; Morgentaller: gehorsamber Diener P. I. Morgentaller.

²³⁾ Podle Morgentallerova dopisu (dále M.) z 26. 5. 1651, Paříž, byli na cestě už 2 roky bez dvou měsíců a utratili k 7000 něm. zl., včetně mimořádných výloh a jistého dílu jeho služného. V kronikářském výkladu Jana Suchenia Novobydžovského, vydaném Rypáčkem, se čte, že Adam František osiřel v 8 letech; při nastoupení cesty bylo mu tedy asi 17 let.

²⁴⁾ M. 15. 10. 1649, Padua.

²⁵⁾ V. (tu i dále Valdštejn) 13. 11. 1648, správně podle celkového kontextu 1649, Řím.

²⁶⁾ M. 9. 7. 1650, Florencie.

a jeho bratru princí Matyášovi. Hrabě byl tu podle náhledu Morgentallerova jedinečně počastován. Obdržel 10 lahví rozličného sladkého vína, 4 kapouny, 4 kuřata, 3 velké salámy, 4 velké sýry, širokou mísu zavařeniny a velký pohár zmrzliny. Ve Florencii byli tehdy přítomni ze známé jim šlechty Ferdinand Breuner ze Štýrského Hradce a hr. Herberstein, ale takového daru se dostalo mimo hr. Valdštejna prý jenom hr. z Emdenu ve Východních Frísách a sienskému kancléři; tak tu byl valdštejnský rod ve vážnosti. Když Morgentaller se zmínil při audienci o Židlochovicích a Třebíči, patřících hraběti, hovořil princ Matyáš o zemřelém hr. Rudolfovi Valdštejnovi jako o svém bývalém příteli a o svých častých návštěvách a vydatných honech na zajíce v Židlochovicích v době svého pobytu v Brně; je to jistě jedna z prvních zpráv o proslulé židlochovické honitbě.

Princ věnoval stále hraběti Valdštejnovi pozornost a pozval jej záhy na lov. Znal sice dobře německy, ale s hrabětem mluvil vždy italsky. O nedělich a svátcích pobýval hrabě u dvora. Morgentaller i hrabě se zúčastnili též oslavy jánského svátku, kdy ráno před velkovévodou defilovali zástupci jeho poddaných obcí. Vlivem nedalekého bojového zápolení Španělů s Francouzi byly už čtyři léta drahé potraviny; ceny tu byly vyšší než v Římě. Oba zachovávali řádnou životosprávu, jsouce poučení několika úmrtími, nedávným skolem hr. z Lipé ve Florencii, sv. p. Nothafta v Sieně i onemocněním jiných šlechticů v Římě. Hrabě pokračoval ve výuce italštiny, v níž jej vzdělával zvláštní učitel řeči, šťastně vyvolený Morgentallerem, začal studovat francouzštinu, učil se právům, geometrii, hrát na hudební nástroj, jezdit na koni, zápasit a cvičit.²⁷⁾ Koupal se též po místním zvyku v řece Arno, protékající městem. Za 1000 říšských tolarů dostávali při směně 750 florentských piastrů čili korun. Zprvu bydleli u jednoho Francouze, později najal Morgentaller dům v Panské ulici, příjemný za horkých dnů svým chladem. Ve Florencii se také dozvěděli, že Švédové již opustili Olomouc i jiná města v habsburských zemích. V parnech zatoužili po soudku židlochovického piva, když k dostání bylo pouze drahé holandské pivo, máz za 11 německých grošů.²⁸⁾

Z Florencie zamýšlel Morgentaller odjet s hrabětem do Milána, v prvních záříjových dnech začít s prohlídkou Lombardie a koncem září odcestovat do Francie.²⁹⁾ Pro neklidné vnitřní poměry ve Francii, kde prý král, královna i kardinál Mazarin opustili Paříž, Morgentaller po úradě se znalci poměrů odjezd do Francie poodložil a uvažoval o zatímním pobytu v některém městě při francouzských hranicích. Mohla jím být především Ženeva. Dozvěděl se totiž, že tam v uplynulém roce studovalo mnoho německých šlechticů, ježto v Ženevě působil nejlepší francouzský jezdec na koni i jiní dobří učitelé, zvláště zápasu, obratnosti a řeči, že tam hodlají z Itálie odjet na zimu i jiní šlechtici a že je tam náboženská tolerance. Hrabata Lažanští po příjezdu z Říma i jiní šlechtici hodlali jet s nimi. Druhou eventualitou k zatímnímu řešení se Morgentallerovi jevilo být Nizozemí (Holandsko), kam by jim bylo ovšem dorazit před zimou přes švýcarské hory, zvláště přes horu sv. Gottharda, a pak po Rýnu. Morgentaller nepovažoval však za rozumné se plavit z Janova do Marseille. Slýchal, že moře je na tomto úseku nebezpečné a v Marseille i v okolí velká úmrtlost. Cestě Piemontem se šlechtici vyhýbali; řádili tu bandité, kteří zastřelili hr. Schamberga i s jeho lidmi. Po hraběnce Zdislavě žádal Morgentaller, aby mu dala připravit do Milána ke směně další peníze

²⁷⁾ M. b. d. (asi z poloviny června 1650), (Florencie).

²⁸⁾ M. 9. 7. 1650, Florencie; M. 12. 8., Florencie.

²⁹⁾ M. 29. 7., Florencie.

a zaslala rezoluci o příštím směru cesty.³⁰⁾ Koncem srpna pobyl ještě s hrabětem Valdštejnem u prince Matyáše na jeho venkovském sídle, vzdáleném 4 míle od Florencie, a společně si prohlédli i jiné krásné dvorce. Pozorovali tu, že v kostelích i na jiných místech viselo protestní prohlášení papežovo proti míru v Německu, protože se jim podle císařovy vůle dostalo evangelíkům některých klášterů a kostelních statků. Pro drahotu a nedostatek potravin panoval ve Florencii hlad; mnoho lidí umíralo. Jinak si oba z Florencie odnášeli dojem krásného a zdravého města s bohatými styky u dvora.

V prvé polovině září vyrazili na cestu, na níž pak strávili devět týdnů a mnoho podle náhledu Morgentallerova utratili. Nejprve jeli v Toskánsku přes Pistoju, republiku Luccu do Livorna, kde obdivovali krásný mořský přístav, a zpět přes Pisu do Florencie. Odtud šli na Bolognu, modenským vévodstvím přes Modenu a Reggio do parmského vévodství. Spatřili Parmu a navečer dne 23. září 1650 je uvítala Piacenza. Jeli s nimi, jak předpokládali, hrabata Lažanští. Parmezán, čili jak psal Morgentaller, piacentinský sýr jim zachutnal. Morgentaller se pomalu dostával z nevolnosti, která jej cestou stihla. V Piacenze se dlouho nezdrželi a záhy přes Lodi dospěli do Milána, kde je očekávaly peníze; za 1500 zl. čili 1000 říšských tolarů dostali 4500 milánských liber, tj. 750 stříbrných korun, a hrabě samostatně 50 dukátů. Počátkem října si s hrabaty Lažanskými udělali odbočku přes Paviu do Janova; dne 9. října už byli zase v Miláně. Cesta jim proběhla šťastně, třebaže museli jet územím mezi městy Tortonou a Serravalle, plným banditů, kteří využívali blízkosti hranic několika sousedních států k snadným únikům, a třebaže asi na 3 míle od nich leželo u Alessandrie zápolící španělské a francouzské vojsko.

Morgentaller si pochvaloval, že jeho svěřenec procestoval jako jenom málo šlechticů všechna italská knížectví, provincie a republiky. Italštinu mladý hrabě slušně ovládl, ale vyhýbal se četbě italských knih. Morgentaller řeč s ním dále procvičoval a současně pečoval o růst jeho znalostí francouzštiny, již jej začal učit několik týdnů před odjezdem z Florencie. Z Milána odcestovali dne 11. října ve smyslu rozhodnutí hr. Zdislavy, psaného 11. září a došlého Morgentallerovi 10. října, přes Luganské jezero a horu sv. Gottharda do Švýcarska. Švýcarskem je vedla cesta přes Vierwaldstättské jezero, Luzern, Bern, Lausanne, podél Ženevského jezera do Ženevy. Z Ženevy jeli po francouzském území do Lyonu, odtud přes Roanne podél Loiry do Orléansu a pak do Paříže. Na Morgentallera zapůsobila především rovina od Bologně do janovské oblasti, v níž se mu jevily být všechna pole, louky, vinice i stromy zpracovány v půvabných řadách takřka podle šňůry jako v nějaké okrasné zahradě. Ve švýcarských horách obdivoval východy slunce; na špicích horských velikánů svítí prý již slunce a je den, kdežto dole v údolích pod mračny bývá ještě šero. Prvé dny pobytu v Paříži znepříjemnilo cestovatelům uvěznění italského směnárníka Serantoniho, od něhož měli obdržet peníze. Zprvu bydleli a stravovali se u „Města Benátek.“³¹⁾

Ve Francii pobyl Morgentaller s Adamem Františkem Valdštejnem po celý rok 1651. Pozorně sledovali a hraběnce Zdislavě referovali o neklidných vnitřních poměrech francouzských, zejména o právě probíhající bojí kardinála Mazarina s frondou a o válečném zápolení Francouzů se Španěly, i psali o setkáních se

³⁰⁾ M. 20. 8., Florencie; M. 27. 8., Florencie; M. 3. 9., Florencie.

³¹⁾ M. 24. 9., Piacenza; V. 1. 10., Milán; M. 10. 10., Milán; M. 2. 12. 1650, Paříž.

známými šlechtici a drobných místních zajímavostech. Zdislava je pak informovala především o rodových událostech doma. Morgentaller jí dal vymalovat syna a jeho obraz, na rubu se skřínkou o 20 figurkách z masky, jí zaslal. Hr. Zdislavě se obraz syna líbil; syn si zase vyžádal od matky její podobiznu.³²⁾ Cestovatelům neunikly rozdíly ve francouzské společnosti. Na jedné straně si všimli života u dvora, na druhé se dozvídali o životě chudiny; vždyť jenom v předměstí, kde bydleli, strádalo na 900 rodin hladem.³³⁾ Počátkem května se jim s obtížemi a po známosti podařilo dostat ke dvoru na večerní balet o 30 aktech. Kdo neměl předepsaný dvorní střih oděvu, nebyl vpuštěn. V dopisu z konce května 1651³⁴⁾ spočítal Morgentaller, že od počátku cesty jim hr. Zdislava věnovala 10000 zl., totiž 2000 zl. jim dala s sebou, 1000 zl. jim poukázala do Říma, 1500 zl. do Florencie, 1500 zl. do Milána a dvakrát 2000 zl. do Paříže. V Paříži měl hrabě Valdštejn značné výlohy, neboť si musel vydržovat tříčlenné služebnictvo, musel si několikrát pro sebe obstarat nové šaty a livrej pro sluhy, aby se reprezentoval. Také studium přišlo v Paříži draho; delší cesty konal v najatém voze. Měsíčně utratili snadno 200 korun. Koncem května si museli oba obstarávat nového ubytovatele a stravovatele, ježto dosavadní z domu „U velkého Mojžíše“ se stěhoval do Lyonu.

Z Paříže vyjeli koncem května do okolí shlédnout města a zámky. Větší cestu podnikli na počátku podzimu do kraje podél Loiry, který dodnes vábí návštěvníky Francie. Do počátku října 1651 spatřili Bretagne, zejména město Nantes, kde se však zdrželi jenom několik dní. Přesto se v městě, kde se právě shromáždila bretagneská šlechta, stali svědky pře mezi princem Rohanem a maršálem Millerayem, jež hrozila ozbrojenou srážkou jejich přívrženců z řad měšťanů. Večer 5. října dospěli do Angers, kde zůstali skoro 14 dní. Francouzský král Ludvík XIV. s královnou matkou dleli v kraji Berry, v městě Bourges, doufajíce, že se smíří s princem Condé, ačkoli ten zbrojil den ze dne více a získal na svou stranu některé provincie a dvě silné námořní pevnosti. Do Paříže Morgentaller i Valdštejn z Angers příliš nespěchali, ježto dále do Bruselu nehdli vzbuzku odcestovat. V Bruselu totiž podle došlých informací řádil mor a Němci i cizinci odtud dočasně utíkali do Kolína nad Rýnem. Nicméně v Paříži a v okolí ohrožovala zase zdraví cizinců horečka, v těch místech běžná.³⁵⁾ Oběma celkem trvala cesta při Loire asi šest týdnů a skončila 30. října. Od hr. Zdislavy dostali pokyn, aby v případě, že mor v Bruselu brzo nepřestane, zůstali přes zimu ve Francii, do Španělského Nizozemí a Holandska jeli až z jara a odtud do Řezna na říšský sněm.

Po návratu do Paříže se dozvěděli, že nákaza v Bruselu již ustupuje a že tamní arcivévoda uvažuje o předvánočním návratu do Bruselu, kde bývá obvykle přes zimu, kdežto z jara a v létě dlel při vojsku. Morgentaller chtěl se proto dostat do Bruselu ještě v zimě, v lednu, a do doby odjezdu zaměstnávat svého svěřence studiem, v Paříži důkladnějším než v Bruselu. Právem očekával, že masopust bude v Bruselu živější než v Paříži, kde král se svým dvorem nebyl a válka a neklid v zemi zanechávaly své stopy. Starosti mu však působila další cesta, která měla vést válečným územím, v němž se střetávalo francouzské a španělské vojsko,

³²⁾ M. 24. 3. 1651, Paříž; V. 13. 5., Paříž.

³³⁾ M. 29. 3., Paříž.

³⁴⁾ M. 26. 5., Paříž.

³⁵⁾ M. 6. 10., Angers; M. 13. 10., Angers.

a zajištění finančních prostředků do vánočních svátků pro prodloužený pobyt v Paříži, jelikož příští směnu jim organizovala hr. Zdislava do Bruselu. Vzhledem k oběma nepřátelským vojskům obstaral Morgentaller francouzský pas a od arcivévody z Bruselu pas španělský. V té době obléhal již odpůrce Mazarinův, princ Condé, s 20000 muži svého vojska Angoulême. Morgentaller plánoval na únor až duben 1652 pobyt v Bruselu. Čtyři týdny v květnu chtěl cestovat s hrabětem v Holandsku. Připomínal hr. Zdislavě, že tehdy je prohlídka Holandska nejkrásnější i prý též nejzdravější a že hrabě velmi roste.³⁶⁾ Arcivévoda se v Bruselu vskutku také před vánočními objevil. Zamýšlená cesta z Paříže do Bruselu počala ztrácet na své hrozivosti poté, co vojska se stáhla do zimních táborů. Z domova zaujala oba nejvíce zpráva o sňatku ovdovělého hr. Maxe Valdštejna s hr. Lichtenštejnovou. Za chladných dní vzpomínali v neprohřátých místnostech, když pro poměrnou drahotu dřeva se s ním šetřilo, na teplé místnosti v domově; Morgentallerovi se vloudila i myšlenka, kolik by vyzískal, kdyby měl v Paříži k prodeji dřevo, které hnije v lese třebičského panství. Marazín tehdy dlel mimo Francii, parlament vyhlásil s královským souhlasem pro něj trest vězení a přikázal střežit všechny průsmyky, aby se kardinál v noci tajně nevrátil.³⁷⁾

Vyžádané peníze posléze Morgentaller a Valdštejn od hraběnky obdrželi do Paříže; počítali s tím, že jim vystačí do Bruselu, vyrazí-li na cestu koncem ledna r. 1652. Bližší informace o situaci v tomto městě očekávali od kurýra, který vedl před 13 dny některé německé šlechtice do Bruselu, po jeho návratu, předpokládaném dne 26. nebo 27. ledna. Cestovat hodlali za dne, aby něco uviděli a cesta byla bezpečná; pro cestu byli dostatečně vybaveni teplým šatstvem.³⁸⁾ Do Bruselu vyjeli 6. února poštou a dne 10. února byli na místě. Vojsku se přece nevyhnuli, neboť museli projet španělským pomocným sborem asi o 6 nebo 7 tisících mužů, určeným do Francie pro prince z Condé. V Bruselu si opět najali 3 sluhy i kočího a vybavili je novými livrejemi; také vůz si vzali do nájmu. U dvora se velmi dbalo na etiketu. Celkový měsíční náklad se jim tu jevil dvakrát tak velký, jako v Paříži. Počasí jim zprvu nepřálo. Po prvé tři týdny stále bylo zamračeno a přelo. Dozvěděli se, že v Lovani studuje pilně práva Karel Valdštejn; pečoval o něj jen hofmistr a komorník.³⁹⁾ Po čase se ubytovali v domě „Město Paříž“ s pěknými místnostmi, v nichž mohl Valdštejn přijímat návštěvy. Mladý šlechtic počal v Bruselu nakupovat podle své vůle a Morgentallera nechtěl poslouchat. Dal si ušít na zimu sváteční šaty a jiné si chtěl opatřit pro všední dny na studium, třebaže se blížil konec zimy. Oboje šaty měly přijít na 250 říš. tolarů.

Morgentaller se za takových okolností počal obávat dluhů, zvláště když seznal, že hofmistr hr. Karla Valdštejna utratil se svým pánem za 7 měsíců 8000 něm. zlatých při ještě spořivějším způsobu života, než jaký vedl Morgentaller s Adamem Františkem Valdštejnem; jiné zprávy nebyly růžovější.⁴⁰⁾ Dluhy se vskutku dostavily, ale proto, že směnky od hr. Zdislavy docházely opožděně. Podle jejího příkazu měli syn se svým hofmistrem navštívit v květnu Holandsko. Oběma to přišlo celkem vhod. Arcivévoda i se dvorem odjeli do pole a byla obava, aby znovu v teplejších měsících nepropukl plnou silou v Bruselu mor. Pokyn matčin, aby

³⁶⁾ M. 9. 11., Paříž; M. 16. 11., Paříž; M. 1. 12., Paříž.

³⁷⁾ M. 16. 12. 1651, Paříž.

³⁸⁾ M. 26. 1. 1652, Paříž.

³⁹⁾ V. 17. 2. 1652, Brusel; M. 2. 3., Brusel.

⁴⁰⁾ M. 30. 3., Brusel.

po návštěvě Holandska nastoupili zpáteční cestu k domovu, zdál se být Adamu Františkovi poněkud uspěchaný; uvidíme, že udělal vše, aby návrat oddálil. Situace na bojišti u Gravelingenu nevypadala pro Francouze vlivem jejich vnitropolitických obtíží a hladu v zemi příznivě.⁴¹⁾ Dne 17. května se musel Morgentaller plavit lodí do Antverp pro peníze, ježto Zdislavini vídeňští směnárníci Pestalluziové poukázali omylem směnku, znějící na 1200 stříbrníků (pataconů), tam, místo do Bruselu. Morgentaller si v dopise stěžoval hraběnce, že hrabě opět nakupuje drahé šaty, nešetří, že je na něj nevlidný, když mu připomíná matčiny finanční nesnáze, že prohrál zbytečně ve hře 50 něm. zl. a že mu dokonce bere peníze z jeho truhlice. Doporučoval brzký návrat a zejména včasný odjezd z Bruselu, když svěřenec tu tak rozvázal. Španělé v té době již dobyli Gravelingenu a přistoupili k obléhání Dunkerque. Morgentaller i Valdštejn požádali ještě písemně hraběnku, aby jim zajistila směnku k výplatě v Bruselu, až se tam za 4–5 týdnů vrátí z Holandska, oba lokaje zanechali v Lovani a dne 4. června vyjeli přes Antverpy, pro větší bezpečí po souši, na zběžnou prohlídku Holandska.⁴²⁾

Dne 18. června psal Morgentaller hr. Zdislavě z Amsterdamu. Chválil ji Holandsko jako krásnou, lidnatou a velmi bohatou zemi s množstvím měst. Zvláště obdivoval obecnou čistotu. Odrazovala jej však drahota, větší než všude jinde. Jenom ve stručnosti se zmiňoval o současném ozbrojeném zápolezení mezi Anglií a Holandskem; hrozilo otevřenou válkou. Ta prý zabrání asi obvyklému lovu sledů, který se konal v tu dobu. Angličané nechtěli nechat Holanďany lovit, leda za desátek z lovu. Pro nepříznivý vítr se vzdali oba cestovatelé zamýšlené cesty do Zeelandska; přišli s tím o prohlídku měst Vlissingenu a Middelburgu. Pro horka také neodbočili z Antverp do Flanderska a vrátili se koncem června do Bruselu, kde je očekávala směnka na 600 říš. tolarů čili pataconů, z níž jim bylo hradit ještě odbočku do Flanderska, odloženou na příznivější dny. Syn dostal po dosavadních zkušenostech od matky zvláště 360 říš. tolarů, za něž chtěl hned nakupovat plátno a krajky.⁴³⁾ Z Francie přicházely zprávy, že u Paříže došlo k bitvě mezi vojskem krále a vojskem prince Ludvíka z Condé, který byl poražen a stěží zachránil své vojsko v městě před úplnou katastrofou. K jeho posile odešlo prý ze španělského vojska v Bruselu 6000 mužů do Francie. Dunkerque však očekávalo úplné obležení. O Angličanech se tvrdilo, že už vypověděli Holanďanům válku.⁴⁴⁾

V druhé polovině července navštívili Morgentaller a Valdštejn Flandry a Zeelandsko a vrátili se do Bruselu; až na 3–4 dny nestihla je velká vedra. Termín odjezdu do Německa, určený původně na 5. srpna, hrabě ještě pro rozličné přípravy posunul, zprvu jen asi o 6 dní. Hraběnka jim měla dopisy posílat už do Norimberka, zajistit jim tam po Pestalluziích půjčku 100 dukátů a Morgentallerovi postoupit 100 říš. tolarů pro jeho soukromnou potřebu. Oba očekávali tam od ní též zprávu, mají-li za ní přijet do Prahy nebo na Moravu. Cestovat Němec- kem chtěli pro strach z velkého horka jenom v noci. Podstatný odsun odjezdu o 14 dní provedl hrabě, když si zajel ještě na 8 dní do Henegavska, zvláště do jeho vrchů, vzdálených asi 10 mil od Bruselu, aby spatřil v Monsu dámský kano-

⁴¹⁾ V. 20. 4., Brusel; M. 24. 4., Brusel; V. 27. 4., Brusel.

⁴²⁾ M. 17. 5., Brusel; V. 18. 5., Brusel; M. 25. 5., Brusel; V. 25. 5., Brusel; M. 29. 5., Brusel; V. 1. 6., Brusel; M. 7. 6., Antverpy. V korespondenci hr. Zdislavy se dochovaly 3 dopisy, odeslané jí od Pestalluziů z Vídně o zajišťování směnek pro Morgentallera a Adama Františka Valdštejna: 30. 9. 1651, 31. 1. a 11. 9. 1652.

⁴³⁾ M. 18. 6., Amsterdam; M. 6. 7., Brusel; V. 6. 7., Brusel.

⁴⁴⁾ V. 12. 7., Brusel; M. 13. 7., Brusel.

nikát. Stálým odkládáním cesty čas plynul a odpadly nakonec obavy z horka během jízdy. Ve Francii spor mezi králem a princem z Condé dosud trval, Španělé zabírali víc a více francouzských pevností a arcivévoda odjel v polovině srpna z Valenciennes zaútočit plnou vojenskou silou na Dunkerque, jsoucí delší čas v blokadě. Kolem 20. srpna vyjel konečně hofmistr se svým svěřencem ze Španělského Nizozemí podle stále odkládaného plánu do Kolína nad Rýnem a přes Mohuč, kde byl Valdštejn na audienci u kurfiřta, do Frankfurtu nad Mohanem.⁴⁵⁾ Vzali s sebou jednoho lokaje, jehož si hrabě oblíbil a ponechal si ve službách.

Dne 12. září večer dosáhli Frankfurtu a dne 14. září pokračovali v cestě. Pro vysokou cenu jídla nehodlali tu ani čekat na zahájení proslulého veletrhu, jenž tu měl počít ve 3 dnech, a spokojili se dvoudenní prohlídkou města. Z Frankfurtu jeli přes Würzburg a Bamberk do Norimberka, kde doufali být za 4 1/2 dne, poněvadž nevolili zcela přímý směr. Dne 18. září šťastně tam vskutku dospěli. Očekávaly je peníze i nepředpokládaná zpráva, že hraběnka odjela z Prahy na moravské statky a že si přeje, aby tam přijeli za ní. Hraběnku Morgentaller z Norimberka požádal, aby jim nechala u poštovního správce ve Vidni sdělení, mají-li za ní přijet do Židlochovic nebo do Třebíče. Odtud zamířili oba svou cestu k Dunaji, ale poté odbočili do Augšpurka a Mnichova, kde si hrabě prohlédl rezidenci bavorského kurfiřta. Z Mnichova přijeli do Řezna.⁴⁶⁾

Dne 16. prosince 1652 zasedl tu Adam František Valdštejn ke stolu, aby napsal matce dopis⁴⁷⁾, uzavírající vlastně celé cestování, prožívané po 3 1/2 roku společně s hofmistrem Morgentallerem. Valdštejn se rozhodl zůstat v Řezně, aby se tu zúčastnil říšského sněmu a hledal u dvora kariéru, Morgentaller odjížděl na Moravu. Hrabě vděčně vzpomínal všech dosavadních šestiletých Morgentallerových služeb, doporučoval jej matce a prosil ji, aby Morgentallera patřičně odměnila. Současně vyslovoval naději, že Morgentaller sejme s ní těžké břímě zápasu s finančními závazky a že jí vysvětlí, jaké nutné výlohy syna v Řezně očekávají i při sebeúspěšnějším hospodaření. Na vánoční svátky byl již Morgentaller doma.⁴⁸⁾

V r. 1653 zaslal syn matce ve svých dopisech zprávy o hlavních událostech na sněmu, o svých osudech a zážitcích, o svém jmenování císařským komorníkem a převzetí komornického klíče dne 5. února 1653⁴⁹⁾ i o svých povinnostech a sdílel s ní její finanční těžkosti a zápolezení i starosti se správou obou panství, např. s výlovy židlochovických rybníků, jsa jí nápomocen i podáváním memoriálu u dvora, rozličnými intervencemi a jednáním s právními znalci. Podrobný rozbor zpráv o událostech v Řezně by již přesahoval rámec této práce. Matka za synem posílala z Moravy do Řezna vozy se zásobami. Při návratu jednoho takového vozu zpět poslal jí syn noviny, jež nedávno počaly být tištěny.⁵⁰⁾ Marně se však chystal za ní na čas na Moravu zajet; společenské události mu v tom vždy zabránily. Byl s ní aspoň ve spojení prostřednictvím svého lokaje Hanuše.⁵¹⁾ Mimo něj měl v Řezně s sebou druhého lokaje Filipa, domácího pekaře a 2 další zaměstnance.⁵²⁾

⁴⁵⁾ M. 3. 8., Brusel; V. matce 3. 8., Brusel; M. 10. 8., Brusel; M. 17. 8., Brusel; V. 17. 8., Brusel.

⁴⁶⁾ M. 13. 9., Frankfurt nad Mohanem; M. 19. 9., Norimberk.

⁴⁷⁾ V. 16. 12. 1652, Řezno; dopis je velmi poškozen.

⁴⁸⁾ M. 12. 2. 1653, Praha.

⁴⁹⁾ V. 6. 2. 1653, Řezno.

⁵⁰⁾ V. 3. 2. 1653, Řezno.

⁵¹⁾ V. 7. 2., 5. 11. 1653, Řezno.

⁵²⁾ M. 30. 6. 1653, Řezno.

Mezi jeho dopisy z 24. března a 21. června z Řezna se objevuje skoro tříměsíční mezera. Byla nejspíše způsobena jeho účastí na zasedání říšského sněmu v Augšpurce, na němž byl zvolen syn Ferdinanda III., Ferdinand IV., německým císařem.⁵³⁾ O jeho korunovaci v Řezně dne 18. června psal Adam František Valdštejn matce zmíněný dopis z 21. června; v něm hned úvodem vyzvedal, že musel jet celou noc, neznámo nám odkud, aby spatřil průběh vši korunovace, a že do Řezna dorazil teprve 18. června o 7. hodině ranní ne na vlastním koni, nýbrž poštou, na kterou se obrátil 10 mil před Řeznem, když uslyšel, že druhý den bude korunovace. Na podzim r. 1653 chystal se pak společně s císařským dvorem k odjezdu do Vídně a zajišťoval si tu ubytování.

Morgentaller cestoval počátkem února 1653 za špatného počasí a v nedobré osobní kondici ve Zdislavských finančních záležitostech z Třebíče přes Havlíčkův Brod do Prahy; Zdislavě hrozil tehdy přímo prodej Židlochovic.⁵⁴⁾ Z Třebíče hraběnce připomínal, aby dala od vídeňských bankéřů Pestalluziů vyrovnat v Bruselu nebo v Lovani směnkou dluh hofmistru Karla Valdštejna, Arnoldu Godinovi, který půjčil peníze hraběti Adamu Františkovi před odjezdem z Bruselu a který se o ně již několikrát hlásil. Z uvedeného dopisu Adama Valdštejna z 21. června 1653 se rovněž dovídáme, že Morgentaller byl s ním v tu dobu v Řezně. Od 30. června do 18. srpna odeslal Morgentaller hr. Zdislavě 4 dopisy.⁵⁵⁾ Je z nich mimo jiné zřejmo, že se dne 4. srpna zúčastnil korunovace nové císařovny a že dne 18. srpna se již chystal na cestu na Moravu s několika truhlami Valdštejnových věcí, neboť mladý hrabě jej posílal do Židlochovic a zvláště do Vídně, aby tu zajistil byt a včas oves, seno a slámu, než jejich cena s příjezdem dvora stoupne. Morgentaller chtěl jet lodí po Dunaji, a to buďto jenom do Lince a odtud se svézt s trebičskými kupci, kteří sem přicházeli na bartolomějský trh, do Třebíče, anebo až do Vídně a odtud kočárem do Židlochovic.

Cesta, jakou podnikl hr. Adam František z Valdštejna se svým hofmistrem do ciziny, patřila tehdy k obvyklé součásti vzdělání mladého šlechtice. Z dopisů obou se dozvídáme o celé řadě mladých feudálů, s nimiž se setkali v cizině na podobných cestách. Pokud tyto šlechtici pocházeli ze starých domácích rodů, odcizovali se takto českému národu, a to dříve na Moravě než v Čechách.⁵⁶⁾ Vždyť se vzdělávali a psali často německy a seznamovali se zvláště s katolickou románskou kulturou. Jejich snahou bylo proniknout k císařskému dvoru a zastávat u něj důležité funkce. Za těchto okolností se dostávali někdy do kontroverze nebo přímo do konfliktu se svými česky smýšlejícími příbuznými. K takovým případům cest patří zahraniční pobyt Humprechta Jana Černína z Chudenic, známý z Pekařovy Knihy o Kosti⁵⁷⁾, některých příbuzných Adama Františka z rodu Valdštejnů, cesty bratří Ignáce, Jana Norberta, Václava Vojtěcha a Václava Baltazara Šternberků na západ v první polovině 16. století⁵⁸⁾, Lva Viléma z Kounic v l. 1635 až 1636 do Itálie a Španělska⁵⁹⁾, Maxmiliána Želeckého z Počenic do Itálie v roce

⁵³⁾ Srv. o tom např. u Rudolfa Dvořáka, *Dějiny Moravy*, Brno 1899, str. 643, ve *Vlastivědě moravské I.*

⁵⁴⁾ M. 6. 2. 1653, Třebíč; M. 12. 2. 1653, Praha.

⁵⁵⁾ M. 30. 6., 10. 7., 4. 8., 18. 8., Řezno.

⁵⁶⁾ Lad. Hosák, *Nové československé dějiny*, Praha 1947, str. 316, 317; srv. též v *Atlase československých dějin*, Praha 1965, mapku 13d.

⁵⁷⁾ Jos. Pekař, l. c., str. 159–162.

⁵⁸⁾ Rkp. Nár. muzea v Praze, sign. VIII G 18–23 I 10, v Bartošově soupise čís. 2410.

⁵⁹⁾ Jeho deník v StA Brno, fond F 11 – Jaroměřický archiv I, sign. R 49.

1694⁶⁰⁾, Bedřicha z Donína do Říma a Lorety v r. 1710⁶¹⁾ aj. Adam František Valdštejn († 1666) si vzal za choť německou šlechtičnu hr. Růženu Barboru z Urschenbecku († 1679, vdavši se ještě podruhé) a po převzetí velkostatků od matky v r. 1655 zahájil stadium zesílené protireformace na trebičském panství.

Morgentaller vstoupil do služeb židlochovických Valdštejnů, jak z dosavadního výkladu vyplynulo, už někdy počátkem roku 1647, což literatuře nebylo známo. Lze předpokládat, že na cestu jižní a západní Evropou se vydal v polovině r. 1649 až po vytištění svého merkantilisticky orientovaného díla „Generales florentis et intereuntis rei publicae causae“, vydaného ve Vídni r. 1649. Do Židlochovic si vzal s sebou matku, jejíž zdravotní stav se v březnu r. 1652 zhoršil, takže započhyboval, dožije-li se vůbec jeho návratu.⁶²⁾ Jeho typickou osobní poznávací známku byla žilka v levé tváři.⁶³⁾ Znovu je třeba ověřit, nepředložil-li Morgentaller svůj projekt o manufakturách císaři přece jenom v r. 1653, když dlel v Řezně v údobí vrcholné činnosti sněmu za přítomnosti císařovny a když se tu dostal ke dvoru na bankety dvorských kruhů. Víme, že podával přímluvný memoriál hraběnky Zdislavy, určený císaři, o trebičském poddaném, odsouzeném k smrti, do rukou kancléře.⁶⁴⁾ Patrně se nezachovala a snad ani nevznikla kniha, v níž Morgentaller sliboval soustředit svá dílčí vyúčtování, posílaná z cesty hr. Zdislavě, a spojit s nimi též popis cesty, aby bylo jasno, kudy oba cestovali, co je kde k vidění, jaká je kde měna a co si zaslouží paměti, a o níž předpokládal, že by hraběti prospěla a že by mu po celý život sloužila k informaci o skutečně cestě.⁶⁵⁾

Z dopisů, zejména Morgentallerových, je na četných místech zřejmo, že hofmistr rozuměl dobře finančním záležitostem a že se ve svém zaměstnaneckém postavení často setkával s bankovními transakcemi, mezinárodními cenovými relacemi, s cenami rozličných produktů a výrobků, se mzdovými poměry, s transportními možnostmi a s kvalitativně různými produkty, např. právě v textilnictví. Cestou si všiml sociálních poměrů i zlých následků válečných střetnutí. Hofmistrem byl jistě dobrým; své chlebodárně vlastní zásluhy a šetrnost v některých dopisech až markantně vyzvedal, ale dovedl přiznat i své pedagogické neúspěchy, pramenící konec konců ze společenské nadřazenosti jeho feudálního chovance. Nic však nečteme o manufakturách, jejich prohlídce a stavu, nebo o výrobním systému. Důležité však nicméně bylo, že Morgentaller vyjel na cestu předem důkladně teoreticky připraven, že sledoval svět kolem sebe s otevřenými očima a o svých zážitcích přemýšlel. O leckterých svých teoretických úvahách a závěrech širšího merkantilistického zaměření nemohl přirozeně korespondovat s hr. Zdislavou. Snad se něco o nich dalo napsat do přislíbené rukopisné knihy z cest. Máme však za ni v zachovaných dopisech uspokojující náhradu. Vždyť tyto listy ukazují přinejmenším, že až na Anglii, země a cizí města, o nichž ve své pronikavé a průkopnické předloze císaři Morgentaller hovořil, také spatřil, že věci rozevřel a že svůj projekt stavěl na reálné bázi.

⁶⁰⁾ Deník jeho cesty v StA Brno, G 13, č. 349.

⁶¹⁾ Rkp. Nár. muzea v Praze, sign. XVII G 30, v Bartošově soupise čís. 4021.

⁶²⁾ M. 26. 1. 1652, Paříž; M. 30. 3. 1652, Brusel.

⁶³⁾ M. 29. 7. 1650, Florencie.

⁶⁴⁾ M. 10. 7. 1653, Řezno; M. 4. 8. 1653, Řezno. Zprávu Morgentallerova memoranda císaři o nedávném skončení války mezi Anglií a Holandskem bylo by pak třeba vyložit jako skončení faktické, ne mírovou dohodou, uzavřenou až v r. 1654; srv. Vl. Burian, l. c., str. 83; str. 85, pozn. 47.

⁶⁵⁾ M. 29. 5. 1652, Brusel.

ÚČAST BRNĚNSKÝCH MĚŠTANŮ VE SPRÁVĚ FINANCI
MORAVSKÝCH DIREKTORŮ

Ještě na počátku 17. století nerozuměla vyšší stavovská společnost financím a většinou působily obtíže i základní početní úkony. Ve správě jejich statků se uplatňovali hospodářští úředníci s pomocným kancelářským personálem, a proto si musíme již předem uvědomit, že s podobným zjevem se musíme setkat i tehdy, když se stalo Brno po květnovém převratu 1619 střediskem direktorské vlády. Direktori přejali dosavadní praxi, kdy příslušníci měšťanských řad se uplatňovali ve funkci zemských výběrčích při vybírání berní. Měšťané bohatli funkcí výběrčích, a proto si mohli mnozí z nich opatřit erby a někteří pronikli i do rytířského stavu.

O financích nové direktorské vlády na Moravě zásadně rozhodl revoluční květnový sněm v Brně 1619.¹⁾ Direktorské vládě měl pomáhat při vedení financí nově zvolený direktor zemských peněz, člen panského stavu Ladislav Šlejnic ze Šlejnic a jeho pomocníkem se stal Zdeněk z Roupova,²⁾ syn moravského direktora Viléma z Roupova. Direktori se měli však také sami starat o řádné odvádění berní, měli nařizovat exekuce a do jejich pravomoci byli dáni i zemští výběrčí. Ladislav Šlejnic přebíral svou funkci po kardinálovi a olomouckém biskupu Frant. Dietrichštejnovi, jehož výběrčími byli dva měšťané, a to v Olomouci Jan Biryta a v Brně Václav Columbán. Oba byli ponecháni ve své funkci, ale v kopiáři direktorské korespondence³⁾ je ještě uváděn Jan Jití Kandelberger,

¹⁾ Usnesení květnového sněmu o volbě direktorů je ve StA v Brně, VII. sv. Památek sněmovních, fol. 146/147. Otisk u d'Elverta, Schriften, sv. XXII, str. 253–55. O financích pojednává 11. bod.

²⁾ Dle Sedláčkova článku v Ottově nauč. slovn., XXI/1033–34, vlastnil Zdeněk z Roupova statky Lesonice, Budkov, Martínkov a Mladoňovice. Po pádu povstání dosáhl milosti a statky mu byly vráceny. Zemřel po r. 1649. Jeho otec Vilém z Roupova byl vyšetřující komisí po pádu povstání počítán ke 4 hlavním a vlastním původcům povstání na Moravě, tj. vedle Lad. Vělena z Žerotína, Petra st. Sedlnického a Bedřicha z Tiefenbachu. Viz Dr. Frant. Hrubý, Václav Vilém z Roupova a Vilém z Roupova, ČCH 1937, str. 35, 39, 42. Moravský direktor Vilém z Roupova po povstání uprchl a zemřel v cizině. Soustrastný dopis Karla st. z Žerotína je z 23. 4. 1630. Karel st. v něm lituje, že Roupovec musel zemřít v cizině. List Žerotínů otiskl Fr. Hrubý, Moravské korespondence a akta z let 1620–1636. „Publikace zem. archivu v Brně“, sv. II, část 2, str. 281.

³⁾ Rukopis č. 81 ve Státním archivu, Brno. Jde o kopiář českých aktů, vydaných v době od 6. května do 17. září 1619. Jelikož svazek dochovaného kopiáře je dopsán, je oprávněná domněnka, že měl své pokračování v dalším svazku, který se již asi ztratil. V dalších poznámkách bude rukopis citován „kopiář“. O Kandelbergovi viz níže v textu a Dietrichštejnův memoriál, pozn. 17 a 22.

jako výplatčí direktorských peněz, s titulem zemský rentmistr. Jeho předchůdce Ondřej Seidl z Pramzova se stal v době povstání sekretářem pro latinské koncepty v direktorské kanceláři.⁴⁾

Musíme se nyní ptát, co tvořilo příjmy direktorské vlády? Byla to jednak regální práva, ale pak to byly i berně, povolované panovníkovi zemskými sněmy.

Pokud jde o hlavní zdroj příjmů, t.j. o *zemské berně*, nemáme k dispozici takový záznam, který by umožňoval moderní představu o počáteční hotovosti. Takový počáteční stav pokladny, dle dnešní terminologie, lépe by nám umožnil pochopit situaci direktorů a jejich úkoly, když stáli na počátku tak dalekosáhlé politické akce evropského významu, jakou byl český stavovský odboj, k němuž se připojila Morava. O výši *panovníkových berní* poučuje nás nepřímě, po pádu povstání, patent Dietrichštejnův z června 1621, nařizující moravským stavům, aby odváděli daň posudní a domovní v té výši, jak se o ní usnesl zemský sněm v r. 1618, s platností na 4 léta. Na posudném mělo být odvedeno panovníkovi 6 tisíc zl. a na domovní berni dvacátého groše mělo být zapláceno 50 tisíc zl. Uvedená částka byla určena na vojsko a na pohraniční pevnosti v Uhrách.⁵⁾

Nedostatek peněz se projevil již koncem května 1619, za tři týdny po povstání, když direktori neměli na žold pro vojsko. Finanční pomoc byla hledána v půjčkách. Z kopiáře se dovídáme, že půjčky vynesly téměř 155 tisíc zl.⁶⁾ Teprve na srpnovém sněmu 1619 v Brně byla hledána vydatnější pomoc v mimořádných berních, na nichž se usnesli stavové – abychom mimo předešlé a teď již od několika let obyčejné... ještě i tuto obzvláštní sbírku uložili... Je dnes neobyčejně poučné čísti, co a jak bylo tehdy zdaněno. 1) Z každého koně zbrojného 100 zl. počtu mor., 2) z každého tisíce zlatých na úroky uložených 5 zl. r. (osvobození jsou ti, kteří nepůjčili více než dva tisíce zl.), 3) poddaní naši, též předměšťané, oken užívajících po 1 zl., 4) páni a rytíři na svobodných dvorech a mlýnech a domech a nemající jiného majetku, svobodní dvořáci, svobodníci, svob. mlynáři po 2 zl., 5) hofeři a podruzi po 6 gr., 6) novokřtenci dalších 50 zl. z každého domu, 7) Židé ženatí po 2 zl. r., neženatí nad deset let po 1 zl. r., 8) z každého vědra vína po 6 gr., 9) ze sukna ze země vyvezeného, z postavy domácího sukna 1 groš, z postavy cizího sukna 2 groše.⁷⁾ Největší výnos mohla přinést mimořádná berně ze zbrojných koní. Jestliže František Hrubý⁸⁾ uvádí pro rok 1619 celkem 870 zbrojných koní, mohla berně vynesť 87 tisíc zl. Ostatních 8 druhů mimo-

⁴⁾ Ondřej Seidel z Pramzova (v kopiáři je psán Zajdl) byl členem rytířského stavu a s největší pravděpodobností německé národnosti. Byl jistě koncem 60. let, neboť byl známou osobností na Moravě z konce 16. století. Dle Schriften, sv. 23/CLXIII, byl několik let u spíšské komory v Košicích, později působil u dvorské komory ve Vídni a od r. 1590 do 1605 působil jako císařský rentýrn na Moravě. Viz Dietrichštejnův memoriál, pozn. L7) a 22).

⁵⁾ Otisknut u Fr. Hrubého, Moravské korespondence a akta, sv. II/1, str. 108–110.

⁶⁾ Direktori vydali 15. 5. revers pí Aleně Bruntálské z Vrbna na 31 258 zl (kopiář fol. 39/40), panu Zikmundovi z Tiefenbachu, bratru vojevůdce Frídricha z Tiefenbachu, revers na 100 000 zl (fol. 45 dne 18. 5.). Jiřík Pomarius půjčil 3 500 zl (fol. 266, dne 13. 7.). Z dopisu Petru st. Sedlnickému dne 28. 5. (fol. 81) se dovídáme, že pán z Althamu půjčil 12 000 zl, pan Ladislav Šlejnic 6 000 zl a měšťan Honsrydar 2 000 zl, celkem 20 000 zl. Úhrnem vynesly půjčky 154 758 zlatých.

⁷⁾ Srpnové sněmovní usnesení je v Památkách sněmovních, sv. VII, fol. 155/156 a otisk ve Schriften, sv. 12, str. 263/64.

⁸⁾ Fr. Hrubý, Moravská šlechta r. 1619, její jmění a náboženské vyznání, ČMM 1922, str. 107 až 169.

řádných berní nemohlo míti žádoucí finanční efekt ve statisících zl., potřebných na válečné výdaje. Direktori ve své zprávě Velenovi z Žerotína 30. 8. 1619 si stěžovali, že se berně špatně scházely.⁹⁾ Cenným zdrojem příjmů mohl být prodej statků rebelů a prodej duchovenských statků. Z citované zprávy Velenovi se dovidáme se, že se dosud nikdo nepřihlásil ke koupi statků, a vyslovili domněnku, že se jich asi málo přihlásí s hotovými penězi. V téže zprávě odpovídají direktori Velenovi na jeho dotaz, že mincování vyžaduje čas.

Pokud jde o *mincovnu*, podrobnější informaci poskytuje dopis mor. direktorů, adresovaný 4. září 1619 – vyslaným do Čech –, t.j. moravskému poselstvu ke generálnímu sněmu v Praze: „– Jsme toho úmyslu pro nedostatek peněz, dáti dělati minci ze stříbra, které jsme našli v klášteřích. Pošlete nám někoho, kdo by zlato od stříbra uměl dělit – goldscheidera a varadeyna –“¹⁰⁾ Jde tu zřejmě o vývojové stadium z příprav, vedoucích k vytvoření brněnské mincovny. Jaroslav Pošváb ve svých studiích, citovaných v poznámce, došel k závěru, že „– není již pochybnosti o činnosti brněnské mincovny v r. 1619“. Dle uvedených údajů v kopiáři direktorské korespondence šlo by její vznik klást do posledního čtvrtletí roku 1619. Ubohost příjmu ještě více vynikne srovnáním s velikostí výdajů nové vlády, která již v prvním měsíci povstání nebyla kryta pravidelnými příjmy. Direktorská vláda hned na počátku své činnosti převzala náklady na dva jízdní pluky po tisíci jezdcích a na pěší pluk, mající tři tisíce mužů. Uvedené tři pluky byly již asi rok ve službách moravských stavů. V Památkách sněmovních¹¹⁾ je vypočítán tříměsíční náklad na uvedené tři pluky, když – „po odložení soudu 25. 6. 1618 stavové se sjeli a věci níže psané namluvili – Petru st. Sedlnickému za tisíc koní . . . 92.700 zl., Jířimu z Náchoda za tisíc koní . . . 92.700 zl., a – tak oběma pánům nejvyšším za tři měsíce přijde dáti . . . 185.400 zl. Albrechtu Valdštejnovi za tři tisíce pěchoty, za tři měsíce . . . 145.650 zl., t.j. za čtvrt roku . . . 331.050 zl.“ Zjišťujeme, že pouze tyto tři pluky si vyžadovaly ročního nákladu 1,324.200 zl., t.j. měsíčně 110.350 zl.

Náklady na vojsko neskončily u vypočtené částky. V kopiáři dir.¹²⁾ nalézáme informace o dalším najímání vojsk. Od 27. 5. do 18. 6. 1619 probíhalo u Olomouce „mustrování“ dalšího tisíce mušketýrů. Náklady nejsou uvedeny. Na srpnovém brněnském sněmu 1619 rozhodli se stavové najmout nových 1.500 mužů a nařídili zemskou hotovost jízdy a hotovost „pátého člověka“. Direktori po dohodě s Velenem z Žerotína za několik dní po sněmu zrušili hotovost, poněvadž byla doba žní. Na Velenův návrh měli však direktori místo zemské hotovosti najmout dva tisíce Uhrů a pět set jízdních. Nastalo další jednání direktorů s Velenem. Navrhovali najmout pouze tisíc Uhrů, „když sám říkáte, že k bitvě je neupotřebíte, ale toliko k trestání“ čím se mínilo pustošení na nepřátelském území. Direktori výslovně napsali Velenovi 30. srpna – „nesehnali bychom teď peníze“.¹³⁾ V historické literatuře uváděný obnos 96 tisíc tolarů, uloupený ze zemských peněz

⁹⁾ Kopiář, „Břeclavskému“, tj. Lad. Velen z Žerotína, fol. 411/412.

¹⁰⁾ Kopiář, fol. 424/425. Dr. Jaroslav Pošváb, K mincmistrovské značce Hanse Pecze, Numismatické listy, roč. IX (1954), str. 81. Týž autor, Brněnští mincmistři, Brno v minulosti a dnes, sv. I (1959), str. 47. Jméno Hanse Pecze jsem v kopiáři nezjistil.

¹¹⁾ SAB, Památky sněmovní, sv. VI, fol. 88.

¹²⁾ Kopiář, fol. 74, ze 27. 5. psáno Olomoučanům. Dne 18. 6., fol. 177/178, psáno „Mustr-komisařům do Olomouce“.

¹³⁾ Kopiář, fol. 411/412. Viz pozn. ⁹⁾.

v Olomouci Albrechtem z Vald. v květnu, byl direktorům z největší části vrácen, ale již v červnu byl spotřebován.¹⁴⁾

Novým a pravidelným výdajem dle květnového sněmu 1619 byly *personální výdaje* na direktory, personál v direktorské kanceláři, v direktorské pokladně a na všechny další pomocné síly. Počítáme-li na direktory měs. 4.000 zl, a na ostatní až 2.000 zl. měsíčně, mohl to být roční náklad kolem 70 tisíc¹⁵⁾ zl. Rovněž musí být vzaty v úvahu cestovní náklady, dnešní cestovné a diety, komisařům a členům zemských poselstev mimo zemské hranice. O služebních cestách nalezneme v kopiáři dir. mnoho dokladů. Pokud jde o náklady, mohou být určitým vodítkem částky, stanovené sněmem v srpnu 1618 poselstvu do Čech a do Vídně. Tehdy bylo přiznáno Dietrichštejnovi týdně tisíc zl, Karlu Lichtenštejnovi týdně 600 zl, Karlu st. z Žerotína denně 30 zl, a členu rytířského stavu 20 zl. denně.¹⁶⁾ Zmíněná platová diference je poučnou ukázkou stavovských rozdílů bývalé feudální společnosti. K naznačeným osobním výdajům přistupují konečně výdaje na válečné potřeby, o nichž je mnoho dokladů v dir. kopiáři, ale které nejsou číselně uváděny, takže nás nemohou spolehlivě dovést k peněžitému odhadu.

Načrtnutý podrobnější pohled na ubohé příjmy a enormní výdaje, i když jsou to neúplná čísla, může nám pomoci lépe pochopit, jak bylo nutno šetrně hospodařit s každým zlatým. To bylo povinností všeho finančního personálu. Následující řádky chtějí ukázat, zda tehdejší finanční hospodáři měli předpoklady pro takovou odpovědnou službu a jak ji asi konali. Tím jsme také dospěli k jádru problému, ke *správě direktorských financí*. Direktor zemských peněz, jako šéf moravských financí, svou funkcí, nadsázkou řečeno, snad dnešní ministr financí, měl být nejvyšším orgánem revizním a kontrolním. *Činnost direktora* zemských peněz dobově vhodně osvětluje memoriál Dietrichštejnův, předložený direktorům a opsaný do dir. kopiáře, mezi 6. a 7. červnem 1619. Ač je v historické literatuře znám, je vytěženo pisatelem z jeho obsahu nově to, co může pomoci k pochopení funkce dir. zem. peněz z hlediska pokladního a účetního; tato tematika totiž zůstávala dosud stranou.¹⁷⁾ Dietrichštejn chtěl být propuštěn ze svého závazku v Brně. To se mu také podařilo a aby propuštění dosáhl, podrobně popsal svou funkci. Chtěl dokázat, že jako direktor zemských peněz nezavinil odvezení stavovské pokladny i s penězi z Olomouce Valdštejnem. Prohlašuje, že nemůže odpovídat za odvezené peníze, – kterých prý se tolik nenacházelo, jak rozhlásil výběrčí zemských peněz Jan Biryta, který ve své řeči není stálý a jinde se nachází noha podezření. Týž Jan Biryta, měšténin olomoucký, za výběrčího zvolen od sněmu, ne ode mne. Byl zemským služebníkem a já jsem mu jako zemskému služebníku věřil a musel věřit. I od jiných jim bylo vždy věřeno. – Dietrichštejn dále po-

¹⁴⁾ Antonín Gindely, Dějiny českého povstání léta 1618, II. díl, str. 35. Dietrichštejn ve svém memoriálu podotýká, že jeho zásluhou byly peníze zase přivezeny. Kopiář, fol. 125/127.

¹⁵⁾ Dle usnesení květnového sněmu měli direktori dostávat měsíčně za svou práci tyto platy: člen panského stavu po 160 zl, člen rytířského stavu po 140 zl, člen měšťského stavu po 55 zl. Pro 12 direktorů z panského stavu po 160 zl měs. 1 920 zl, pro 12 rytířů po 140 zl měs. 1 680 zlatých, pět měšťanů po 55 zl, měs. 275 zl, celkem měsíčně 3 875 zl. Platy členů direktorské vlády byly značně vyšší než o deset let dříve platy úředníků v České dvorské kanceláři. Viz Karel Stloukal, Česká dvorská kancelář 1599–1608, Rozpravy České akademie věd a umění, Tř. I, č. 76, 109, 121, 137.

¹⁶⁾ Památky sněmovní, sv. VI, fol. 87, pak sv. VII, fol. 124.

¹⁷⁾ Kopiář fol. 125–127. Fr. Hrubý použil memoriálu k osvětlení vzájemného poměru Dietrichštejna k direktorům. L. V. z Žerotína, 1930, str. 75.

kračuje, že se u něj, ani u žádného zemského direktora nikdy nenalezala pokladna, ale u toho, – kdo byl od stavů k jejímu opatrování nařízen –, v Olomouci u Biryty, v Brně u Columbána, v jejich domech, kde i dříve byla chována a opatrována. Měl-li by kdo spravedlivě odpovídati za vzetí a odvezení peněz – pokračuje Dietrichštejn v memoriálu, – nejsem to já, ale *výběřci*, aneb město, které to přehlídalo a nezabránilo.

Direktoru nebylo dovoleno, ani uloženo, aby se musel obírat zemskými penězi, nebo aby je měl v opatrování, ale byly vždy v pokladně, která se nalézala u výběřcích a u rentmistra. Když Joachim Haugwic, jako správce zemských peněz, uschoval u sebe tisíc zl, – ihned se o tom stala na sněmu zmínka –. Z dalšího textu memoriálu se dovídáme, že direktor dostával pouze písemnou zprávu – gruntovní extrakt od zemských komisařů k přijímání počtu nařízených –. Tito komisaři byli ustanoveni sněmem a měli zjišťovat, kolik má výběřci v pokladně. Direktor nebyl dle memoriálu oprávněn přijímat vyúčtování přímo od výběřcích. „Místně jsme nemohli vědět, co měli v kassí, ale jim jsme museli věřit, co nám oznamovali dle svého zdání.“ V memoriálu je též zajímavá zmínka o revidování zemského rentmistra Jana Jiřího Kandelbergera, který byl již jmenován hned v úvodě této studie jako výplatčí direktorských peněz. V memoriálu je připomínána nějaká starší záležitost z r. 1617, kdy bylo Dietrichštejnovi vytýkáno, že nevykonal u něj sněmem nařízené přezkoušení počtů. Dietrichštejn připomíná, že se Kandelberger vzepřel jeho revizi a na brněnském sněmu prohlásil, že již byl zrevidován zemskými komisary, sněmem nařízenými, a sněm se pak již spokojil s jeho prohlášením. Hlavní činnost direktora zem. peněz jako nejvyššího kontrolního orgánu spočívala dle memoriálu v přehlednutí konečných sum, číslic, sestavených ve výkazech. Direktor neměl možnost nahlédnout do detailů, z nichž byly sestaveny konečné sumy, a neměl právo na skontrolování pokladen jak u výběřcích tak ani u zemského rentmistra.

Direktor zem. peněz snad mohl mít důležitý poradní hlas na sněmu, když šlo o hledání východiska z finanční tísně země. Bylo by tu možno vyslovit i podezření, že informovaní členové sněmů mohli mít i svůj osobní zájem, aby zemský šéf financí nevníkal do podrobností, když skontrolování pokladen a příslušných záznamů byli pověřeni sněmem zvolení zemští komisaři. Do jaké míry to byli finanční odborníci, to již dnes nelze říci. Úhrnem je možno konstatovat, že odbornost v peněžních manipulacích a účetnictví musíme hledat v měšťanských řadách, v řemeslnicko-obchodnických vrstvách. Pokladny výběřcích a účetní záznamy a sumáře, to vše bylo vlastně v rukou podřízených finančních orgánů, v *rukou výběřcích a rentmistrů*. Poněvadž sídlem direktorské vlády se stalo Brno, byli to *brněnští měšťané*, nebo bývalí měšťané, kteří dosáhli erbů a v Brně se zakoupili. Než budeme moci nahlédnout do soukromého života výběřcích a rentmistrů, je třeba si ještě uvědomit některé tehdejší zvláštnosti, vzdálené od dnešní praxe a doby.

V době, kdy se ještě platilo pouze *kovovými mincemi*, byla peněžní manipulace mnohem obtížnější než v dnešní době, kdy převládá papírová měna. Přepočítávání mincí, častější kontrolování, uskladňování v tehdejších „pokladnách“, odesílání v sudech, to vše si vyžadovalo mnohem více času, než dnes. Výběřci a rentmistr konali nejenom pokladní službu, ale i nutnou účetní službu. V dnešní době je zásadně oddělena funkce pokladníka od účetního. Soustředěním pokladních i účetních prací v jedné ruce byla dána výběřcím značná pravomoc, kterou se mohly zavinit omyly, ale které mohlo být i zneužito. Musíme uvážit, že výběřci měli peníze na hotovosti a dodnes je taková okolnost lákavou příležitostí k soukromým

krátkodobým výpůjčkám členům všech společenských vrstev. Je znám nedostatek hotových peněz, jímž trpěl i velmi zámožný člen panského stavu Karel st. z Zerotína.¹⁸⁾ Výběřci jistě neposkytovali soukromé půjčky bez určitého odškodnění, nebyly-li dokonce vybírány úroky.

V této souvislosti je také nutno se zmínit o určité finanční dvoukolejnosti před povstáním a o jazykové praxi, která jistě nebyla bez vlivu na praxi výběřcích po povstání, poněvadž nedošlo k výměně osob. V době před povstáním existovali vedle stavovských výběřcích, kteří měli na starosti příjmy a výdaje země, ještě císařští výběřci, kteří měli na starosti dohled nad vybíráním berní, povolených sněmem panovníkovi. Dřívější císařští výběřci přešli do služeb direktorské vlády. Dvorská komora ve Vídni, jako centrální finanční úřad všech zemí české koruny, korespondovala od druhé poloviny 16. století pouze německy. Požadovala proto po svých výběřcích, aby jí zasílali všechny zprávy pouze v německém znění.¹⁹⁾ Proto ustanovovala za výběřci úředníky, ovládající němčinu, prakticky jen Němce. Nemůžeme proto přehlédnout *národnost výběřcích* v období revoluční vlády a jejich předchozí vztah k Dietrichštejnovi – Němci.

Národností praxe dvorské komory ve Vídni je dobře patrna na případech již v úvodě zmíněného Ondřeje Seidla, pozdějšího latinského sekretáře v direktorské kanceláři.²⁰⁾ Jeho nástupcem se stal Jan Jiří Kandelberger, který dle údajů u d'Elverta byl od r. 1609 v panovníckých službách jako císařský rentmistr a současně byl zemským výběřcím. V době odklonu Moravy od Rudolfa II. byl Kandelberger úplně převeden do služeb moravských stavů.²¹⁾ Vybíráním posudného – císařské berně –, byl po něm pověřen Jiří Weissbach, který v letech 1615 až 1621 úřadoval jako císařský rentmistr.²²⁾ Kandelberger vykonával svou funkci v revoluční vládě až do svého úmrtí r. 1620. Na červnovém sněmu v témže roce byl vystřídán Josefem Forrestem, který byl dříve písařem v císařských službách ve Vídni a přišel kol r. 1610 do Brna. Z naznačeného přehledu plyne, že většina dosud jménem známých členů správy direktorských financí byli Němci, ponechání ve svých funkcích z doby před květnovým převratem 1619, kteří zůstali na svých místech až do konečného pádu povstání 1620. Jsou to: Ladislav Šlejnic, Kandelberger, Weissbach, Forrest a Oldřich Lilgenblatt, spolupracovník Václava Columbána, brněnského výběřcího, kterého Vladimír Burian považuje za Čecha.²³⁾ Olo-

¹⁸⁾ Otakar Odložilík, Karel st. z Zerotína, 1936, str. 19–20.

¹⁹⁾ Frant. Kameníček, Zemské sněmy a sjezdy moravské, I. sv. 130–131.

²⁰⁾ Viz pozn. 4).

²¹⁾ Schriften, sv. XXIII, str. CLXXIV. Roku 1609 byl přijat jako člen rytířského stavu za obyvatele země. Viz pozn. 3).

²²⁾ Jiří Weissbach předal dle d'Elverta (citace v pozn. 21) svůj úřad novému císařskému rentmistru Kemptnerovi v říjnu 1621. Jeho jméno píše d'Elvert „Weissbach, Weisspacher“, Kameníček píše „Vejspach“. Fr. Hrubý píše „Vejšpoch z Vejšpochu“. Protože tohoto rentmistra považují za Němce, píše „Weissbach“. Richard Horna, K dějinám moravských úředníků, Práce ze semináře českého práva na Karlově universitě v Praze, 1923, odst. D „Direktor zemských peněz“. Úřad rentdynera [v pozn. 4)] klade Horna proti Kameníčkovu pojetí (Zemské sněmy, I. sv., str. 270) za totožný s úřadem rentmistra, který byl dáván dvorskou komorou ve Vídni jako pomocník zemskému podkomořímu. Měl mu být nápomocen při vybírání, odvádění a účtování posudného nebo pobečovného, daně povolované od 2. pol. 16. století každoročně sněmem panovníkovi. I když měl rentmistr nižší funkci než podkomoří, měl mít dle Hornova názoru asi dozor nad činností podkomořího, který byl stavovským úředníkem.

²³⁾ Vladimír Burian, Účast Brna na českém povstání a jeho potrestání, Brno v minulosti a dnes, IV, 1964, str. 99, čteme „Ve svrženém sboru byl zastoupen jediný Čech, Blažej Bochovský, v nově nastoleném, tj. po převratu 10. 5. 1619, byli dva (tj. Češi), Eliáš Netolická a Václav Columbán, který byl v r. 1619 členem tzv. staré rady.“

moucký výběrčí Jan Biryta byl pravděpodobně české národnosti, ale nepřichází již tolik v úvahu v době, kdy se stalo Brno středem direktorské vlády.²⁴⁾ České národnosti byl Zdeněk z Roupova, jako pomocník Ladislava Šlejnice, a byl patrně začátečníkem ve finančních otázkách.²⁵⁾

Jak bude zřejmé z dalšího, všichni jmenovaní Němci dosáhli po roce 1620 úplného odpuštění od císaře. Tato okolnost je nápadná a pravděpodobně souvisí s Dietrichštejnem, jak to spolehlivě dokázal Vl. Burian ve shora uvedeném případě Columbánově a Lilgenblattově. Dietrichštejn byl od 1615 do počátku května 1619 direktorem zemských peněz. V této své funkci byl vlastně šéfem výběrčích. Po porážce na Bílé hoře octl se opět v čele moravské zemské správy. Mezi výběrčími byli katolíci i nekatolíci, ale jejich vztah k penězům byl asi stejný. Příležitost k výnosným peněžním manipulacím byla velkým pokusem pro ziskuchtivé povahy. Žádostivost peněz a strach před ztrátou hmotného pohodlí byly v pozadí jejich obojaké politiky: nezneprátenit si direktorskou vládu a přitom nepřetrhat vztahy k dřívějšímu svému šéfu Dietrichštejnovi a jeho prostřednictvím k císaři. Vždyť tutéž obojakou politiku pěstovali i mnozí jiní direktori, jak o tom svědčí jejich odpověď Dietrichštejnovi na jeho přípis z června z Mikulova, kdy jim zaslal dopis Jana z Eggenbergu z císařského dvora ve Vídni. To jsou však již fakta známá z průkopnických prací Frant. Hrubého.²⁶⁾

Je ještě třeba hledat vysvětlení, proč vyšší stavovská společnost většinou nerozuměla financím, peněžnictví a účetnictví. Nelze tvrdit, že by se nebyli učili počítat, ale malá praxe v základních početních úkonech vedla k zapominání a tak rostla nechuť namáhat svou myšlenkovou činnost matematickým směrem. Jako existovala nechuť k manuální práci, tak tu bylo i podceňování pokladních a účetních prací, nedůstojných členů feudální společnosti. Nemusíme brát v úvahu praxi císaře Ferdinanda II., který rozhazoval konfiskovaný majetek a například neustálými dary zvyšoval příjmy svého oblíbence p. z Eggenbergu, které dosáhly výše ročně 600 tisíc tolarů.²⁷⁾ Právem se však musíme zamyslet nad neuváženou finanční instrukcí Karla st. z Žerotína, aby jeho hospodářský úředník platil staré dluhy z nových půjček a jenom v krajní nouzi z pravidelných důchodů.²⁸⁾ O zmatcích ve finančnictví, zaviněných moravskými stavy již v 2. pol. 16. stol., psal Frant. Kameníček ve svých Zemských sněmech.²⁹⁾ Navyklá praxe nějak obelstít císařský fiskus vymstila se na stavech za odboje proti císaři, kdy měli být ochotni všechno obětovat.

Mezi takovými menšími i většími podvody proploovali vychytralí výběrčí a obohacovali se. Chyběla přesná evidence berních nedoplatků a nepropracovaný

²⁴⁾ Ve studii, citované v předchozí poznámce, v posledním odstavci, str. 116–117, je věnována pozornost růstu významu Brna, jako správního centra Moravy: „A tak se již nejméně od vypuknutí konfliktu hledí na Brno jako na hlavní město Moravy.“

²⁵⁾ Viz pozn. 2).

²⁶⁾ Kopiař, dopis z 21. 6. 1619, fol. 192. Odpověď charakterizuje názor podepsaných direktorů, kteří mluví i za stavy, po uplynutí šesti týdnů po vypuknutí povstání. V textu zmíněný Jan Oldřich, kníže z Eggenbergu, je proslulý nejlivnější rádce císaře Ferdinanda II., který později radil k uskutečnění exekuce v Praze 1621, a byl též zapleten do ražení smutné proslulé „dlouhé mince“. Je často citován u Ant. Gindelyho, Dějiny českého povstání.

²⁷⁾ Antonín Gindely, Dějiny českého povstání, sv. II, str. 16.

²⁸⁾ Otakar Odložilík, Karel st. z Žerotína, str. 19.

²⁹⁾ František Kameníček, Zemské sněmy, sv. I, str. 254–260.

exekuční systém vedl k prázdné pokladně.³⁰⁾ O celkové finanční situaci mohli mít nejlepší představu výběrčí, kteří měli většinou zkušenosti z obchodování a pak z městského hospodaření.³¹⁾ Při stálém nedostatku peněz v pokladně direktorů, jistě napřed platili tomu, kdo měl jejich větší sympatie. Při tom nezapomínali na včasné výplaty osobních platů. Jako všude tam, kde není pravidelná i nepředvídaná kontrola, využívali výběrčí dané situace ve svůj prospěch. Měli možnost přednostně platit dodávky válečného materiálu a odsunovat výplaty žoldů, které jim asi nejméně vynášely. Tak se stávalo, že včasným nevyplácením žoldů docházelo k vojenským revoltám, které byly ke škodě povstání. V dnešní době je zákonem určena splatnost mezd a všech osobních platů, tedy i vojsku, kdežto tehdy platili žoldněrům, až se sešly peníze. Měšťané jako řemeslníci a obchodníci byli příjemci částek za vojenské dodávky. Poněvadž na okamžitém zaplacení svých účtů měli největší zájem, jistě využívali svých osobních známostí u vyplácejících orgánů a získávali si jejich přízeň. Podplácením bylo možno dosáhnout i toho, že některé nedoplatky na berních, vlekoucí se delší dobu, šlo snížit, ojedinele snad i vypustit z evidence. Po pádu povstání mohli výběrčí použít naznačených úlev jako nejlepšího doporučení při svých žádostech o milost. Sabotáž tohoto druhu, že výběrčí odhadovali výplatu žoldů, mohla být příznivě kvitována císařským dvorem. Obtíže s výplatami žoldů byly dle Gindelyho Dějin českého povstání u českých pluků a jak bylo naznačeno, byly rovněž i v moravském vojsku.

Povšimneme si nyní podrobněji všech těch, kteří byli činní ve správě financí, nejen moravských direktorů do prosince 1619, ale kteří zůstali na svých místech i v roce 1620, do konce stavovského odboje. Ladislav Šlejnic ze Šlejnic byl členem panského stavu, a nepocházel z měšťanských vrstev, jako jeho přidělení zaměstnanci, avšak měl značné zkušenosti ve finančnictví, které jistě rozhodly o jeho volbě za direktora zemských peněz. Byl německé národnosti, a proto se snadno domluvil se svým personálem. Když žádal na červnovém sněmu 1620, aby byl zproštěn své funkce, odůvodňoval svou žádost poukazem na třicetiletou službu zemi. Již 1591 byl členem stavovské komise, která revidovala zemské počty.³²⁾ Kopiař dir. častěji uvádí jeho jméno. Teprve 13. 5. 1619 byl informován o své volbě za direktora zemských peněz a byl vybízen, aby co nejdříve přijel do Brna. Ještě koncem května půjčil zemi 6 tisíc zl a počátkem června dostal za úkol zkontrolovat činnost olomouckého výběrčího Jana Biryty, který jako vézeň se všemi „svými počty“ byl odeslán do Brna.³³⁾

Jeho žádosti o zproštění funkce na červnovém sněmu 1620 bylo vyhověno a jeho činnost převzal Ladislav Velen z Žerotína, jako zemský hejtman. Nevíme dnes, proč po pádu povstání dosáhl Šlejnic milosti, ač právě svou účastí za odboje byl velmi kompromitován, jak ve správě financí a při prodeji duchovních statků, tak i svým členstvím na zemském soudě. Když Lad. Velen uprchl ze země, stal se Šlejnic opět správcem zemských financí, jistě na doporučení Dietrichštejnovo. Ladislav Šlejnic získal půjčkami značný majetek a měl tehdy vykonat finanční likvidaci stavovského odboje, zejména zaplacení a rozpuštění stavovského vojska.

³⁰⁾ Kopiař, fol. 298–299. V archivu města Brna jsou exempláře patentu pod čísly 1848 a 1858.

³¹⁾ Viz ještě poslední odstavec závěru této studie.

³²⁾ František Hrubý, Moravské korespondence a akta, sv. II/1, str. 92–94. Týž, Ladislav Velen z Žerotína, str. 110 a n. Týž, Pád českého povstání na Moravě r. 1620, ČCH, 1925, str. 383.

³³⁾ Kopiař, fol. 29, 81, 136–137, 165, 197, 439–440, 446, 449.

Víme, že se zaň přimlouval ve Vídni Karel ze Žerotína jakožto za svého důvěrného přítele a z jeho listu z listopadu 1634 víme o Šlejnicově smrti a jeho pohřbu v Třebíči.³⁴⁾

Jako málo důvěryhodný pracovník ve financích jeví se nám dnes již častěji jmenovaný *Jan Jiří Kandelberger*. Jsa členem rytířského stavu byl r. 1609 přijat za obyvatele země a z panovnických služeb byl převeden do služeb moravských stavů. Jako zemský rentmistr od r. 1615 přečkal květnový převrat 1619 až do své smrti v následujícím roce 1620. Jeho schopnosti popsal velmi příznivě ve Vídni císařský rada Unterholzer, že Kandelberger dobře rozuměl jak vedení posudného, tak i vedení jiných zemských berní.³⁵⁾ Přesto však se dostal po smrti do seznamu nejvíce kompromitovaných za povstání jako pomocník při kažení stříbra a při nařízení zlé mince. Jeho památka byla prokleta a statky zkonfiskovány. Dvorská komora ve Vídni se zaměstnávala ještě několik let jeho jménem a jeho činností, která nesevčí o účetnické poctivosti. Šlo o mimořádnou berní 240 tisíc zl, povolenou moravskými stavy r. 1609 svému novému pánu, tehdy ještě arciknížeti Matyášovi, splatnou ve třech splátkách ročně po 80 tisících zl. V té době byl Kandelberger ještě císařským rentmistrem, avšak nic nevyúčtoval.

Uplynulo deset let a Kandelberger stále nic nevyúčtoval ani stavům, ani arciknížeti, který i jako císař se již celé berně nedočkal. Dnes již nevíme, zda Kandelberger vybral berní za všechna tři léta nebo ne. Není také vyloučeno, zda nejednal v intencích moravských stavů, ale za povstání se muselo zjistit, že nějaká splátka v částce 80 tisíc, možná poslední splátka, byla vybrána a dosud neodvedena. Proto ji moravští stavové znovu darovali, tentokrát svému novému vladaři, zimnímu králi Fridrichovi při holdování. Osud těchto 80 tisíc, podruhé darovaných, zajímal dvorskou komoru ve Vídni ještě r. 1625.³⁶⁾ Z uvedeného případu je zřejmé, že Kandelberger musel být obratný účetní, když dovedl nevyúčtovat tak značnou částku peněz a přitom za svého života nepozbyl důvěry. Je to současně názorný příklad, jak asi vypadaly revize komisařů, nařizované jak dvorem, tak i zemským sněmem, když u něj našly vše v pořádku a dokonce podaly příznivý posudek, jak to učinil zmíněný Unterholzer. Jestliže se Kandelberger bránil Dietrichštejnově revizi r. 1617 námitkou, že již byl revidován, můžeme si jeho nechuť též snadno vysvětlit, jestliže nebyly v pozadí ještě jiné osobní motivy. Když Kandelberger dobře obstál u jedné revize, měl mít zájem o novou revizi, která nemusela dobře dopadnout.³⁷⁾

Císařským rentmistrem po Kandelbergovi se stal r. 1615 *Jiří Weissbach*, o němž víme, že měl od r. 1613 ve správě posudné. Jako pracovník v peněžnictví neprodělal, neboť se zakupoval na Moravě. Za 7 tisíc tolarů získal 1617 biskupské léno Šlapanice u Brna a za povstání koupil majetek křížovníků v Brně. Byl asi

³⁴⁾ Frant. Hrubý, *Nové dokumenty bělohorské, ČCH 1925, str. 512, pozn. 2). Tých, Moravská korespondence a akta, sv. II/2, str. 492.*

³⁵⁾ Viz pozn. 3), 17), 21). Unterholzerův dopis u d'Elverta, *Schriften, sv. 23, str. CLXXIV/V: Seznam osob, „kteříž nad penězi zemskými vladaři byli“ a „kteří zlé mince původcové byli“.* Frant. Hrubý, *Moravské korespondence a akta, sv. II/1, str. 191–192.*

³⁶⁾ D'Elvert, *Schriften, sv. 23, str. CLXXVI.* K úplnému vysvětlení chybí ještě další bližší údaje. Je nepravděpodobné, že by zmíněná částka 80 tisíc zl byla vybrána teprve r. 1620, když byla berně povolena sněmem již r. 1609. O Kandelbergovi viz v kopiáři, fol. 33/34, 97, 125 až 127, 251, 252, 264, 359. Obsah listů na foliích 251, 252, 359, šlo by označit jako tehdejší platební příkazy od direktorské vlády.

³⁷⁾ Viz text k pozn. 17).

nekatolík, neboť po pádu povstání bylo uvedeno jeho jméno mezi „zlomluvníky a žváci jeho svatosti papežské, jeho milosti císařské a víře katolické“. Dosáhl však milosti a předával svůj úřad teprve v říjnu 1621 novému rentmistrově Kempnerovi. Měl však také dodatečně předložit vyúčtování od r. 1617. Tím, že dosáhl milosti, je zřejmé, že se proti obviněním mohl vykázt činností ve prospěch císařské strany. V kopiáři dir. se nevyskytuje jeho jméno, ale dobře o něm ví jednak d'Elvert a pak Frant. Hrubý, který uvádí, že byl Weissbach použit k válečným službám jako komisař r. 1623.³⁸⁾

Po smrti Kandelbergově stal se zemským rentmistrem dle usnesení červnového sněmu 1620 *Josef Forrest*. Jak zjistil Vlad. Burian, byl Forrest kalvinista, který se přistěhoval do Brna z Dolních Rakous. Byl dříve ve Vídni písařem u cís. celního úřadu. V Brně se oženil a v r. 1610 dosáhl měšťanství.³⁹⁾ Jeho účast ve správě financí se jistě nedatuje až od června 1620, kdy se stal zemským rentmistrem, ale musel mít určitou praxi již v dřívější době. Po pádu povstání se octl mezi „osobami, kteří zlé mince původcové byli a správu nad tím měli“. Byl označen jako „největší kazitel stříbra“. Také i on dosáhl milosti a vystupoval jako jednatel Karla st. z Žerotína ve Vratislavi. Získal značné jmění, neboť k r. 1628 se datuje zpráva, že si najal s Ondřejem Ottašovským, židlochovickým úředníkem, statek Náměšť a Rosice od hraběte z Werdenberka. Proti svým těžkým obviněním musel se Forrest vykázt takovou činností, která mu dopomohla k odpuštění.⁴⁰⁾

Václav Columbán byl výběřčím zemských berní v Brně, daný „panu kardinálovi k ruce“ při prosincovém sněmu 1618.⁴¹⁾ Svědomitým studiem Vl. Buriana byly zjištěny cenné podrobnosti z Columbánova života, které umožnily lépe pochopit tohoto „obojetného a hrabivého kariéristu“. V účetnictví se vyznal, neboť spolu s Lilgenblattem vedl brněnské radní počty a byl řadu let členem zasedající brněnské rady. Ačkoli byl katolíkem, zůstal členem rady i v letech 1619–1620.⁴²⁾ Rovněž zůstal ve funkci zemského výběřčího i za direktorské vlády. Z direktorského kopiáře se dovídáme, že z jeho návodu nařídili direktoři městu Brnu, aby zálohově zaplatilo poslušm cestovné. Bylo to již 26. května 1619, kdy direktorská pokladna byla bez peněz.⁴³⁾

Uvedený drobný údaj naznačuje, že brněnská městská pokladna pomohla zemské pokladně, když byla prázdná, a to nemusel být ojedinělý případ. V Archivu města Brna je uložen průvodní přípis do Olomouce, čitelně podepsaný Columbánem s datem 21. 7. 1619, že z nařízení „j. m. pánů direktorů, správců a rad zemských

³⁸⁾ Viz pozn. 22). Zprávy o Jiřím Weissbachovi má d'Elvert, *Schriften, sv. 23, str. CLXXV/VI.* Frant. Hrubý, *Moravské korespondence a akta, sv. II/1, str. 191.* V témže svazku, str. 399 je v první poznámce údaj, že Weissbach s Forrestem byli nařizeni za komisaře v Brněnském kraji k dopravě dělostřelectva a munice.

³⁹⁾ Vladimír Burian, *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618.* Na str. 50 a 56 je popisován nebojácný Forrestův postup v Brně r. 1613 v boji o evangelické pobožnosti na Lochenberku.

⁴⁰⁾ Zprávy o Forrestovi u d'Elverta, *Schriften, sv. 22, str. 318,* u Fr. Kamenička, *Zemské sněmy, sv. III, str. 55,* u Fr. Hrubého, *Moravské korespondence a akta, sv. II/1, str. 191, 399,* pozn. 1), sv. II/2, 168.

⁴¹⁾ Tých, sv. II/1, str. 134, pozn. 8), pak str. 109 a 192.

⁴²⁾ Viz pozn. 23). Citované dílo Vl. Buriana, str. 107.

⁴³⁾ Viz pozn. 23), 42).

⁴⁴⁾ Kopiář, fol. 68: „Netajíme, ... kterak Václav Columbán toho při nás pohledává, skrze spis od něho podaný, aby se učinilo jistě nařízení, strany posluš k vyřízení věcí nám potřebných, pročez vám ... poroučíme ... , aby pro nedostatek posluš nic obmeškáno nebylo ...“.

markrabství moravského“, posílají se dva patenty výběřcímu zemskému v kraji olomouckém, „kteříž ihned neprodleně po kraji rozesláni býti mají“.⁴⁵⁾ Columbán, jak je vidět z citovaných dokladů, projevoval se jako spolehlivá síla a za krále Fridricha Falckého přísahal i na konfederaci. Byl tak ostražitý, že dovedl v době povstání přerušit styky s katolíky a dokonce i finančně přispěl na povstání. Když pak byl již zřejmý konec povstání, hned navazoval styky s Dietrichštejnem a tituloval se jako „služebník císařův“. Do této poslední fáze jeho kariéry zapadá jmenování císařským rychtářem v Brně, ale i tato funkce mu poskytla příležitost k obohacení za zlehčené měny. Od přímých soudních následků jej osvobodila smrt a trest postihl jeho jmění v částce 60 tisíc zl, které bylo zabaveno.⁴⁶⁾

Rovnocenným Columbánovým kolegou byl *Oldřich Lilgenblatt*, „zjistný konvertita“, který dle citované literatury byl jedním z nejzámožnějších brněnských měšťanů. Byla již zmíněna jeho spolupráce s Columbánem při vedení brněnských radních počtů. Srpnovým sněmem 1617 byl zvolen do poselství ke králi Ferdinandovi II., které mu mělo oznámit volbu Moravanů za markraběte. V následujícím roce byl sněmem „přidán mezi osoby“, které měly projednat výsledek cesty poslu k císaři a do Čech.⁴⁷⁾ Bývalý nekatolík se stal horlivým katolickým předákem. Dle záznamu v kopiáři bylo mu v půli července 1619 nařizeno jako členu staré městské rady, aby společně s měšťany Eliášem Tyrnerem a Lukášem Rolantem učinili „pořádný počet ze všech věcí, náležejících ke kostelu sv. Jakuba“, a odevzdali jej obnovené radě evangelického náboženství.⁴⁸⁾ Nevíme, jakým způsobem se dostal Lilgenblatt do direktorské kanceláře, ale jistě v září 1619 již v ní pracoval. Dokladem je průvodní přípis „k patentu a spravení restantů“ ze 26. 9. 1619, uložený v Archivu města Brna.⁴⁹⁾ O jeho přímé účasti ve správě stavovských financí v době povstání svědčí seznam dlužníků zemských berní s datem 3. prosince 1620.⁵⁰⁾ Při podrobnější prohlídce seznamu, uloženého ve SAB zjišťujeme, že má nadpis „Poznamenání restantníků ode mne Woldřicha Lilgenblatta“. Na konci seznamu je jeho podpis, který odpovídá jeho podpisům v městském archívu. Uvedený seznam je dokladem, že se Lilgenblatt účastnil prací ve správě stavovských financí i v době zemského hejtmána Lad. Veleny z Žerotína. Po pádu

⁴⁵⁾ AMB, Sbirka listin: 1619, července 21. Brno.

⁴⁶⁾ Viz pozn. ²³⁾, ⁴²⁾, ⁴³⁾. Vlad. Burian, str. 108.

⁴⁷⁾ Fr. Kameníček, Zemské sněmy, sv. I, str. 127, pozn. ¹⁾, Viz pozn. ⁴⁶⁾.

⁴⁸⁾ Kopiář, fol. 274.

⁴⁹⁾ AMB, Sbirka listin: 1619, července 21. Brno. Je to vlastně jakýsi doručovací arch s podpisem Woldřicha Lilgenblatt. Jde o klášter Králové, u sv. Anny, u sv. Tomáše, o Zábřovice, kartouzský klášter, Tišnov, Rajhrad a o kapitolu u sv. Petra.

⁵⁰⁾ SAB, Nová sbírka, č. 687/127a. Fr. Hrubý, Pád českého povstání na Moravě r. 1620, ČCH 1923, str. 113, napsal: „V mor. zem. archívu zachoval se nám mezi řídkými prameny z té doby také jeden seznam všech restantníků, sestavený v době kritického nebezpečí, ... kdy sháněny peníze za každou cenu.“

Když si podrobně dnes prohlédneme dochovaný seznam, zjišťujeme, že v seznamu jsou abecedně sestavena jednotlivá panství, ale majitelé nejsou jmenováni. Udiví nás, koho nalezneme mezi dlužníky berní, nejen za běžný rok 1620, ale i za rok 1619. Dlužníky na berních, těmi restantníky, byli nejvyšší zemští úředníci, v čele se zemským hejtmánem Lad. Vel. z Žerotína, kteří svým majetkem náleželi mezi nejbohatší šlechtu na Moravě. Jestliže nejvyšší úředník v zemi nedovedl pochopit důležitost placení berní, zvláště v době války, kdo měl tomu lépe porozumět? Neměl dávat dobrý příklad, připomenout si druhou půlku starého latinského přísloví exempla trahunt? Nemusíme se domnívat, že by nebyla tehdy známa jména dlužníků berní! O rozhlášení jejich jmen, i když šepem, se postarali jistě měšťané, zaměstnaní ve správě stavovských financí, k nimž náležel i sestavovatel zmíněného seznamu, Oldřich Lilgenblatt.

povstání pokračoval společně s Columbánem při obohacování se z „dlouhé mince“. Dovedl se také osvobodit nějakým způsobem z obvinění. O dosáhnutém osvobození svědčí okolnost, že Dietrichštejn v patentu o peněžité a obilní kontribuci z listopadu 1622 ustanovil Lilgenblatta jako příjemce peněžité kontribuce v Brně.⁵¹⁾

Ačkoli středem finanční správy ze stavovského povstání bylo Brno, je nutno uvést i Olomouc, jako brněnskou finanční exozituru, kde působil jako výběřcí olomoucký měšťan *Jan Biryta*. V květnu 1619 prožíval Biryta těžké chvíle. Jak již bylo uvedeno při rozboru Dietrichštejnova memoriálu, byl Biryta v podezření, že umožnil Albrechtu z Valdštejna odvézt stavovskou pokladnu z Olomouce do Vídně.⁵²⁾ V kopiáři je instrukce direktorů, zasláná 14. 5. 1619 Sedlnickému a Bítovskému, že jim byl poslán Jan Biryta v železech, s poznámkou, „Když si Biryta zaopatří do tří týdnů rukojmí, jak slíbil, může býti propuštěn“. Víme také již z předchozího textu, že Olomoučtí měli vypravit Jana Birytu do Brna k direktoru zem. peněz Lad. Šlejnicovi se všemi účetními záznamy. Vyšetření Birytova případu se protáhlo dle záznamů v kop. až do srpnového sjezdu 1619. Biryta byl nazýván opět zemským výběřcím v olomouckém kraji, jak lze zjistit z potvrzení města Uh. Hradiště z 10. října 1619, založeného v AMB.⁵³⁾ Po pádu povstání jeho jméno se nevyskytuje mezi obviněnými, ač jako výběřcí v období povstání asi náležel mezi provinilé. Jistě si dovedl udržet přízeň u svého dřívějšího šéfa financí před povstáním, kard. Dietrichštejna, který ve svých patentech z let 1621 až 1623 uvádí Birytu opět jako zemského výběřcího.⁵⁴⁾

Na závěr své studie ještě poznamenávám, že jsem si v ní položil za úkol zachytit *nejprve stav financí* direktorské vlády na Moravě. Základním pramenem byl kopiář české korespondence moravských direktorů, zachovaný ve SAB a to pro dobu od 6. května do 17. září 1619. Z celkového počtu 680 různorodých písemností, aspoň heslovitě obsažených v kopiáři, je mnoho cenných detailů k pestrým problémům revoluční moravské vlády, z nichž vedle vojenských záležitostí jsou finanční otázky na prvním místě. Ke zjištěným údajům byly připojeny další roztroušené zmínky v listinném materiálu z AMB a SAB. Jako obvykle, celek byl pak spojen a doplněn příslušnou historickou literaturou, rovněž všude citovanou v poznámkách. Tak bylo aspoň rámcově zachyceno období direktorské vlády, ne pouze do 17. září 1619, ale přibližně do prosince téhož roku, kdy byli direktori nahrazeni stavovskými úředníky, zvolenými dle moravského zemského zřízení, v čele s novým zemským hejtmánem Lad. Velenem z Žerotína. Velmi obtížně šlo zjišťovat pravidelné příjmy, když země nebyla finančně připravena na déle trvající vyšší vydání, související s pravidelnými náklady na vojsko a na vedení delší války, s níž měli direktori počítat hned od počátku konfliktu. Morava, stejně jako i jiné stavovské země, nebyla svým tehdejším finančním systémem ještě přízpůsobena na dlouhodobé vedení války. Revoluční vláda zápasila proto hned od května s nedostatkem peněz. Tím nutnější byla pomoc takových finančních odborníků, kteří by bývali schopni pochopit situaci a uměli hospodařit i za počá-

⁵¹⁾ Fr. Hrubý, Mor. kor., II/1, str. 192 a 295–298 – Dietrichštejnův patent.

⁵²⁾ Viz text k pozn. ¹⁷⁾. Zprávy o Birytovi jsou v kopiáři na fol. 33/34 ze 14. 5., 136/137 z 8. 6. a na fol. 331 ze 27. 7. 1619.

⁵³⁾ Viz pozn. ³³⁾. AMB, Sbirka listin: 1619, října 10. Uherské Hradiště.

⁵⁴⁾ Fr. Hrubý, Mor. koresp., sv. II/1, str. 109 a 297, kde jde o léta 1621 a 1622. Na str. 325 je Biryta označen jako výběřcí nejvyšším sudim Lvem Burianem Berkou.

tečních finančních obtížích. Jejich prvním úkolem bylo rychlé hledání nových zdrojů příjmů v nejbohatších vrstvách země, t. j. v duchovenstvu, ve šlechtě a v městech. K podobnému předběhnutí doby nebyly dány předpoklady v době stavovského zřízení, kdy většina berní byla placena poddanými.

Na druhé místo si položil pisatel otázku, *kdo vlastně hospodařil s penězi?* Z textu je zřejmé, že vedení financí již v době před povstáním bylo v rukou příslušníků měšťanských řad, kteří bez promyšlené systematické kontroly měli dostatek příležitosti k osobním ziskům na úkor celku. Většina z nich byla svým majetkem spojena s Brnem a byla německé národnosti. Jejich zřítnou činnost umožňovaly různé zmatky ve finančnictví z minulosti, podporované dlouho se vleklými dluhy na berních. S prázdnou pokladnou nebylo možno platit žold na tři pluky, tím méně na najímané další pluky. Nevymezený rozsah kompetence neumožnil ještě tehdy vytvořit z funkce direktora zemských peněz nejen skutečného ministra financí, ale i nejvyšší zemskou kontrolní instanci, ať již šlo o svrženého kardinála Dietrichštejna, nebo o jeho nástupce Lad. Šlejnice a po něm na půl roku o Lad. Vel. z Žerotína. U jejich podřízených bylo přihlédnuto též k jejich osudům i po pádu povstání, pokud jsou známe. Tak lépe vynikl jednak jejich opatrný vztah k povstání a zjistitelný jejich majetek svědčí o různých machinacích, umožněných zejména půjčováním zemských peněz. Až na Kandelbergra, který zemřel před koncem povstání, a na Columbána, který zemřel po pádu povstání, ale před svým potrestáním, všichni ostatní dosáhli odpuštění a zůstali většinou ve svých bývalých funkcích.

Základem revize dnešních účetních knih jsou hodnověrné příjmové a výdajové doklady. Něco podobného není již dnes k dispozici, ačkoliv zásadně nemůžeme popřít existenci jakýchsi tehdejších příkazů k výplatám ze zemských peněz i v době povstání. Zmatky v zemských financích jsou zřejmé i z úlomkovitě zachovaných zpráv. Snad by je šlo i částečně osvětlit vysokými částkami pro tehdejší dobu, které se vyskytovaly v zemském hospodaření. Vysoká čísla působí dodnes určité obtíže pro představu. Tyto nesnáze byly tím větší před třemi a půl stoletími, zvláště pro takové počtáře, kteří zápasili se základními početními úkony. Většina šlechty neměla předpoklady, aby stačila svou chápavostí na počítání s vyššími čísly, když nemusela počítat se svými osobními příjmy. Na to měla své hospodářské úředníky, kteří dovedli zaopatřit peníze svému pánu za všech okolností, i za cenu výpůjček nebo i odprodeje nějaké části panství. Potřebné předpoklady měli tehdy měšťané, a proto právě v jejich řadách musíme hledat potřebné kvalifikované síly pro zemské hospodaření, pokud tohoto termínu můžeme použít pro tehdejší dobu. V hořejším textu jmenovaní, kteří se uplatnili jako rentmistři, výběřčí a jiné pokladní síly, byli vyškoleni hlavně v městském hospodaření s nižšími příjmovými a výdajovými částkami, a to platí v první řadě pro Brno. Obsažné práce Jaroslava Dřímala, vydané zvláště ve sborníku „Brno v minulosti a dnes“, ukazují při pozornějším srovnávání s dneškem, jak již tehdy bylo vyspělé městské účetnictví, které mělo také svou důkladnou kontrolu. Jedině pravidelné a nena-
dále kontroly veřejného hospodaření zamezují vznikání velkých defraudací, na něž pak doplácí veřejnost.

NEZNAMÁ VES ŽDÁRCE NA DEBLÍNSKÉM PANSTVÍ
MĚSTA BRNA

V XIX. ročníku Vlastivědného věstníku moravského jsem se zabýval některými otázkami, jež se týkají farní osady Žďárce u Tišnova. Zjistil jsem, že Žďárec se skládá ze dvou nestejně velkých částí. Původní ves s kostelem sv. Petra a Pavla stávala v údolí při brodu přes říčku Libochůvku, nad ní na planině byla někdy před r. 1358 založena Bohuslavem z Mitrova nová část osady, kolonizační městečko Žďárec.

Když jsem probral všechny písemné prameny, jež se Žďárce týkají a sestavil z nich vývojový sled územního rajónu v povodí Bobruvky a Libochůvky, zjistil jsem, že se řada záznamů vymyká z územního celku vsí se Žďárce jmenovaných.

První pochází z r. 1390, kdy přijala Markéta, dcera Jana z Lomnice, jinak z Deblína, svého manžela Čeňka z Kunštátu seděním na Loučce, do spolku na majetek, který dostala po smrti svého otce: na hrad Deblín, na dvůr a lesy k hradu patřící, na vsi Katov, Novou Ves, Nelepeč, Čížky, Žernovice, Prosatín, Holasice, Podolí, *Žďárec*, Blahoňov, Pýštkov a Jestbořice (Šitbořice).¹⁾ Když postoupila svým bratřím Benešovi, Vaňkovi a Čeňkovi z Lomnice, jinak z Deblína, na doživotí hrad Deblín, dvůr s poli, lukami, zahradami a 10 hřivnami roční činže tamtéž, plat ze čtyř lidí v Čížkách a platy v Podolí, *Žďáre*, Katově a Pejškově²⁾, poopravila svůj původní zápis a ze společného užívání se svým manželem vyňala to, co dala svým bratřím vložit do zemských desk.³⁾ Po osmi letech v r. 1398 postavil Beneš z Lomnice, jinak z Deblína, své manželce Anežce v Deblíně dvůr se čtyřmi poplatnými lány, dvanáct lánů polí a nějaké platy, dva činžovní lány v Pejškově, dvůr a šest poplatných lánů ve *Žďáre* a v Katově čtyři lány.⁴⁾ V r. 1415 prodal Jan mladší z Lomnice rytíři Archlebovi z Veteřova a jeho potomkům hrad a ves Deblín s alodním dvorem, dvě zahrady ovocné a vsi Nelepeč, Čížky, Srnovičky (Žernůvku), mlýn pod Herolticemi, Ceblovice, Holasice, Podolí s dvěma mlýny, Maršov, Braniškov, jednoho člověka ve vsi *Žďářích*, Prosetín, Katov, Novou Ves, Jestřábí, Blahoňov s dvorem, dvůr ve Chvališově a lesy

¹⁾ ZDB VII, 816 Zdyarzez, vydal P. Chlumecký, Brno 1856.

²⁾ ZDB VII, 893, Vezdyarzie.

³⁾ ZDB VII, 894 in Dyarcz.

⁴⁾ ZDB VIII, 35 in Scharcz.

Bořešín a Dehetník se vším příslušenstvím.⁵⁾ Panství střídalo majitele až je Václav, Albrecht a Jaroslav z Boskovic prodali jménem nezletilého bratra Ladislava někdy před r. 1470 městu Brnu. Do zemských desk byl tento převod vložen r. 1504. Brno získalo tímto kupem hrad a městečko Deblín, vsi Čížky, Žernůvku, Nelepeč, Pejškov, Čeblovice, Holasice, Maršov, Braníškov, Žďárce, Chvališov (zaniklý), Podolí a Ludvíkov (zaniklý, neznámo kde) se vším příslušenstvím.⁶⁾

Záznamy, které jsem uvedl, jmenují Žďárec vždy s dědinami deblínského panství, které leželo na horské planině na jih od Tišnova. Zápisy, zpracované ve vzpomenutém článku uvádějí však Žďárec s vesnicemi Ostrovem, Novou Vsí Tišnovskou, Vratislávkou a Víckovem, které leží na západ od Tišnova na planině mezi říčkami Bobručkou a Libochůvkou.

⁵⁾ ZDB XI, 101 in villa Zdyarce. Vydal P. Chlumecký, Brno 1856.

⁶⁾ ZDB XVII, 193, vydal Tomáš Kalina, Praha 1950.

Hranicí obou územních celků byla řeka Libochůvka a potok Halda. To, co leželo na levém břehu, patřilo kolem r. 1350 k panství Bohuslava z Mitrova, kraj na pravém břehu patřil k panství deblínskému, kde od devadesátých let 13. století seděli páni z Lomnice. Po r. 1400 se stali Lomničtí majiteli většiny vsi bývalého statku Bohuslava z Mitrova, ale ku spojení obou panství nikdy nedošlo a je málo pravděpodobné, že by se Žďárec, i když leží jen 3 km od společné hranice obou panství, jednou uváděl na panství deblínském a podruhé, třeba ještě téhož roku, byl v zápise s dědinami bývalé Bohuslavovy državy. Podle příslušnosti k panství a geografické polohy se zdá, že se jméno Žďárec vztahuje na dvě osady, jednu existující a druhou zaniklou. První leží na západ od Tišnova, druhá musela být někde na deblínské planině, kde se nacházejí pohromadě všechny vsi bývalého deblínského panství.⁷⁾

Država pánů z Deblína se skládala z malých dědinek, založených ponejvíce při vrchovištích potoků a potůčků. Osady mají poměrně malý půdní rozsah, jen Deblín, který byl sídelním městečkem a církevním centrem dominia, má katastr tak rozsáhlý, že je to na první pohled nápadné.

Projedeme-li tento katastr se znalcem místních poměrů, dozvíme se, že se tu jedna ze vzdálených polních tratí jmenuje Žďárce. S tratí sousedí pozemky obce Braníškov, kterým se říká Na Žďárcích.⁸⁾

Obě pojmenování jsou starého data, uvádějí se na katastrální mapě z r. 1826⁹⁾ a narazíme na ně také v josefinském katastru obce Braníškov. Na Žďárcích byla v době soupisu pole, 2376 sáhů jich patřilo ke gruntu čís. 6, kde hospodařil Anton Dvořák, usedlost Lorence Kupky měla na Žďárcích 1673 sáhů polí a Jakub Pavlíček z gruntu čís. 7 tu měl pole a pastvinu.¹⁰⁾ Na části Žďárců byl podle odhadů a měření, provedených na panství v r. 1787 vzrostlý les.

Projedeme-li další deblínské záznamy zjistíme, že v 16. století býval na panství dvůr zvaný Žďárecký, který byl již v r. 1570 pustý. Jeho pozemky užívali s panským dovolením společně poddaní z dědin Braníškov a Maršova a platili z nich o sv. Jiří a o sv. Václavu dva zlaté činže.¹¹⁾ Na společné užívání žďáreckých polností poddanými z Maršova a Braníškov upomíná pomístní název pozemků braníškovského katastru, které se táhnou od Žďárců směrem k Maršovu. Nazývají se U společného ouvaru.¹²⁾ Je to pojmenování staré, již v tereziánském katastru r. 1754 je zapsáno, že Jíra Závodník z Braníškov měl louku zvanou Společný ouvar, ze které sklízěl 1/4 fůry sena. Stejně velkou louku v této tratí měl braníškovský poddaný Jan Dvořáček.¹³⁾

V r. 1787 v době josefinských soupisů půdy měl v tratí U společného ouvaru braníškovský poddaný Jakub Pavlíček z čís. 7 2083 sáhů pozemků. Část obdělával jako pole, část užíval za pastvinu. Jinou pastvinu měl Nad společným ouvarem. Ke gruntu patřilo i pole zvané Za společným ouvarem. Pastvinu Společný ouvar měl také grunt, který patřil v době soupisu Antonu Dvořákovi.¹⁴⁾

⁷⁾ Vlad. Nekuda: Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu, Brno 1961, str. 51, 128 uvádí zmizelý Horní Žďár v okrese Jaroslavice u Znojma a zaniklou obec Žďárnou u Velkého Meziříčí.

⁸⁾ Název se běžně užívá a je také zachycen ve Vlastivědě moravské, Tišnovský okres, str. 150.

⁹⁾ SAB, Sběrka kat. map č. 961.

¹⁰⁾ SAB, Josef. katastr., fond D 6, č. 961.

¹¹⁾ AMB, Rkp. č. 151, Registra správní luk pronajatých k zámku Deblínu.

¹²⁾ Vlastivěda moravská, Tišnovský okres, str. 150.

¹³⁾ SAB, D 4, č. 155/II.

¹⁴⁾ SAB, Josef. katastr., fond D 6, č. 961.

Všechny záznamy, které jsem uvedl, se týkají tratí při katastrálních hranicích obcí Deblína, Maršova a Braníškova a vztahují se k jedné lokalitě, k zaniklé vsi Žďárce. Pokusím se z nich sestavit alespoň útržkovitou historii této zmizelé osady.

Osada se jmenovala Žďárce nebo Žďárec. Název vsi ukazuje, že to bylo sídliště založené na půdě odňaté lesu vypalováním porostu – žďářením. Tento způsob získávání orné půdy se považuje za starší než bylo mýcení nebo klučení a zakládání osad na vyžďářené půdě klade nejnovější bádání do doby předkolo-nizační, jejich obyvatelstvo považuje za lid domácího původu. Podle toho můžeme klást počátky Žďárců před r. 1200. Toto datum není nijak nadsazené, tehdy už existovalo při pramenech Bolehlávky feudální centrum Deblín s rozsáhlým hradem, po kterém se psal 1234–45 Ratibor z Deblína.¹⁵⁾ Příslušníci deblínského rodu byli již v první polovině 13. století význačnými činiteli zemské správy a měli dost hospodářské síly, aby mohli začít budovat na svém rodovém sídle troj-lodní románskou baziliku. Finanční náklady získávali ze svého rozsáhlého domi-nia, jež muselo být už zalidněno.

Je tedy jisté, že ves Žďárce existovala nejméně o dvě století dříve, než nám o ní podávají zprávu písemné záznamy.¹⁶⁾ Dědina patřila nepochybně k větším osadám deblínského panství, r. 1398 tu bylo 6 lánů polí a dvůr, zatím co v Ka-tově se uvádějí 4 lány, v Pejškově 2 lány, pouze městečko Deblín mělo více, čítalo 12 lánů.¹⁷⁾ Avšak Žďárce se nerozrůstaly jako ostatní vsi, ale zvolna hynuly, při prodeji deblínského panství v r. 1415 se tu uvádí jen jeden poddaný.¹⁸⁾ Lidé ves opouštěli, půda však zůstala a vrchnost se nepochybně starala o to, aby aspoň část kultivovaných pozemků byla zachována pro zemědělské účely. Nedo-statek lidí a přílišná vzdálenost žďáreckých tratí od obydlených míst způsobila, že méně úrodné části žďáreckých polí zůstaly neorány a po čase je pohltit les. Lepší pozemky byly přiděleny ke dvoru, který se ve vsi připomíná již v r. 1398.¹⁹⁾ Na dvůr se vztahuje patrně poslední zpráva o Žďárcích, jež pochází z r. 1470, kdy deblínské panství koupilo město Brno. Žďárecký dvůr existoval nepochybně ještě v první polovině 16. století, v období, kdy vrchnosti hospodařily ve vlastní režii. Snad ho stihla nějaká pohroma, nebo se hospodaření na něm nevyplácelo, takže před r. 1570 byl opuštěn.²⁰⁾ Po zániku dvora došlo patrně k dalšímu zalesnění žďáreckých polí²¹⁾ a jen pozemky, které byly nejbliže vesnice Braníškova, byly změněny na pastviny. Pastviny musely být rozsáhlé, takže by je býval dobytek tří poddaných sedláků z Braníškova nestačil vypást. Proto se Braníškovští spojili s dědinou Maršovem, kde bylo 18 osedlých a užívali pastvy společně.²²⁾ Podle zaniklé vsi říkali pastvinám Žďárce, podle společného užívání, compascua, Spo-lečný ouvar.²³⁾

¹⁵⁾ CDM II, 369. Vydal Ant. Boček, Olomouc 1839.

¹⁶⁾ ZDB VII, 816. Jméno vsi se uvádí teprve v r. 1390 v seznamu vsi deblínského panství. Vydal P. Chlumecký, Brno 1856.

¹⁷⁾ ZDB VIII, 35. Vydal P. Chlumecký, Brno 1856.

¹⁸⁾ ZDB XI, 101. Vydal P. Chlumecký, Brno 1856.

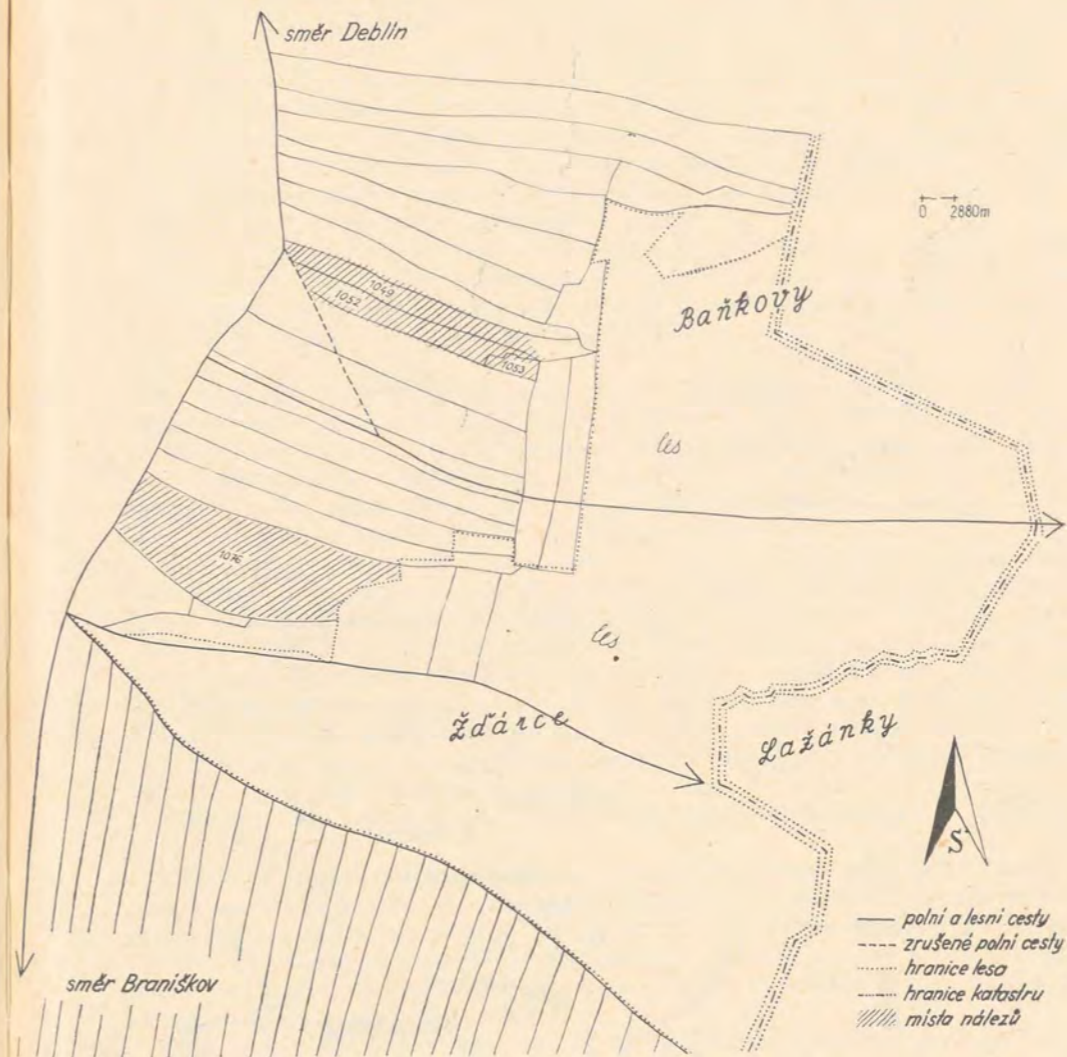
¹⁹⁾ ZDB VIII, 35. Vydal P. Chlumecký, Brno 1856.

²⁰⁾ AMB, Ruk. č. 151, Registra správní luk pronajatých k zámku Deblínu.

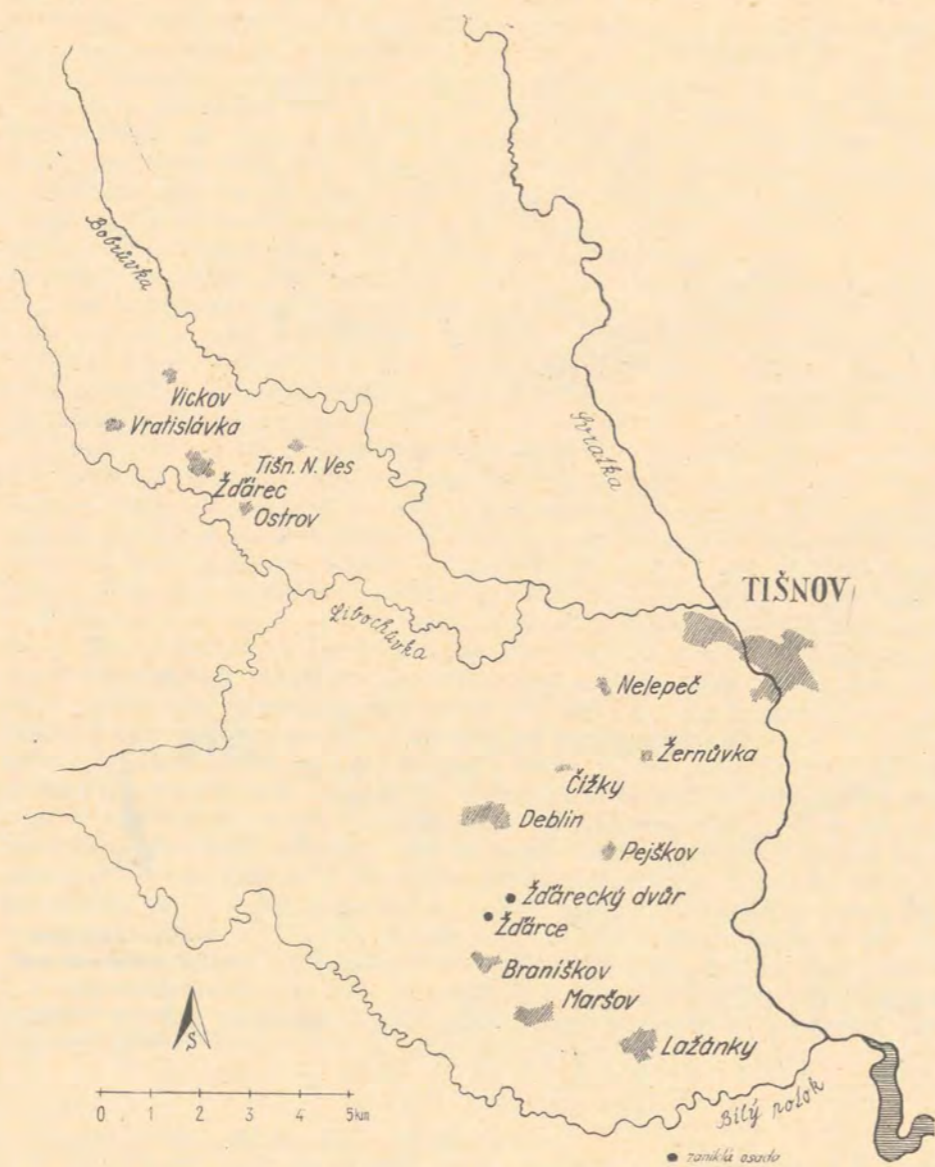
²¹⁾ AMB, Sběrka map. Na Štočkové mapě deblínského polesí z r. 1787 je v tratí Žďárce zakreslen smíšený vzrostlý les střední jakosti.

²²⁾ AMB, Rkp. č. 151.

²³⁾ Rozsah pastviny ukazuje ještě jeden záznam Register. Všichni tři usedlí z Braníškova platili dohromady ze svých gruntů 1 zlatý 1 groš, z pastviny samotné se dávaly dva zlaté.

Poloha Žďárců v místní tratí.

Poloha zaniklých Žďárců na deblínském panství.

Když se začal v druhé polovině 18. století pociťovat nedostatek orné půdy a začaly se uplatňovat snahy o změnu trojpolního úhorového systému na hospodaření střídavé, sáhlo se na pastviny a tam, kde to bylo možné, se měnily na pole.

V rámci těchto pokrokových snah došlo také na rozsáhlé pastviny na katastrech obce Deblína, Maršova a Braniškova, bývalá žďárecká pole byla vrácena svému původnímu poslání a přidělena z větší části deblínským poddaným. Hlad po půdě byl však tak velký, že se sáhlo i na zalesněné plochy žďáreckých polí a r. 1839 dala brněnská vrchnost vykácet jedno jitro lesa v polesí Žďárce a holoseč pronajala poddaným, aby z lesní půdy udělali pole.²⁴⁾

Zaniklou ves Žďárce je nutno hledat beze sporu v trati Žďárce na hranicích deblínského a braniškovského katastru. Názvem Žďárce je však označena značná rozloha půdy, pole i lesy, a proto je třeba najít v tomto rozsáhlém areálu místo, jež má vhodné podmínky pro trvalé osídlení: chráněnou polohu a stálý vydatný vodní zdroj.

Jdeme-li na prohlídku Žďárců polní cestou z Deblína do Braniškova, přijdeme přes obdělvanou planinu zvanou Čihadlo do mělkého dolíku, kam se sbíhají cesty ze všech směrů. Proláklina je vyplněna loučkou, která má uprostřed studánku s celoroční zásobou vody. Výhodné sídelní podmínky této nevelké, k jihu orientované kotliny, ocenil člověk již v pravěku. Památkou na jeho pobyt je pazourkový nástroj, který jsem tu našel při povrchovém sběru v r. 1966.

Severně od vodního zdroje je mírný suchý svah s pevným podložím, dnes užívaný jako pole, na kterém je po orbě při vhodném osvětlení možno rozeznat šest velkých barevně odlišných žlutých skvrn, jež by mohly být pozůstatkem stavení šesti žďáreckých lánových gruntů uváděných v pramenech.²⁵⁾ Na zmíněném poli se nachází keramika, která nám umožní aspoň přibližně datovat dobu trvání vsi. Nejstarší úlomky silnostěnných obilních zásobnic jsou z materiálu, který je silně promísen tuhou. Archeologové kladou takovou keramiku do 12. a 13. století.

Tím je dána spodní hranice vzniku osady. Mladší úlomky pocházejí ze století 14. a 15., nejmladší střípky lze vřít do 16. století.

Keramika tedy potvrzuje předpoklad, že Žďárce vznikly kolem r. 1200 a zanikly v 16. století.²⁶⁾

Možná, že některé objekty stávaly i na druhé straně cesty nad vodním zdrojem, kam klade lidové podání původní osadu Braniškov. Je zajímavé, že tato tradice neodporuje písemným pramenům, Žďárce se asi vylidňovaly postupně a není vyloučeno, že odcházející osadníci založili novou ves dále za svahem a dali jí název Braniškov. Žďárce se poprvé připomínají v r. 1390, Braniškov až v r. 1415 a to už byl ve Žďárcích jen jeden usedlík.²⁷⁾

Když jsme určili místo, kde stávaly zmizelé Žďárce, musíme uvažovat také o lokalizaci žďáreckého dvora.

Procházíme-li planinu kolem Žďárců a všimáme-li si zdejších názvů, narazíme na rozlehlou lesní trať, jež se v místní mluvě nazývá Baňkove. Když očistíme

²⁴⁾ SAB, rukopis Vojtovy kroniky II, 3, 48. Do stejného období (1834) spadá také vykácení lesa Ochoze u Deblína. Odlesněná půda byla přenechána zájemcům na stavbu obydlí. Vlastivěda moravská, Tišnovský okres, 199.

²⁵⁾ ZDB VIII, 35. Vydal P. Chlumecký, Brno 1856.

²⁶⁾ Nejstarší nález je úlomek silnostěnné obilní zásobnice a několik kousků nezpracovaného silně tuhovaného materiálu, který jsem tu získal při povrchovém sběru v r. 1966.

²⁷⁾ ZDB XII, 101. Vydal P. Chlumecký, Brno 1856.

tento podivný název od dialektického zabarvení a umístíme jej na starou mapu deblínského katastru, zjistíme, že se tam trať nazývá Painhof.²⁸⁾ Je to beze sporu zkomolené pojmenování názvu Beim Hof, což není nic jiného, než poněkud název U dvora. Pojmenování nelze ztotožnit se žádným ze dvorů, jež se v pozdější době na deblínském panství jmenují, je tedy zřejmé, že název pochází od zaniklého dvora žďárského.

Hledáme-li místo, kde dvůr stával, narazíme na pokraji lesa na malou kotlinku, ve které nám zamokřený pozemek prozradí, že tu před meliorací býval vydatný vodní zdroj. U pramene stojí prastará hruška a v jejím okolí najdeme úlomky keramiky stejného stáří jako na Žďárcích.

A nakonec několik slov o tom, jaké byly hospodářské podmínky žďárecké osady. Hlavním a jediným zdrojem obživy zmizelé vsi bylo polní hospodářství. Rozloha obdělávané půdy této dědiny mohla být značná, jak ukazuje rozsah místní trati Žďárce, avšak půda nebyla asi nejlepší jakosti. Osadníci ji získávali vypalováním lesů a o její kvalitě se přesvědčili teprve až ji oseli. Místy narazili na půdu kamenitou, jinde byla zem vysychavá, někde spočívala ornice na nepropustném podloží a trpěla zamokřením. Některé nežádoucí vlastnosti těchto půd se výrazně projevují ještě dnes, i když je na nich provedena meliorační úprava. Pro osadníky 13. a 14. století byly vlastnosti půdy rozhodujícím činitelem a byly v nepříznivých létech příčinou špatných sklizní.

Dalším nedostatkem, kterým osada trpěla, bylo asi málo luk a pokud byly, měly porosty špatné jakosti. Louky nebo spíše palouky v údolí malých potůčků, jež s deblínské planiny stékají do Svratky, dávaly jen velmi málo sena a rozlehlá plocha luční půdy směrem ke Svatoslavi, jež ke Žďárcům nepochybně patřila, byla teprve v současné době meliorována a hnojena, aby se z ní odstranily porosty, které dávají kyselé seno špatné jakosti.

Domnívám se, že špatná orná půda a nehodnotné louky byly hlavní příčinou zániku této vsi.

Myslím, že se mi podařilo dokázat existenci dědiny Žďárců na deblínském panství. Tím je také prokázáno, že na Tišnovsku byly Žďárce dva, jeden dodnes existující, druhý zaniklý. Stejně názvy osad a poměrně brzká doba zániku jedné z nich způsobily, že se na Žďárec u Deblína zapomnělo a písemné zprávy o něm vztáhli badatelé na Žďárec u Tišnova. Proto tuto zaniklou ves neuvádí Tišnovský okres Vlastivědy moravské, ani V. Nekuda v soupise zaniklých osad.²⁹⁾

²⁸⁾ SAB, Indikační skizza Deblín č. 319.

²⁹⁾ Vlad. Nekuda: Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu.

Václav Richter

VYŠETŘENÍ, JAK VZNIKALA NĚKTERÁ MORAVSKÁ MĚSTA

Popudem k tomuto článku, který mi budou moji přátelé nepochybně zazlívát s podotknutím, že bych měl svůj čas věnovat rozumnějším věcem,¹⁾ jsou dvě recenze knihy V. Richter, B. Samek, M. Stehlík, Znojmo (Praha 1966, Odeon). Jednu napsal L. E. Havlík do Sborníku MM LXXXVI, 1967, 325–328, druhou Gr. Chaloupka do Vlastivědného věstníku moravského XIX, 1967, 300–303. Uvedená publikace vyšla v edici Památky, kterou považuje Odeon za odbornou uměleckohistorickou knižnici.²⁾ Je dosti zvláštní, že se ve dvou moravských vědeckých časopisech (SMM a VVM) ujali kritiky uměleckohistorické práce o Znojme dva neoborníci, ačkoli se Brno historiky umění hemží. Podle toho ovšem uměleckohistorická kritika knihy také dopadla: Havlík opsal její obsah,³⁾ Chaloupka vlastně jen názvy kapitol s velmi nápadnou tendencí. Jediným slůvkem se totiž nezmínil o velkém církevním umění v městě. Takto vychovává historik místní kruhy, v jejichž rukou dnes spočívá péče o umělecká díla, aby jim bylo jasné, na čem nezáleží.⁴⁾

¹⁾ I když s nimi plně souhlasím, přece jen musím připomenout starou pravdu: scripta manent.

²⁾ Odeon, dříve SNKLU. 15 let krásné knihy (Praha 1967, Odeon).

³⁾ Přidal své „objevy“ (kostel sv. Alžběty s konventem františkánů) a vytkl, že dr. M. Stehlík si nevěšiml „množství barokních soch a pomníků“. Je ovšem konfušní, žádá-li recenzent na „vysloveně popularizační“ práci, jež nesměla překročit stanovený počet stran, vyčerpávající soupis památek. Ostatně nebylo by záhodno, aby Havlík vypočetl ono vynechané „množství barokních soch a pomníků“, které specialista pro barokní moravské sochařství neviděl? Velmi podivné je obvinění, že autoři „převzali“ bez udání původu některá vyobrazení, když jejich původ je uveden v knize dvakrát, jednak v Seznamu vyobrazení, jednak v Přehledu literatury. Místo této „akribie“ by bylo jistě účelnější, kdyby si byl Havlík všiml např. nesmyslu na str. 9 („idoly z rohů“, správně „rohaté idoly“), který jsem proti vůli sazeče neprosadil opravit ani po trojí korektuře s písemným vysvětlením. Nebo kdyby byl kritik upozornil, že kniha nezaznamenala zbytky středověkého proboštství na Hradišti, zjištěné nedávno inž. arch. Jos. Hyzlerem, ve sklepech křídla navazujícího na západní průčelí kostela sv. Hipolyta.

⁴⁾ Ve Sborníku MM LXXXV, 1966, 216–226 se recenze o knize Magna Moravia (Praha 1965) s příspěvky z mnoha vědních oborů ujal všestranný Havlík. Pak ovšem vědecké ocenění této jubilejní a univerzitní moravské publikace se skládá ze 6stránkového Havlíkova výkladu o jeho pojetí dějin velkomoravské říše, přinašejícího nejběžnější, dnes již přímo vulgární data, a ze 3stránkové části, která buď vůbec neuvádí, nebo jen nejstručněji naznačuje bez zaujetí stanoviska obsah jednotlivých článků. V prvním díle své kritiky uděluje Havlík mé práci o začátcích architektury na Moravě 9. století některé důtky. Diskutovat s ním je zbytečné, neboť kritik: 1. nechápe, co jsem napsal (viz „Moravané“ 822), 2. nerozumí latinským pramenům (viz „tributum pacis“, historií Albise, termín „rudis“, Wichinga) a dokonce jakožto přísný historik zakazuje kritiku písemných pramenů (Conversio), 3. nemá ponětí o problematice slovanských hradíšť. Je-li dnes pro něho otevřenou otázkou iroskotská misie na Moravě, mne nepřekvapuje,

K oběma recenzím o Znojmě lze snad ještě dodat, že Chaloupka prohlašuje knihu za „první odbornou umělecko-historickou práci o městě, která vyčerpávajícím způsobem zachycuje“ atd. atd., kdežto přísný badatel Havlík ji má s neskryvaným despektem za „vysloveně popularizační“ snůšku informací, slušně vybavenou obrázky.⁵⁾ Vcelku prý ji však lze přijat jako „tichého přítele“. Oba recenzenti (jeden „vůbec“, druhý „vcelku“) pochválili tedy podstatu knihy, v níž se nevyznají, až na mou novou interpretaci vzniku gotického města, tj. až na tři první kapitoly publikace. Pro tuto část – jimi naprosto odmítnutou – se zřejmě považovali za odborně příslušné, Chaloupka asi proto, že se zabýval dějinami měst, Havlík patrně z toho důvodu, že napsal 1956 Znojmo, jak uvedeno.

Vyšetřovat počátky našich měst není snadné, jelikož k tomu nestačí jen práce s písemnými prameny. Je nutno používat komplexnějších metod, např. výsledků archeologie (prehistorické i historické). Má interpretace vzniku Znojma je prý „neobvyklá“ (Gr. Chaloupka). Doufám, že takovými byly všechny mé rozborů městských aglomerací, neboť úkolem vědy není jistě opisovat staré názory.

Zárodečnou buňkou Znojma bylo dnešní Hradiště sv. Hipolyta, původně hrad nikoli z neolitu (L. E. Havlík), nýbrž lidu popelnicových polí, z halštatu.⁶⁾ Hrad ležel na významné křižovatce cest.⁷⁾ Náš přední znalec lužické kultury akademik J. Filip zdůraznil, že lužická hradiště tvoří obvykle dvojice velkého a malého (kultového) hradu vedle sebe. Lze třeba uvést příklad z jižní Moravy, z Pavlovských vrchů, kde existuje v sousedství hradiště na Stolové hoře a přímo na Děvíně-Maidbergu, což je velmi příznačné. Dospěl jsem z různých důvodů k názoru, že také ve Znojmě proti velkému Hradišti sv. Hipolyta leželo malé kultovní hrzení v okolí pozdějšího kostela sv. Michala (snad již velkomoravského), po němž lze zjistit stopy ještě v gotickém městě. Vysvětluje-li Chaloupka tuto znojemskou pozoruhodnost rozmarem Přemysla Otakara I., je nutno ho upozornit, že to není žádné přijatelné vysvětlení. Stejně není pravdivé, že velkomoravské svatyně stály jen na hradech. Velkomoravské vykopávky prokázaly přece nečekanou okolnost, že kostely byly tehdy i mimo hrady (viz Modrá a Sady u Kunovic). Je sice pravděpodobné, že znojemské Hradiště je zařazeno u Bavorského geografa, ale nejméně-li se tam výslovně, jaký zisk z toho plyne pro znojemskou historii? Havlíkovi se nelíbí, že označují velkomoravský hrad Znojmo za

⁵⁾ Všem srozumitelná kniha – podle mého názoru – předpokládá velkou a kritickou práci. Skutečně dr. B. Samek např. prostudoval ke Znojmu všechny znojemské městské knihy do Bílé Hory a jen analýza městského půdorysu mne zaměstnávala přes dva měsíce. V této souvislosti je nyní nutno připomenout, že před 10 roky napsal sám Havlík knihu: Znojmo. Z minulosti města a jeho památek (Brno 1956). Toto Havlíkovo dílo bylo přijato velmi nepříznivě (srov. Gr. Chaloupka v ČMM LXXVI, 1957, 166–169 a J. Radimský, M. Stehlík ve VVM XIII, 1958, 71–72). Klade se přirozeně otázka, je-li naše Znojmo populární, zda Havlíkův spis byl vědecký? Nebo populární? A byl-li též populární, jaký je mezi ním a námi rozdíl? Havlíkovo Znojmo bylo hodnoceno jako nepoučená kompilace, užívající např. ještě 1956 pilně Bočkovy padělky. Není groteskní, když nyní Havlík v kritice napsal, že nemá sice v úmyslu se zabývat mylnými údaji naší knihy, že však očekával objektivní konstatování faktů, které naštesti pro publikaci není uváděno? Jak vůbec kritik ví, co je objektivní, když to nepoznal ve své práci a když my jsme nic nenapsali „naštěstí“. Na to je jisté jen jedna odpověď: objektivní je to, co ví jedině Havlík a předem, a priori.

⁶⁾ Nezáleží celkem na tom, byla-li Granica Hraniční vodou nebo pravděpodobněji podle hradu Hradnicí. Výtka purismu L. E. Havlíka je nesmysl. Chce být Gavlíkem? Ostatně než bych říkal Črngrad místo Zornstein, ať jsem raději puristou.

⁷⁾ Chaloupka žádá podrobnější popis křižovatky a „politický“ význam halštatského hradiště! Křižovatku jsem popsal na str. 11–12 a kromě toho jsem připojil její plán na str. 9. Recenzent si zřejmě neuvědomuje jednak, co chce, a jednak, že jsme musili šetřit každým slovem.

„kmenový“ v uvozovkách. Co prý tím míním? Žádné kmeny prý nebyly. Před 10 lety si vymyslel Havlík kmen Dyjavanů, nyní zřejmě chce, abych se ve „vysloveně populární“ umělecko-historické knize zabýval problémem „kmenů“, s nímž si historici vůbec neví rady. Bylo by snad pro někoho zábavné seznámit se s Havlíkovým ponětím „kmenů“. Pokud jde o proboštství u sv. Hipolyta, doložené až v 13. století, měl by Havlík odvolat své tvrzení, že patřilo Staré Boleslavi.

Po dobytí Moravy Oldřichem založil kníže Břetislav proti Hradišti nový přemyslovský hrad Znojmo s hradním kostelem, podle mého mínění před svým nastoupením v Praze (1034–1037?).⁸⁾ Při osvobození Moravy od Poláků byla ztracena jižní část staré Moravy nad Dunajem až k Dyji⁹⁾ ve prospěch Východní marky Babenberků. Již 1025 císař Konrád II. daroval desátky z tohoto území Pasovu. Havlíkovým názorem, že se hranice na Dyji ocitla až po roce 1040 až 1041, není nutno se zabývat, rovněž nikoli jeho vírou ve „silva More“ v rakouském Weinviertelu. Musil by to nějakým způsobem napřed dokázat.

Pro způsob, jakým Havlík argumentuje, je charakteristický tento příklad. Konstatoval jsem kdysi v jedné své práci, že se přemyslovské hrady 11. století zakládaly v některých případech na dosti vzdálených místech od velkomoravských „kmenových“ center. Podle Havlíka nemohou s tím odborníci souhlasit,¹⁰⁾ neboť Hradiště sv. Hipolyta-Znojmo, Pohansko-Břeclav a Mikulčice-Hodonín jsou přece blízko u sebe. Recenzent tedy uvede tři případy „blízkosti“ (které jsem sám zjistil) a vynechá případy „vzdálenosti“, načež mne obvine z ignorantství. Přitom, pokud mohu soudit, ví nebo měl by vědět, že Rajhrad-Brno, Staré Město (Velehrad)-Spytihněv, Mikulčice-Podivín (a popř. Hodonín) jsou vzdálené. O rozsahu znojemského úředního knížetství nelze s Havlíkem diskutovat, dokud si neprovede kritický rozbor tzv. zakládací listiny staroboleslavské kapituly. Nechápu také, proč mne Chaloupka upozorňuje na tzv. zakládací listinu třebskou, když jsem ji použil (str. 16).

Zarážející je, co píše Havlík o románském znojemském hradě: „jeho polohu je dnes obtížné určit, poněvadž plateau, na kterém stojí rotunda a které mělo větší rozsah a bylo mnohem výše než místo, kde vznikl pozdější gotický hrad, bylo z velké části odstraněno při stavebních úpravách hradu, takže rotunda dnes stojí na obnažené skále“. Románský hrad se zřejmě vznášel jako atomový hřib nad dnešním hradem gotickým. Byl přece „mnohem výše a měl větší rozsah“. Přiznávám, že jsem se zapomněl zmínit o provenienci rotundy. Psal jsem o tom několikrát a měl jsem dojem, že o tom každý ví.

Hlavní nelibost však u recenzentů vyvolalo mé vyšetření struktury znojemského předměstského podhradí. K rozboru – jak jsem naznačil – je nutno užít např. městského půdorysu a sice striktně. Buď jsem přesvědčen, že se v něm předměstská situace jeví nebo nikoli. Jeví-li se, je třeba považovat půdorys za pramen, s nímž pak nelze manipulovat libovolně, jak se zrovna hodí.

Gracián Chaloupka hledí na začátky našich městských komunit vývojově. Zašel však při zkoumání vývojové linie příliš daleko, takže nakonec není jasné (ani jemu), co si pod slovem vývoj představuje. Jeho výzkumům je třeba věnovat blíže pozornost a ukázat, co je v nich správné a s čím nelze souhlasit.

⁸⁾ Věnoval jsem tomuto hradu celou kapitolu, ale Chaloupkovi to nestačí.

⁹⁾ Srov. např. R. Hurt, Ke vzniku jihomoravské hranice, Zprávy Okres. vlastivědného muzea v Mikulově I, 1959, 2–9.

¹⁰⁾ Pokud jsem si všiml, snažil se kritizovat můj poznatek pouze J. Prager, Příspěvek k počátkům Podivína, VVM XVII, 1965, 22–32, jenže nesprávně.

Chaloupka vytvořil vývojovou teorii moravských měst, aniž skoro vypustil z úst „nevědecké“ slovo kolonizace.¹¹⁾ „Buržoazní historie v minulém století a ještě také počátkem tohoto století řešila počátky měst kompaktně pomocí různých teorií, badatel o městských dějinách vysvětluje nyní jejich počátky a vývoj po určitých etapách, které lze někdy částečně vyčíst z jejich historickotopografického vývoje.“ Města nevznikala naráz, nýbrž se vyvíjela ve vývojových stupních. Je nutno opustit zakládací teorii měst, pravdivá je jen vývojová. Pouze u královských měst neexistují vývojové stupně, „protože prodělávala tento vývoj už dříve a rychleji, než nám jej prameny zachytily“. Vývojové stupně měst jsou podle Chaloupky tyto:

1. Hrad (nebo klášter nebo biskupství) se svým předhradím nebo podhradím.

2. Trhové osady na předhradí nebo v podhradí, zvané „wik“ (vicus) nebo „burgus“ (ve Francii -faubourg, v Anglii -boroug, v Itálii -borgo). Základem je německé slovo „Burg“, proto i Hamburg, Magdeburg, Lundenburg. „Wik“, souvisící na severu s „weichen“ (osady na pobřeží moře), na jihu asi s „vicus“. Na jihu vyšel vývoj snad ze starých římských měst, ale na severu – rozumím-li autoru dobře – došlo k „samohybu“ vlivem rozvoje výrobních sil a dělby práce.

3. Vyspělejší stupeň trhové osady, zvaný „mercatus, forum, villa forensis, oppidum, oppidum forense, civitas forensis“ (10.–13. století = forum, od 13. století = villa forensis, oppidum, civitas). Tento stupeň se lišil od předešlého tím, že osada byla již „konkrétněji doplněná“ postupným vývojem na „skutečnou trhovou osadu“. Byl jí povolen „svobodný trh“ na některý den v týdnu (začala tím samospráva města), vývojem získala např. právo milové, právo skladu, právo opevnění. Jak patrně, udávají se stále „práva“, ale vývoj na město probíhal z domácích kořenů, neexistoval žádný vznik měst, právní momenty byly druhořadé, bez významu. Některé trhové osady zůstaly záhadně bez vývoje jen městečky nebo dokonce poklesly na pouhé osady.

Chaloupkova teorie o vývoji našich měst, jež není vlastně příliš srozumitelná, je nepochybně konstrukcí. Jestliže si uvědomíme, co vskutku znamená, shledáme, že je to návrat k starému dějepisu 19. století, které bylo „vývojové“ a „domácí“, s odmítnutím všech pozitivních moderních poznatků české kritické historie Gollovy školy (od konce 19. století). K tomuto posudku lze připojit několik ukázek Chaloupkovy práce, hlavně z mého hlediska archeologicko-urbanistického.

Podle Chaloupky prvním vývojovým stupněm města byl hrad.¹²⁾ Byl a nebyl. Existují královská i poddanská města a městečka, která nebyla vysazena ani na předhradí, ani na podhradí hradů. Např. královské město Jihlava, které bylo založeno kolem 1240 na zeleném drnu proti starší vsi Jihlavě na Haberské stezce, jak vyšetřil akademik J. Dobiáš.¹³⁾ Chce snad Chaloupka tvrdit, že se toto gotické horní velkoměsto „vyvinulo“ (nikoli událo) z české horské vsi? Plánování je

¹¹⁾ Gr. Chaloupka, Dosavadní stav bádání o počátcích měst s přihlédnutím k některým městům moravským, zvláště k Brnu, Brno v minulosti a dnes II, 1960, 260–262. – Podrobněji Gr. Chaloupka, Kolonisace horního Podyjí a počátky města Slavonic, Časopis Moravského musea (vědy spol.) LI, 1966, 105–152.

¹²⁾ O klášteřu je u nás zbytečně mluvit. Kdyby se mělo uvažovat o vztahu biskupství k trhové místu, musilo by se tak stát ze zcela jiného horizontu než z toho, v kterém se Chaloupka pohybuje.

¹³⁾ J. Dobiáš, Německé osídlení ostrůvku jihlavského, ČAS VIII, 1931, zvl. ot.

vyhrazeno jen člověku 20. století? A zůstali tam Němci podle B. Bretholze a německých nacistů z doby začátků naší éry? Chaloupka by mohl namítnout, že přece napsal, že u královských měst nebylo vývoje. To je právě zajímavé, jak to mohl napsat. Vždyť právě hlavní královská města na Moravě jsou „vývojová“.

Když jsem se zabýval moravskou středověkou architekturou, byl jsem přinucen vyšetřit dějiny hlavních měst na Moravě: Brna, Olomouce, Znojma, Uher, Hradiště, Jihlavy a mnoha dalších. Některé analýzy jsem publikoval, jiné zatím nikoli. Je pozoruhodné, že se Chaloupka opřel vždy ve svých pracích o antikvované názory nekritické literatury. Pokud jde např. o Olomouc,¹⁴⁾ klade autor staré tržiště na předhradí přemyslovského hradu. Nemá pro to nejmenšího důkazu a jeho představa je nemožná.¹⁵⁾ V otázce „vývoje“ Brna odmítl ovšem také mou důkladnou interpretaci¹⁶⁾ a obnovil zase zcela nekriticky překonané staré výklady.¹⁷⁾ Město Brno podle autora nebylo tedy založeno, ale „vyvinulo se“ na základě trojdielného schématu daného formulí forum – burgus – civitas. Centrem pro zárodky Brna a „předobrazem“ burgu bylo „místo“ Petrov,¹⁸⁾ které bylo „pohodlnější pro zásobování“ než Špilberk, s hradní kaplí sv. Petra.¹⁹⁾ Prvním vývojovým stupněm bylo slovanské tržiště, tzv. forum, tj. dnešní Zelný trh (Horní náměstí).²⁰⁾ Nenašlo ho, že se podhradí zřejmě jmenovalo Brno (střední rod). Dále mu vůbec nevádí, že se v jeho „vývoji“ úplně ztrácí trhová ves Staré Brno, že Zelný trh neleží na hlavní cestě a že představa o původním tržišti na Zelném trhu (přímo pod hradbou hradu) je asi tak přesvědčující, jako by byla lokalizace pražského Staroměstského náměstí na Hradčany a sice na Zámecké schody (buď Staré nebo Nové) nebo do Jeleního příkopu. Zelný trh (Horní) je prý původní proto, že v jeho okolí ležela Židovská ulice, jež ovšem ústila do Dolního tržiště, a že na něm byly významné instituce. Které? A co by měly společného instituce nového města se stářím místa?

Druhým stupněm vývoje v Brně byl „burgus sancti Jacobi“, jenž se podle Chaloupky nazýval podle hradu (Burg) a byl stavebně, hospodářsky a právně „něco více“ než „forum“ Zelný trh, „takže není vyloučeno, že se odlišoval od ostatních okolních osad, i když nebyl opevněn“. Také tento burgus se ovšem vyvinul (stal se burgem pozvolně do třicátých let 13. století). Vyvinul se aspoň ze dvou osad (trhových?) cizinců, které ležely jednak kolem kostela sv. Jakuba, jednak kolem kostela sv. Mikuláše a měly prý samostatné církevní správy, což ovšem odporuje pramenům. O tržišti tohoto burgu autor nemluví (snad neexistovalo?). Brněnský burgus je prý obdobou pražských „vici Theutonicorum“, což není pravda, jelikož „vici Theutonicorum“ v Praze byly původně slovanskými

¹⁴⁾ Gr. Chaloupka, I. c., Brno v minulosti a dnes II, 1960, 261.

¹⁵⁾ „Burgus ecclesiae sancti Blasii“ neležel pod kostelem sv. Blažeje, kostel sv. Blažeje byl v „burgu“.

¹⁶⁾ V. Richter, Z počátků města Brna, ČMM LX, 1936, 288.

¹⁷⁾ Gr. Chaloupka, K počátkům města Brna, Brno v minulosti a dnes I, 1959, 146–150. – Gr. Chaloupka, I. c., Brno v minulosti atd. II, 1960, 262.

¹⁸⁾ Chaloupka užívá zřejmě pro Petrov raději slovo „místo“ než „hrad“, protože i stará literatura o hradě na Petrově neuvažovala.

¹⁹⁾ Uměleckohistorické poznatky o stavbách na hradě Brnu (Petrovu) Chaloupka prostě neuznává.

²⁰⁾ Název „forum“ je prý doložen např. v opatovické listině údajem „nonum forum et nona quoque septimana“. Autorovi není vůbec jasný způsob a povaha dávek (devátý díl, spletení tržního s dávkami z hradského okrsku = bližší určení tržního!).

tržišti, tedy podle Gr. Chaloupky prvním stupněm („forum“)²¹⁾ a podobal se také „vicu Ungarorum“ ve Znojmě! O tom později.

Chaloupka také neuznal můj výklad zábrdovické listiny o kostele P. Marie v brněnském „burgu“. Zavedl do textu nesprávnou interpunkci, která ovšem nadto není k ničemu, jelikož lze dokázat, že v Zábrdovicích v první polovině 13. století žádný kostel P. Marie neexistoval, nýbrž pouze kostel sv. Kunhuty. Pokud jde o rozhraničení farností v Brně roku 1293 je Chaloupkova domněnka bludná proto, že autor musí předkládat k věření tyto téze: Dolní ulice vedla na Horní náměstí (nikoli na Dolní), část Zelného trhu byla ze záhadných důvodů připojena k faře sv. Jakuba, burgus Antiqua Brunna není Staré Brno, nýbrž Zelný trh, rovné rozdělení far je „oklikou“ atd.

Také třetí vývojový stupeň Brna „civitas“ se nějakým blíže neurčeným způsobem „vyvinul“, tj. hrady, kláštery, nová náměstí ulice atd. Chaloupka přehlédl, že v 14. století „vicus“ (ulice) má již úplně jiný význam než na začátku 13. věku. Je zajímavé, ačkoli se město pozvolna „vyvíjelo“, přece nesměly být již v 13. století v hradbách žádné ještě volné plochy. Má autor představu, co znamená v dějinách doba dvou generací? Chaloupkova interpretace vzniku Brna není správná a nezdá se, že bych svůj vlastní výklad začátků Brna musil pod tlakem jeho kritiky měnit. Při tom lze snad uvést některé dodatky.

Výklad jména Brna²²⁾ (ze slovanského „bláto, hlína“) vede nutně k tomu, že začátkem Brna byla patrně ves Brno (tj. dnes Staré Brno), která ležela u přechodu prastaré dálkové cesty přes Svatku. Smysl starých komunikací u Brna není Chaloupkovi jasný. V okolí Brna byly původně hlavní jen dvě cesty. Obě šly od Rajhradu. Jedna po západní straně Svatky překročila řeku – jak uvedeno – na Starém Brně, obešla ostroh Petrova a východně od Petrova se rozdělila ve větve, jdoucí zhruba jednak paralelně se Svitavou (Trstenická stezka), jednak paralelně se Svatkou. Druhá trať od Rajhradu po východní straně Svatky vstupovala do vysočiny u Líšně a mířila na Malou Hanou. Vstupy obou hlavních cest (Trstenické a Líšenské) do roviny byly chráněny hrady lidu popelnicových polí, Obranským hradištěm a Líšenským hradištěm (obnoveným Slovany v 9. století).

Břetislavský knížecí hrad „Brnen“, založený v 11. století na Petrově nad Starým Brnem, převzal ovšem obrannou funkci Obrán a Líšně, ale především byl nástupcem „kmenového“ hradu Rajhradu. Majetek velkofarního kostela v Brně byl např. původně majetkem velkomoravského kostela v Rajhradě. Kolem 1200 byla založena na zmíněné větvi cest nová kolonizační trhová ves (burgus) s trojúhelníkovým náměstím a s farním kostelem sv. Jakuba a tato byla pak vysazena na město před 1243. Z předešlého je patrné, že v Brně jen se značným předstíráním lze mluvit o prioritě knížecího hradu a že „vývoj“ v podhradí byl dán dělbou práce (oddělením řemeslníků od zemědělců).

Pokud jde o vznik města Znojma, Chaloupka předně odmítá můj výklad, že „marchia“ v loucké zakládací listině roku 1190 znamená předměstskou trhovou ves Znojmo. Kdyby to byla pravda, musila by prý se „rozhodně důrazněji projevit v předměstské topografii“. Tak ona se výrazně neprojevila! Co je tedy v půdoryse města Horní náměstí? Loucké listiny jsou mimořádně hojně zachovány. Aby někdo

²¹⁾ V rukopise knihy Znojmo jsem vyložil (v návazání na B. Mendla) smysl slova „vicus“ na pražském příkladě. Redakce mi tuto úvahu z publikace vyškrtla.

²²⁾ Al. Gregor, K výkladům místního jména Brno, Brno v minulosti a dnes I, 1959, 139–145.

uvěřil, že loucká „marchia“ 1190 je „břetislavská česká marka mezi Pulkavou a Lávou“, musil by Chaloupka vyložit: 1. Co myslí českou markou mezi Pulkavou (řekou-línií) a Lávou (městem-bodem); 2. Kdy nabyt klášter ve Znojmě desátky; 3. Co se stalo s klášterní „markou mezi Pulkavou a Lávou“ později.

Jinak jde u Znojma – jak známo – o pochopení dvou listin z roku 1226 a struktury městského půdorysu. Oba oponenti, Havlík i Chaloupka, naprosto odmítli mou analýzu a vědí vše lépe, ovšem každý zcela jinak. Pohlédneme-li na půdorys města, je patrné (ostatně i podle zpráv), že středověké Znojmo mělo dvě tržiště-náměstí, Horní a Dolní. Trojúhelníkové Horní náměstí bylo dáno větvi Haberské a Brněnské cesty, které společně přicházely od brodu pod Hradištěm tzv. Jámou (strží) nahoru. Dolní náměstí je zhruba obdélníkové a z jeho vztahu k Hornímu tržišti je nepochybné, že je mladšího původu než Horní.

Horní náměstí je tedy původní podhradí Znojmo s předměstským tržištěm, Dolní náměstí je kolonizační a vzniklo až po založení města Znojma. Trhovou osadu s Horním náměstím jsem ztotožnil s „markou“ z roku 1190 a s „vicus“ „circa ecclesiam sancti Nicolai“ z roku 1226,²³⁾ zv. též „újezdec“, ponechaným Louce při založení města proto, „jelikož byl vždy louckým věnem“. „Marka“ a „újezdec“ mají stejný smysl, vicus je rovněž osada se zvláštním právem, zejména s právem trhu.

Jak známo, kostel sv. Mikuše byl farním kostelem Znojma. Havlík však tvrdí bez jakéhokoli důkazu, že znojmské slovanské tržiště leželo na předhradí (což není možné, mohl by říci nejvýše „před hradem“) a sice na dnešním Václavském náměstí.²⁴⁾ Jenže nynější Václavské náměstí je nepatrná plocha, která vznikla odbočením Veselé ulice od hlavní komunikace a zbořením kaple sv. Petra (roku 1830), jež se připomíná až v pozdním středověku. Lokalizování románského podhradí (trhové vsi Znojma) na Václavské náměstí je ničím nedoložený nápad autora, jenž nemá žádnou představu o tom, jak vypadalo středověké tržiště, a při tom nápad odporující daným faktům městského půdorysu. Václavské „náměstí“ nemělo v gotickém městě vůbec žádný význam. Chaloupka se naopak domnívá, že se předměstská trhová ves Znojmo prostírala na „náměstí“ před kostelem sv. Mikuláše. Kolem kostela sv. Mikuláše byl hřbitov, ale o nějakém náměstí tam není přirozeně stopy. Horní náměstí, podle Chaloupky, je teprve kolonizační, ale zároveň i předměstské!

Oba recenzenti mimoto důrazně konstatují, že město Znojmo bylo založeno na území dalších trhových vsí nebo osad (Chaloupka píše dokonce o sedmi). Jde hlavně o „vicus Bala“, „vicus Ungarorum“ a o ves „Culchov“. Ukazují, jak neslýchaně se všude mýlím. „Vicus Bala“ jsem vyložil jako trhovou ves Hradiště, Chaloupka i Havlík jako vísku pod hradbami za sv. Michalem, ve strži Hradnice. Aby můj výklad byl omylem, musili by oba kritikové nejprve dokázat, že: 1. „Vicus“ neznamená trhovou ves a znamená-li, kam zmizelo její tržiště v půdorysu města; 2. Kdy byla vysazena trhová ves Hradiště (připomínaná ještě v 19. století) a jak mohla vzniknout přímo u města po jeho založení; 3. Uvádí-li se v knihách „městské sbírky“ v pozdním středověku roku 1363 „dokonce“ vinice Bala, nazvaná tak podle polohy evidentně podle Hradiště a ležící zřejmě na jižním

²³⁾ Srov. v Praze „civitas circa s. Gallum“. „Circa“ se nesmí chápat jako „okolí“, viz polohu sv. Havla v Praze.

²⁴⁾ Záměnu sv. Jiří za sv. Petra zavínil na plánu kreslič.

svahu Hradiště a nikoli na severní stráni Hradnice,²⁵⁾ jsem nucen žádat od školních historiků, aby neplodili z vinic trhová městečka, jejichž existence je dána jen jejich nekritickým omylem. Oba kritici odstranili z moravských dějin jeden z velmi důležitých a vzácných dokladů, že se v knížecí době připomínají na opuštěných velkomoravských hradištích staré trhové osady:

1. Trhová ves Velehrad na hradišti ve Starém Městě u Uher. Hradiště.
2. Trhová ves Slivnice na hradišti u Mikulčic.
3. Trhová ves Bala (Vala) na hradišti sv. Hipolyta u Znojma.
4. Městečko Strachotín na předhradí hradiště Louka u sv. Petra, jež po založení břetislavského hradu Vysoké zahrady působilo dále jako podhradí břetislavského Strachotína (u Dolních Věstonic).

Pokud jde o „vicus Ungarorum“, nebyla to ovšem „trhová ves uherských kupců“ (Gr. Chaloupka)²⁶⁾ a neležela v areálu gotického města, nýbrž před Střední branou Znojma,²⁷⁾ jak poznal již K. Polesný.²⁸⁾ „Uherská“ osada byla podle Havlíka nahrazena v městě „Českou“ ulicí. Jak se stali z Uhrů Češi? Kdo má tomuto ničím nepodloženému závěru věřit?

Oba kritici by musili také aspoň jediným náznakem prokázat, buď v pramenech, buď v půdorysu, svůj ničím neodůvodněný nápad, že Kulchov ležel na Dolním náměstí. Poněvadž jsem sám vůbec žádný náznak nenašel, vyslovil jsem domněnku, že Kulchov jsou Kuchařovice (městská ves psaná rokem 1220 Cvlcharuitz). Ani v tomto místě Havlík textu listiny z roku 1226 nerozumí a Chaloupka nejprve opsal můj výklad pozemkové situace v okolí Znojma při založení města a pak mi vytkl, že tuto situaci nechápu.

Chaloupka dokonce přijímá, že Jáma byla „Starým městem“ a Chaloupka i Havlík pokládají za zmatek, že rozlišují Pukental (mimo město) a Jircháře (v městě). Jako by již jméno „Pukental“ neznamenovalo něco jiného než „Jircháře“ a jakoby v rejstříku 1363 obě lokality nebyly od sebe odděleny!²⁹⁾ Chaloupka shrnuje: „V. Richter se mylně domnívá, že král vysadil trhovou ves Újezdec [tj. „újezdec“ Znojmo] na královské město. Týkalo se to spíše osad před hradem, jak se o tom zmiňuje listina z roku 1226 slovy: Když jsme chtěli před hradem Znojmem město založit“. O tomto závěru je zřejmě zbytečně dále diskutovat. Pokud jde o lokátora, měl Chaloupka poučit čtenáře své kritiky, že jde o domněnku L. Hosáka, k níž jsem přičinil viditelný otazník.

Zato si kritici nevšimli mého omylu, že v Louce není doložen v 13. století farní kostel u kláštera, který se mi přihodil tím, že jsem se spolehl bez kontroly na literaturu, tj. na L. Hosáka.

Chaloupka se pokusil analyzovat začátky několika dalších západomoravských měst, Jaroměřic n. R., Moravských Budějovic, Jemnice, Slavonic. U Jaroměřic³⁰⁾

²⁵⁾ K. Polesný, Rejstřík r. 1363 (atd), VIII. výroční zpráva čes. stát. reform. reál. gymnasia ve Znojme za školní rok 1926–1927 (Znojmo 1927). – Současně se uvádí vinice „Grednitz“.

²⁶⁾ Příklad Jaroměřic n. R. nic nedokazuje, jak by se „uherští kupci“ ocitli v bezvýznamném městečku?

²⁷⁾ Nikoli před branou hradu, Havlík vůbec listině z roku 1226 nerozumí.

²⁸⁾ Co si mám myslet o výtce Gr. Chaloupky, že Nové Sady na cestě k Suchohrdlům nebyly Nové Sady, nýbrž Novosady?

²⁹⁾ Havlíka nemusí děsit „novotvar“ Jircháře (místo V jirchářích, nikoli s velkým „J“, jak píše Havlík). Již akademik Fr. Trávníček byl zásadně proti podobným předložkovým jménům.

³⁰⁾ Gr. Chaloupka, Několik poznámek k tak zv. zakládací listině města Jaroměřic nad Rokytinou, VVM V, 1950, 4–22.

se snažil obohatit dějiny městečka 13. století o listinu z formulářové sbírky, ovšem zcela nekriticky. Nemůže být pochyb o tom, že zmíněná „listina“ nemá se skutečnou historií Jaroměřic nic společného. O to by však ani tolik nešlo. Povážlivější se mi zdá, že autoru není jasná metoda, jaké by měl k vyšetření úkolu užít.

O vzniku Moravských Budějovic napsal Chaloupka článek,³¹⁾ kde se sice vepisují různé případy surové justice ze 16. století, ale o zrodu města se dovidáme jen zcela mylná tvrzení. Autor se vymlouvá na nedostatek zpráv.

Chybějí-li však písemné údaje, je nutno aplikovat i jiné poznatky, zvláště byly-li již publikovány. Práci Chaloupky nejlépe charakterizuje okolnost, že při svém pojednání vůbec neotiskl půdorys města. Přitom případ Mor. Budějovic by mohl být pro historika dosti zajímavý (analyticky). Z jiné stránky je pozoruhodný také tím, že nejzávažnější příspěvky k historii města napsal přírodovědec dr. Josef Fišer.

Nemohu se přirozeně v této souvislosti zabývat začátky Mor. Budějovic podrobně, ale snad je vhodné načrtnout aspoň kostru dějin města. Budějovice leží v staré osídlené krajině, při přechodu Haberské stezky (Znojmo–Jihlava) přes říčku, která se sotva původně jmenovala Rokytná nebo Jaroměřka. Je známo, že starý průběh Haberské cesty byl jiný než dnešní trasa státní silnice Znojmo–Jihlava (jižně od Budějovic Stráž u Častohostic, severně od Budějovic Babice–Časlavice–Římov–Heraldice–Brtnice). Žádná jiná důležitá komunikace tu nebyla (např. příčná). Vnější dějiny Budějovic nepůsobí potíže. Zeměpanské Budějovicko vystupuje roku 1231 (1235 fara, darovaná Tišnovu) jako věno královny Konstancie, na začátku 14. století se stalo lénem pánů z Lichtenburka a roku 1498 jejich zpupným dědictvím.

Urbanisticky však Mor. Budějovice kladou různé problémy. Tak např. hned otázka knížecího hradu není tak jednoduchá, jak si Chaloupka představuje. V starších pramenech není po něm stopy, teprve roku 1417 se připomíná lázeň pod „Purgstalem“ a od 16. století lokalita „pustý hrad“, ležící mimo město (1677 „auf der so genanten alten burg“), kde byla obecní pastvina a pozemky.³²⁾ Jelikož roku 1657 vystavěla vrchnost panský dvůr na hradišti, které městu vyvlastnila, a roku 1929 tam vznikla sokolovna, lze místo určit. Jde o návrší v severozápadní části dnešních Budějovic nad ohybem říčky.

Údaje o hradišti jsou toho druhu, že sotva dovolují výklad o zániku hradu požárem teprve roku 1532. Není vyloučeno, že hradiště vůbec nebylo historické, nýbrž prehistorické, na starodávné stezce. Zdá se, že na začátku 13. století byly Budějovice spíše zeměpanským dvorcem s panským kostelem sv. Jiljí, střediskem zeměpanského velkostatku, se vsí Budějovicemi u vody, tj. s pozdějším Podolím (srov. k tomu Jemnici). Co uvádí Chaloupka o hradě Budějovicích, o budějovickém kraji, o farní „rotundě“ sv. Michala, o slovanském tržišti u sv. Michala na „předhradí“ hradu, o osadě německých kupců (Německé Vsi)³³⁾ v podhradí a o stáří kostela sv. Anny ve Vísce jsou jen nedoložené výmysly.

Za kolonizace byla vysazena nad Podolím v okolí dvorce a kostela trhová ves, jejíž vznik je datován pozdněrománským karnerem sv. Michala.³⁴⁾ Jako městečko se Mor. Budějovice označují roku 1378, 1417 (odúmrtí) a 1522 (kdy k rychtě patřily vsi Víska, Německá Ves a Heřmanice). Mor. Budějovice neměly však jen jedno

³¹⁾ Gr. Chaloupka, K počátkům města Mor. Budějovic, VVM V, 1950, 152–169.

³²⁾ Podle Fr. Jecha jmenovaly se zahrady pod panským dvorem „na valech“.

³³⁾ Kam bychom došli, kdyby každá Německá Ves byla trhovou vsí cizích kupců?

³⁴⁾ Apsida karneru byla zbořena roku 1832.

náměstí, nýbrž dvě tržiště, Dolní a Horní rynek („Dolní rynek u Podolské brány“) a tři brány: na severu Podolskou, na východě Horní, na jihu Dolní (kromě dvou branek pod farou na západě k vodě). Označení bran (Horní, Dolní) se tedy vztahovalo jen k Hornímu rynku. Původní radnice byla na Dolním rynku. Chaloupka se sice vyjádřil, že Dolní náměstí je původní, ale Horní náměstí chápe jen jako širokou ulici.

Existenci druhého tržiště v městě je ovšem nutno bezpodmínečně vyložit. Pozoruhodné údaje, že roku 1417 dům Jana Bohussyczara ležel jakožto pátý od nároží proti kostelu v „Neustiftu“, se Chaloupka ani nedotkl.³⁵⁾ Kostel měl své věno („Widem“) jako v Mikulově a snad by stálo také za úvahu, jaký smysl měla vlastně v městě „Velká štůla“.

Chaloupka publikoval také pojednání o genezi města Jemnice.³⁶⁾ Opět se v ní setkáváme se stejným způsobem práce. Autor prostě podává obsah zachovaných písemných pramenů, neklade si otázky a ignoruje nebo odmítá všechny jiné poznatky. Podle něho byla Jemnice jakýmsi hradem, starším než město, v místech dnešního barokního zámku a těsně u hradu vyrostlo královské město, jež – jak známo – bylo roku 1227 opevňováno. Ve skutečnosti byla však knížecí Jemnice 11.–12. století dvorcem nebo týnem s panskou tribunovou rotundou (podobnou rotundě na Řípu v Čechách) na nevysokém ostrohu v dnešním předměstí Podolí, při přechodu prastaré stezky přes řeku Želetavu. Cesta šla ze Znojma k Chýnovu. Podolskou rotundu lze datovat aspoň do začátku 12. věku. K tomuto sídlu příslušela ves jižně od Podolí, dnes zaniklá Stará Jemnička. Kolem roku 1200 byla vysazena na Podolí patrně trhová ves s novým pozdněrománským kostelem (farním) sv. Jakuba, z něhož se zachovala loď. Jeho patronát byl darován roku 1325/1326 králem sedleckému klášteru. Kolonizace na Podolí však nebyla výhodná a proto brzy na to, před rokem 1227, byla přenesena trhová ves na druhý břeh a bylo založeno královské město na návrší proti Podolí s královským raněgotickým hradem, jehož zbytky (válcový bergfrit!) jsou dodnes zachovány v jemnickém zámku. Farní kostel sv. Jakuba na Podolí byl dlouho farním kostelem nového města. Chaloupkův údaj, že kostel sv. Stanislava na náměstí Jemnice je z 13. století a že je možná starší než město a současný s neexistujícím hradem, jak „přý je patrné ze dvou plánků faráře J. Wesselého 1840“, je ovšem neodůvodněný.

Je možno konečně se ještě zmínit několika větami o článku Chaloupky o městě Slavonicích.³⁷⁾ V úvodě a pak na str. 118–121 podává svou známou teorii vývoje měst, o níž jsme se již krátce zmínili. Slavonice prohlašuje za jediné město (městskou osadu) bezpečně doloženou v trojúhelníku Jihlava–Znojmo–Jindřichův Hradec (rozuměj: v 13. století), což je pro každého – jen nepatrně obeznameného člověka se skutečností – zcela nepochopitelné. Ostatně si autor sám hned odporuje (Strmilov, Kumžak).³⁸⁾ Při interpretaci vzniku Slavonic je ovšem pravda, že je nutno se zabývat jednak kolonizací, jednak moravskými hranicemi na jihu. Avšak, pokud jde o kolonizaci horního Podyjí (Slavonicka), Chaloupka přešel na koloni-

³⁵⁾ Dolní brána u fary byla zvana také „Stiftthor“. Znamená to skutečně „Klášteří“ (podle tišnovského kláštera)?

³⁶⁾ Chaloupka, Jemnice do počátku 16. století, VVM VII, 1952, 1–17, 49–57, 97–107.

³⁷⁾ Gr. Chaloupka, Kolonizace horního Podyjí a počátky města Slavonic, Časopis Moravského musea (vědy spol.) LI, 1966, 105–146.

³⁸⁾ Neodpustil si nemístnou „kritickou“ poznámku proti Jindřichu Šebánkovi.

zaci Podunají „od nejstarších etnických skupin“ a příchodu Slovanů, ačkoli historické osídlení Slavonicka nemá s tím nic společného.³⁹⁾ Proto nenapsal o kolonizaci horního Podyjí nic konkrétního, jen obecně plytkosti, jako např. starou bajku, že osídlení se šířilo údolními řek, nikoli podle starých cest, i když je to právě na západní Moravě velmi zřetelné. O starých cestách na tomto území nemá přirozeně žádnou jasnou představu a zdá se, že ani o ni neusiluje. Příznačné je, že ani slůvkem neupozornil, že jde o osídlení pomezí lesa. České osady se nemohly poněmčít (Slavonice – Zlabings?). Pokud jde o hranici Moravy, směšuje Chaloupka dějiny osídlení s dějinami hranic a neuznal za vhodné dotknout se např. jen problému „Ugrube“ na rozmezí Čech, Moravy a Rakous. Za feudalismu patřilo prý – jako nyní – Slavonicko k Čechám, neexistovala zřejmě hranice Moravy.

Slavonice se uvádí poprvé roku 1260, kdy svědčí na listině Vikarda z Trnavy farář Wernerus „de Zlawnicz“. V roce 1294 je „villa forensis Zlebinx“ v rukou Oldřicha z Hradce (1359 civitas Slebins). Vítkovci měli okolí Slavonic obsazeno (Jindřich z Hradce 1205–1237, Oldřich z Landštejna 1259, Vok z Rožberka držel 1260–1262 hrabství Rakousy). Začátek Slavonic lze nepochybně vidět ve slovanské zeměpanské vsi, která vznikla v lese na křižovatce dvou cest: cesty Jemnice–Staré Hobzí (Stráž)–Slavonice–Staré Město – jižní Čechy (Doudlebsko) a cesty, kterou jsem kdysi určil jako Humpoleckou (Telč–Kostelní Myslová–Bolíkov–Slavonice–Bejdov atd.).

Chaloupka sice poznal, že slovanská ves ležela na dnešním předměstí, na cestě do Čech, západně od města a že měla farní kostel (nyní sv. Jan Křt., od roku 1414 špitální), ale kupodivu na jednom plánu (příloha 1) ji vůbec nezakreslil a na druhém plánu (příloha 2) pouze přidal jakési neurčité šrafovaní („dvory na předměstí“). Před rokem 1294 byla pak vysazena u původních Slavonic německá trhová ves Zlabings, tj. dnešní město.⁴²⁾ Tato trhová ves nebyla „v místech dnešního Dolního náměstí“, nýbrž je zachována v dnešním půdorysu města. Chaloupka se totiž zcela mylně domnívá, že se na začátku 14. věku trhová ves „změnila“ v město tím, že k ní bylo připojeno Horní náměstí ve tvaru ulice, což prý dokládá listina z roku 1366. Autor listině nerozumí.⁴¹⁾ Naopak listina a také půdorys Slavonic ukazují, že k něčemu podobnému nedošlo.⁴²⁾ Trhová ves nebyla rozšířena o nové tržiště, nýbrž do jejího tržiště byl zaprvé vestavěn nový farní kostel Nanebevzetí P. Marie (odkud se vzal jeho archaický titul?),⁴³⁾ zadruhé bylo městečko ohrazeno kamennou hradbou s nárožními baštami a zatřetí při tomto opevnění byly zřejmě nově organizovány přístupy do městečka, tj. hlavně pokud jde o vedení Bolíkovsko–Rakouské cesty. Při opevňování byla snad teprve naplánována tzv. Dlouhá ulice na severní straně městečka, na jeho humnech.

³⁹⁾ Když by chtěl na Slavonicku začít s „nejstaršími etnickými skupinami“, měl by vědět o halštatských hradištích v této oblasti.

⁴⁰⁾ Chaloupka soudí, že již před rokem 1260. Farář roku 1260 má sice německé jméno, ale pojmenování Slavonic „Zlawnicz“ je snad ještě české. Jelikož nelze vyloučit, že roku 1260 držel Slavonice Vikard z Trnavy, bylo by možno pochopit faráře Němce touto okolností a nikoli existencí městečka. Na jiném místě však Chaloupka udává, že trhová ves vznikla až na konci 13. století.

⁴¹⁾ Např. hřbitovní bránu považuje za městskou „Hřbitovní bránu“.

⁴²⁾ Srov. např. nikoli Horní a Dolní náměstí, nýbrž jen „pars inferior, pars superior“. Rozdělení roku 1366 si vůbec nevšímá předpokládaného rozšíření na starou a novou část města, což je příznačné.

⁴³⁾ Nápad, že byl opevněným chrámem, je ovšem neudržitelný.

V tomto ohledu měl nový plán opevněných Slavonic některé analogie s rozvrhem nedaleké Telče. Kdy k stavebním úpravám došlo, je zbytečné hádat. Archeologické vyšetření farního kostela a zbytků hradeb musí o tom podat bezpečné informace, zvláště jsou-li zachovány bašty. Chaloupekův plán č. 2 nic z tohoto „vývoje“ nezachycuje. Výkladu, proč se Kramářská ulice jmenovala Růžová, se autor vyhnul.

Poněvadž jsme se až dosud zabývali západomoravskými městy, budiž mi dovoleno, abych při této příležitosti připojil dvě poznámky.

1. Rampulovy námítky⁴⁴⁾ proti mému vykladu, jak vzniklo město Telč, jsou nepodstatné. Rampulova historie Telče je obrazem, co by mohlo být, ale co nebylo. Jelikož se budu zabývat Telčí znovu v nejbližší době, odkazují na tuto práci.

2. V mém pojednání o vzniku města Třeště se objevil nedostatek pramenů.⁴⁵⁾ Nemohl jsem tehdy určit stáří městské osady Třeště pro nedostatek pramenů. Ačkoli jsem kdysi četl knihu B. Bretholze o židech na Moravě,⁴⁶⁾ zapomněl jsem na údaj v ní otisklý: na Quaesita et responsa slavného španělského rabína Salomona ben Addereth (Adrath), žijícího cca 1230–1310, v nichž je zpráva o rabínu Jakobovi Trieschovi, tedy o Jakobovi z Třeště. Z této informace plyne, že v 13. století byla v Třešti židovská obec, která ovšem nemohla být ve vsi, nýbrž v městečku. Trhová ves Třešt existovala tedy aspoň již v druhé polovině 13. věku a její vysazení souvisí nepochybně s okolním kutáním. Půdorys městečka je v souladu s tímto datováním. Do husitských válek ztratila trhová osada význam a upadla. Časné založení městečka Třeště znamená, že stáří slovanské vsi Třeště s farním kostelem sv. Martina se posouvá a že jádro lodi (archeologicky nepřístupné) farního chrámu je pozdněrománské, podobně jako např. v nedalekém Stonařově, spojeném s Třeští starou stezkou.

Chaloupekův vývoj měst na Moravě, dialektická trojčlenka forum-vicus (burgus) – civitas, je prázdnou konstrukcí, jelikož autor nedovedl v konkrétních případech správně analyzovat vznik městských sídlišť a dostatečně si neuvědomil, že terminologie středověkých pramenů je velmi volná a neurčitá. Proto vnáší do zpráv něco, co v nich není. Pojem „vicus“ (jehož etymologie z řec. oikos – a nikoli z germ. „weichen“ – je patrně mimo diskusi) zdá se být širší než pojem „burgus“ (u něhož odvození z germ. „Burg“ je podle mého názoru silně ošemetné, „burgus“ nemá ovšem nic společného s místními jmény Hamburg, Magdeburg, Lundenburg). Chronologická tabulka pro jednotlivé termíny – jak ji Chaloupek uvádí – je nonsens. Bylo by nepochybně záslužnější, kdyby autor jasně vyšetřil historii konkrétních případů „konkrétní totality“ a nestaral se o „vývojové stupně“.

Problém moravských měst souvisí – jak bylo podotknuto – s otázkou moravských hradů, ale později se od ní odděluje. Otázkou hradů se u nás v poslední době zabýval M. Štěpánek.⁴⁷⁾ Pomineme-li eneolitická hrazení, jejichž funkce bývá vykládána různě, lze si nejprve všimnout hradů lidu popelnicových polí, o nichž M. Štěpánek tvrdí, že lužická hradiště byla malá. Byla malá, ale zároveň velká, jak ukázal akademik J. Filip. Tato hradiště měla nepochybně funkci obrannou a správní (v okupovaném území), patrně byla i obchodními centry na stezkách, ale o tom zatím nevíme. Za keltské okupace asi zanikla a keltská „oppida“ jsou jakousi „cizokrajnou“ vrstvou, což je patrné i v jejich rozmístění.

⁴⁴⁾ J. Rampula, Pověsti a názory o vzniku a vývoji Telče v nejstarší době (Telč 1946).

⁴⁵⁾ V. Richter, K nejstarším dějinám Třeště, ČSPS LXI, 1953, 7–37.

⁴⁶⁾ B. Bretholz, Geschichte der Juden in Mähren im Mittelalter I: Bis zum Jahre 1350 (Brno 1934), 101, 114.

⁴⁷⁾ M. Štěpánek, Opevněná sídliště 8.–12. století ve střední Evropě (Praha 1965).

Pokud jde o slovanské hrady od začátku středověku (od doby stěhování národů), je nejprve základní otázkou, existovala-li podle archeologů skutečně stará, střední a mladá hradištní doba, tj. je-li možno mluvit o staré hradištní době, jelikož doklad Vogastisburgu je indiferentní (mohlo to být staré hradiště v zemské bráně). Druhou podstatnou otázkou je, odehrál-li se skutečně „vývoj“ hradu od malého (starohradištní „akropole“ 6.–8. století v Míkulčicích) k velkému (středohradištní velkomoravské hrady 9. století) a zase nazpět k malému (mladohradištní břetislavské hrady na Moravě 11. století). Je zcela nepochybné, že v těchto *dějínách* nedospějeme k pravdě metodou měření a vážení a konstrukcí „autonomního samohybu“ bez ohledu na události v prostředí.

Velkomoravské hrady vznikly na Moravě náhle na konci 8. století a typ břetislavského hradu byl na Moravu přinesen Přemyslovci a staré hrady byly opuštěny. Nedostaneme se také ve výkladu nikam, pleteme-li si archaický mýtický horizont s mysticismem. Při vztahu měst k hradu je však důležité, že moravské velkomoravské hrady 9.–10. století měly trhové místo přímo v obvodu hradu (v opevnění), kdežto u mladohradištních hradů se konaly trhy ve zvláštních osadách v podhradí. Dále: lze předpokládat, že tato „slovanská tržiště“ v hradech nebo později v podhradích spolu souvisela, viz případ Strachotína, kde předhradí velkomoravského hradu (Louky u sv. Petra) působilo dále jako podhradí mladohradištního hradu (Vysoké zahrady). Avšak jaký byl v nich provoz a zvykové obyčeje, o tom zatím nevíme téměř nic. Od pozdního 12. století vniká do podhradí jednak německé právo listinami zaručované, jednak jsou zakládány trhové německé osady bez souvislosti s podhradími knížecích hradů. Trhové vsi se osamostatňují. Také gotický hrad se uvolnil z vazby, kterou byly spojeny dříve hrady s trhovými místy.

Existují tedy dvě vrstvy „trhů“, domácí a cizí. Výzkum cizích práv nemůže působit celkem potíže. Bylo by však důležité vyšetřit strukturu domácí vrstvy, je-li to vůbec možné.⁴⁸⁾

⁴⁸⁾ Otázka vzniku našich měst je nepochybně velmi důležitá a nebyla dosud uspokojivě vyřešena. Proto redakce zařadila do sborníku Brno v minulosti a dnes tento příspěvek a doufá, že článek bude úvodem do diskuse, která přinese nové poznatky o počátcích měst na Moravě.

PRAMENY K DĚJINÁM BAROKNÍHO SOCHAŘSTVÍ V BRNĚ
(AUGUSTINIÁNI)

Autorské případně časové určení plastické výzdoby, již je bohatě vybaven kostel sv. Tomáše a přilehlé budovy bývalého augustiniánského kláštera v Brně, působilo dosud slohové kritice značné potíže. Při nedostatečné znalosti písemných pramenů se vesměs vycházelo z topografie Gr. Wolnyho nebo z rukopisné pozůstalosti P. Cerroniho. Avšak údaje těchto dvou základních autorů se po podrobném studiu archivního fondu brněnských augustiniánů uloženého ve Státním archivu v Brně pod sign. E 4 ukázaly neúplné, nepřesné nebo zcela mylné.

Písemnosti vypovídající o umělecké výzdobě jsou trojího druhu. Jednak jsou dochovány smlouvy a kvitance řemeslníků, sochařů, malířů, štafířů apod., na nichž jsou často připisovány záznamy o splátkách sjednaných odměn, jednak knihy klášterních výdajů omezené buď na určitou akci nebo časový úsek. Konečně se pak dochovaly analýzy kláštera, jejichž údaje jsou cenné především tam, kde pisatel hovoří o událostech a skutečnostech, které znal z vlastní zkušenosti.

Jak známo, utrpěly budovy svatotomášského kláštera i kostela značné škody v závěru třicetileté války za švédského obležení Brna. Po nejnútnejším zabezpečení došlo pak za státní podpory k rekonstrukci kláštera. Ondřejem Ernou byl postaven nový dormitář a 14. června 1665 se započalo s přestavbou kostela výkopem základů nového průčelí. Architektem byl syn Ondřeje Erny, Jan Křítel. V letech 1674–1675 bylo toto průčelí dokončeno osazením kamených soch do nik a v následujících letech byla věnována pozornost zařízení interiéru kostela.¹⁾

Podle dochované smlouvy, k níž jsou připojeny i záznamy o výplatách splátek, je autorem plastik na západním průčelí kostela, znázorňujících Zvěstování (anděl a P. Marie), sv. Augustina, sv. Moniku, sv. Mikuláše, sv. Valentína a sv. Vilema, Jan van der Furt (příloha 1).

¹⁾ K některým pracem se ovšem přikročilo již dříve. Tak kupříkladu se 30. června 1671 zavázal brněnský stolař Michal Heinrich zhotovit za 90 zl. chórové lavice. Smluvená částka mu byla splácena až do 13. února 1672 (StA Brno E 4, 2:27, fol. 2). M. Heinrich zhotovil také tabernákl do mariánské kaple. Smlouvu podepsal 23. dubna 1670 a poslední splátku z celkové částky 38 zl. obdržel 1. července téhož roku (StA Brno E 4, 2:27, fol. 1). 3. srpna 1693 se zavázal brněnský řezbář Jan Antonín Khar zhotovit za 370 zl. nové antependium k hlavnímu oltáři. Poslední splátka mu byla dána 7. října téhož roku (StA Brno E 4, 2:27, fol. 62–63).

V kaplich bočních lodí je dosud dochováno šest oltářů stejného tvaru z černě mořeného dřeva, náležejících na první pohled do 17. století. Retabulum tvoří dvojice sloupů nesoucích kladí. Oltáře jsou pak završeny segmentovým štítem, na němž sedí dva andělé. Po bocích, u paty sloupů, jsou volně umístěny zlacené plastiky světců, nad nimi prořezávaná akantová křídla. V jednom případě (oltář sv. Starosty) je štít prolomený a chybí zde akantová křídla. Oltáře jsou dnes zasvěceny sv. Augustinu, Andělu Strážnému, sv. Mikuláši Tolentinskému, sv. Starostě a sv. Tomáši z Villanovy.

Také písemné prameny hovoří o řadě oltářů. Oltář N. Trojice se zavázal zhotovit za 115 zl. roku 1677 brněnský stolař a řezbář Jan Michael²⁾ a ještě v témže roce zhotovil pro něj pět soch (dva zpola ležící anděly, dvě blíže neurčené sochy svatých vysoké pět stop a osm palců a sedící putto) sochař Ferdinand Pfaundler (příloha 2). Zmíněný Jan Michael se 15. září 1680 zavázal zhotovit další dva blíže neurčené oltáře z černě mořeného dřeva, za něž během roku 1681 obdržel 270 zl.³⁾ Oltář sv. Moniky zhotovil 1682 podle smlouvy z předešlého roku stolař a řezbář Jan Pellikan.⁴⁾ Současně byl oltář Janem Křtitelem Spiessem pozlacen. Zřejmě v předchozím roce zlatil Jan Kř. Spiess oltář sv. Augustina, neboť 24. ledna 1682 potvrzoval za tuto práci příjem 191 zl. 30 kr.⁵⁾ Avšak již 8. října 1681 byla zaplácena Ferdinandu Pfaundlerovi blíže neurčená sochařská výzdoba tohoto oltáře.⁶⁾

Brněnský stolař a řezbář Jan Pellikan zhotovil v letech 1682–1683 další oltář, zasvěcený sv. Tomáši z Villanovy.⁷⁾ Jeho konečnou povrchovou úpravu prováděl opět Jan Kř. Spiess za pomoci pěti osob.⁸⁾ Roku 1683 uzavřel prelát kláštera smlouvu se stolařem a řezbářem Vavřincem Zellerem o zhotovení oltáře sv. Šebestiána,⁹⁾ pro nějž dodal sochař Baltasar Frobela v letech 1685–1686 boční křídla a pět soch: sv. Karla Boromejského, sv. Františka Xaverského, sv. Rocha, sv. Rosalii a P. Marii. Plastiky měl zhotovit „nach dem Proportion und Grösse“ soch na oltáři Nejsv. Trojice (příloha 4).

Autor sochařské výzdoby některých bočních oltářů Antonín Pfaundler zhotovil také plastický dekor dosud v plném rozsahu dochované kazatelny. Smlouvu podepsal 14. září 1677 a s prací měl být hotov do příštích velikonoce. Termín zřejmě nedodržel, neboť splátky dostával až do listopadu 1678 (příloha 3). Sochy a ozdoby polychromoval a zlatil opět Jan Kř. Spiess.¹⁰⁾

Další konvolut archiválií se týká varhan. Dějinami tohoto hudebního nástroje,

²⁾ StA Brno E 4, 2:27, fol. 10. Smlouva byla uzavřena 30. května 1677 a dohodnutá částka byla vyrovnána poslední splátkou 30. ledna 1678. Jan Michael zhotovil také dvacet rámů k obrazům ze života sv. Augustina od Jana Křtitele Spiesse. Smlouvu uzavřel 1. června 1679 a téhož roku mu bylo ve třech splátkách dáno 180 zl. (StA Brno E 4, 2:27, fol. 28).

³⁾ StA Brno E 4, 2:27, fol. 36.

⁴⁾ StA Brno E 4, 2:27, fol. 38.

⁵⁾ Za pozlacení oltáře sv. Moniky obdržel Jan Křítel Spiess ve dvou splátkách (24. I., 13. 5. 1682) 418 zl. (StA Brno E 4, 2:27, fol. 56). Kvitance za oltář sv. Augustina ve StA Brno E 4, 2:27, fol. 59).

⁶⁾ StA Brno E 4, 2:27, fol. 61. Kvitance zní na 85 zl.

⁷⁾ StA Brno E 4, 2:27, fol. 46. Smlouva z 13. května 1682 zní na 160 zl.

⁸⁾ StA Brno E 4, 2:27, fol. 56, 57.

⁹⁾ StA Brno E 4, 2:27, fol. 50. Odměna byla stanovena na 115 zl.

¹⁰⁾ StA Brno E 4, 2:27, fol. 20. Smlouva byla uzavřena 6. března 1678 na 380 zl. a ještě téhož roku celá částka proplácena. Navíc Jan Křítel Spiess pozlatil symbol sv. Ducha za 2 zl. 15 kr. a sochy Boha Otce a Syna za 8 zl.

nesoucího tak také bohatou ornamentální a sochařskou výzdobu, se již poměrně podrobně zabýval Bohumír Štědroň, který také publikoval výkres znázorňující varhanní skříň s dispozicí varhan, podepsaný brněnským varhanářem Matoušem Rozkošem.¹⁴⁾ Výklad B. Štědroň lze ještě doplnit. Co se týče varhanní skříně je nutno chápat rozdělení podílů zúčastněných tak, že M. Rozkoš koncipoval a zhotovil stroj, který jiný varhanář, David Sieber, později doplnil.¹²⁾ Návrh skříně je však zřejmě dílem „stolaře a řezbáře“ Jana Michaela, neboť svým zaměřením na řezaný boltcový ornament plně odpovídá našim představám o jeho schopnostech, které jsme poznali na bočních oltářích kostela.¹³⁾ K úplné realizaci tohoto návrhu buď vůbec nedošlo, nebo byla se strojem přebudována i skříň, na níž dnes nacházíme také plastiky od Antonína Rigy, vzniklé v letech 1698–1699 (příloha 5). Konečný vzhled byl varhanám dán v letech 1763–1764, kdy byla rozšířena kruchta, pozitiv přemístěn do parapetu a varhanář František Sieber opravil a doplnil stroj.¹⁴⁾

V roce 1731 se konaly přípravné práce, 7. července následujícího roku byla zahájena vlastní výstavba nových klášterních budov. Architektura projektovaná Mořicem Grimmem byla na exteriéru vyzdobena řadou kamenných soch, v interiéru byla mimo jiné zřízena knihovna, jejíž skříň nesou bohatou plastickou výzdobu.¹⁵⁾

Problematické bylo dosud především autorské určení postav obou zakladatelů kláštera, zasazených v nikách portálu někdejší prelatury. Aug. Prokop je kupř. pokládal za dílo Pavla Trogra,¹⁶⁾ C. Hálová-Jahodová publikovala domněnku, že autorem je Ondřej Zonner.¹⁷⁾ Z knihy výdajů brněnského konventu, kterou vedl opat Matouš Pertscher v letech 1740–1777, je zřejmé, že na portálu i na další plastické výzdobě průčelí nové budovy pracoval v letech 1742–1749 Pertscherův švagr Josef Leonard Weber, sochař z Městečka Trnávky. Jeho dílem je také všechna plastická výzdoba knihovny; v roce 1752 mu bylo ještě vyplaceno 140 zl. za bližší neurčenou práci v kostele sv. Tomáše (příloha 6).¹⁸⁾

¹⁴⁾ B. Štědroň, Základy fundací kapely v Brně před Křížkovským. Slezský sborník XLIX, 1951, 174–177. Vyobrazení za str. 176. Smlouva z 12. června 1679 s M. Rozkošem ve StA Brno E 4, 2:27, fol. 32–33, jeho návrh tamtéž, fol. 65.

¹²⁾ Smlouva o opravě varhan byla uzavřena 19. listopadu 1696 a do 20. května 1697 zapláceno 300 zl., 25 zl. za materiál a 9 zl. za povoz (StA Brno E 4, 2:27, fol. 66). 22. května 1697 se D. Sieber dále zavázal doplnit pištaly a manuál za 650 zl. a materiál (StA Brno E 4, 2:27, fol. 67–68).

¹³⁾ Smlouva s Janem Michaelem byla uzavřena 11. listopadu 1679 a v následujícím roce mu bylo vyplaceno celkem 130 zl. (StA Brno E 4, 2:27, fol. 34). Tamtéž, fol. 64, je uložen také nedatovaný návrh varhanní skříně signovaný „Hanss Michael, burcher und dieschler“, schválený prelátem kláštera Adeodatem Draodemským. Kresba na papíře 676×418 mm.

¹⁴⁾ 23. září 1673 předložil brněnský tesař Jan Gefestlberger rozpočet nákladů na lešení a podlahu na nové kruchtě (StA Brno E 4, 2:27, fol. 134). Frant. Sieber pak podal nedatovaný rozpočet ve výši 500 zl. (StA Brno E 4, 2:27, fol. 141–142) a 30. října téhož roku s ním byla uzavřena smlouva na 460 zl., které také do 1. září 1764 obdržel (tamtéž, fol. 137). Štafířské práce provedl Ondřej Bleyberger. Ve své nedatované nabídce rozpočtuje 500 zl. za polychromování skříně s pozitivem včetně alabastrování dvou velkých andělů a puttů na parapetu a pozlacení insignií a hudebních nástrojů (tamtéž, fol. 139).

¹⁵⁾ Po přesídlení augustiniánů na Staré Brno byla také knihovna instalována v klášteře cisterciáček, kde se dosud nachází.

¹⁶⁾ Aug. Prokop, Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung IV. Wien 1904, 1090, pozn. 1.

¹⁷⁾ C. Hálová-Jahodová, Brno. Praha 1947, 177–182.

¹⁸⁾ V příloze 6 jsou shrnuty všechny údaje o sochařské práci v brněnském klášteře a kostele, zapsané v knize klášterních výdajů za léta 1740–1777.

Na některých pracích, zřejmě mimo knihovnu, mu pomáhal jeho syn. Nedovedu však vysvětlit, proč opat M. Pertscher jmenuje Weberova syna Antonín, když v závěti z 15. února 1766 se zdůrazňuje, že má stejné jméno jako otec. Je zde výslovně jmenován Josef Leonard a otec mu odkazuje zlatý pečetní prsten. Josef Leonard Weber st. žil tehdy v Trnávce, kde vlastnil v Jakubské ulici nezadlužený dům. Byl vdovcem a z jeho šesti dětí také dcera Marie Pavla již nežila. Další dvě dcery, Jenovefa Terezie a Marie Kateřina, byly provdány v Trnávce, Marie Anna v nedaleké Březové. Syn Matouš byl augustiniánem u sv. Tomáše v Brně, druhý syn Josef Leonard Weber sochařem v Budíně.¹⁹⁾ Rok 1766 však není rokem Weberova úmrtí. Žil ještě v listopadu 1768, kdy mu brněnský opat vrátil kapitál 1000 zl., který půjčil počátkem roku 1746 augustiniánům na pětiprocentní úrok. Přesídlil však za synem, neboť je nazýván budínským sochařem.²⁰⁾

O klášterní knihovně hovoří také zápis v klášterních análech k roku 1747, kde je rovněž uveden sochař Josef Leonard Weber (příloha 7).

V augustiniánském archivu je také uložena samostatná kniha uvádějící podrobně výdaje na stavbu kláštera v letech 1731–1735. Podle jednoho zápisu bylo 2. června 1735 vyplaceno „dem H. Schaubberger auf dem Contract“ 1000 zl.²¹⁾ Je míněn zřejmě brněnský sochař Jan Jiří Schaubberger († 1744), který podle Cerro-niho pracoval na výzdobě mariánské kaple u sv. Tomáše.

Posledním velkým dílem augustiniánů v jejich původním sídle byla barokizace presbyteria konventního kostela a jeho nové vybavení. V této souvislosti se zde objevují nová jména sochařů: brněnští Jan a Jakub Schertzové a ve Znojmě usedlý Josef Winterhalder. Práci Jana Schertze, jemuž bylo v říjnu 1753 vyplaceno 2000 zl., nelze z účetní knihy určit. Jakub Schertz, který obdržel v březnu 1760 zálohu na 50 zl. za práci na dvou bočních oltářích, uzavřel 1. ledna 1762 také smlouvu týkající se nového hlavního oltáře. Ze smluvené částky 1500 zl. měla však polovina připadnout Josefu Winterhalderovi, který práci řídil a odpovídal za celé dílo.²²⁾ Mramorování oltářní architektury, polychromování a zlacení plastické výzdoby provedl již známý štafíř Ondřej Bleyberger, jemuž bylo vyplaceno v pěti splátkách od 11. 10. 1763 do 3. 9. 1764 1200 zl.²³⁾

Jakub Schertz, zaměstnáváný i mimo Brno na panstvích augustiniánského kláštera, zhotovil pro svatotomášský kostel ještě tabernákl, něco dělal na varhanách

¹⁹⁾ StA Brno E 4, 29:110, fol. 224. Jde o německy psaný originál bez podpisu.

²⁰⁾ V původním znění: Retro solvi affini meo Josepho Weber statuario Budensi suum capitale una cum persesso interesse pro rata temporis in una summa 1012 fl. 30 gr. (StA Brno E 4,45:2). Zápis nelze chápat tak, že budínským sochařem je míněn Weberův syn stejného jména, neboť by jednak nemohl být M. Pertscherem nazýván švagr, jednak J. L. Weber ml. nebyl podle závěti dědicem celé částky.

²¹⁾ Specificationes nonnullae expensarum pro aedificio novi monasterii ab anno 1731 usque ad annum 1735, fol. 31. Něm. (StA Brno E 4, 2:20). Zmiňovaná Schaubbergova smlouva v klášterním archivu dnes chybí.

²²⁾ Smlouvě předcházel anonymní nedatovaný rozpočet na hlavní oltář se soupisem plastické výzdoby (StA Brno E 4, 2:27, fol. 114–115). Z jeho obsahu a z poznámek psaných jinou rukou vyplývá, že jde o přílohu k návrhu oltáře Josefa Winterhaldera, provedenému ve dvou variantách. Text rozpočtu a smlouvu s Jakubem Schertzem (StA Brno E 4, 2:27, fol. 110–111) publikovala Z. Drobná, Archivní příspěvky k dějinám stavby hlavního oltáře v kostele sv. Tomáše v Brně. Akord II, 1935, 17–24, 41–45. O dalších podrobnostech informuje dopis Josefa Winterhaldera Jakubu Schertzovi z 11. května 1763 (příloha 8) a Winterhalderova kvitance stejného data (příloha 9).

²³⁾ Smlouva byla uzavřena 31. října 1763 (StA Brno E 4, 2:27, fol. 125) na podkladě nedatovaného Bleybergerova rozpočtu, v němž žádal za práci 1400 zl. (StA Brno E 4, 2:27, fol. 126).

a na kruchtě zhotovil velkého, sedm stop vysokého anděla, druhého pak zcela přepracoval a jeho dílem jsou také dva sádrové krakorce.

Přílohy²⁴⁾

1

1674, června 7. Brno

Adeodatus Draodemsky, prelat augustiniánského kláštera v Brně, uzavírá smlouvu se sochařem Janem van der Furtem o zhotovení soch na průčelí kostela sv. Tomáše v Brně za odměnu 350 zl. Zapláceno ve čtyřech splátkách od 29. 9. 1674 do 20. 9. 1675.

Něm. originál s podpisy a přitřesnými sekrety obou stran. StA Brno E 4, 2:27, fol. 3.

Heute dato den siebenten Juni 1674 ist zwischen dem hochwürdig im Gott christlichen Herrn Adeodato Draodemsky (titl.) Praelaten und Priorn des löb. Klosterstiftes S. Thomae nechst Brün pro eines Teiles und dem ehrensamben kunstreichen Herren Johan von der Fort, Bürgern und Bildhauern alhier anders Theils, nach folgende Arbeit verdinget und abgeredet worden; dergestalt, dass er Bildhauer an die Fatschada der neuen Klosterkirchen sieben Statua (laut der Model, welche bis zu Verfertigung derselben im Kloster verbleiben) als nemblich den englisch Gruess, beide Statua neun Schuech hoch, zwischen hin und nechstkünftig S. Martini auszuarbeiten, die andern fünf Statua als S. Augustini, S. Monicæ, S. Nicolai de Tolentino, S. Valentino und S. Guilielmi, jede zehen Schuech hoch, und s. Thomae Apostoli ober des Portall, sieben Schuech hoch, längst ans bis auf Ostern 1676 auf das aller sauberste und beste, als immer möglich von Oedenburger Stein (welcher auf das klosterstifte Unkosten gebrochen und hieher an die Stelle geführt werden solle) auszuhanden und zuverfertigen versprochen, auch bey Aufsetzung der Statuen jederzeit gegenwertig zu sein und anzuorden, damit solche Recht und Wohl aufgesetzt werden und von ex solche Arbeit nach seinem Consenso und seinem Versprochen gut und unangelhafft der Gebühr nach verfertigt haben werde, so solle Ihme aus deren Kloster-Rendten, so oft er eine Statua liefert, vor jede durchgehend jedesmahls fünfzig Gulden eingegeben werden.

Zur mehrer Versicherung dessen sind zwey gleichlautende Spanzettel ausgerichtet und von beiderseits mit Handschrift und Petschat verfertigt worden, auch was er an Geld empfanget hierinnen annotiert werden solle.

Signatum Kloster-Stüfts S. Thomae nechst Brün Anno et die ut supra.

P. Adeodatus Draodemsky / Prelat bey S. Thomas.

Johannes von der Forth, Bürger / und Bildhauer in Brin.

2

1677, června 14. Brno.

Adeodatus Draodemsky, prelat augustiniánského kláštera v Brně, uzavírá smlouvu se sochařem Ferdinandem Pfaundlerem o zhotovení pěti soch na oltář Nejsv. Trojice v kostele sv. Tomáše v Brně za odměnu 95 zl.

Zapláceno ve třech splátkách v době od 14. 8. 1677 do 30. 1. 1678.

Něm. orig. s podpisy obou smluvních stran. StA Brno E 4, 2:27, fol. 12.

Heute untergehten dato ist zwischen Ihro hochwürden und Gndl. (Titul.) Herrn, Herrn Adeodato Draodemsky, Praelaten und Priorn perpetuo des löbl. Klosterstüfts S. Thomae nechst Brün etc. eines Theils und dem ehrensamben kunstreichen Herrn Ferdinand Pfaundler Bildhauern alhier andern Theils, nachfolgende Arbeit verdinget und abgeredet worden, dagestellt, dass er Bildhauer in die Kirche S. Thomae zur dem neuen Altar SS. Trinitatis fünf Statuen, als nemblich zwey halbliegende Engel jedes der Proportion nach fünfhalb Schuech, die untern zwey Statuen, jede fünf Schuech und acht Zohl, und das sitzende Kindl von Sitz auf zwey Schuech hoch, neben denen Zieraten, Wappen und Engelsköpfen, laut des von Ihro Hochw. und Gndl. unterschriebenen Abriss von guten Lindenholz auf das Sauberist als möglich machen und zwischen hin und nachkünftig S. Michaeli verfertigt und eingesetz sein solle. Wann er diesem Gebührend nachkommet, versprochen Ihr Hochw. und Gndl. Ihme für alles und jedes fünf und neunzig Gulden zubezahlen. Zur mehrer Versicherung seint mit beiden Seiten Handschrift zwey gleichlautenden Spanzettl aufgerichtet worden. Signatum Brün S. Thomas den 14. Juni A. 1677.

P. Adeodatus Draodemsky / Prelat bey S. Thomas.

Ferdinand Pfaundler / Bildhauer.

²⁴⁾ Na přepisu příloh č. 1-5, 8-11 se podílela v rámci výzkumného úkolu Muzea města Brna prom. hist. Milena Flodrová.

3

1677, září 14. Brno.

Adeodatus Draodemsky, prelat augustiniánského kláštera v Brně, uzavírá smlouvu se sochařem Ferdinandem Pfaundlerem o zhotovení figurální výzdoby nové kazatelny v kostele sv. Tomáše v Brně za odměnu 230 zl.

Zapláceno v šesti splátkách od 14. 9. 1677 do 21. 11. 1678.

Něm. orig. s podpisy obou smluvních stran. StA Brno E 4, 2:27, fol. 18.

Heund dato den 14. Septembris A. 1677 ist zwischen Ihro hochwürden und Gndl. (Titul.) Herrn, Herrn Adeodato Draodemsky Praelaten und Priori S. Thomae und dem ehrensamben kunstreichen Herrn Ferdinand Pfaundler, Bildhauer alhier in der königl. Statt Brün etc., nachfolgend Vergleich abgeredet und beschlossen worden, der Gestalt, dass er zue der neuen Kanzel und Teckhel in die Kirche S. Thomae alle gehörige Statuen zieratensend Laubwerk nach der Proportion und Vermög des Models zwischen hin und Ostern des nachkünftigen 1678-isten Jahres, von gueten Dären und Saubernholz (welches er auf seinem Unkosten selbste zuerschaffen schuldig sein wird) machen und verfertigen solle, als das solche Statuen und Zierarten mit der Zeit sich nit spalten. oder sonsten in das künftig einiger Mangel daran erschiene.

Wenn er diesem allem seinem Versprechen nach getraulich nachkommet, geloben Ihro hochw. und gndl. Ihme für solche Arbeit, wenn sie an gehörige Orth völlig aufgesetzt sein wird (wobei er selbsten auch gegenwertig sein und helfen solle) zwey hundert und draysig Gulden zubezahlen. Zur mehrer Versicherung dessen, wirt zwey gleichlautende Spanzettl aufgericht und von beederseits unterschrieben worden. So geschehen im Kloster-Stüft S. Thomae nechst Brün, Anno et die ut supra.

P. Adeodatus Draodemsky / Prelat bey S. Thomas.

Ferdinand Pfaundler / Bildhauer.

4

1685, února 19. Brno.

Alfons Arborell, vikář augustiniánského kláštera v Brně, uzavírá smlouvu se sochařem Baltazarem Problem o zhotovení pěti soch pro oltář sv. Šebestiána v kostele sv. Tomáše v Brně za odměnu 95 zl.

Zapláceno v pěti splátkách od 19. 2. 1685 do 16. 7. 1686.

Něm. orig. s podpisy obou smluvních stran. StA Brno E 4, 2:27, fol. 52.

Heund dato den neunzehenden Februario A. 1685 ist zwischen Ihro hochwürden Herrn Patri Alphonso Arborell vicario des Klosterstüfts S. Thomae alhier eines Theils etc. und dem ehrensamben kunstreichen Herrn Balthasar Phrobel Bürger und Bildhauer andern Theils etc., der vorhin von Heyl. Herrn Adeodato Draodemsky Praelaten seel. getroffene Accord widerumverneuegt und nach folgender Massen abgeredet und vergleiche vordem dergestalten, dass er Herr Balthasar zue dem Altar S. Sebastiani fünf Statuen, als S. Caroli Boromaci, S. Francisci Xawerii, S. Rochi, S. Rosaliae und oben aufwesen Lieben Frauen nach dem Proportion und Grösse der ander Statuen darzue gehörige Zieraten (ausser dem Ramm) von guete Dörrn-Holz auf das sauberste und beste immer möglich machen und eheist verfertigen solle, für solche obbemelte Arbeit, wann sie gut ohne Mangel sein wird, versprochen Ihr hochw. Herr P. Vicarius Ihme in baares Geldt fünf und neunzig Gulden aus dem Klöster-Rendt richtig zubezahlen. Zu mehrer Glaubwürdigkeit seint zwey gleichlautende Spanzettl mit beedr Handunterschrifte verfertigt und ieder Parth einen zuegestellt worden. Actum Klosterstüft S. Thomae nechst Brün Anno et die ut supra.

Alphonsus Arborell Prelatus rest. S. Thomae Vicarius.

Baltasar Phrobel Bildhauer.

5

1698, května 11. Brno.

Vilém Mannerbach, prelat augustiniánského kláštera v Brně, uzavírá smlouvu se sochařem Antoninem Rigou o zhotovení řezbářské a sochařské výzdoby nových varhan v kostele sv. Tomáše v Brně za odměnu 325 zl.

Zapláceno v deseti splátkách od 12. 5. do 13. 12. 1699.

Něm. orig. s podpisy obou smluvních stran. StA Brno E 4, 2:27, fol. 78-79.

Heundt dato den elften May 1698 ist zwischen Ihro hochw. und gndl. (Titul.) Herrn Guilielmo Mannerbach Praelaten und perpetui Priorn des Klosterstüfts S. Thomae eines theils und dem ehrengachten kunstreichen Herrn Antonio Riga, Bürger und Bildhauer alhier in der königl. Statt Brün, anderstheils etc., nachfolgender Contract abgeredet verglichen worden, nemblichen, dass er Herr Antonius Riga zue dem grossen Werkh der neuen Orgel alle Zieraten, Statuen und Engel auch alles so hiezue vornöthen ist, von Ihro Gnaden unterzeichneten Abriss nach in gebührender der

Architectur gemässen und gleichformigen Proportion, ohne Mangel aussetzung von gueten Dörrenholz auf das sauberste, beste und beständigste, als immer möglich ist machen und cheistens verfertigen solle, für solche obbelmte Arbeit, wan sie dem Abriss gemäss, guet und ohne Mangel sein würdt, versprechen Ihr. hochw. und gndl. ihme in baaren Geldt drey hundert fünf und zwanzig Gulden rein. auss denen clösterl. Rendten richtig zubezahlen, zue mehrer Festhaltung dessen seint zwey gleichlauthende Spantzel mit beederseites Handunterschrifft und Pettschatt verfertigt und jeder Part zuegestellt worden. Actum Closterstüfft S. Thomae nechst Brün. Anno et die ut supra. Fr. Guilielmus mp.

Antonius Riga / Bürger und Bildhauer zu Brin.

6

1740-1777.

Liber expensarum conventus Brunensis s. Thomae ord. F. F. Eremitarum ab anno 1740.

Lat. orig. psaný Matoušem Pertscherem. StA Brno E 4, 45:2.

4. 10. 1742.

Statuario in antecessum dedi pro labore ad bibliothecam, refectorium et majus portale 100 fl.

19. 7. 1743.

Nuntio znoimensi pro allatis ciratis a statuario ad salam 1 fl.

25. 4. 1744.

Statuario affini meo supra suum laborem pro interim dedi 20 fl.

2. 8. 1744.

Statuario supra suum laborem dedi 30 fl.

prosinec 1744.

Statuario meo affini supra suum contractum 50 fl.

červenec 1745.

Statuario affini meo supra suum laborem contractum 300 fl.

28. 11. 1745.

Statuario Veber ad suum contractum portae frontis spicis 50 fl.

15. 4. 1746.

Statuario meo affini supra suum contractum dedi 50 fl.

červen 1746.

Statuario affini meo supra suum contractum dedi 50 fl.

leden 1747.

Statuario meo affini supra laborem suum dedi 100 fl.

květen 1747.

Statuario meo affini supra suum laborem fatschatae 60 fl.

září 1747.

Ratione fatschatae sive portalis contentavi ex integro statu anum meum affinem Josephum Weber cum 40 fl.

březen 1748.

Statuario meo affini Josepho Weber supra laborem bibliothecae pro interim dedi 150 fl.

září 1748.

Statuario meo affini pro labore suo ad bibliothecam pro interim dedi 105 fl.

prosinec 1748.

Josepho Weber statuario affini meo pro labore frontispitii a conto dedi die 24 decembris 180 fl.

červenec 1749.

Statuario affini meo Josepho Weber dedi pro labore suo, quem fecerat ad bibliothecam nostram 217 fl. et ita pro labore bibliothecae fuit ex integro contentatus.

září 1749.

Contentavi affinem meum statuarium Josephum Weber pro omni labore suo submitiendo illi cum filio suo Antonio 600 fl.

červen 1751.

Statuario Schertz pro quibusdam listis dedi 3 fl.

září 1752.

Meo affini statuario solvi pro labore suo, quem in ecclesia habuerat una cum duplici itinerario ac viatico 140 fl.

říjen 1752.

Statuario Josepho Weber pro ultimo suo labore in ecclesia una cum viatico dedi 10 fl.

156

říjen 1753.

Mutuo dedi D. Joanni Schertz statuario brunensi in 7bri 2000 fl.

duben 1757.

Pro statua s. Joannis Nepomuceni ex lapide statuario dedi 50 fl.

březen 1760.

Statuario Jacobo Schertz pariter supra laborem 2 altarium in antecessum dedi 50 fl.

srpen 1761.

Dedi statuario Schertz supra suum laborem adhuc 12 fl. 30 gr.

prosinec 1768.

Statuario pro ornatu mensarum dedi 37 fl.

prosinec 1770.

Pro ornatu mensae statuario dedi 20 fl.

7

1769.

Historia in annales monasterii brunensis aliorumque vicariatui Moraviae incorporatorum conventuum ordinis eremitarum Sancti Patris Augustini... Anno 1769, pag. 498.

StA Brno E 4, 41 I, č. 4.

Hoc anno [1747] Brunae nova nostra Bibliotheca, veluti hodie conspicitur, fuit instructa, labor arcularii tota nempe structura cum portatili et stalis, domi in monasterio nostro peracta fuit, ducente opus nostro Fr. Bernardo Stettner laico brunae professo et constitit arcularia tria millia florenorum, statuaris Josephus Weber pro suo labore accepit sexcentos quinquaginta duos florenos; pictor brunensis Josephus Rotter, pro pictura trecentos florenos et viginti quinque; pro inauratione et gummitione totius machinae soluti mille centum nonaginta octo floreni; faber serarius accepit ducentos et vitriarius quinquaginta florenos. In summa quinque milia quadringentos septuaginta quinque florenos constitit externum bebliotheco corpus, praeter libros qui plurimum ab ante, partim successu temporis fuerant comparati.

8

1763, května 11. Znojmo.

Josef Winterhalder, sochař ve Znojmě, píše brněnskému sochaři Jakubu Schertzovi o vymáhání dosud dlužných částek za práci na hlavním oltáři kostela sv. Tomáše v Brně.

Něm. orig. s podpisem. StA Brno E 4, 2:27, fol. 116.

Viel geehrter Herr Schertz.

Gleich wie zwar vor jeden empfangen Poten mit gehörigen dato dem Herrn quitiert haben, folgt hiemit dannoch beiliegende „Summarische Quitung“ pro 195 flr. 36 kr. Was aber vermög unterm 24. April in Gegenwart des W. W. hl. P. Inspector dan hl. P. Procuratoris und Fr. Bernhard dahin verglichen worden, dass vom 3. Febr. 1762 bis 28. April 1763 alle meine angewährte Arbeitstage zu Wochen geschlagen worden und 32 Wochen 1/2 Tag ausmachen, jede Wochen aber à 9 flr. sammtlich bewiligt worden betraget

die Hälfte Reisskosten betragen

Hier zukommen 13 3viertling Leim

	„288“	38 1/2
	„13“	46 1/2
	„2“	55
Summa	„305“	20“
	„109“	44“

Per Empfang hier von Abgeschlagen bleibt Rest

Darum mit vorgedachten Comision beschlossen worden, dass ich überall diess annoch 2 Statuen der heil. Thomas de Villa Nova und Nicolaus Tholentinum von eben diesser Gütte, Tractament und Manir deren 2 ersteren gleichfertigen solle, so wäre nötig 150 flr. bloss und alleine vor diese 2 Statuen, ohnobige Forderung, zurück zu halten.

Um aber all ohnnötigen verneren Briefwechl zur vermeiden, will ich auch dem hl. nicht verhalten, wie das ich diese Arbeit nicht fortsetzen werde, es geschehe dan, dass der Rest bezahlt oder (P. Titl.) Sr. hochwürd und gnaden der Herr hl. Praelat ob angeführten Vergleich unterschreibt und die Bürgschaft schriftlich verfertigt bis Znaimer mir überschicken läst. Was aber bis zu vollständiger Endigung der veraccordierten Arbeit annoch auszuzahlen wäre, will ich nichts wissen wohl aber dieses, wan der hl. die Arbeit, wie vorgegeben selbst gemacht hätte, wahre erst und letzters unnötig Falle aber alle diese so redliche göttliche Mittel und wegen ferner hie nichts verfangen solten, so kosten und schaden, mit alle rechtlichem Mitl meine Verdienste gerichtlich suchen und vorderen worden. Zur ich eine Antwort erwarte und geliebe.

Meine viel geehrten Herrns.

Zncim d. 11. May 1763.

Aufrichtiger / Jos. Winterhalder

157

1763, května 11. Znojmo.
 Josef Winterhalder, sochař ve Znojmě, kvituje příjem 195 zl. 36 kr. od sochaře Jakuba Schertze za práci na hlavním oltáři kostela sv. Tomáše v Brně v letech 1762 a 1763.
 Něm. orig. s podpisem. StA Brno E 4, 2:27, fol. 113.
 Summarische Quittung
 per einhundertfünfundneunzig Gulden Rnl. 36 Kr., welche ich endes gefährtigter unter verschieden datis 1762 und 1763 à Conto der Hochaltar-Arbeit des löbl. in Closter-Stiefts S. Thomas nechst Brunn vom H. Jacob Schertz empfangen habe.
 Znaim d. 11. Mai 1763.
 S. 195 flr. 36 Kr. Jos. Winterhalder m. p.

10

(1762–1764).
 Jakub Schertz, sochař v Brně, předkládá výkaz o své práci na kruchtě kostela sv. Tomáše v Brně.
 Něm. orig. s podpisem. StA Brno E 4, 2:27, fol. 119.
 Specification.
 Was ich auf das grosse Chor von Bildhauer-Arbeit gefertigt.
 1 grossen Engel 7 Schuch hoch 40 flr.
 dem alten ganz überarbeitet und wo es nötig verbessert 20 flr.
 2 Trag-Stein don Gips vor 1 12 flr. facit 24 flr.
 Summa 84 flr.
 Jacobus Schertz / bürgerlicher Bildhauer.

11

(1764).
 Jakub Schertz, sochař v Brně, předkládá vyúčtování své práce v kostele sv. Tomáše v Brně.
 Něm. orig. s podpisem a poznámkou psanou jinou rukou. StA Brno E 4, 2:27, fol. 120.
 Verzeichniss
 Vermög des Ausziegels über den Tabernakl und grosse Orgel.

	flr.	kr.
Vor dem Tabernakl	270	15
Auf die grosse Orgel	84	
Summa	354	
davon hab ich bekommen	68	
item	100	
item an den Bier	19	15
Summa	187	15
Bleibt noch zu bezahlen	166	45

Jinou rukou:
 Vermög diesen Ausziegl und sein Contract dem er geschlossen ist er stellig, richtig und baar bezahlt worden dem 30. October 1764, so zwar dass er keine Praetension an mir noch an dem Closter hat, bis anseitige specificierte dato und Jahr.
 Jakubem Schertzem připsáno:
 Jacobus Schertz / bürgerlicher Bildhauer
 bin richtig bezahlt / worden vor alles

TOPONYMIE BRNA VE 14. STOL.

Toponymie či toponomastika, nauka o vlastních jménech zeměpisných¹⁾, je součástí onomastiky, společenské vědy zabývající se souborným studiem vlastních jmen. Patří-li onomastika do disciplíny filologické, předpokládá nezbytně znalost materiálu historického a archivního, jež interpretuje, a toponomastika také znalosti geografických i historickokartografických.

K poznání toponymie Brna bylo již v poslední době hodně vykonáno, ať jde např. o přesvědčivý výklad vlastního názvu města Brna, o který se z českého apelativa *brbno (= z bláta) úspěšně a shodně pokusili jak Fr. Trávníček²⁾, tak Fr. Čáda³⁾ i Al. Gregor⁴⁾, nebo o výklad jednotlivých předměstských čtvrtí i názvů pomístných v brněnském okolí. Na tomto poli pracoval zejména velmi mnoho H. Sánka⁵⁾; pro výklad názvů brněnských ulic zůstává dodnes nepřekonána studie Jar. Dřímala⁶⁾ z r. 1946. Pro topografii Brna 14. stol., a tím i pro jeho toponymii, sestavil základní plány a mapy na základě studia brněnských účetních knih 14. stol. Oldř. Vičar⁷⁾, který provedl podrobné historickogeografické zkoumání a topografickou deskripci Brna i jeho někdejších předměstí v dané době ve dvou sbornících Brna v minulosti a dnes. Naše úvaha může se opírat o jeho detailní zpracování topografické a soustředit se zejména na výklady filologické.

Pro topografickou a toponymickou studii o městě Brně ve 14. stol. je základní pramen archivní materiál Archivu města Brna, a to tři rukopisné knihy 14. stol.: nejstarší berní kniha založená r. 1343 (rkp č. 14), rejstřík r. 1348 (rkp č. 16),

¹⁾ Definici toponomastiky srov. u Vl. Šmilauera, Úvod do toponomastiky. Praha 1963, str. 7 n.

²⁾ Fr. Trávníček, Brno. Rodné zemi. Brno 1959, str. 302–307.

³⁾ Fr. Čáda, Znovu k jménu Brno. Tamtéž, str. 142–147.

⁴⁾ Al. Gregor, K výkladům místního jména Brno. Brno v minulosti a dnes 1, 1959, str. 139 až 145.

⁵⁾ H. Sánka, Pomístné názvy brněnského okolí. Rozpravy ČSAV, roč. 70, seš. 16 řady společenských věd. Praha 1960, str. 106 + mapa. Srov. R. Vermouzek, Příspěvek ke knize H. Sánky, Pomístné názvy brněnského okolí. Brno v minulosti a dnes 4, 1962, str. 233–240.

⁶⁾ Jar. Dřímál, Pojmenování brněnských ulic. V publikaci Seznam ulic zemského hlavního města Brna. Brno 1946, str. 5–12.

⁷⁾ Oldř. Vičar, Místopis Brna v polovici 14. stol. (Prostor uvnitř městských hradeb). Brno v minulosti a dnes 7, 1965, str. 242–283; též, Místopis Brna v polovici 14. stol. (Předměstí). Tamtéž, roč. 8, 1966, str. 226–273 + 2 plány.

rejstřík r. 1365 (rkp č. 17) a část čtvrté knihy, druhé knihy berní ze šedesátých let 14. stol. (rkp č. 15)⁸⁾, které vydal v r. 1935 B. Mendl⁹⁾. Rejstřík této vzorné edice (str. 419–589) podává přehlednou informaci o neobyčejném bohatství brněnských městských knih berních, které jsou jedněmi z nejstarších ve střední Evropě vůbec, a o jejich důležitosti pro studia onomastická.

Bohatý onomastický materiál těchto pramenů lze zhruba roztrdit na anthroponomastický a toponomastický, při čemž je třeba upozornit, že brněnská anthroponyma 14. stol. přináší informace nejen o osobních, křesťanských jménech obyvatelstva v této době, jež bylo jednak české, jednak německé (v němž je třeba však vydělit vrstvu osídlenců dolnoněmeckých a hornoněmeckých), ale i smíšené, dále je třeba podrobněji si povšimnout i té okolnosti, že podle berních zápisů existovala již ve 14. stol. příjmení německá i česká. Zejména této skutečnosti bude třeba v budoucnu věnovat zevrubnější pozornost.¹⁰⁾

Brněnské berní knihy 14. stol. přináší cenný toponomastický materiál rovněž k poznání mnohých míst na Moravě a v Čechách, k moravské toponomastice zvláště, a také materiál mikrotoponomastický v názvech mnohých tratí, kopců a vinic zejména na jižní Moravě; zaznamenávají však i názvy velkého počtu měst mimo oblast českých zemí, a to zejména v Rakousku, v Německu, v někdejších Uhrách (tedy i na území dnešního Slovenska), v Itálii, ve Francii, v Belgii, v Polsku a ve Slezsku. Kromě toho zapisují i latinské názvy některých sousedních zemí a států.

Základní toponomastický přínos tohoto pramene spatřujeme však v toponomastickém materiálu brněnském, kterému budeme věnovat pozornost. Poskytuje se nám zde souborný pohled na názvy jednotlivých městských i předměstských čtvrtí, na názvy ulic a domů i náměstí ve 14. stol., na názvy některých tratí ve městě, na názvy městských bran a parkánů, lázní, na názvy kostelů a klášterů ve městě i v jeho předměstích.

Název města samotného je uváděn v knihách počtů města Brna veskrze latinskou formou Brunna. Od tohoto vlastního jména je odvozeno latinské adjektivum Brunensis (např. Brunensis platea) a německé Brunner (Prunner, Brunnar), jež je však již chápáno jako příjmení (např. Prunner, piscator či Ulricus Brunnar aj.). Etymologii názvu města samotného byla již věnována pozornost jinde (srov. pozn. 2, 3, 4); nerozřešena je dosud otázka lokalizace nejstaršího osídleného místa, na něž se tento název vztahoval. Podařilo-li se v poslední době přesvědčivě dokázat, že nejstarší lokalizace místního jména Praha se vztahuje jen na místo pražského hradu¹¹⁾, bude třeba podobnou úvahu vést i k přesné lokalizaci názvu Brna v nejstarší době, jak se o to pokusil již Fr. Čáda (l. c.). Pravděpodobně, že se jméno Brna v nejstarší době vztahovalo rovněž jen na někdejší hrad na dnešním

⁸⁾ Srov. Jar. Dřímál, Archív města Brna. Průvodce po fondech a sbírkách. Praha 1956, strana 138 n.; též, Brněnské městské knihy, právo a listiny za písaře Jana z Gelnhausen. Sborník archivních prací, roč. 8, sv. 2, Praha 1958, str. 109 n., srov. zejména str. 116–118; Rost. Nový, Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526. Katalog. Praha 1963, str. 39 n.

⁹⁾ B. Mendl, Knihy počtů města Brna z let 1343–1365. Prameny dějin moravských sv. 5, Brno 1935, str. 184 + 605 + 12 tab. příloh.

¹⁰⁾ K českým anthroponymům srov. základní práci J. Svoboda, Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha 1964, 318 str.

¹¹⁾ Zđ. Fiala, O pražském názvosloví a jeho významu ve vyprávěcích i diplomatických pramenech 12. a 13. stol. až do založení Starého Města pražského. Sborník na paměť V. Husy. Karlova universita Praha 1967, str. 35–62.

Petrově nebo snad na osadu na místě někdejší Brněnské čtvrti či jen na prostor na dnešní Starobrněnské ulici, na někdejší ulici Brněnskou. K posouzení této otázky zbývá ještě prozkoumat topografii tohoto prostoru a posoudit jej eventuálně archeologicky, pedologicky a geologicky, což je ztíženo tím, že jde o zastavěné plochy městského osídlení, na němž byla kulturní vrstva velmi často přeměňována. Naše otázka je ztížena ještě existencí jména Staré Brno, jež příslušelo samostatnému městečku mimo obvod středověkého i novověkého Brna.

Topografie brněnského území v době před r. 1243, kdy byly dvě někdejší osady sloučeny s českou obcí v jedno město, je ztížena zejména nedostatkem archivních pramenů. Ve 14. stol. se setkáváme již s přesným rozdělením města na čtyři městské čtvrti (Brněnská čtvrť – Quartale Brunnense, Běhounská čtvrť – Quartale Cursorum či Rennensis, Měniná čtvrť – Quartale Menesense, Veselá čtvrť – Quartale Laetorum, Letorum), takže bylo možné, aby pro ně sestavil O. Vičar přesné topografické plány (l. c.). Povšimneme si podrobněji názvů těchto jednotlivých městských čtvrtí a jejich etymologie.

Název čtvrti Brněnské je odvozen od pravděpodobného nejstaršího názvu tohoto místa a jde o název zřejmě český (*brno = z bláta), obdobně jako při názvu čtvrti Měniná, jejíž pojmenování nedovedeme přes všechny dosavadní výklady spolehlivě vysvětlit. Název Měnin vznikl přivlastňovací příponou -in z osobního jména *Měna, odvozeného od stč. slovesa mieniti (srov. i polské příjmení Mian). Fr. Černý a P. Váša¹²⁾ předpokládali původní podobu tohoto místního jména ve tvaru Měnice. Jméno Měnin je dodnes dochováno v názvu obce Měšina u Židlochovic, která v právních dějinách Moravy sehrála značnou roli; od stejného kmene a kořene slova jsou odvozena i podobná jména Měnik na Litovelsku, jehož původní jméno bylo rovněž podle archivních dokladů Měnin, a název stejnojmenné vsi u Nového Bydžova v Čechách¹³⁾.

Někdejší Běhounská čtvrť, quartale Cursorum, vznikla z původní osady německého obyvatelstva, jež byla v r. 1243 sloučena s ostatními ve město. Podle Jar. Dřímála (l. c.) bylo původní pojmenování této obce platea Rennensis, tj. Rýnská ulice, takže v názvu šlo o označení obyvatelstva, které k nám přišlo od Rýna, a z neznalosti původu tohoto jména byl název Rennensis zaměněn latinisovaně na platea, quartale Cursorum a tento název byl již v 15. stol. počestěn na Běhounskou ulici, jejíž název dodnes v Brně žije.

Podobně i název někdejší čtvrti – osady německých obyvatel, především kupců, quartale Letorum byl přeložen do češtiny, a to jako čtvrť Veselá (jde o nynější oblast kolem České a Veselé ulice, jež se nazývala původně Zadní veselá ulice). Podobných názvů obcí utvořených od adjektiva veselý, např. Veselá, Veselí, Veselice, Veselíčko, Veselka, je v Čechách a na Moravě velmi mnoho¹⁴⁾.

Jak je vidět podle názvů původních tří osad vznikly i názvy někdejších brněnských čtvrtí již ve 13. a ve 14. stol. a podle nich se později utvořilo i pojmenování hlavních městských ulic v těchto místech, které se udrželo až do dnešní doby. Podle městských čtvrtí se nazývaly i městské brány, parkány a některé lázně: porta Letorum, Menesensis, Menesensium, Brunnensis (Brunensis), Ren-

¹²⁾ Fr. Černý – P. Váša, Moravská jména místní. Výklady filologické. Brno 1907, str. 34, 98.

¹³⁾ Ant. Profous, Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny. Praha 1951, sv. III, str. 50.

¹⁴⁾ Tamt., IV, str. 524.

nensis (Renensis), Cursorum, parcanus (parchanus) Rennensis, Brunensis, p. sub porta Menesensi, p. porte Letorum. Kromě zmíněných bran nazvaných podle městských čtvrtí byla mezi hradbami ještě městská branka v místech dnešní Gagarinovy a Sukovy ulice (portula civitatis) rovněž s parkánem (p. prope portulam, portule, apud portulam) a brána Židovská (porta Iudeorum), jež stála v místě ústí dnešní třídy Vítězství na náměstí Čsl. armády. Podle názvů čtvrtí a městských bran byly pojmenovány i městské věže (turris civitatis): Rennensis, věž u brány Veselé, turris civitatis, t. apud portam Iudeorum, a také dvoje městské lázně: balneum ante portam Cursorum čili balnea Cursorum situované před Běhounskou branou k místu asi dnešního Žerotínova náměstí a části ulice České, a balneum Letorum nebo b. ante portam Letorum na místě dnešních prvních domů na Husově ulici, nazývané též b. sub Spilberch.

Povšimněme si názvů nejvýznamnějších městských staveb a názvů geografických v Brně ve 14. stol. a v jeho nejbližším okolí.

Kromě radnice (consistorium), dnešní Staré radnice, byly významné domy veřejného charakteru již ve 14. stol. tři brněnské kostely, kaple a kláštery. Jejich názvy byly voleny podle světců, jimž byly zasvěceny. Tak na místě někdejšího původního brněnského hradu stál chrám sv. Petra. Podle jména světce byl nazván i pahorek Mons s. Petri, podle něhož byl utvořen i český název kopce a celého návrší posesivním adjektivem od vlastního jména Petr – Petrov. Analogických pojmenování je celá řada v místních názvech jmen obcí odvozených od vlastního osobního jména Petr z českého jazykového území¹⁵⁾. V archívních dokladech 14. stol. se uvádí též pojmenování ecclesia s. Petri aj. S petrskou toponymii se v Brně setkáváme ještě v názvu malé ulice pod Petrovem, dnešní Biskupské, jež byla nazývána contrata, qua descenditur a cymiterio ecclesio s. Petri, jak o tom bude řeč dále.

Druhý významný brněnský kostel byl chrám sv. Mikuláše, jenž stával na Dolním tržišti (dnešní náměstí Svobody). Tento je v dokladech nazýván ecclesia s. Nicolai a příslušela k němu fara, pojmenovaná domus capelle s. Nicolai. Třetí brněnský chrám byl zasvěcen sv. Jakubu (na dnešním Jakubském náměstí) a je nazýván prostě s. Jacobus nebo ecclesia s. Jacobi a jeho farář plebanus de s. Jacobi. Významným kultovním střediskem v Brně ve 14. stol. byla někdejší královská kaple (Regis capella) zasvěcená sv. Cyrilu a Metoději na Zadní ulici veselé a na Rybném trhu (nám. Družby národů) navazující na stavbu markraběcího domu (domus Marchionis). Měšťanské domy ve 14. stol. nebyly ještě pojmenovány, jak tomu bylo koncem středověku a počátkem novověku, nýbrž byly označovány prostě jménem jejich majitele (např. domus quondam muratoris Nicolaus de Tuschnawicz na místě dnešní části Interhotelu v někdejší Zadní veselé ulici, nebo area dominorum de Mosticz nebo de Lelcowicz na Zadní veselé ulici apod.).

Ve 14. stol. byly v městě Brně tři kláštery, jejichž pojmenování je rovněž zajímavé. Prvý z nich byl klášter augustiniánek u P. Marie ve čtvrti Běhounské, jenž stával v místech dnešního jezuitského mariánského kostela v dnešní Chrázově ulici a na ploše dnešního justičního paláce. Nazýval se monasterium b. Virginis Herburgis nebo Cella castitatis, Cella S. Mariae, Mariasaal, nejběžněji Herburgis a jeho řádové sestry se nazývaly sorores de Herburgis (Herborgis, Her-

¹⁵⁾ Tamt., III, str. 349 n.

wurgis). Svoje jméno dostal klášter podle prvé převorky Herburky¹⁶⁾; snad šlo o příslušnici někdejší starobylé moravské rodiny Herburtů z Fulštejna. – Minoritský klášter stával mezi Měnskou (dnešní Orlí) a Minoritskou i Měšťanskou ulicí (Jánská), nazýval se klášter minoritský u sv. Jana podle světce, jemuž byl hlavní oltář chrámu zasvěcen, a jeho příslušníci pak fratres minores ad s. Joannem. Prvá zmínka o něm je již z r. 1239. – Třetí brněnský klášter patřil dominikánskému řádu, byl založen kolem r. 1230 na místě dnešního chrámu sv. Michala na Dominikánské ulici a na někdejší Rybném trhu (nám. Družby národů). Chrám i kostel byl nazýván claustrum Predicatorum nebo klášter dominikánský u sv. Michala nebo ecclesia Predicatorum, mniši pak jsou uváděni jako fratri Predicatori či Predicatores – kazatelé a kostel slul latinsky ad s. Michaellem nebo ad sacristiam s. Michaelis.

Pro přehlednost a vzhledem k tomu, že jde o stejný typ pojmenování, zmiňujeme se v této souvislosti o klášteřích mimo obvod někdejšího Brna. Jde o tyto kláštery: Augustiniánský klášter založený r. 1350 markrabětem Janem, klášter u sv. Anny a klášter cisterciáček na Starém Brně. Všechny tyto instituce dodnes stojí na svém původním místě, i když slouží jiným účelům (někdejší místo-držitelství, někdejší zemská, dnes fakultní nemocnice, augustiniánský klášter, později farní úřad, pracoviště ČSAV, Mendelianum). Jejich pojmenování bylo toto: augustiniánský klášter se nazýval monasterium nove fundacionis ante Brunam, Novum claustrum a jeho mniši Augustinenses nebo Augustiani či Augustini. Klášter sv. Anny (zal. 1311–1317) na dnešní Pekařské ulici je nazýván pouze claustrum s. Anne, klášter cisterciáček claustrum Regine na paměť toho, že jeho zakladatelka byla královna Eliška Rejčka, která je v chrámě rovněž pohřbena.

V souvislosti s pojmenováním význačnějších kopců v Brně a v jeho nejbližším okolí upozornili jsme již na pojmenování Petrova, jenž byl takto nazýván podle chrámu sv. Petru zasvěcenému, nedaleký dnešní Františkov nazvaný takto až v 19. stol. podle pomníku zbudovaného na paměť císaři Františkovi, se nazýval Puczenpuhel (Purzelbuhel, Burczelpuhel, Pierczelpihel, Piercelpihel, Pierczilpuhil, Purczelpuchel), což znamenalo Strmý kopec. Německé apelativum bylo utvořeno z pozdně staroněmeckého slovesa burzen („stürzen“ –skosit, poválit) a ze středohornoněmeckého substantiva buhil – pahrbek, chlum. Takto byla nazvána i brněnská předměstská osada, jež zde stávala (viz dále). – Třetí významný kopec poblíž města byl dnešní Špilberk či Hrad, nazývaný již v dokladech 14. stol. Spilberg (Spilberck, Spilberk, Spilberch, Spilperk, Spilperch, Spilberch, Castrum). Etymologii tohoto pojmenování bylo již věnováno dosti pozornosti, souborně literaturu shrnul H. Sánka (l.c. str. 22), který se přidržuje výkladu Vl. Šmilauera¹⁷⁾, jenž tvrdí, že při tomto jméně jde bezpečně o německé slovo, jehož základ je třeba hledat ve slově „spile“, mající význam „tenký zahrocený kolík“, jehož se užívalo při hrazení opevněných míst. Při tomto pojmenování šlo tedy o zdůraznění, že šlo o opevněný hrad.

Při klasifikaci oronymie nejbližšího brněnského okolí pozorujeme, že při pojmenování tří nejbližších brněnských kopců šlo jen v jednom případě o pojmenování české, jen v jednom bylo užito klasifikace geografického terénu (Puczenpuhel –

¹⁶⁾ Lad. Hosák, Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848 až 1960. Úvodní svazek. Ostrava 1967, str. 20.

¹⁷⁾ Vl. Šmilauer, Výklady slov. Naše řeč 21, Praha 1937, str. 167–169.

Strmý kopec), v jednom byl dán základ slova podle církevní stavby, jeden případ je název hradiště odvozený podle způsobu opevnění.

S oronymy se setkáme ještě při pojmenování tratí, v našem případě jsou to vesměs vinice ležící mimo obvod někdejšího Brna, z typologických důvodů si jich povšimneme již zde. Jde o pojmenování vinic ležících za klášteřem Králové na Starém Brně, jež se nazývaly Santperch (in Santperch) nebo Mitternperg. V obou případech jde o označení německé apelativní – mikrotoponymum vzniklé z oronyma Mitternperg má v prvním členu středohornoněmecké adjektivum mitte, jež znamenalo původně prostřední horu, kdežto název Santperch pravděpodobně lze vyložit rovněž ze starého německého apelativa „sang“, označující vyžďářenou půdu (srov. i analogická jména obcí v Čechách Mitterberg a Sangerberg)¹⁸⁾. Z ostatních vinic ležících na území dnešního Brna dlužno se zmínit ještě o viniční trati Hardecker poblíž Santperchu. Jde rovněž o německý složený název, jehož prvá část pravděpodobně pochází ze středohornoněmeckého apelativního substantiva hart, značící jednak písečnatou nebo kamenitou půdu nebo horský les, a druhá část je odvozena od slovesa decken – krýt, chránit, (srov. i analogický název trati Harbechy v Moravském krasu¹⁹⁾ a některé názvy obcí v Čechách, např. Hart u Chebu, Harta u Děčína aj.²⁰⁾ Z ostatních vinic v obvodu dnešního Brna je v knihách počtů města Brna ze 14. stol. zmínka jen o vinicích na Špilberku a v Řečkovících (in Reskovicz), hojnější zmínky jsou o vinicích jihomoravských, jejichž onomastická klasifikace se zatím vymyká rámci naší úvahy.

Z ostatních brněnských mikrotoponym z Brna i z jeho okolí zaznamenaných v berních knihách 14. stol., je třeba zmínit se ještě o několika. Je to jednak název trati Czigelperk, v němž jde o německé apelativum označující cihlářský kopec, tj. místo, kde snad byla cihelna, dále pak název domu u Měniné brány německy zvaný Kaczenstuben (Caczenstuben či Czackenstuben ve významu „kočičí pokoj“), název Vogilhaus do latiny je z němčiny přeložen jako Avium domus (ptačí dům), pojmenování jedné uličky zřetelně českého původu Lugek (Lugeck či acies Lugek) nelze plně dosud vyložit. Dvě pomístná jména v Brně a na jeho předměstích mají za základ české apelativum, a to Pograda a Kámen (s latinským převodem Lapis) na předměstí, jiné místo na předměstí se nazývalo Arena, u něhož je dochováno příjmení odvozené od tohoto pomístního názvu (Jacobus super Arena a relicta Leublina de Arena). Vnější opevnění Brna a jeho předhradí slulo lecza (leč?) není snad toto slovo v nějaké souvislosti se jménem Líšně (Lecz, Lesch)?

Z brněnských hydronym je v účetních berních knihách dokumentována jen říčka Ponávka (Panauia) a Svatka v podobě jejího německého názvu Švarcava (Swarzauia). Jejich etymologickému výkladu byla věnována pozornost v práci Sáňkové a zatím nelze k němu přinést nic nového²¹⁾.

Středisko obchodu a hospodářského života ve středověkém městě bylo náměstí – forum. V Brně ve 14. stol. byla dvě hlavní náměstí a několik vedlejších, méně významných, která všechna měla svoje pojmenování. Dnešní náměstí Svobody se nazývalo forum Inferius, Dolní tržiště a mělo přibližně stejný obvod jako má

¹⁸⁾ A. Profous, l. c. III, str. 98. – Jan Svoboda – Vl. Šmilauer, Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny. Sv. V, str. 268.

¹⁹⁾ H. Sáňka, l. c., str. 27.

²⁰⁾ A. Profous, l. c. I, str. 592.

²¹⁾ H. Sáňka, l. c., str. 25, 28.

dnes, jen s tím rozdílem, že v jeho horní části stál zmíněný pozdněrománský kostel sv. Mikuláše zbořený v druhé polovině minulého století; jeho základy byly archeologicky prozkoumány při úpravách náměstí v r. 1965. – Dnešní náměstí 25. února, někdejší Zelný trh, se nazývalo ve 14. stol. forum Superius, Horní tržiště. Názvy obou náměstí byly voleny podle jejich geografické situace a podle jejich polohy. Avšak již ve 14. stol. byly pojmenovány i menší části někdejšího Horního tržiště podle jednotlivých druhů obchodu, který se na nich provozoval: Hrnčířský trh, Vlněný trh, Kurný trh, jež se nazýval též in foro Superiori, ubi pulli venduntur. Obvod celého náměstí byl zhruba totožný s dnešním. Podle názvů jednotlivých částí Horního tržiště vidíme, že jejich pojmenování bylo odvozeno podle druhů prodáváného zboží; tak tomu bylo i při vzniku názvů ostatních menších tržišť – náměstíček. Tak např. název Koňský trh – forum Equorum – patřil tržišti-náměstíčku na konci dnešní Chorázovy (Jesuitské) ulice v severní části dnešního justičního paláce u městských hradeb, název Sviňský trh patřil místu před Brněnskou branou na horním konci dnešní Pekařské ulice, Uhelný trh bylo pojmenování dnešního Kapucínského náměstí, Rybný trh se nazývalo dnešní náměstí Družby národů (dř. Dominikánské). Názvy náměstí byly vhodně voleny podle prodáváného zboží, což je zajímavé kulturněhistorické zjištění mající obdobu i v jiných městech u nás i v cizině.

Do středověkých náměstí ústily městské ulice. Zmínili-li jsme se již výše o názvech čtyř hlavních brněnských ulic nazvaných podle někdejších samostatných vesnic, od nichž měly odvozeny svoje názvy hlavní jejich ulice, povšimneme si nyní názvů ulic ostatních. Je třeba ještě však dodat, že dnešní Veselá ulice slula ve 14. stol. Zadní veselá (Posterior platea Letorum, Retroplatea Letorum) a že název Veselá ulice patřil dnešní ulici České, takže vlastně někdejší Veselá čtvrt dala pojmenování dvěma městským ulicím. Většina ostatních městských ulic v Brně ve 14. stol. byly ulice malé. A podle této skutečnosti byly voleny i jejich názvy. Malých ulic, které tento název měly ve svém pojmenování, bylo celkem pět a k jejich rozlišení sloužilo určení směru, kam vedly, obvykle celou vedlejší větou. Tak např. dnešní Biskupská ulice se nazývala contrata, qua descenditur a cimiterio ecclesie s. Petri, parva platea. Podobně byla nazývána i ulice vedoucí ke kostelu a ke hřbitovu u sv. Jakuba, dnešní třída 9. května: vicus, cum itur ad s. Jacobum, parva platea, qua itur ad cimiterium ecclesie s. Jacobi či parva contrata, qua itur de foro Inferior ad ecclesiam s. Jacobi nebo též vicus s. Jacobi, někdy i ulice Hřbitovní. Dnešní Peroutková ulice se nazývala rovněž Parva platea ad forum Superius, apelativní klasifikaci měla i dnešní ulice Středova nazvaná podle jesuitského spisovatele 17. stol. P. Mart. Středy (1587–1649), někdejší Parva platea, nazývaná též Maior platea. Malá byla i ulice dnešní Zámečnická nazývaná Parva platea serratorum (viz dále). Opositum k tomuto apelativnímu označení ulic měla jen jedna ulice, dnešní Chorázova nazývaná Ampla platea (Široká ulice), jež vycházela z místa ústí Kozí ulice do Běhounské, jdoucí k někdejšímu Herburskému klášteru.

Nejvíce městských ulic bylo pojmenováno podle významnějších městských budov a zejména podle zaměstnání obyvatelstva, jež na těchto ulicích vlastnilo domy. Z význačnějších budov se v pojmenování brněnských ulic odrazily radnice, oba kostely (Petrov a Jakub, jak je uvedeno v případě popisu malých ulic výše), minoritský klášter, židovská brána, městská branka a ženský klášter u někdejšího královského (markraběcího) domu. Tak např. dnešní ulice Mečová ležící skutečně za radnicí se podle této situace nazývala (Retro consistorium – Za rad-

nicí), jiná ulice byla U radnice, ulice spojující dnešní Josefskou (Českou ulici 14. stol.) a ulici Kozí nazývaná dnes Minoritská, byla již ve 14. stol. zvána *ex opposito fratrum Minorum* (Proti Minoritskému klášteru), ulice vycházející z Rybného trhu (nám. Družby národů) jdoucí paralelně s Veselou, se nazývala Panenská (*platea Monialium*) vzhledem k tomu, že r. 1322 získal starobrněnský panenský klášter Králové bývalý královský dům mezi Rybným trhem a dosud nepojmenovanou ulicí. Podle místní situace se nazývala i část ulice před Židovskou branou *prope portam Iudeorum* a konec dnešní Kobližné (Gagarinovy) slul *Prope portulam civitatis* (U městské branky).

Podle zaměstnání obyvatelstva byly nazvány tyto městské ulice. Dnešní Jánská ulice se nazývala *platea Civium* – Měšťanská zřejmě podle toho, že držitelé domů byli nejbohatší obyvatelé města, *patriciové*. S názvy ulic zvolenými podle řemeslníků se setkáváme ve čtyřech případech. Sedlářská ulice (*platea Sellatorum*, dnešní část třídy Vítězství od Orlí k Jánské) vycházela z Dolního tržiště a šla k Měnínské ulici; Zámečnická ulice (Soustružnická – *platea Serratorum, Tornatorum*) zachovala svoje pojmenování doposud, byla však nazývána, jak je připomenuto výše, *parva platea Serratorum*. Ostružnická (či Ostrožnická) ulice, *platea Calcariatorum* (též *Sporergassen*) představuje dnešní ulici Radnickou a její jméno bylo vzato z pojmenování středověkých výrobců ostruhů – ostruhářů, podle nichž byly v řadě měst rovněž pojmenovány ulice. Ze 14. stol. pochází rovněž název Kobližné ulice (*platea Pastillarum, Crappfengassen, Crappfengazz*) vytvořený podle výrobců druhu poživatin. Podle chovatelů drobného zemědělského zvířectva pochází název Kozí ulice, jenž se udržel až dodnes (*Gaisgassen, Gaisgazzen, Caisgassen, Gaisgas, Gaysgazz, Gaizgassen, Caprarum platea*).

Podle národnostního složení obyvatelstva v Brně byly nazvány jen dvě ulice, kromě nesprávného překladu někdejší obce *Rennensis*, a to ulice Česká v někdejší Měnínské čtvrti, jejíž název je odvozen z té skutečnosti, že šlo o hlavní ulici někdejší české osady, a dále ulice Židovská. Česká ulice vedla pod Petrovem na Uhelný trh (dnešní Kapucínské náměstí) přes ulici poblíž Židovské brány směrem k dnešní Josefské ulici. V dokladech je zaznamenána jako *platea Bohemorum, Boemorum, Pohemorum* nebo *contratula Boemicalis*, někdy též však *platea meretricum* (nevěstek). Název dnešní České ulice, někdejší Veselé, pochází až z 19. stol. Ulice Židovská (*platea Iudeorum*) měla pojmenování podle zčásti židovským obyvatelstvem osídlené Měnínské čtvrti před Židovskou branou.

Brněnské účetní doklady 14. stol. nám poskytnou rovněž důležitý materiál k toponymii někdejších brněnských předměstí. Jak je známo z literatury, Brno mělo ve 14. stol. celkem 4 předměstské čtvrti, jež tvořily některé dříve samostatné vesnice. Naprosto samosprávný útvar bylo městečko Staré Brno připojené k Brnu až v polovině 19. stol.

Prvá předměstská čtvrt se nazývala v dokladech *primum quartale extra civitatem* nebo *quartale Braseatorum* nebo *extra Iudeorum*, běžně česky Sladovnická čtvrt. Její polohu zakreslil v plánech (l.c.) Oldřich Vičar. Název této čtvrti je odvozen podle zaměstnání jejího obyvatelstva, obdobně jako v případě druhé předměstské čtvrti (Jirchářská). Podle řemeslníků se nazývala i předměstská ulice v této čtvrti *platea Funicum* – Provaznická, jež byla asi v místech dnešní Mlýnské ulice a podle Vičara²²⁾ byla částí okružní komunikace probíhající kolem městské zdi.

²²⁾ Oldřich Vičar, l. c., roč. 8, str. 230.

V prvé předměstské čtvrti byla rovněž osada v dokladech zaznamenávána Schuta, Schuet, Shuta, Shutta, ležící v místech dnešní Křenové ulice. Název lze snad vysvětlit ze středohornoněmeckého slova *schotte*, eventuálně *Schotte*, které mělo význam buďto potulného obchodníka nebo představovalo název příslušníka skotského kláštera nebo vlastní jméno Skot. Osada Křenová sousedící s touto osadou je nazývána *Crenow, Crenowe* a z hlediska onomastického jde o jméno vzniklé podle místa s křenovým porostem na březích říčky. Samostatná osada byla i Dornych zapisovaná jako *Dornach, Dornah, Dornech, Dorneich* či *Spinetum* (lat. název znamená plot, šípek, hřbet). Německý původ tohoto jména by se snad mohl předpokládat a bylo by možné jméno osady vykládat z nějaké koruptely apelativního označení substantiva *Dorf* – vesnice.

Součástí prvé předměstské čtvrti byly i Křídlovice rozprostírající se na místě dnešní Křídlovické ulice, tvořící tehdy samostatnou vesnici, jež jsou zapisovány jako *Grilwicz, Grilbicz, Grilowicz* (např. *Nicolaus famulus de Tuschnabicz residens in Grilwicz*). Jde o běžné sídelní jméno typu *ici/e*, pocházející od jména vlastního Křídlo; analogické jméno má osada u Znojma zapisovaná rovněž bez *-d-* s nejstarším dokladem z r. 1225²³⁾. Samostatná obec v obvodě prvé brněnské předměstské čtvrti byla vesnice Trnitá, ležící na místě dnešní stejnojmenné ulice. V tomto jméne spatřujeme běžné české apelativní adjektivum označující ráz obce nebo jejího nejbližšího okolí. Drobné osídlení bylo i v okolí kostela sv. Martina poblíž Židovské ulice a obyvatelé této části byli nazýváni *sedentes circa s. Martinum*.

Přehlédneme-li stručně typy pojmenování částí prvé předměstské osady-čtvrti, pozorujeme, že jde vesměs o názvy české s výjimkou *Shuty* a *Dornychu*, a že názvy byly většinou voleny podle zaměstnání obyvatelstva nebo podle geografického charakteru místa, jedno jméno (Křídlovice) je posesivní.

Obdobně je zajímavá i toponymie druhé brněnské předměstské čtvrti nazývané *secundum quartale extra civitatem* nebo *inter Cerdones, quartale Cerdonum* nebo *extra Menesensem*. V latinském pojmenování se udává jednak poloha čtvrti ležící za čtvrtí Měnínskou na území mezi dnešní ulicí Křenovou a Cejlem před Měnínskou branou před ústím Orlí ulice do Divadelní, nebo se přímo tato čtvrt pojmenovává podle zaměstnání jejího obyvatelstva – *Cerdonum* – Jirchářská. Hlavní ulice této čtvrti se jmenovala *platea dicta Hirhergassen* nebo *platea Irchariorum* a byla na ploše dnešního brněnského hlavního nádraží, od Měnínské brány se k ní šlo malou uličkou, spojující ji s Měnínskou ulicí v Měnínské čtvrti města Brna. Podle obyvatel a jejich zaměstnání byla v této předměstské čtvrti nazvána i ulice Pekařská, obdobně byla pojmenována podle zaměstnání i ulice Kolářská (*inter Currifices*) ležící v místech dnešní celnice, kdežto Žabí ulice byla pojmenována podle množství žab soustřeďujících se poblíž říčky Ponávky, kde i tato ulička ležela.

Samostatné osady ve druhé brněnské předměstské čtvrti byly dvě: Cejl a *plantatio Ellendi*. Prvá osada, jež dala název i někdejší známé brněnské ulici (dnešní Gottwaldova třída) má svůj původ v německém apelativu a osada je v dokladech připomínána i latinským názvem *Linea* (např. *iudex de Linea* nebo *Czeiler*), kdežto druhá vesnice dostala jméno podle bohatého brněnského měšťana, který osadu buďto založil nebo ji vlastnil.

Třetí předměstská čtvrt, jež ležela před městskou brankou při konci někdejší

²³⁾ Fr. Černý – P. Váša, l. c., str. 12, 87.

Široké ulice (Ampla platea, dnešní Chorázova) od Cejlu k Lidické se jmenovala apelativně Na hrázi; v dokladech je zaznamenána jako Tertium quartale extra Civitatem nebo super Anger, in Aggere, super Aggere (Na hrázi) nebo prostě Anger, Agger (Hráz). Tuto čtvrt tvořilo rovněž několik osad: Hutterova osada (Hottergassen, Hottergasen, Hottirgassen, Hottirgaz) nazvaná podle měšťana Huttera, ležící na někdejší Traubově ulici, dále pak ulice Na Ponávce (Ponauia, Ponauie či Ponaguessel), Příkop, Radlas a Stercerorum platea (Stercergas, Sterczer-gass, Sterczirgas) na dnešních sadech Osvobození za bývalým místodržitelstvím. Je-li název poslední osady posměšný hanlivý německý název, je jméno Radlas s největší pravděpodobností německým prostřednictvím dochovaný původní staročeský bezpředložkový lokál původního názvu této osady nazývané Rádlo, Radlany, Radlice či nějak obdobně, jak je tomu i v případě německého názvu nedaleké obce Tuřan – Turas. Přímo ke klášteru Herburskému v Brně patřila malá vesnice ve třetí předměstské čtvrti nazývaná osada herburského kláštera.

Jak je vidět, názvy jednotlivých obcí třetí předměstské čtvrti brněnské byly vesměs apelativní a většinou české.

Čtvrtá předměstská čtvrt se nazývala quartale quartum extra civitatem nebo ultimum quartale nebo ante portam Cursorum či Extra Cursorum. Bylo v ní zahrnuto osídlení před branami Běhounskou, Veselou a Brněnskou. I tuto předměstskou čtvrt tvořilo několik samostatných osad a vesnic, jejichž pojmenování si povšimneme. Na ploše při vyústění cesty do Žabovřesk a na Veverí byla ves Hartlůvka nazývaná Hartlina nebo platea Hartlinne, Hartlinisse, Hertlingaz, Hertlyngaz, Hertlingazz, připomínána také r. 1592; byla zničena při obléhání Brna v tereziánských válkách a r. 1742 byla zbořena a zrušena²⁴). Její pojmenování je odvozeno od měšťanky Hartliny, již osada patřila; obdobný posesivní typ pojmenování měla i osada Heřmanov (plantatio magistrí Hermanní) zvaná též Suchá osada (Arida plantatio) před Veselou branou, dál při žabovřeské cestě a někdejší Svelerova osada (plantatio Sweller) na počátku dnešní Údolní ulice (třidy Obránců míru) byla pojmenována podle měšťana Svelera, pro niž se podle Jar. Dřímala (l. c.) záhy ujal název Švábka (platea Swevorum, Suevorum, Svevorum, Schwabingassen, Schwabengassen), byla nazývána též secunda linea nebo Inferior Swevorum. Podle směru cesty se nazývala vesnice na počátku dnešní ulice Veverí Aicharner, Aichorner, Aichorin, Aychorus, Veverí, směřující ke stejnojmennému hradu ležícímu dnes na katastru Velkého Brna, uváděnému v dokladech Eichorn, Aychorns. Počátek této osady se nazýval však rovněž Veselá ulice jako jedna z ulic čtvrté městské čtvrti Veselé. Podle geografické polohy a podle směru cesty se jmenovala i Špilberská osada na úpatí Špilberku Sub Spilberg a osada před Brněnskou branou na místě části dnešního Silingrova náměstí ante portam Brunensem. Území sv. Anny slulo osídlení poblíž kláštera sv. Anny, osada na počátku tř. Říjnové revoluce se nazývala plantacio Monialium – Panenská pravděpodobně podle své příslušnosti k ženskému klášteru herburskému, kdežto Křižovnické území bylo pojmenováno podle křižovnické komendy Johanitů a stálo na rohu Pekařské a Úvozu a v okolí; tuto osadu však náš pramen nepřipomíná. Dnešní ulice Lidická, na níž byla rovněž malá osada, dlouho se podle původní vsi nazývala Nová ulice podle Nové ulice, jejíž název pochází z její příslušnosti a z geografické blízkosti augustiniánského kláštera sv. Tomáše, jenž slul, jak je výše

²⁴) Lad. Hosák, l. c., str. 23.

uvvedeno, monasterium nove foundationis ante Brunam, Novum claustrum. Osada Vnější opevnění stála podle Jar. Dřímala (l. c.) v místech někdejšího Německého domu na dnešních sadech Osvobození, kdežto osada Strmý kopec geograficky ztotožněná s německým místním názvem Purczelpuhil byla na dnešních Denisových sadech.

Podle zaměstnanosti obyvatelstva byly ve čtvrté brněnské předměstské čtvrti nazvány jen dvě osady – Hřebenářská (platea Pectinatorum, Cammergaz, Cammergazzen) mezi Údolní (třidou Obránců míru) a Solniční, a také Pekařská ulice (platea Pistorum), jež vybíhala z osady Před Brněnskou branou ke Starému Brnu.

Samostatné úvahy si zaslouží název Staré Brno, jenž příslušel samosprávnému městečku; protože je třeba podrobněji řešit nejen názvosloví samotného městečka s revizí jeho etymologického výkladu, při němž je třeba přihlídnout i k situaci historickosidelní a revidovat řadu nejstarších historických dokladů k pojmům a k názvům Brno a Staré Brno a přehlédnout i nejvýznamnější doklady archeologické, ponecháváme tuto úvahu budoucnosti. – U Starého Brna stála vesnice Rybníky (Ribnik, Rybnik) apelativně ukazující na její geografickou situaci v povodí řeky Svatky.

Závěrem k toponymii brněnských předměstských čtvrtí je třeba ještě připomenout názvy kostelů, klášterů (byly probrány již výše), špitálů a lázní. Z předměstských kostelů jsou v účetních dokladech připomínány tři: o kostelu sv. Martina byla zmínka již výše, je nazýván ecclesia s. Martini nebo prostě s. Martinus, kostel Věch svatých se jmenuje prostě jen Omnes sancti nebo Ad Omnes sanctos. Špitál sv. Štěpána na Křenové měl pojmenování hospitale s. Stephani super Schuta, starobrněnský špitál řádu Johanitů slul hospitale in Antiqua Brunna nebo hospitale s. Johannis, hospitale cruciferi de s. Johanne in Antiqua Brunna, lázně jsou pak pojmenovány Alba stuba (Bílé lázně), balneum Clipeatum (Štítem opatřené), jež ležely na řece Svatce pod Františkovem, Media stuba, Medium balneum (Prostřední), balneum Letorum sub Spilberch, ante portam Letorum (před branou Veselou pod Špilberkem) ležící asi v místech dnešních prvních domů na Husově, další lázně byly balneum super Panauia (nad Ponávkou) a balneum sub Puczelbuhel (–puhil) na Svatce na počátku dnešní Hybešovy ulice, kdežto v obvodu Starého Brna byly Regis stuba (lázně Králové) patřící zřejmě ku klášteru Králové a Ultimum balneum (Poslední, Nejvzdálenější). Je vidět, že pojmenování brněnských lázní 14. stol. bylo velmi výstižné, výrazné i vhodné a těžilo ponejvíce z jejich geografické polohy či z jejich příslušnosti.

Při přehledu výtěžku brněnského toponomastického materiálu z knih počtů města Brna ze 14. stol. je třeba ještě upozornit na jména obcí připojených k Brnu, které byly ve 14. stol. od vlastního městského jádra velmi vzdáleny a byly naprosto samostatnými obcemi, většinou až do počátku první republiky. Pro úplnost materiálu je třeba všechna tato jména k jejich dnešnímu úřednímu názvu uvést alespoň přehledně, jejich výkladem onomastickým není se třeba podrobněji zabývat, protože tuto práci učinil již ve sborníku Brno v minulosti a dnes H. Sánka.²⁵⁾

²⁵⁾ H. Sánka, Názvy brněnských předměstí. Brno v minulosti a dnes 2, Brno 1960, str. 244–250.

Brněnské Ivanovice	- Nenabicz, Nenawicz, Nenauciz, Nenowicz, Nenewicz, Nenewycz
Černovice	- Czirnabicz, Czirnobicz, Schirnowicz, Schirnowicz, Schir- nabicz, Schirnbicz
Heršpice	- Raspicz, Jerspicz
Jundrov	- Judendorf
Komín	- Gumein, Gumeyn
Královo Pole	- Kunigsfeld, Kunigsfelt, Chunigsfeld, Chunigsvelt, Chu- nigsuelt, Kunegsued, Chunegsued, Chunegsvelt, Chung- suel, Kungsuel, Chinigveld, Chungeswelt
Líšeň	- Lecz, Lesch
Maloměřice	- Malmaricz
Manice	- Manicz (osada u Žabovřesk)
Medlánky	- Medlan
Modřice	- Modricz, Moedricz, Medricz, Moedricz
Obřany	- Obersesse, Obersezz, Obersezze, Oberzezz
Prízřenice	- Prizanicz, Priesanicz
Řečkovice	- Reskowicz, Rescowicz, Reskobicz, Reschkawicz, Reska- wicz, Reskowicz, Reskanicz, Rescabicz, Reschscauciz, Reskabicz,
Slatina	- Latein, Lateyn, Latin
Šlapanice	- Lapanicz, Lappanicz
Tuřany	- Durans
Veveří (hrad)	- Eichhorn, Aychorns
Zábrdovice	- Zaberdowicz
Žabovřesky	- Zebrawicz, Zebrabicz, Sebrawicz, Sebrabicz
Židenice	- Schybnicz

Z podaného rozboru bohatého toponomastického materiálu brněnských počet-
ních knih ze 14. stol. je vidět, jak je důležitý nejen pro onomastiku samotnou
archivní materiál středověkých berních knih, ale jak také toponomastika může
lecjaký kulturněhistorický a ekonomickopolitický detail z dějin středověkého města
blíže osvětlit, jak může mnoho říci k otázkám demografickým i sociálním, a na
druhé straně se znovu jen potvrzuje, jak cenný materiál Archiv města Brna
uchovává.

Vladimír Lesák

**DOKUMENT O SOCIÁLNĚ DEMOKRATICKÉ KANDIDATUŘE
V BRNĚ VE VOLBÁCH ROKU 1897**

Vyhlášení volební reformy a vypsání voleb do říšské rady v roce 1897 posta-
vilo sociálně demokratickou stranu v Rakousku před problémem vybrat vhodné
kandidáty, kteří by měli naději na úspěch. Volební reforma totiž neodstraňovala
nespravedlivý kuriový systém a nezaváděla všeobecné volební právo. Pro ty,
kteří až dosud byli z možnosti volit vyloučeni, tj. prakticky pro proletariát, byla
pouze zřízena pátá, tzv. všeobecná kurie, jíž nový volební řád přiznával pouze
72 mandátů. O ně se museli sociální demokraté utkat s buržoazními stranami.

Bylo proto nanejvýš nutné postavit odpovědně i perspektivně takové kandi-
dáty, kteří se ve své dosavadní práci v dělnickém hnutí osvědčili, kteří si získali
důvěru proletariátu a dávali záruku, že budou statečně, rozhodně a důsledně
hájit jeho zájmy.

Pečlivý výběr se prováděl i v Brně, kde bylo centrum 1. volebního okresu
na Moravě. Jako jeden z kandidátů byl navržen i Josef Krapka Náchodský,
který působil od roku 1894 v Brně jako redaktor „Rovnosti“, předseda Politic-
kého klubu dělnického pro Moravu atd. Byl tedy sociálně demokratickým funkcion-
ářem prvního řádu, a proto není divu, že volební výbor uvažoval o jeho kan-
didatuře ve volbách do říšské rady.

Vnitrostranické poměry v Brně byly však velmi komplikované; zjišťujeme zde
řadu principiálních i osobních sporů, jejichž podstata není ještě zcela objasněna
a zdá se, že centrem těchto sporů byl právě Krapka. O jeho odpovědném pří-
stupu k této otázce, nadřazujícím věc strany nad zájmy osobní, svědčí dopis,
který se v opise zachoval v jeho pozůstalosti. Protože jde o dosud neznámý doku-
ment, který dává poněkud nahlédnout do zákulisí volebních příprav brněnských
sociálních demokratů i do vnitrostranických poměrů, bude vhodné jej zpřístupnit.
Opis je ověřen dvěma brněnskými sociálně demokratickými funkcionáři F. A.
Jurou a Fr. Hořákem; je přetištěn bez jakýchkoli úprav.

Slavnému volebnímu komitétu pro I. volební okres na Moravě!

*Poněvadž na moji osobu při volbě kandidáta poslanectví na říšskou radu tak-
též ohled vzat byl, a já zároveň vedle druhého kandidáta¹ okresní konferenci ku
rozhodnutí předložen býti mám, dovoluji sobě slušně oznámiti pevně své rozhod-
nutí, že volbu samou za každých okolností odmítám.*

K tomuto rozhodnutí odbodlal jsem se z důvodů, že především věc strany nesmí být pro spornou otázku osobní poškozená.

Po nezřízených útocích však, které proti mé osobě ponejvíce tajně na všech stranách se provádí, jsem o tom přesvědčen, že případný nezdar volební mými osobními nepřáteli na můj vrub by počítán býti mohl, čemuž se vyhnouti považuji za svoji povinnost.

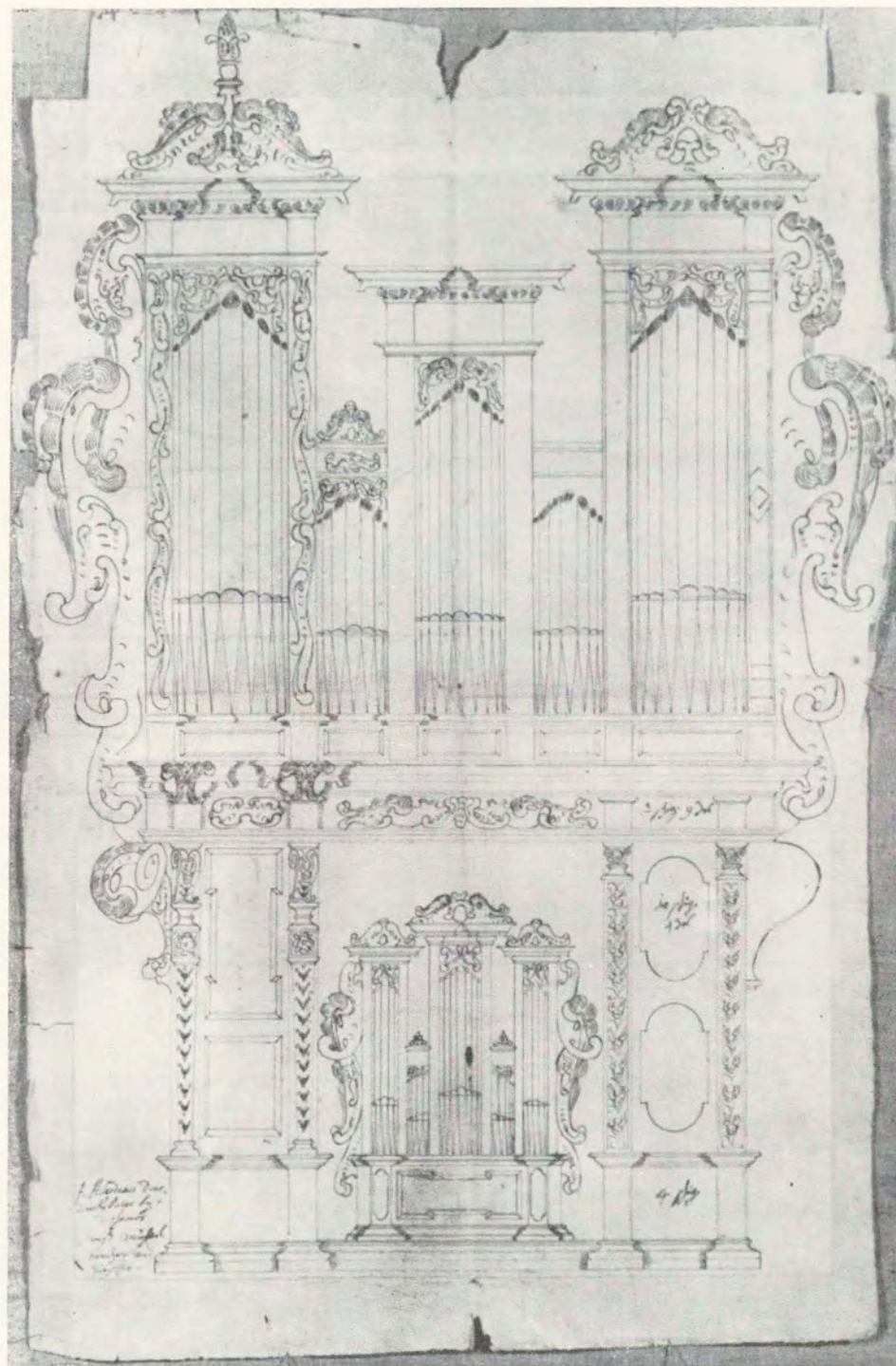
Moje čest nedovoluje použití podobných prostředků proti osobám jiným, drže se vždy: „Pravdu byť i trpkou si mluvíme do očí“.

Přeji sobě i straně, aby zvolila ze svého středu muže celého, upřímného, poctivého, pevného, rázného a vědomého, znamenám se se soc. demokratickým pozdravem

Brno 6/11 96

Krapka

Tato žádost byla vzata na vědomí, v brněnském okrese kandidoval Josef Hybeš, který zde zvítězil. Josef Krapka pak kandidoval na Jihlavsku, kde měla sociální demokracie slabé pozice a kde se zejména proti lidovci dr. Šílenému a klerikálu Jakubskému prosadit nemohl.

Jan Michael, Návrh skříně varhan v kostele sv. Tomáše v Brně z roku 1679 (Foto B. Samek)

Vlasta Svobodová

NÁRODOPISNÝ MATERIÁL V ILUSTRACÍCH RUKOPISŮ
14. A 16. STOLETÍ Z BRNĚNSKÝCH ARCHIVŮ A STÁTNI
VĚDECKÉ KNIHOVNY

V posledních letech se dostává do popředí zájmů etnografie studium ikonografických pramenů obsažených ve středověkých rukopisech. Souvisí to s prohlubováním studia v oboru historické etnografie. Na jeho výsledky pak můžeme navazovat zkoumání materiálu z mladšího období od 16. století.

Ze středověkých pramenů bohatě čerpali Z. Winter a Č. Zíbrt pro své dílo, zaměřené široce kulturněhistoricky; ani ze současné literatury „Homo faber“ V. Husy není publikací etnografickou.¹⁾ S etnografickými studiemi se jen tu a tam setkáváme v poválečných ročnících Českého lidu, pro ně ale autoři využili vesměs materiálu z Čech.²⁾ Cílem této práce je upozornit na ikonografické prameny uložené ve Státní vědecké knihovně a brněnských archívech, zvážit jejich význam z hlediska národopisu a tak alespoň zčásti vyplnit mezeru ve studiu nejstarších pramenů tohoto druhu na Moravě.

Materiál bychom mohli sledovat z nejrozmanitějších hledisek, jako podle provenience, lokalit, témat apod. Pro přehlednost jej však seřadíme chronologicky v rámci kolekcí, tak jak jsou uloženy v jednotlivých institucích.

* * *

K fondům Státní vědecké knihovny v Brně náleží několik rukopisů ze 14. až 15. století s početnými obrazy a bohatou ornamentální výzdobou. Nejstarší pro etnografii pozoruhodný obraz v této kolekci poskytuje *Antifonář Elišky Rejčky z r. 1317*³⁾, který zachycuje ptáčkaře při práci (fol. 143). Je zajímavý nejen pro záznam způsobu chytání ptáků, ale také dobovým oblečením figury. Ilustrován je též *Žaltář královny Rejčky*⁴⁾ z první poloviny 14. století. Do rozviliny na fol.

¹⁾ Č. Zíbrt, *Dějiny kroje v zemích českých*, Praha 1892; Z. Winter, *Dějiny kroje v zemích českých*, Praha 1893; V. Husa, *Homo faber*, Praha 1967.

²⁾ Srv. např. D. Stránská, *Český lid v starých miniaturách*, Český lid, 1951, str. 67–70.

³⁾ Státní vědecká knihovna v Brně (dále SVK), R 600; srv. Moravská knižní malba XI.–XVI. století, Brno 1955 (katalog k výstavě v UMPRUM v Brně), str. 20.

⁴⁾ SVK, R 355 (D/K I. alep. 9) kolem 1323, pergam. Psalterium breviarii cisterciensis. Viz Lad. Dokoupil, *Soupis rukopisů knihovny benediktinské v Rajhradě*, Státní pedagogické nakladatelství 1966 (autor uvádí další literaturu). Srv. J. Květ, *Iluminované rukopisy královny Rejčky* (příspěvek k dějinám české knižní malby ve století XIV, Praha 1931, str. 122. Autor nazývá Adama s Evou mužem s motykou a předoucí ženu. Pouze scénu v iniciále na témže foliu označuje jako vyhnání prarodičů z ráje. Na tab. XVIII otiskuje reprodukcí celého folia, takže jsou figury poměrně nezřetelné.

109 vkomponoval ilustrátor postavy Adama a Evy a doplnil je figurou rozsěvače. Zajímají nás pro oděv i atributy. Adam je oblečen do košile dlouhé po kolena, která má dlouhé rukávy; svým vzorem připomíná pruhovaný kanafas. Eva má na sobě bílé dlouhé šaty, rovněž s dlouhými rukávy, a kolem krku je uzavírá kulatý nabíraný límec.⁵⁾ Rozsěvačovy šaty jsou zelené, zřetelné pod červeným pláštěm. Délka vlasů mužů dosahuje jen pod uši, zatímco Eviny splývají až na ramena. Adam pracuje motykou listového tvaru, nasazenou na hůlce, Eva sedí na přeslici a přede na větánku. Rozsěvačovo tělo ovinuje bílá plachta, z níž rozsívá semena. I když autor podal figury ve zkratce, přece jen se tu projevuje zájem a snaha o zachycení portrétu.

Pro studium oděvu je zajímavá též lovecká scéna (fol. 8.). Na koni sedí dva muži, jejichž oděv se od sebe zcela liší. První vede koně a troubí na roh; jeho šaty se podobají kroji, v němž se v té době znázorňovali muži z vyšších společenských vrstev. Druhý je prostě oblečen pláštěm s kapucí.

Na foliu 188 najdeme drobnou kresbu kulatého košíku upleteného z proutí do šachovnického vzoru. S koší zhotovenými takovou technikou se setkáváme ve středověkých rukopisech často.⁶⁾

Adam s Evou při práci jsou součástí marginálních ilustrací i v mladším rukopisu *Speculum humanae salvationis*, jehož vznik se klade do období kolem r. 1400. Tento manuskript byl spolu s ostatními iluminovanými rukopisy z fondu bývalé Universitní knihovny po válce od r. 1942 nezvěstný a byl znovu objeven v roce 1959.⁷⁾

Na každé stránce je po dvou obrázcích, které se vztahují k textu. Obrázek zachycující Adamovu rodinu je opatřen nápisem „Hic Adam opatur terram in sudore vultus sui“. Figury prarodičů oděl ilustrátor bíle. Adam má úzké kalhoty až ke kotníkům a košili, která dosahuje po kolena. Hlavu pokrývá kulatá jednoduchá čepice, pod níž je vidět vlasy splývající s bohatým plnovousem. Rusovlasá Eva je oblečena do bílých dlouhých šatů s kulatým velkým výstřihem a dlouhými rukávy. U nohou Evy sedí dítě. Adam obrací zemi kulatým rýčem, Eva sedí na vyřezávané přeslici a přede na větenu. Scéna je umístěna na oploceném pozemku; plot sestává z tyček propletených proutím. Viz obrazovou přílohu č. 1.

Vedle tohoto výjevu zachycují ilustrace rukopisu i jiné žánry ze světského života. Na obraze rybářů⁸⁾ je pozoruhodný pracovní oděv a nářadí na chytání ryb. Z ostatních předmětů pro národopis zajímavých se tu setkáme s ploty z desek i z proutí,⁹⁾ žebříky, studnami, dřevěnými nádobami, poučíme se o způsobu nošení břemene, ale i klobouku upevněném na šňůře a rozmanitých pokrývkách hlavy. Jsou to postavy jednotlivých společenských vrstev – šlechtici, měšťané, církevní hodnostáři, vojáci a prostý lid. Oděv prostých lidí má na sobě Adam s Evou, rybáři a postavy na některých jiných obrázcích; ostře kontrastuje s oblečením ostatních figur.

⁵⁾ Srv. „Eva předla, Adam kopal, kdož zemanu koně koval“, něm. „Als Adam hackt' und Eva spann, wo war da der Edelmann?“ F. L. Čelakovský, *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*, Praha 1949, str. 395–396.

⁶⁾ Srv. tamtéž fol. 89 – figura s krosnou.

⁷⁾ SVK, NR 80: podrobněji viz Lad. Dokoupil, *Soupis rukopisů z knihovny minoritů v Brně. františkánů v Moravské Třebové a premonstrátů v Nové Říši.*, Praha 1959. Srv. též V. Houdek, studie v *Mitteilungen des Mährischen Geverbe-Museum* 33, 1915.

⁸⁾ Obrázek rybářů publikuje též V. Husa, c. d.

⁹⁾ Např. Kristus na hoře Olivetské, tamtéž, fol. 47 b, obr. 166.

K iluminovaným husitským rukopisům patří *Mikulovský Starý zákon* z poloviny 15. století,¹⁰⁾ který zejména střídmostí výzdoby odpovídá názoru husitů. Národopisce zaujme zejména obrázek putující rodiny, který se vztahuje k příběhu Elimelecha. Postavy jsou nakresleny zřejmě v soudobém oděvu prostých lidí. V rozvilině na spodním okraji fol. 104 knihy Ruth zobrazil iluminátor v medailonu muže, ženu a dvě děti. Muž jde v žlutých škorních, šedém plášti a na hlavě má světlehnědý klobouk. Barva zelených šatů ženy ostře kontrastuje s červeným pláštěm a bílou plachtou, která kryje její hlavu. Zajímavá je komplikovaná úprava této plachty. Na nohou má nízké hnědé boty. Viz přílohu č. 2.

Pozoruhodný je rukopis *Horologium sapientiae*, konvolut z různých období od několika autorů.¹¹⁾ Třetí část „Traktát o hříších a ctnostech“ datuje se od druhé poloviny 14. století do poloviny století patnáctého a doprovází ji marginální poznámky a černé a červené perokresby, které ilustrují obsah traktátu. Kresby jsou tak nedokonalé, že nemají ani dokumentární hodnotu, až na dva portréty v té části, která pojednává o ctnostech. Dokládají úpravu účesu a pokrývku hlavy. Je tu hlava muže s vousy a kadeřavými dlouhými vlasy, na níž sedí vysoká čepice s ohrnutým okrajem. Z ostatního oděvu je patrný jen výstřih košile. Druhý portrét zachycuje vrchní část těla ženy, která drží v ruce knihu. Zřetelně je znázorněna pokrývka hlavy s podložkou na temeni, od níž splývá krátká rouška překrývající kadeřavé nedlouhé vlasy dosahující jen po krk. Šaty jsou upnuté ke krku, rukávy dlouhé k zápěstí. Jde tu patrně o měštku. Viz příl. č. 3 a 4.

Co do výtvarné i dokumentární hodnoty můžeme ilustrace v *Žaltáři Elišky Rejčky a Mikulovského Starého zákona* přiřadit ke standartu českých rukopisů té doby. Svým celkovým grafickým zpracováním se mu vymykají kolorované kresby ve *Speculo humanae* a to vysokou barevnou kulturou a výtvarnou invencí autora. Místo schématu se tu jeví zřetelně zájem o detail a rozlišení fyziognomie tváří, snaha o vyjádření perspektivy staveb a hloubky prostoru. Jen světci a andělé mají na sobě universální oděv, jehož typy se udržely dlouho do novověku. L. Dokoupil hledá provenienci tohoto rukopisu mimo naše území.¹²⁾ Zcela odlišné jsou pak portréty v traktátu o ctnostech svým realistickým podáním a snahou o rozlišení výrazu tváří.

Z národopisného hlediska mají všechny uvedené ilustrace v této kolekci nemalý význam zejména jako dokumenty a jejich hodnota je tím větší, uvědomíme-li si, jak málo pramenů k poznání lidové kultury té doby se dochovalo.

*

Archiv města Brna se může pochlubit třemi vzácnými rukopisy. Jsou pokladnicí ilustrací, z nichž mnohé musíme přiřadit k národopisným ikonografickým pramenům.

¹⁰⁾ SVK, Mk 2 (I. 174) perg., *Starý zákon „Mikulovský větší“*. Viz Lad. Dokoupil, *Soupis rukopisů mikulovské dietrichsteinské knihovny, Státní pedagogické nakladatelství, Brno, 1958.*

¹¹⁾ SVK, ruk. č. 638 (D/K II, alep. 16, MS XV.) *Horologium Sapientiae*, psáno na papíře, vazba v pergamen. Lad. Dokoupil (*Soupis rukopisů knihovny benediktinské v Rajhradě, Státní pedagogické nakladatelství 1969*) uvádí jako autora první části Mistra Karlovy University v Praze; viz W. Dolchi, *Katalog der Deutschen Handschriften der K. K. Off. u. Universitätsbibliothek zu Prag I, Prag 1909, 26–71.* Traktát o hříších a ctnostech III, fol. 106–144b psal Stephan (Chimära von Kolín: *Traktat von der Busse/Beichtspiegel*). Naše kresby na fol. 141 pocházejí z 15. století.

¹²⁾ Srv. pozn. 7.

Brněnská právní sbírka z období kolem r. 1331 je pozoruhodná pro etnografii zejména obrazem, který zachycuje výjev narození Panny Marie. Ve spodní části obrazu umístil autor rozmanité nádoby, ale zejména ohniště a způsob zavěšování kotle nad oheň.¹³⁾

Brněnská právní kniha písaře Jana z poloviny 14. století¹⁴⁾ obsahuje několik vyobrazení, která zaznamenávají rozmanité oblečení mužů i žen. Prostě je oděn prosebník na fol. 108. Jeho volná košile, jak se zdá, sestává ze tří dílů. Těsné rukávy sahají až k zápěstí a úzké nohavice po kotníky. Na nohou má dále nízké tmavé střevíce lodičkového tvaru. Bezvousý muž má vlasy dlouhé pod uši. S obdobnou jednoduchostí je oděn muž s kopím na koni v lovecké scéně na fol. 6. Má krátkou košili přepásanou šňůrou a hlavu krytou kapucí. Jeho oblečení kontrastuje s oděvem lovce, který sedí před ním a vede koně. Halí ho pláštík ozdobený tmavým lemem, ruce chrání dlouhé rukavice. Je opásán mečem. Hlavu obepíná čelenka, která patrně souvisí s pláštěm a přidržuje jej k týlu.

V iniciále R na fol. 6. zaznamenal ilustrátor dva typy oděvů.¹⁵⁾ Sedícího muže zahaluje nádherný dvoubarevný plášť spojený na ramenou knoflíky, s kornoutovým límcem kolem hlavy. Také dlouhé rukávy spodního šatu zdobí krásné knoflíčky. Svým tvarem upoutají špičaté černé střevíce s řemínkem přes nárt. Jde tu zřejmě o muže vysokého společenského postavení, pravděpodobně městerského rychtáře ve funkci soudce.¹⁶⁾ Ostře kontrastují oděvy mužů, stojících před ním. Na nohou mají černé nohavice a přes sebe jen volně přepásané košile ke kolenům s dlouhými rukávy, jejichž jedinou ozdobu tvoří široké límce. Tato iniciála je pozoruhodná i ornamentální výzdobou. Ve výrazném kontrastu stojí prostota výzdoby písmene samého k bohaté rozvilině, na niž je napojeno. Ke stejné společenské vrstvě jako sedící muž patří nepochybně postavy mužů zaznamenaných na fol. 104 v písmenu A, které vyplňuje scéna ze zasedání městské rady. Mají podobné střevíce i pláště opatřené knoflíky a jen jeden z nich je oděn pouze krátkou suknicí přepásanou mečem.

Na obrázku Zuzany před soudem a falešných svědků spatřujeme oděv ženy, a to růžový plášť a roušku zahalující hlavu. Ani její šaty ani oblečení mužů se nevyvíkají schématu oblečení biblických postav. Zajímá nás tu však typ dětské kolébky, na niž je znázorněna i její konstrukce. Krabicový tvar na tyčkové kostře je vytvořen proplétanou technikou. Rohové tyčky přesahují vrchní okraj kolébky a konce zdobí řezbované zvířecí hlavičky. Dítě sedí v kolébce na bílé plachtě.

Také na fol. 47 v písmenu F nás na scéně po jídání beránka zajímají více než oděv předměty, které drží muž v horní polovině obrazu. Jsou to svíce či louče a kulatá nádoba opatřená držadlem. Na postavách mužů zasluhuje pozornosti rozmanitost v úpravě vlasů a vousů. Tématicky souvisejí obrazy s textem, i když některé zachycují skutečné osobnosti brněnského právního života.¹⁷⁾ Vycházejí většinou ze Starého zákona. Předlohou tu byly zřejmě rukopisy italské provenience.

Iluminátor se snažil zachytit rozmanitost v oblečení některých společenských vrstev. Jeho výtvarné podání obličejů je však schematické a odpovídá soudobému

¹³⁾ Archív města Brna (dále AMB), rkp. č. 1., fol. 216 v; srv. Moravská knižní malba, str. 21, obr. 13.

¹⁴⁾ AMB, rkp. č. 2, po r. 1356.

¹⁵⁾ Ilustrace na fol. 6, srv. Moravská knižní malba, tab. 14.

¹⁶⁾ Rychtářem byl tehdy Jacobus de Ror (1341-46); srv. Moravská knižní malba, str. 29.

¹⁷⁾ Srv. pozn. 16.

2. Putující rodina, Mikulovský starý zákon, pol. 15. stol., Stát. vědec, knihovna v Brně

1. Adam a Eva, Speculum humane, kolem r. 1400, Stát. vědec, knihovna v Brně

3. Portrét muže, *Horologium sapientiae*, pol. 15. stol., Stát. vědec. knihovna v Brně

4. Portrét měštky, *Horologium sapientiae*, pol. 15. stol., Stát. vědec. knihovna v Brně

5. Pastýř, *Městská práva brněnská Václava z Jíblavy z r. 1446*, Archiv města Brna.

6. Úprava ženské hlavy, *Antifonář Elišky Rejčky*, dvacátá léta 14. stol., Státní archiv v Brně

7. Ornamentální rozvilina, Lobkovicá bible z r. 1479–1480, Státní archiv v Brně

stylu. Zdá se, že si dal více záležet na vyobrazení lidí společensky nadřazených. Cenná je jeho snaha o vyjádření plastičnosti jemným stínováním a některé předměty se dokonce pokusil podat v perspektivním pohledu, jako např. kolébku, stoly apod. Ve svých obrazech nešetřil barvami a tak dosáhl celků neobyčejné působivosti.

Zcela odlišný ráz mají iluminace mladšího rukopisu *Městských práv brněnských Václava z Jihlavy*.¹⁸⁾ Rozdíl téměř sta let se na vyobrazeních projevuje ve všech směrech velmi zřetelně.

Nejprostší oděv má odsouzenec zobrazený na fol. 150. Je to zřasená bílá košile s krátkými rukávy dosahující jen po kolena. Také kat je oblečen vcelku jednoduše. Přes krátké kalhoty je upnutá kazajka s dlouhými rukávy. Stíh oděvu je velmi zřetelný. Na nohou má boty vysoké pod kolena, jejichž shrnování prozrazuje měkký materiál. Oba muži jsou prostovlasí s vlasy rozčesanými od temene na všechny strany a zastřiženými do kulatého tvaru kolem celé hlavy. Měkkou obuv mají i dva bojovníci v písmenu S na fol. 209 r. Do botů jsou zasunuty nohavice těsných kalhot. Krátké šaty se zvonovými sukňemi zdobí pásy nesoucí meče. Hlavu jednoho z bojovníků kryje kulatá čepice s ohrnutým okrajem, která, jak se zdá, je zhotovena z kožišiny. Je pravděpodobné, že obrázek zachycuje vojáky, protože se jejich oděv značně liší od oděvu ostatních mužských figur na ilustracích tohoto rukopisu.

Na obrázku v iniciále R fol. 29r zasedá městská rada.¹⁹⁾ Muži jsou oblečeni téměř jeden jako druhý. Výstřihy a okraje kabátů modrých, černých nebo fialových lemují kožišina, podobně jako kulaté čepice. Kabáty upnutého tvaru mají řasnaté suknice pod kolena dlouhé, na bocích obepnuté pásy, na nichž je zavěšena taška ozdobená kováním. Někteří muži jsou prostovlasí, s vlasy dlouhými přes uši. Městská rada zasedá kolem kulatého stolu na cihlové lavici. Na některých jiných obrazech se setkáme s figurami ve stejném oblečení, patrně tu jde o představitelé obce. Ten, který nosí na hlavě klobouk se širokým zdviženým okrajem, je patrně rychtář. Jeho atributem je listina, navíc na fol. 57 drží v rukou trojúhelník na dlouhé tyči, zřejmě městské „právo“. Na rukou má bílé rukavice, na nohou černé špičaté střevíce. Sedí v křesle a přijímá dva muže v prostém šatu měšťanů – v řasnatých přepásaných šatech; hlavu jednoho z nich pokrývá kulatá čepice. V pozadí se ve zkratce rýsuje stěna místnosti prolomená dvěma gotickými okny. Iniciálu rámuje prostý, zato působivý ornament.²⁰⁾

Na foliu 106 je zobrazen městský radní se dvěma písaři. Jeden z nich, na rozdíl od měšťanů, má na sobě tmavý dlouhý řasnatý plášť se špičatým sedlem. Všichni tito muži jsou obuti v těsné nízké a špičaté střevíce.

Pro národopisný výzkum zasluhuje v této kolekci největší pozornosti obrázek pastýře, který vede stádo vepřů, koz a hovězího dobytka. Jeho hlavu pokrývá slaměný klobouk. Jednoduchý řasnatý modrý šat sahá po kolena, odkud kryjí nohy shrnované vysoké boty černé barvy. Přes jedno rameno visí kabel, přes druhé nese hůl s kulovitým koncem; o další hůl se opírá. Scénu zasadil iluminátor do pahorkovité krajiny se stromy. Pokusil se tu vytvořit prostor řazením dobytka nad sebe téměř dekorativním způsobem, jak jej známe z lidových obráz-

¹⁸⁾ AMB, rkp. č. 5.

¹⁹⁾ Viz Moravská knižní malba, obr. 15.

²⁰⁾ Viz tamtéž, tab. 15.

ků na skle. Pastýř je mu zřejmě symbolem venkovského života. Scéna vyplňuje písmeno R – (rustici) na fol. 160v. Viz obrazovou přílohu č. 5.

Uvedené typické příklady z početné kolekce vyobrazení se shodují s předchozím rukopisem v podání informací o událostech z veřejného života, zato se po výtvarné stránce liší především pokročilostí ve vytváření plastičnosti tvarů a prostoru. I když jsou tváře ještě většinou podány schematickou zkratkou, přece jen je tu již patrna tu a tam snaha o rozlišení fyziognomie, zejména v těch případech, kde zobrazil skupinu postav. Na některých obrázcích dosáhl opačného účinku ve výrazu a to komičnosti tam, kde mu šlo o tragiku. Nekladl si vysoké požadavky na přesnost v rozlišení barev, a tak nemůžeme např. rozhodnout, zdali v barvách košil, hnědé a modré, znázornil skutečnost nebo mu šlo jen o formální pestrost.²¹⁾ U některých, zejména v pastýřské scéně, pak dosáhl kompozicí neobyčejného půvabu. Pokud jde o ornamentální prvky, mnohé se udržely v lidové ornamentice až do 19. století. Z národopisného hlediska je tu zajímavý zejména oděv. Rukopis se svými ilustracemi je dokladem vysoké úrovně knižní malby po r. 1400.

*

K fondu rukopisů Státního archivu v Brně náleží *Antifonář Elišky Rejčky* z dvacátých let 14. století,²²⁾ jehož pozoruhodnost spočívá zejména v ornamentálních prvcích a jen v několika ilustracích iniciál. V písmenu S je rozvilina vyplněna čtyřmi ženskými hlavami, zajímavými rozmanitou úpravou účesu. Jedna má vlasy pokryty modrou tkaninou, na níž jakoby byla natažena bílá síťka a to vše upevňuje i zdobí červenozelený věnec. Druhá hlava je prostovlasá, ozdobená zelenou korunkou s křížky. Té se podobá úprava hlavy ve spodní polovině písmene s tím rozdílem, že čelo obepíná opět jednoduchý zelený věnec. Stejný věnec jako na první hlavě přidržuje bílou dlouhou roušku na hlavě čtvrté. V obou těchto případech jde patrně o hlavy vdaných žen. Iniciála je navíc vyzdobena jednoduchými rostlinnými ornamenty. Na rozvilině vycházející z iniciály je část ženského těla s dlouhými světlými vlasy, oblečeného do modrých šatů s bílým vzorem.

Podobný seriál hlav vyplňuje písmeno G na fol. 110. První nahoře zpodobňuje ženu se zlatou čelenkou a bílým závojem, vedle ní je hlava rudovlasého muže se zlatou korunou. Pod ženskou hlavou vidíme šedovlasého muže a vedle něho světlovlasou dívku bez roušky. Pod nimi namaloval ilustrátor mužskou tvář s šedivými vlasy a bílou čepicí zdobenou zlatem, která se podobá pokrývce hlavy církevního hodnostáře. Levý spodní roh iniciály prodlužuje kulatý terč s obrazem prosebníka, oděného zelenými šaty s čepicí. Iniciálu ilustrují drobné rostlinné ornamenty, totožné s ornamenty na předchozí iniciále. Viz. příl. č. 6.

V iniciále se scénou navštívení Krista Maří Magdalenou zachytil iluminátor *Antifonáře z pol. 15. stol.* vedle figur též interiér a některé předměty^{22a)}. Hlavní představitelé mají na sobě roucha, jaká se v té době oblékala biblickým postavám. Kristovo roucha zdobí výrazný bílý ornament kolem výstřihu, rukávů a podlemu. Zato oba jeho spolustolovníci jsou oblečeni do soudobých světských šatů. Jeden z nich sedí v kabátě lemovaném kožíšinou (snad v kožichu), druhý v řasnatých šatech a kulatém klobouku. Oba mají krátké kudrnaté vlasy. Na stole pokrytém

²¹⁾ Např. na fol. 81, kde se zobrazují trestanci v kládě, mají pouta namalována stejnou modrou barvou jako košili jednoho z nich.

²²⁾ Státní archiv v Brně (dále SAB), G 11-7.

^{22a)} SAB, G 11-1

ubrusem leží misky a konvice. Jeden z mužů popíjí z korbele. Podobná nádoba stojí též na zemi vedle klečící Magdalény. V architektuře interiéru se uplatňují románské prvky, které jsou v rozporu se snahou o vyjádření perspektivy. Vystává tu otázka autora kresby, která se celkovým stylem od ostatních obrazů rukopisu výrazně liší.

Iniciály zdobí většinou pouze ornamenty, z nichž mnohé, stejně jako motivy marginálních kreseb, se donedávna uchovaly v lidovém umění. Zvláštní pozornost pak zasluhují stylizované motivy klasů na fol. 115.

Dvoudílná *Bočkova bible* z 15.-16. století²³⁾ poskytuje množství materiálu ke studiu oděvu a podává i jeden doklad o hudebním nástroji. Obrázky oděvů nevykazují výrazné odlišnosti od ostatních soudobých vyobrazení. Ornamenty konservativně setrvávají v rané gotice, zatímco figurální obrazy se zdají pokročilejší. V prvním díle je obrázek krále Davida s hudebním nástrojem datován 1527. Vcelku vykazuje pokročilejší názor na prostor a také královské roucha se od předchozích oděvů králů poněkud liší. Stylově odpovídá obrázkům druhého dílu. Zdá se, že první díl dokončoval autor iluminací dílu druhého, který se snad snažil zachovat starší styl.

V obou dílech se ve výzdobě mísí s bohatými rozvilinami prosté ornamenty, jejichž tvarosloví přetrvalo do nedávné doby.

Lobkovická česká bible z let 1479-1480²⁴⁾ zaujme zejména ornamentální výzdobou a je tedy cenným dokladem pro datování ornamentů. Základ mnohých přetrval až do současné doby, i když se morfologie změnila působením změn lidové estetické normy. Viz obrazová příloha č. 7.

Z této bohaté kolekce se vymyká rukopis ze 16. století *Horní kniha Abrahama Schnitzera*,²⁵⁾ pravděpodobně tyrolského původu. Uvádím ji jednak pro srovnání materiálu, jako kontrastu k uvedeným ikonografickým pramenům, jednak proto, že je cenným pramenem pro výzkum historie hornictví a hutnictví. Podává mnohostranné informace a to o technologii práce, dále o oblečení horníků i ostatních zaměstnanců v dolech. Obrázky jsou barevné, vytvořené se zjevnou snahou o co nejpravdivější zobrazení skutečnosti, která se projevuje v jejich narativním rázu. I když jde o cizí provenienci, můžeme předpokládat, že i v našich zemích byla situace podstatně podobná. Ve srovnání se staršími ikonografickými prameny je doklad nesrovnatelně vyšší dokumentární i výtvarné hodnoty, i když postrádá naivní půvab většiny obrazů 14. a 15. století.

Rukopisy uložené ve Státním archivu mají pro etnografii vcelku závažný význam po stránce ornamentální.

* * *

Rukopisy tvoří několik skupin. Soudobým celkem jsou ty, které byly vytvořeny z dotace české královny Elišky Rejčky, vdovy po Václavu II., pro klášter cisterciáček na Starém Brně. Pocházejí vesměs z první poloviny 14. století. Byla to dílna, která, i když navazovala na západní anglickou a francouzskou miniaturu,

²³⁾ SAB, G 10-121.

²⁴⁾ SAB, G 10-120.

²⁵⁾ SAB, G 10-365; srv. V. Lomič, O brněnském rukopisu horní knihy Abrahama Schnitzera, Český lid 45, 1958, č. 1., str. 28.

vytvořila první etapu české malířské školy.²⁶⁾ Tito iluminátoři zachovali dnešnímu bádání jednak materiál krojový a ornamentální, jednak několik záznamů o pracovní technologii.

Za druhou skupinu domácí provenience můžeme považovat brněnské právní knihy, jejichž vznik se klade do první poloviny 14. století a které byly zhotoveny v průběhu dalších sto let. Informují nás nejen o oděvu a některých soudobých předmětech, ale zejména o společenském životě; dokládají význam měšťanů, jejichž četné portréty zachovaly.

Další, mladšího data jsou pak bible a to Lobkovická a dvoudílná Bočkova z 15.–16. století; přinášejí jen nepočetné doklady o předmětech pro historickou etnografii. Tím bohatší jsou však svou ornamentální výzdobou.

Samostatně stojí Mikulovský Starý zákon a Horologium Sapientiae a též Antifonář ojedinělými obrazy kroje a záznamem interieru z 15. století. Tyto doklady považujeme za jedny z nejcennějších pro jejich věrohodné realistické podání.

Zvlášť musíme posuzovat rukopisy cizí provenience a to Speculum humanae ze samého počátku 15. století a o sto let mladší Schitzerův rukopis o hornictví. Jejich význam pro nás spočívá zejména v záznamu technologie některých prací a dále jsou cenným srovnávacím materiálem.

Po celkovém přehledu uvedených pramenů vyvstává zřetelně jejich rozmanitá dokumentární i výtvarná úroveň a vybízí nás ke srovnávacímu studiu s ostatními soudobými a mladšími doklady nejen u nás, ale i mimo naše území. Potom teprve bude možno říci k jejich hodnotě závěrečné slovo a teprve pak se stanou spolu s písemnými prameny spolehlivým podkladem k historii a vědecké analýze lidové kultury své doby. Studium těchto pramenů nás vybízí ke splnění úkolu, kterému jsme v etnografii ještě mnoho dlužni.

²⁶⁾ Srv. Předmluva A. Friedla ke katalogu výstavy Moravská knižní malba XI. – XVI. století. Autor rozděluje moravskou knižní malbu do dvou center a to do Brna a Olomouce, sídlo třetí dílny klade do Střílek: srov. též rukopisy anglického a francouzského původu, které jsou uloženy ve zvláštním oddělení v British muzeu v Londýně.

Z brněnských historických časopisů, vydaných v r. 1966 přinesl 86. ročník Sborníku Matice moravské kromě rozšířené a nově věcně dělené recenzní části 6 větších studií a 7 kratších příspěvků materiálových.

Nejvíce pozornosti je v tomto ročníku Matice věnováno okupaci, která v posledních letech zaujímá v naší historiografii jedno z nejpřednějších míst. První studií s touto tematikou je příspěvek Zdeňka Konečného „Ústřední zajatecký tábor v Těšíně 1941–1945“ (s. 11–37), který je součástí autorovy obsírnější práce. Konečný zde sleduje organizaci, personální obsazení, počet zajatců, jejich životní a pracovní poměry i ilegální činnost v jednom z největších zajateckých táborů na území okupovaného Československa. Přínosem studie je nejenom to, že autor zpracovává téma, které dosud kromě memoárové literatury zůstalo bez povšimnutí, nýbrž i závěr, že situace v zajateckých táborech spravovaných wehrmachtem se mnohdy nelišila od poměrů ve známých koncentracích. K druhému příspěvku, „Nálada německého a českého obyvatelstva v roce 1945 na území ČSR ve světle situačních zpráv NSDAP“ (s. 184–194), čerpal František Mainuš prameny – jak ukazuje již titul – z měsíčních hlášení vedoucích funkcionářů NSDAP, většinou z pohraničních oblastí Čech a Moravy. Zprávy, pocházející z posledních fází druhé světové války, kdy krach hitlerovského Německa byl již otázkou dní, odkrývají na jedné straně strach, který ovládal německé obyvatelstvo, na druhé straně pak radostné čekání Čechů na příchod Rudé armády – osvoboditelky. Pisatelkou třetího materiálového článku z okupační doby, „Češi a nacistická propagační akce Viktoria“, je Milada Musilová, která zde zpracovala protiněmecké projevy, jimiž reagovaly nejširší vrstvy českého obyvatelstva na Moravě a ve Slezsku na známou německou propagační akci, k níž došlo po

přepadení SSSR hitlerovci v červenci a v srpnu 1941.

Do období předmnichovské republiky spadá článek Miloslava Lajchmana „Levicová inteligence na Brněnsku v letech 1929–1933“ (s. 38–54), kde je sledován na historii Levé fronty dosud náležitě neprozkoumaný a nedoceněný podíl naší intelektuální avantgardy na celkovém revolučním hnutí. Autor další studie nazvané „Odpor proti osnově o přímých volbách do říšské rady a počátky moravské aktivní politiky“ (s. 5–79), Jan Janák, zjišťuje hlavní rysy, sílu a iniciátory protestního hnutí na Moravě proti volebním reformám v 70. letech minulého století a hodnotí jeho význam pro skončení pasivní politiky moravských poslanců i pro další rozvoj národního života na Moravě.

Na průřezu tvorby brněnských veršovců v první etapě národního obrození objasňuje Karel Palas v článku „K počátkům literárního obrození v Brně“ (s. 95–111) základní příčiny specifického vývoje této epochy v Brně. Příspěvek Zdeňka Šimečka „Josef Chowanetz“ (s. 80–94) může zaujmout moravského badatele pobytem tohoto slovenského publicisty a novináře z poloviny 19. století v Brně, kdy zasáhl i do žurnalistiky na Moravě, dále pak tím, že jeho pestré životní osudy a zvraty charakteristicky ilustrují prostředí a vlivy, v nichž literát a novinář tehdejší doby působil. V další studii popisuje Václav Lomíč detailně „Báňsko-prospekční práce na Moravě v letech 1755–1784“ (s. 112–139), podnikané státem, zjišťuje jejich odraz na soukromé důlní podnikání a doplňuje tak mezeru v našich dosavadních znalostech o vývoji moravského hornictví za vlády Marie Terezie.

V ostatních příspěvcích se zabývá Ivan Štarma těžbou železné rudy, jejím zpracováním i sociálními podmínkami zaměstnanců ve štěpánovských železárnách na perněstejském panství od

nejstarších doložených zpráv ze 16. století („Z dějin štěpánovských železáren“, s. 147–180), Rostislav Bartoča věnuje pozornost latinsky psané anonymní básni z rukopisných sbírek olomoucké Státní vědecké knihovny, v níž je dialogickou formou zobrazen staletý spor Olomouce a Brna o prvenství („Svár Olomouce s Brnem“, s. 140–146) a „Vztah moravských obrozenců k hradu Buchlovu“ (s. 161–168) se pokouší charakterizovat na základě zápisů v nejstarší buchlovské pamětní knize z druhé čtvrti 19. století Vladimír Voldán.

Zajímavým příspěvkem k výkladu pomístních názvů je článek Rostislava Vermouzka „Co s Babylonom?“ (s. 170–183), v němž autor dokazuje, že název Babylon, jehož výskyt má na Moravě zatím doložen ve 30. případech, je mladšího data a jeho vznik je třeba spojovat s mapovací akcí v první čtvrti 19. století, kdy lidová charakteristika triangulačních věží, budovaných na vyvýšených místech, „babylónské věže“, přešla postupem doby do pomístních názvů.

Příspěvky v 86. ročníku matičního sborníku předchází nekrolog Jaroslava Dřímala, oceňující podíl tragicky zesnulého ředitele Státního archivu v Brně, dr. Jiřího Radimského, dlouholetého funkcionáře Maticce, na rozvoji československého archivnictví a historie.

Ve druhém z předních historických časopisů, vycházejících v Brně, nehledíme-li k přítomnému sborníku Brno v minulosti a dnes, zaměřenému speciálně k brněnské problematice, ve Sborníku historických prací filosofické fakulty brněnské university, řada historická C 13, roč. 1966/XV., je publikováno celkem 8 studií v německém, francouzském, anglickém a českém znění, zabírajících nejružnější témata. Tak Josef Macůrek přispívá svou prací „Působila česká listina na listinu moldavskou ve 2. polovině 15. století?“ (s. 25–54) k objasnění kulturních vztahů česko-rumunských a česko-ukrajinských. Na základě rozboru citovaných listin a výskytu bohemistů v nich dochází k závěru, že na otázku, kterou si klade v titulu své studie, je možno odpovědět kladně, a tím i opravit v dosavadní literatuře tradovaný názor, že v moldavských listinách 15. století působily jihoslovanské, ruské nebo ukrajinské vlivy. Problematikou československo-bulharských hospodářských styků po první světové válce se zabývá Pavel Hradecký („Zur Problematik der tschechoslowakisch-bulgarischen Wirtschaftsbeziehungen zu Beginn der zwanzigen Jahre 1919–1923“, s. 125–145), příspěvek Františka Jordána, týkající se rozkolu dělnického hnutí v českých zemích v poslední čtvrti 19. století, je shrnutím autorovy rozsáhlejší práce, jež vyšla samostatně ve Spisech filosofické fakulty brněnské university v r. 1965 („Probleme der Spaltung der Arbeiterbewegung in den böhmischen Ländern in den achtziger

Jahren des vergangenen Jahrhunderts“, s. 97–124).

František Mainuš a Zdeněk Konečný publikují ve Sborníku další výsledky svého bádání z doby okupace, tentokrát se vztahující k osudům anglických válečných zajatců, nasazených nacisty do průmyslu v pohraničních oblastech okupovaného Československa. Jejich studie, nazvaná „British prisoners of war in Czechoslovakia and Upper Silesian territory during the second world war“ (s. 147–162), je dalším dokladem falešnosti nacistických tvrzení o dobrém zacházení se zajatci, zejména neslovanských národností.

Příspěvek Josefa Kabrdy je třetím pokračováním jeho obšírné studie „Contribution à l'étude de la rente féodale dans l'Empire ottoman“ (s. 55–81), věnované rozboru osmanských zákoníků z 2. poloviny 15. až 18. století, v níž autor pojednává o desátku ze zemědělských plodin jako základní složce feudální pozemkové renty v osmanské říši.

Ve zbývajících třech studiích je předmětem pozornosti Petra Horáka osobnost Henryho Th. Bucklea, jehož jméno je spojeno s počátky pozitivistické historiografie („Henry T. Buckle a pozitivistická historiografie“, s. 83–96), Miroslava Flodra paleografická terminologie, kterou autor sleduje ve středověkých rukopisných soupisech („La terminologie paléographique des inventaires des manuscrits médiévaux“, s. 16–24), v posledním podává Radislav Hošek výklad pojmu „concordia“ u římského historika Tita Livia („Die Auffassung der concordia bei Titus Livius“, 7–13).

Fakultní sborník je uzavřen referáty a recensemi většinou ze zahraniční literatury, z nichž je třeba upozornit aspoň na obsáhlý přehled literatury k sovětsko-jugoslávským vztahům v letech 1941–1948.

V Časopise Moravského muzea, řada společenských věd, roč. LI/1966, vztahují se k čistě historické problematice jen dva články. V prvním sleduje Gracián Chaloupka ekonomicko-etnický vývoj města Slavonic od počátku jeho osídlování až do konce 15. století („Kolonizace horního Podyjí a počátky města Slavonic“, s. 105–152), ve druhém seznamuje Rudolf Hurr s nově objeveným patrocinem bývalého velkomoravského hradiště u Strachotina, které je mu dokladem přežívání kultovního významu z doby Velké Moravy, a tím i kontinuity mezi ní a následujícím obdobím („Nově zjištěné velkomoravské patrocinium“, s. 99–104).

Další články zde uveřejněné spadají především do oblastí hudební a divadelní vědy (Th. Straková „Hudebníci na collaltovském panství v 18. století“, J. Sehnal „Dějiny varhan v kostele P. Marie Sněžné v Olomouci“, J. Bártová „Český hudební život a Francie v letech mezi dvěma válkami“, M. Štědroň „Brněnská Musica nova 1961–1964“ a J. Telcova „Scénografie

Káti Kabanovy“), dále archeologie (K. Valoch „Die altertümlichen Blattspezialindustrie von Jezeřany“ a J. Říhový „K poznání sídlištních forem v kultuře středodunajských popelnicových polí“), etnografie (M. Ludvíková „K otázce jižních hranic brněnského kroje“ a K. Panák „Sousedská svépomoc při hospodářských domácích a lesních pracích“) a přírodních věd (J. Málek „Vývoj vegetace na území osad zaniklých v 15. a 16. století v oblasti jihozápadní Moravy“).

Všechny články jsou opatřeny cizojazyčným resumé a doloženy obrazovým a mapovým materiálem.

Posledním z brněnských historických periodik, které vyšly v r. 1966, je populárněvědně zaměřený Vlastivědný věstník moravský, z něhož se v tomto roce objevil poněkud opožděný XVII. svazek (za rok 1965) a svazek XVIII/1966, každý o dvou číslech pestrého obsahu i formy a širokého chronologického rozpětí.

V XVII. ročníku se hlásí k okupačnímu období Jiří Radimský přehledem protiněmeckých akcí lidového odporu na Moravě v r. 1941 („Rok 1941 na Moravě“, s. 3–14) a Leopold Mazáč „Vzpomínkami na osvobození Doubravníka v květnu 1945“ (s. 15–21). Jan Janák probírá „Procesy s třebečskými socialisty v r. 1885“ (s. 59–70), k nimž zde došlo po potlačení dělnických bouří v červenci uvedeného roku a k nimž autor těžil ze spisů, dochovaných ve fondu krajského trestního soudu v Jihlavě a soudobého tisku. O výrobě sukna v Jihlavě, která patřila koncem 18. století k nejvýznamnějším střediskům soukenického řemesla ve střední Evropě, píše Ladislav Hladký („Příspěvek k dějinám soukenické výroby v Jihlavě v 2. polovině 18. století“, s. 199–214). V souvislosti s moderní elektrizací tratí Brno-Havlíčkův Brod vzpomíná na její počátky Ivan Štarha v článku „Sedesát let novoměstské dráhy“ (s. 71–75), k přípravě a průběhu „Oslav cyrilometodějského milénia na Moravě r. 1863“ (s. 45–58) se vrací Michael Vanáček, Jindřich Šilhan rozšiřuje dosavadní soupis „Obchodních značek moravských papíren“ před pol. 18. století o nové objevy (s. 38–44). Gracián Chaloupka otiskuje z pozůstalosti zesnulého ředitele moravskobudějovického gymnasia Josefa Fišera upravený článek „Velkostatek Nové Surovice v době bělohorské“ (s. 168–182), v jehož příloze uvádí odhad statku podle konfiskačního protokolu celého panství z r. 1622. Hospodářské problematice z doby předbělohorské je určen také příspěvek Rudolfa Hurta o „Hrušovanských rybnících“ (s. 182–199) a do téže doby spadá i článek Vladimíra Voldána, který ukazuje nákladnost tehdejších zahraničních studií příslušníků přední moravské šlechty („Náklady na zahraniční studie p. Jindřicha Brtnického z Valdštejna“, s. 33–37). Krutost kriminálního

soudnictví od doby předbělohorské až do jeho zrušení na počátku 18. století ilustruje „Jihomoravská smolná kniha“ (s. 141–157), jejíž edici připravili Marie a Prokop Zaoralovi. Vlasta Fialová popisuje „Pečetitko zaniklé tvrže Arnolnice“ (s. 131–141), jež nás přivádí na Moravu v době husitské. Pokusem o poodhalení roušky, která zastrá nejstarší období obce Podivína, je článek J. Pragera „Příspěvek k počátkům Podivína“ (s. 22–32), lokalizaci zaniklé osady Nevěřina se zabývá Rostislav Vermouzek, který jí klade k soutoku nevěřského potoka s Bobruvkou („Kde stávala zaniklá osada Nevěřín?“, s. 157–168), Alois Gregor zaznamenává „Mluvu lidových písní, zejména moravských“ (s. 214–224).

Z oddílů drobnějších příspěvků a stručných glos citují poznámku Josefa Skutila k lokalizaci Luckého pole, na němž se konala podle záznamu v Kosmově kronice v r. 1009 schůzka Břetislava II. s uherským králem Kolomanem („Lucko /1009–1116/ kde bylo?“, s. 76–77) a Ladislava Hosáka „K středověkým obchodním cestám“ (s. 77) na Moravě, o nichž se dochovalo poměrně málo zpráv. Z pera téhož autora je i soupis privilegií městečka Klobouk u Brna, které se nacházely v jejich požárem zničeném městském archivu („Co obsahoval ztracený archiv Klobouk u Brna?“, s. 81) a několik zápisů z brněnských půhonných knih, týkajících se „Osudů statků staroboleslavské kapituly na Moravě“ (s. 83). Dějinám moravských měst jsou určeny příspěvky D. Šaurové, která objasňuje původ německého názvu Slavkova („Příspěvek k dějinám města Slavkova u Brna“, s. 237–245), K. Tihelky o „Náboženských dějinách Bučovic v 15. a 16. století“ (s. 224–232), F. Zapletala „O nejstarších dějinách Kojetína“ (s. 232–234) a informace Jiřího Jiráskas („Připravujeme dějiny Brna“, s. 84–85). V dalších člancích upozorňuje V. Telec na dva doklady o existenci „Literátského bratrstva ve Šlapanicích u Brna“ (s. 245–248), „Gotickým kachlem ze sbírek Podhoráckého muzea v Tišnově“ (s. 249–251) se zabývá P. Michna a J. Unger „Středověkými nálezy z Hradiska u Zbraslavi“ (s. 78–80). R. Tereba připomíná 100. výročí úmrtí houslového virtuosa a skladatele, brněnského rodáka Heinricha Wilhelma Ernsta („Stolet od smrti H. W. Ernsta“, s. 82–83), na „Vítězslava Nezvala-divadelního ochotníka“ (s. 86–87) vzpomíná V. Sedlák, o vybudování „Památníku Bedřicha Václavka“ (s. 88–89) píše J. Hek. V příloze přináší VVM bibliografický soupis vlastivědných noviněk za r. 1964, který sestavil Jaromír Kubiček.

V XVIII. ročníku VVM v oddíle větších článků oceňuje Jan Janák významnou roli, kterou sehrály ve vývoji národního hnutí „České kulturní spolky na Moravě v prvním třetíletí po vydání Říjnového diplomu“ (s. 71–87), stoletě-

mu výročí války Rakouska s Pruskem je věnován článek Jindřicha Obršlíka o postavení, které zaujímala Morava ve válečných plánech jako nástupní místo armády („Morava za prusko-rakouské války v roce 1866“, s. 190–205), Leopolda Mazáče o pobytu „Prajzů v Doubravníku 1866“ (s. 282–286) a Ladislava Boudy, jenž líčí zhoubnou epidemii, která postihla za této války Moravu („Cholera na Moravě r. 1866“, s. 205–213). Sociálními bouřemi v poslední čtvrti 18. století a v první čtvrti století 19. se zabývají příspěvky Marie Zaoralové o „Nepokojích na budišovském panství v roce 1775“ (s. 181–190) a Vladimíra Kříže, který odpovídá na otázku, zda „Byla protirobotní vzpoura r. 1821 i na Horácku?“ (s. 61–71). Cenným příspěvkem k osvětlení hospodářsko-sociální situace na majetku drobných předbělohorských feudálů, o jejichž hospodaření a společenských poměrech máme dosud – vzhledem k nedostatku dochovaného materiálu – jen velmi malé znalosti, je článek Františka Matějky „Léno v Želči před Bílou horou“ (s. 3–17). Práce Graciána Chaloupky podává stručný přehled vývoje staré slovanské osady Krnčic od počátku obce až do r. 1848 („Z dějin obce Krnčic a jejich tvrze, zvané Zámeček“, s. 244–250), Metoděj Zemek píše o „Školním divadle v Mikulově v 17. a 18. století“ (s. 37–46), působícím při tamější piaristické koleji jako důležitá součást jejího výchovného programu. S údaji o Moravě, obsaženými v topografickém díle Martina Zeilera, které vyšlo v r. 1650 ve Frankfurtě nad Mohanem, nás seznamuje Michael Vaňáček („Němecský topograf z doby 30leté války píše o Moravě“, s. 27–36), Rostislav Vermouzek se pokouší o lokalizaci „Zaniklé středověké osady Bory“ (s. 18–27) a Jindřich Schulz spolu s Ladislavem Hosákem otiskují „Příspěvek k lokalizaci lesa Střelná“ (s. 235–244), o němž máme první zmínku v darovací listině krále Přemysla z r. 1202 pro olomoucký kostel.

Význačným osobnostem moravského kulturního života, Františku Bartošovi, opatu augustiniánského kláštera na Starém Brně Cyrilu Františku Nappovi a spisovateli Jiřímu Mahenovi jsou věnovány tři články, pocházející z pera Aloise Gregora („Korespondence Františka Bartoše s Rudolfem Dvořákem“, s. 214–224), Bohumila Zlámala („Cyril František Napp – moravský kulturní pracovník“, s. 46–60) a Aloise Šimka („Jiří Mahen – přítel knihovníků“, s. 224 až 235). Poslední články z prvního oddílu větších příspěvků se týkají jazykovědného bádání (Alois Gregor, „Tři kapitoly o adjektivech v hanáckých nářečích“) a přírodovědy (Jaromír Málek, „Vegetační vymezení lesních oblastí na jihozápadní Moravě“).

Sedmáct drobných příspěvků a glos je zaměřeno k nejruznější problematice: o rukopis-

ném svazku, který obsahuje výtahy ze zemských desk českých od r. 1541 až do 1615 a pochází původně z knihovny významného předáka nekatolických stavů moravských z doby předbělohorské, Karla st. z Žerotína, podává zprávu A. Frinta („Rukopisná kniha z majetku Žerotínova“, s. 286–287), Milan Kopecký hodnotí kronikářskou tvorbu 17. a 18. století na Moravě z dosud opomíjeného literárního historického hlediska („K moravským pololidovým kronikám 17. a 18. století“, s. 227–282), o „Vydavatelských starostech bratří Mrštíků“ (s. 113–115) píše Jan Skutil. Příspěvek Ladislava Hosáka o „Vzbouření žen v Kozlově pro husí pastvu“ (s. 110–111) je dokladem, že ani po potlačení poddanských vzpour r. 1775 se poddaní nedali odradit od hájení svých práv. Josef Stejskal srovnává postavení židovského obyvatelstva v 16. století s dobou nacistické okupace v článku „Židovský kroužek a židovská hvězda“ (s. 268 až 272). Vladimír Voldán líčí „Smutný konec proslulého moravského podivína“ (s. 272–276), svob. pána Jana Václava Přepyského z Rychnurka, Vladimír Zapletal se zajímá o „Prokopa Divíše (1698–1765) jako prvního moravského elektroterapeutika“ (s. 263–267).

„Problematikou regionálních výzkumů zaniklých středověkých osad“ (s. 103–106), které zaujímají v poslední době ve studiu raně feudální a feudální společnosti významné místo, se zabývá R. Snášil, „Středověký pohárek z Valtic“ (s. 257–258), uložený v Okresním vlastivědném muzeu v Mikulově, popisuje Josef Unger, pomoc archeologie při „Výzkumu kolomazných pecí na Vyškovsku“ (s. 251–257) oceňuje Dagmar Šaurová. V dalších člancích informuje Karel Tihelka o způsobu, jímž bylo prováděno „Číslování domů v Bučovicích“ (s. 112–113), Olga Uhrová objevuje pravého „Stavebníka tzv. domu pánů z Lipého v Ivančicích“ (s. 258–262), jímž byl místo dosud tradovaného nejvyššího maršálka království Českého Pertolda Bohuslava z Lipého tamější provazník Šimon Pírko. „Historii budovy MNV v Brně-Tuřanech“ (s. 118 až 119), která je nejstarší tuřanskou stavbou a bývala původně jezuitskou residencí, sleduje Bohuslava Štátná a A. Ferulík se pokouší o vymezení „Hranic domašovského lesa“ (s. 106 až 109) podle pergamenové listiny krále Přemysla z r. 1269.

V posledním oddíle, věnovaném ve VVM muzejnictví, přináší A. B. Král seznam „Brněnských cinařů“ (s. 120–126) a jejich značek a Zbyněk Z. Stránský věnuje pozornost „Metodice tvorby muzejních expozic a výstav“ (s. 292 až 327).

Články v obou ročnících VVM doplňuje obsáhlá informační část, sledující činnost muzeí a vlastivědných kroužků a oddíl recenzí.

Státní archiv v Brně. Průvodce po archivních fondech, sv. 3. Zpracovali J. Obršlík, J. Reznicek a V. Voldán za redakce V. Voldána. Praha 1966, stran 477, 30 fotografií.

Třetí díl průvodce po Státním archivu v Brně navazuje svým obsahem na předchozí svazek; obsahuje popisy fondů panství ležících na území dnešního Jihomoravského kraje a fondy rodinných archivů. Většinou jsou tu zachycena menší panství, která neměla centrální správy. Jen výjimečně, jako v případě Sinů, Sesfours-Walderodů, císařsko-lotrinské rodiny a některých dalších rodů jsou písemnosti centrálních úřadů uloženy v jiných našich archívech nebo v archívech mimo území našeho státu.

Na rozdíl od druhého svazku, kde popisu jednotlivých fondů předcházely dvě obsáhlé úvodní kapitoly o hospodářském vývoji velkostatků a jejich vnitřní správě, obsahuje třetí díl jen popis archiválií šlechtických rodin – v celkovém počtu 129, dále soupis fondů některých korporací, které obhospodařovaly do r. 1948, popř. do r. 1951 státní pozemkový majetek, a posléze seznam archiválií různých institucí, hlavně zemědělských a lesnických škol a ústavů.

Popis fondů jednotlivých rodů majících majetek v Jihomoravském kraji je uveden rozsáhlým pojednáním o vývoji panství, jeho majitelů a vlastnických změnách. Pak následuje výčet úředních knih, seznam spisového a účetního materiálu, soupis map a plánů, signatura inventáře a odkazy na literaturu.

Archivní fondy jednotlivých panství obsahují prvotní materiál k rozvoji průmyslu, změnám v zemědělské výrobě (přechod od trojstranného ke střídavému hospodářství), k ohlasu r. 1848 na venkově, k podílu jihomoravských velkostat-

ků v celkovém hospodaření našich zemí v druhé polovině 19. století i k pozemkovým reformám po roce 1918. Najdeme tu prameny k vývoji správy na velkostatkách, o jejich změnách, o hlavních správních a hospodářských úřednících a jejich kompetenci atd.

K jednotlivcům, kteří zaujímali významné místo v habsburské monarchii najdeme tu závažný materiál k životu a činnosti zemědělského průkopníka Joachyma Stettenhofena (1742 až 1813), inspektora komorních statků v době provádění raabizace Antonína Valentina Kaschnitze (1744–1812) i k působení moravských učenců, nevlastních bratří hraběte Leopolda I. (1759 až 1809) a Bedřicha (1781–1876) Berchtoldů a Leopolda II. (1863–1942), příslušníka tétož rodu, známého rakousko-uherského diplomata.

Z rodinných archivů jsou důležité desítky fondů. Namátkou se zmiňují o archivu Blanckensteinů, majitelů Batelova, důležitého pro napoleonskou okupaci Moravy, dále o archivu Daunů, majitelů Bítova, o pozůstalosti rakouské spisovatelky Marie Ebner von Eschenbach atd.

Nemělo by význam vypočítávat všechny položky, které jednotlivé fondy obsahují, případně všechny významnější osoby, k jejich životu a činnosti jsou ve fondech materiály. Je možno říci, že vedle přehledu o dochovaném materiálu najde čtenář u jednotlivých celků upozornění na konkrétní využití materiálu pro určitou problematiku. Ukazuje se, že třetí svazek Průvodce je důležitou pomůckou nejen pro badatele v místních dějinách – vlastivědné pracovníky – nýbrž pro historiky zabývající se zemědělskou výrobou v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu i pro dějiny politické, správní, kulturní a náboženské v tomto období.

BRNO V MINULOSTI A DNES IX

Pro Archiv města Brna vydalo Nakladatelství Blok v Brně roku 1970 jako svou XXX. publikaci. Odpovědný redaktor Jaroslav Dřimal. Obálku navrhla Věra Fridrichová. Vytiskl Tisk, n. p., Brno, provoz 2. Vydání první. Stran 185. Náklad 1 000 výtisků. Tematická skupina 02/65. AA 17.99 textu, 1.71 ilustr., VA 19.97. 203/21.8.7

47-012-70 Váz. Kčs 20,-